

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Ladányi Erzsébet
Sopron és a normandiai
katonai kommunák

Borosy András
A keresztes háborúk és Magyarország,
II. rész

Fodor Pál
Önkéntesek a XVI. századi
oszmán hadseregben.
Az 1575. évi erdélyi hadjárat
tanulságai

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * *

BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA

* * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentiekén kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekk számla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM

• BUDAPEST

• 1996. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Csikány Tamás őrnagy*, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Fodor Pál*, a történelemtudomány kandidátusa, MTA Történelemtudományi Intézet, Orientalisztikai Intézet (Szentendre); *dr. Hausner Gábor százados*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Horváth Csaba őrnagy*, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Ladányi Erzsébet*, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történeti Tanszék (Budapest); *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs-Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *Ungváry Krisztián* egyetemi hallgató (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:

Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke),
Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc,
Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250

Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,- Ft, negyedévre: 100,- Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,

a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII.,

Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat
(H-1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

TANULMÁNYOK

LADÁNYI ERZSÉBET

SOPRON ÉS A NORMANDIAI KATONAI KOMMUNÁK

Sopront európai – elsősorban normandiai – párhuzamok ismeretében a királyi politika szempontjából nagyon jellemző, egyedülálló településnek mutatják a XIII–XIV. századi történetére vonatkozó források. Helyzete magyar földön különleges.

Sopron, kezdetben a királyi várszervezet keretében, a védelmet biztosította in confinio regni. Emellett, majd ennek funkcióját átvéve alakul ki a vár, egyszerűsmind a confinium regni-t védő burgenses – cives – hospites szervezete. Vegyük szemügyre e korszak Sopronra nézve legfontosabb forrásait.

1250-ben egyezsére lépnek „burgenses eiusdem loci” és a johanniták, akiknek a várban tornyuk, házaik vannak, melyeket „communi consilio (a johannitáknak) átengednek... sub eadem condicione ... quibus alie turres civibus in sepedicto castro commorantibus sunt collate.” IV. Bélának ezt átíró oklevele már csak a „cives castris prenotati” kifejezést tartalmazza.¹ Harcokban, követség teljesítésében és másban szerzett meritumaik fejében a cives elnyerik pl. Wduornuk terra-t.²

1274-ben a johannitákkal együtt oklevéladásban vesz részt a communitas civium és pecsétje is van. 1276-ban az universitas civium cum sigillo a keresztesekkel együtt Pero quondam iudex concivis végrendelezéséről ad ki oklevelet.³ Ezt a nádor is elfogadja 1277 januárjában, aki nyilván a pecsétet is látta: „...viso ...privilegio auditisque civibus universis”. Ugyanebben az évben (szeptember 3. után) elnyerik *cives* kiváltságlevelüket IV. Lászlótól, melynek két lényeges része: a bíróválasztás és a castrumra vonatkozó rendelkezések.⁴ Számos királyi adományt, a decima királynak járó huszadát, a fertői vám felét mint cives kapják a vár, illetve a tornyok védelmére, helyreállítására.

1282 bizonyos szempontból határt jelent. Előzményét IV. László 1277-ben kiadott oklevele világítja meg, mely szerint a „villicus et cives de castro nostro”, arra hivatkozva, hogy a vár megőrzésére nem elegendők, kérték, hogy „alia medietas sagittariorum”-ot csatolja hozzájuk, akik aztán a libertas civium-ot is elnyerik.⁵ További sorsukról az 1282. szeptember 3-i keltű királyi oklevélből tudunk: a soproni hospesek, azok közül is nevezetesen Jacobus sagittarius kérésére, mellyel szabadságuk megerősítését kérik, átírja V. Istvánnak már e szabadságot meghatározó oklevélét, mely libertas civiumot említ.⁶ Vajon miért lehet a hospes és civis most már

1 Wagner, H.–Lindeck Pozza, I. (Hrsg.): Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. I–II. Graz–Köln, 1955–1965. (A továbbiakban – UB) I. 327–328. sz.

2 UB I., 534. sz.

3 UB II., 78., 131., 135. sz.

4 UB II., 149. sz.

5 UB II., 136. sz.

6 UB II., 222. sz.

azonosnak tekinteni? Azért, mert a soproni comes fennhatósága alól lettek mentesek a sagittarii⁷, miként mentesek a hospesek is. Ezt a cives-re vonatkoztatva ugyan kiváltságlevelük is tartalmazta, de éppen a megnevezésük folyamatossága, mely ráadásul a vár védelmével kapcsolódott össze, némi túlkapásra adott módot. Ettől kezdve a *civis és a hospes bizonyosan azonos jelentésű*, helyzetüket pedig a várórzés feladata határozza meg.

1283-ban a soproni hospesek jelentik a királynak: egyesek, kivonván magukat a vár terhei és szolgálata alól (ab honore et servicio dicti castris), vidéken kezdtek lakni, a vár nagyobb része ennek következtében üres maradt. A király határozata: „Unde cum ipsum castrum nostrum situm in confinio et continuis vigiliis et custodiis debeat conservari, volumus, ut universi in ipso castro porcionem habentes *continuum faciunt residenciam in eodem*. Alioquin concessimus ipsis hospitibus, ut utilitates possessionum ad ipsam civitatem pertinencium percipiant in ipso castro residentes nullam extra residentibus dando porcionem de eisdem”.⁸ Erre utal a Fülöp mester civiként jelölt fiainak adott – az apjuknak tett adományt megerősítő – oklevélnek ama része, mely kimondja: a soproni castrumban levő házukban lakva, az ezen kívül levő birtokaikat birtokolhatják, de „in libertate hospitum de Suppronio servitium teneretur exhibere”.⁹

III. András számos, korábbi adományt újít meg,¹⁰ melyek közül az 1297. október 18-án kiadott oklevelében a fertői vám felét „ad usum et utilitatem communem pro renovacione civitatis nostre predictae et murorum castris” adja. Itt a civitas és castrum, úgy tűnik, nem esik egybe.¹¹ 1300 (?) -ban kiadott rendelkezése azonban újból csak a castrum-ot tartalmazza. Az adresse: „iudici iuratis et universis civibus”, a folytatás: „...mandamus ... per presentes, *quatenus vos cum liberis et bonis vestris ad castrum nostrum Suproniense transferre debeatis, domos et edificia in eodem vobis ordinando, ut per vos castrum nostrum predictum magis muniatur*”, ha valaki civis „extra castrum” marad, annak semmilyen libertas-a nem marad, adományait ezektől visszaveszi.¹²

Várvédő kötelességüket Károly Róbert többször is hangsúlyozza, 1328-ban kiadott oklevelében pedig meghagyja, hogy *mindazok, akik „extra murum civitatis” laknak, épületeiket lerombolva a város falain belülre költözzenek*; parancsa teljesítését királyi felhatalmazással (auctoritate nostra) Deseu soproni comes ellenőrzi.¹³

1325-ben Sopront már nemcsak communitas civitatis-ként, hanem commune civitatis-ként említi a királyi oklevél.¹⁴

Az 1250. és az 1328. év két nagyon lényeges mozzanatát rögzíti Sopron történetének. Az egyiket a „burgenses eiusdem loci” megjelölés jelzi.

A burgenses-nek az 1250-ben kiadott oklevél szerint a castrumban tornyaik, házaik vannak; a másik, még lényegesebb, hogy ebben a szövegkörnyezetben a

7 UB II., 237. sz.

8 UB II., 236. sz.

9 UB II., 262. sz.

10 UB II., 368., 425., 443–444. sz.

11 UB II., 443. sz.

12 UB II., 478. sz.

13 *Házi Jenő*: Sopron sz. kir. város története. I/1. Sopron, 1921. (A továbbiakban – *Házi*) 55. o.

14 *Házai okmánytár*, I–VIII. k. (Kiadja: *Nagy I.–Paur I.–Ráth K.–Véghely D.*) Győr, Budapest, 1865–1891. (A továbbiakban – HO) II. 38–40. o.

burgenses és cives egymás szinonimái. A burgensis-t a szakirodalom a burgus szóból eredezteti. Ez a burgus kifejezés Michaud-Quantin szerint a népességnek olyan új centrumait jelöli, melyeket különböző, főleg gazdasági, néha katonai okokból telepítettek Nyugat Európában. Michaud-Quantin azt is hangsúlyozza, a burgus mindig új település, az új alapítás jegyét hordozza. Ennek a burgusnak a lakói – akár kiváltságosok a burgust, akár nem – feltétlenül szabadabb mozgásúak, általában nem tartoznak a proprius-ok, a leibeigenrechi függésben élők közé.¹⁵ II. András 1217-ben kelt oklevele a hospites és a burgenses castri azonosságát igazolja ugyanúgy, miként ugyancsak II. András 1220-ban a varasdi burgenses-t és cives-t említő oklevele. IV. Béla már csak a varasdi hospites részére adja ki oklevelét 1242-ben.¹⁶ A hospes mindig teljesen szabad volt, Gemeinfrei.

A soproni burgenses várban levő tornyainak említése azért is jelentős, mert a soproni várszervezet, illetve az ebbe tartozó katonáskodó iobagiones castri nagyon is fontos tényező volt a védelemben s adatunk arra utal, a burgenses is részt kaptak ennek ellátásában. A várhoz tartozásból adódó kööttség egyik okleveles említését III. Istvánnak 1162-ben kelt ama oklevele tartalmazza, mellyel Forcost „hominem in Sopruniensis castri manentem ... a civili iugo” kiemeli és szabaddá teszi.¹⁷ A várszervezet létét a terra castri-eknek eladományozásukkor említett viszonylag jelentős száma mutatja, valamint a soproni várjobbágyoknak egyéb okok miatti említése.¹⁸ A „soproni határon” (= in confinio Supruniensi) megjelölés a határ megőrzésének feladatával történt együttes említése gyakori.¹⁹ A várszervezet a királynak, mint földesúrnak a tulajdona volt, ahogy a jobbagiones castri is. Ezért van súlya annak, hogy 1250-ben a burgenses (cives)-nek a várban már helyük van, tehát nem propriusok, hanem közsabadok. A cives sajátos „hatáskörét” mutatja IV. Béla 1269-ben kiadott oklevele, mellyel a királyi udvarnokok Wdwornok nevű földjét a soproni cives-eknek adományozza azzal az indoklással, hogy az in confinio regni harcokban tett szolgálataikért és pénzfizetés ellenében adja. A pénzfizetés említése éppen nem proprius népekre vall, hanem a királyi adománynak donatio mixta voltára.²⁰ Az oklevélnek ama része pedig, mely rögzíti, hogy az erre a földre a cives akaratóból kiköltözni szándékozók semmilyen jogaikban, melyeket Sopron civitasban bírnak, ne rövidüljenek meg, a civitas-castrumban tartózkodók, illetve onnan kiköltözők megítélését tekintve a cives jelentős kompetenciájára utal („... Volentes, ut quicumque ex ipsis de voluntate suorum concivium ad ipsam terram se transferre voluerint moraturi in eadem, nullum propter hoc in iuribus ipsorum, que in civitate Supruniensi habent, debeat eisdem preiudicium generari...”).²¹

15 Michaud-Quantin, Pierre: Universitas. Paris, 1970. (A továbbiakban – Michaud-Quantin) 121–125. o.; Ennen, Edith: Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen 1972. (A továbbiakban – Ennen 1972) 99. s. köv. o.; Ennen, Edith: Frühgeschichte der europäischen Stadt. Bonn, 1953. (A továbbiakban – Ennen 1953) 179. s. köv. o.

16 UB I., 105. sz.; Smičiklas, Tadeus: Codex diplomaticus ... Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II–XV. k. Zagreb, 1904–1916. (A továbbiakban – Smičiklas) III. 186.; IV. 166.

17 UB I., 45. sz.

18 UB I., 157., 182., 458., 521. sz.

19 UB I., 428., 382. sz.

20 Echhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 346. o.

21 UB I., 534. sz. A civitas-castrum azonos jelentésére: Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Budapest, 1977. 15. o.

1274-ben a cives már *communitas*, azaz jogi személyiség és pecsétje van. Ez az 1274-ben kelt adásvétel tárgyú oklevél említi a helyet is, ahol az ügylet lezajlik: „...in loco placiti sive iudicii communis”, azaz a „bírói gyülekezet, avagy a közbíró-ság helyén.” 1274-ben a bíró Pero.²² Az 1276-ban kelt oklevél tartalmazza Pero quondam iudex végrendeletét, melyben ingatlan javait a borsmonostori apátságra hagyja, s említi István azon évi bírónak is bizonyos adományát ugyanezen apátság részére. Az oklevél kiadója: „Stephanus iudex et frater Theodoricus crucifer Domus Hospitalis cum universitate civium in Supronio existencium”, megerősítése pedig „sigillo universitatis et sigillo cruciferi” történik. Szervezetükre nézve fontos, hogy ezeket a javakat Pero az oklevél kiadóinak jelenlétében vásárolta meg igen sok idővel ezelőtt („... emerat ... in nostra presencia ... plurimum ante tempus”), ez pedig már korábbi universitas-létükre bizonyíték.²³ Ezt a végrendeletet Miklós nádor, soproni comes 1277-ben az apát kérésére megerősíti, a végrendeletet tartalmazó oklevelet pedig úgy említi, mint csak a cives által kiadottat („... in privilegio civium plenius est expressum...”). Ez a megerősítés nem csak arra utal, hogy az oklevélbe foglalt eljárást kifogástalannak tartja, hanem arra is, hogy mivel a keresztesek kiadói közreműködését és pecsétjük említését nem tartja szükségesnek, a soproni universitas persona authentica voltát önmagában is elismeri.

Jogi egységük másik bizonyítéka az a már említett oklevél, melyben 1277 januárjában IV. László nagyapjának, Bélának, illetve apjának, Istvánnak azt az adományát, mellyel a Luer=Lövérfalusi sagittarius-ok felét Sopron castrum villicusa és civisei kérésére hozzájuk csatolta, nemcsak megújította, hanem egyszersemind a mondott faluból való sagittarii másik feléről ő is hasonlóan rendelkezett. Az oklevél a sagittarius-ok részére a civis-ek libertasát adja meg. IV. Béla ill. V. István korábbi adományát ez az oklevél egyértelműen úgy fogalmazza meg: „... a sagittarius-ok felét a civis-ek közé sorolta át ... eme civis-ek libertas-át engedélyezve nekik...”²⁴ Ez gyökerében más, mint a királytól proprius függésben levő sagittarius-ok eredeti libertas-a, és lényeges, hogy a libertas civium IV. Béla koráig vezethető vissza. *Ez a libertas a soproni civis-ek közös libertas-a*, melyet az oklevél csak a Luer=Lövérfalusi sagittarius-oknak adományoz, a cives tekintetében azonban meglevő, elismert állapot, melynek pontos tartalmát IV. Lászlónak a soproni civis-ek részére 1277. szeptember 3. után kiváltságlevele világítja meg: „...promisimus et promittimus eisdem, ut ipsos cives nostros in eadem libertate indempnes inviolabiliter conservabimus, quam eisdem dominus Bela avus noster et Stephanus pater noster ... mediante privilegio eorundem concesserunt seu eciam ordinarunt. Preterea volumus, quod iidem cives a iurisdictione et potestate ac iudicio omnium baronum nostrorum et specialiter comitum Suproniensium pro tempore constitutorum penitus excepti habeantur...”²⁵ Ez az oklevél azonban IV. László fent idézett 1277 januárjában kelt okleveléhez képest a iurisdictione tekintetében csak megfogalmazásával hoz újat. Előzménye a januári oklevélnek ebben a részében keresendő: „...a sagittarius-ok adományozását avagy átsorolását (collacionem seu translacionem)

22 UB II., 78. sz.

23 UB II., 131. és 135. sz.

24 V. ö.: 5. jegyzet.

25 V. ö.: 4. jegyzet.

minden bárónk és különösen Miklós nádor, soproni comes tanácsát megkapva ... foganatosítottuk."

A kiváltságlevél mintegy rendszerezi, összefoglalja a vár korábbi megvédésével kapcsolatos érdemeket, a védelem további hathatóságára irányuló intézkedéseket, az ezt elősegítő korábbi és újabb adományokat, s rögzíti a király érvényes jogát: „Megengedtük továbbá ezeknek a civis-eknek, hogyha bárki közülük a várban tornyot épített, vagy szándékszik újonnan építeni, azt ne vehesse el tőle senki, s ne is kelljen elvennie, kivéve a király kezét”.

Az oklevélnek a legfontosabb mondanivalója: a határ védelmét tudomásunk szerint először ruházza át az uralkodó közszabadokra, a korábbi várszervezet helyére ezzel az intézkedéssel a cives-hospites kerülnek, királyi elhatározásból.

A vár kijavitása és állagának megőrzése a libertas civium-mal élők feladatává válik. A libertas civium azonos a libertas hospitummal, melyet így fogalmaz meg IV. László (1283.) július 25-i oklevele éppen a sagittarius-ok László soproni comes intézkedései miatti panaszára: „... quod tu (t. i. Ladislaus) *compelleres eos exhibere tibi servitium, ad quod iidem antiquitus tenebantur... nos eosdem sagitarios pro conservacione castri nostri Soproniensis hospitibus de eodem mediantibus privilegiis adiunxerimus in eorundem libertate hospitum permansuros ... mandamus quatenus predictos sagitarios ... non molestes, sed permittas eos in libertate sua...*”²⁶ Ez a libertas az alapja minden, a váron kívüli lakozást tiltó, avagy akár a városon kívüli ház lerombolását elrendelő királyi szigornak, amely IV. László, III. András, majd 1328-ban Károly Róbert oklevelében nyilvánul meg. A királyi hatalom az in confinio regni szerzett érdekéért adományoz, elismeri a libertas civium-ot, hallgatólagosan a jogi személyiséget, az universitas civium-ot, de mindennek háttérében a teljesített katonai feladatok állnak. Ez teszi hasonlatossá Sopron helyzetét a normandiai katonai kommunához.

A nehéz katonai szolgálattal sújtott hűbéres kommunát franciaországi birtokain II. Henrik angol király teremtette meg. Sok hasonló tartalmú oklevelet adott Földnélküli János és anyja, Aquitániai Eleonóra is. Hasonló törekvést Fülöp Ágost politikájában is ki lehet mutatni. A királyoknak a kommunák létesítésével fő céljuk az volt, hogy a stratégiai fontosságú helyeken, amelyeket az angol-francia, illetve a német és francia-flamand ellenségeskedések miatt fokozottan kellett védeni, hű polgáraik és ezek által védett, megerősített helyeik legyenek. Erről a Mantes érdemeit feltüntető oklevél így ír: „...Ut homines nostri de Medunta, quamvis in malis (= veszélyes) finibus collocati, patris nostri regis Ludovici tempore et nostro subinde semper studiosi fuerunt circa regium servitium et de suo proprio villam munierunt.”²⁷

Fülöp Ágost korától a kommunák katonai jellege került előtérbe. Roye 1196. évi oklevelében ezt így fogalmazzák meg: „...sint de communia et servitium nostrum faciant...”. A Fülöp Ágost-kori Registrum felsorolását a XIII. század elejének forrásával, a Prisa Servientum-mal egybevetve kiderül, hogy 39 kommuna köteles „serviens” kontingenst kiállítani; nem kötelezték erre Párizst, Orléant, Bourgest stb., melyek eleve nem voltak kommunák, vagy megszűntek kommunák lenni. A

26 V. ö.: 7. jegyzet.

27 *Petit-Dutaillis, Charles: Les communes françaises. Paris, 1970. 95. o. és 192. j.*

kommunák katonai hűbéres jellege Fülöp Ágost és VIII. Lajos uralkodása, sőt Kasztíliai Blanka – VIII. Lajos özvegye – régenssége idején is történelmi tény.²⁸ Ez időben pedig, miként Hajnal István megállapítására hivatkozva Bónis írja, „...a XII–XIII. században mintegy 200–300 klerikus járt külföldi egyetemre ... Párizsban mindig lehetett 10–20 magyar diák”.²⁹ IV. Béla kora, illetve utódai előtt ismert lehetett ez a sajátos franciá földi intézmény.

Chénon francia jogtörténetének megállapítása szerint a konzulátusi és kommunavárosok katonai kötelezettsége mindenekelőtt magára a városra vonatkozott, amelyet a polgárok kötelesek voltak védeni, „s ezen kívül fegyverben meg kellett jellenniük az említett magisztrátusok minden felhívására, amikor a korona belső, vagy külső ellenségeinek visszaveréséről volt szó”. E tekintetben „...a polgárok szolgálata számára nem volt korlátozás, sőt szigorúan büntették a nem teljesítőt: börtönnel, vagy a *ház lerombolásával*...”. A *ház lerombolása* benne van pl. Saint Quentin 1195. évi oklevelében: *abatis de maison*.³⁰ Az *Établissements de Rouen* a polgárok eme szigorúan számon tartott kötelezettségéről így ír: „*Lerombolják annak a roueni polgárnak a házát*, vagy ha nincs háza 100 solidust fizet, *aki a hadbavonulástól otthon marad*.”³¹ 1208-ban Földnélküli János La Rochelle kommunájának ezt írja: „...senki katona, vagy idegen másvalaki *ne mehessen el várostokból, aki nektek fegyveres csapatot képezhet*, vagy nektek, vagy nekünk valami kárt és gyalázatot okozhat”,³² a városban tehát a harcképeseknek állandóan ott kell tartózkodniuk.

Az összehasonlító intézménytörténeti vizsgálatok eredményeként így lehet Sopron helyét megítélni az európai megfelelések ismeretében. A várban tartózkodás megszakíthatatlansága, illetve az az ellen vétők váron kívüli házának lerombolását kilátásba helyező királyi szigor hazánkban ebben a tanulmányban találta meg első alkalommal magyarázatát. Sopron védői, a bemutatott adatok ezt igazolják, közszabadok: burgenses-cives = hospites voltak. A közszabadság, mint rendező elv így válik a polgárok szabadságának alapjává. Azonos jog szerint, *aequo iure* élnek és a közszabadságra épülő *aequo iure* élésből következik helyzetük megítélése: civitas az a település, ahol a személy és a tulajdon szabadságának azonossága érvényesül, katonai kommuna pedig az, ahol mindez együtt jár a megszabott, szigorú katonai kötelezettséggel.³³

28 *Petit-Dutaillis*: i. m. 90. o. és 170. j.

29 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Moliács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 19. o. és 11. j.

30 *Chénon, Emile*: Histoire générale du droit français public et privé. I. k. Paris, 1926. 471. o. és 2. j.

31 *Giry, Arthur*: Les Établissements de Rouen. I–II. k. Paris, 1883–1885. II. 36. o.

32 Uo. 67–68. o. A szöveg értelmezéséhez *A. J. Greimas*: Dictionnaire de l'ancien français jusqu' au milieu du XIVe siècle. Paris, 1980. 293. o.

33 A közszabadság jelentőségére, mint rendező elvre, illetve mint a városi libertas alapjára *Bolla Ilona*: A jogilag egyenes jobbágysztyál kialakulása Magyarországon. Budapest, 1983. 88. o., és *Ludányi Erzsébet*: A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. *Történelmi Szemle*, 1992., 283. o.

Erzsébet Ladányi

SOPRON AND THE MILITARY COMMUNES IN NORMANDY

Summary

This study shows how the personnel of *proprii* of Sopron castle, part of the *confinium regni* were changed with groups of common freemen. Through home sources and foreign parallels the author proves that the legal status and full liberty (*Gemeinfreiheit*, *pleine liberté*, *plena aurea libertas*) of the *burgenses*, *cives* and *hospites* of Sopron were equal. Under pain of loss of their properties the inhabitants of Sopron had to live in, keep up and defend the castle permanently. The collectivity of the inhabitants was called *communitas*, *universitas* and even *commune*. In case of Sopron the sovereign first deputed the duties of castle and frontier defence to common freemen, whose legal status, severe obligations as well as organization show close resemblance with those of the military communes in Normandy, treated in the works of Petit-Dutaillis, Chénon and Giry.

Erzsébet Ladányi

SOPRON ET LES COMMUNES MILITAIRES DE NORMANDIE

Résumé

L'essai présente que le personnel, se composant des *proprii* de l'organisme de château de Sopron, assurant la défense du *confinium regni* est remplacé par le groupe des libres. Le même statut juridique, la pleine liberté (*Gemeinfreiheit*, *pleine liberté*, *plena aurea libertas*) des *burgenses*, des *cives* et des *hospites* de Sopron est prouvé à la base de sources du pays et des parallèles étrangers. Les habitants de Sopron, sous peine de perte de fortune, étaient obligés d'habiter continuellement au château, d'entretenir les murs et de défendre le château. L'organisme des habitants est appelé *communitas*, *universitas*, et même *commune*. C'est la première fois que le souverain transmet la défense de château et de frontière à des libres. Leur statut juridique, leur dure obligation de défense de château et de frontière, leur organisme montrent de coïncidences avec la commune militaire de Normandie, comme les oeuvres de Petit-Dutaillis, de Chénon et de Giry en témoignent.

Erzsébet Ladányi

ÖDENBURG UND DIE MILITÄRKOMMUNEN IN DER NORMANDIE

Resümee

Im Aufsatz wird dargestellt, wie die aus „*proprii*“ bestehende Burgbesatzung von Ödenburg, deren Aufgabe in der Verteidigung des „*confinium regni*“ bestand, von einer Gruppe der Gemeinfreien abgelöst wurde. Aufgrund von ungarischen Quellen und ausländischen Parallelen konnte der gleiche Rechtsstand, die völlige Freiheit der Ödenburger „*burgenses*“, „*cives*“ und „*hospites*“ (Gemeinfreiheit, *plaine liberté*, *plena-aurea libertas*) bewiesen werden. Die Einwohner von Ödenburg waren verpflichtet, unter Androhung der Vermögenseinziehung stets in der Burg zu wohnen, die Mauern instandzuhalten und die Burg zu verteidigen. Die Organisation der Burgbewohner wurde „*communitas*“, „*universitas*“, ja sogar „*commune*“ genannt. Die Pflicht der Burg- bzw. Grenzverteidigung wurde zum ertsen Mal den herrschenden Gemeinfreien übertragen. Wie es den Werken von Petit-Dutaillis, Chénon und Giry hervorgeht, weisen ihr Rechtsstand, ihre strenge Pflicht der Burg- und Grenzverteidigung sowie ihre Organisationen starke Ähnlichkeiten zu denen der Militärkommunen (*commune militaire*) in der Normandie auf.

Эржебет Ладаныи

ГОРОД ШОПРОН И НОРМАНДСКИЕ ВОЕННЫЕ КОММУНЫ

Резюме

В статье рассматривается вопрос о том, как состоящий из дворянских воинов (*proprii*) контингент крепостной организации Шопрона, обеспечивавший защиту приграничных территорий (*confinium regni*), сменяет группа общественных свободных воинов. На основании отечественных источников и проведения параллелей с заграничей оправдывается (подтверждается) тождественное юридическое положение шопронских городских жителей (*burgenses*), граждан (*cives*), иностранцев (*hospites*), их полная свобода (Gemeinfreiheit, *plaine liberté*, *plena-aurea libertas*). Жители Шопрона под угрозой потери своего имущества обязаны были постоянно проживать в крепости, поддерживать крепостные стены в хорошем состоянии и защищать крепость. Организацию проживавших в крепости людей называют общиной или даже коммуной (*communitas*, *universitas*, *commune*). Защиту крепости и границ король впервые передает свободным воинам. Их юридическое положение, строгие обязанности по защите крепости и границ, а также статут их организации показывает приблизительное сходство с нормандской военной коммуной (*commune militaire*), как об этом свидетельствует работа Пети-Дютайи, Шенона, Жири.

A KERESZTES HÁBORÚK ÉS MAGYARORSZÁG

II. RÉSZ*

VII.

Az egyetlen magyar keresztes hadjárat: II. András 1217–18-as vállalkozása némileg részletesebb vizsgálatot érdemel.

1.

A negyedik keresztes hadjárat semmivel sem vitte előrébb a Jeruzsálem felszabadításának ügyét és III. Ince pápa új keresztes hadjárat szervezését vette tervbe. Imre magyar király a negyedik keresztes hadjárat idején már felvette a keresztet. Szerette volna hadbavonulását elhalasztani, főként mert nem bízhatott öccsében Andrásban. Végül el is halasztotta, annak ellenére, hogy III. Ince pápa nem teljesítette hadjáratának elhalasztására vonatkozó kérését, melyben a Kulin bánnal való viszályára hivatkozott, s melyet a pilisi ciszterci apát és egy főesperes által terjesztett elő.¹⁰⁸

Imre király rövid életéből nem tellett keresztes hadjáratra. Erre szánt, a pilisi ciszterci apátságban elhelyezett pénzének kétharmadát a hazai templomos és ispotályos rendre hagyta, azzal a megkötéssel, hogy fordítsák a keresztes háború céljaira.¹⁰⁹

Imre halála után keresztes kötelezettsége II. András királyra szállt, ki igyekezett halogatni a hadba vonulást, de megtagadni nem állt módjában. Keresztes hadjáratának megindítását annyira valószínűnek tartották, hogy a ciszterci rend 1212. évi általános káptalanja már gondoskodott is arról, hogy a magyar király a Szentföldre utazásakor magával vihessen két ciszterci szerzetest és egy conversust. Ezeket csak akkor szabad rendelkezésére bocsájtani, ha majd útnak indul.¹¹⁰

András király keresztes hadjáratának előzményeivel természetesen foglalkozott a magyar történettudomány. *Pauler Gyula* klasszikus művében előadja, hogy a lateráni zsinat (1215) elrendelte a keresztények közti 4 éves fegyvernugvást, megparancsolta, hogy az egyházi jövedelmek egyhuszadát fordítsák a keresztes háború céljaira, s a keresztes had 1217. június 1-jén induljon útnak Brindisiből. III. Ince pápa 1216. július 16-án meghalt, de utóda, III. Honorius folytatta művét, bár elődje nagy szelleme és ereje nélkül. Kijelentette, hogy nem tűri tovább Endre király késedelmességét, ezért az uralkodó végül elszánta magát a 20 éve halogatott hadjáratra.

* E tanulmány első része a *Hadtörténelmi Közlemények* 1996. évi 1. számában jelent meg, 3–41. o.

108 1202. nov. 9. Mon. Vespri. I. 10.

109 *Pauler Gy.*: i. m. II. 36.

110 *Statuta capituli generalis ordinis cisterciensis anno 1212. Celebrati. Gombos* 2162.

Úgy rendelkezett – s e rendelkezését a pápa megerősítette –, hogy ha a hadjáratban elveszne, fiai közül Magyarországot Béla, Halicsot Kálmán örökölje, s ha közülük valamelyik utódok nélkül halna meg, akkor harmadik fia, András következzenek utánuk. Helyettesévé a pápa beleegyezésével János esztergomi érseket jelölte ki. Az országban maradt Kán nembeli Gyula nádorispán, Raphayn erdélyi vajda, Bánk szlavón bán és Agyasz (Oghuz) országbíró. Az elsőszülött Bélát a király Berthold kalocsai érsek gondjaira bízta, aki a 11 éves fiút a merániak (a mai Szlovénia területén fekvő) steini várába küldte. Felesége Jolánta 8000 márkányi hitbérének biztosítására, arra az esetre ha a Szentföldön életét vesztené, a Maros folyón szállított sőt, a pesti izmaelitáktól származó és a Bodrog megye után járó jövedelmet kötötte le.

Endrének kevés pénze volt, onnét szerzett, ahonnét tudott. A veszprémi püspökségtől több más értékes tárgy mellett Gizella királyné drágaköves aranykoronáját kapta, a tihanyi apátságtól egy gyönggyel és drágakövel ékesített kelyhet vitt el, melyet később 50 márka ezüsttel kárpótol.

Seregéhez főként személyes barátai és tisztviselői csatlakoztak: a keresztes mozgalom hazánkban nem volt olyan általános, mint nyugaton. A papság sem nagyon igyekezett jövedelmének egyhuszadát a hadjárat céljára fordítani, azt „szánt-szándékos rosszakarattal és nagy hanyagsággal” teljesítette.

Kalán pécsi püspök felvette a keresztest, de betegsége miatt nem tudott elmenni a hadjáratba (1218-ban meg is halt), de pénzt hagyott annak céljaira. Részt vett a hadjáratban Péter győri és Tamás egri püspök, ki korábban 6 évig Endre kancellárja volt, Uriás pannonhalmi apát és Csák Ugrin királyi kancellár. A világiak közül csatlakozott Dénes fia Dénes tárnokmester, Kán László lovászmester, Csák Demeter asztalnokmester, Agyasz országbíró fia Lőrinc pohárnokmester, Szák Barcfia Miklós, Majs nembeli Majs, Leusták fia Gyula, Smaragd pozsonyi ispán és Hontpázmán nembeli Tamás fia Sebes ispán.

Endre eredetileg szárazföldön akart menni, mert Henrik konstantinápolyi latin császár 1216. június 11-én meghalt, s a latin bárók egy része arra gondolt, Endrét választják császárrá, hiszen a thesszalonikai királyné testvére volt. Endre nem idegenkedett a tervtől, de a latin bárók másik része s a pálya az elhunyt császár sógora, Courtenay Péter felé hajlott, s 1217. április 9-én a pápa Rómában meg is koronázta.

Ezután Endre a tengeri utat választotta. Követei, az ispotályosok magyarországi perjele és Sándor erdélyi nagyprépost 1217 elején Velencébe utaztak hajók bérlése céljából. Endre maga és utóda nevében lemondott Zára városáról, s ezt esküvel erősítette meg, miközben a perjel rendje ünnepi ruháit viselte. Szerződést is kötött Velencével, mely szerint a velenceiek Magyarországon, a magyarok Velencében szabadon közlekedhetnek. Az áruk vámja a szerződés szerint egynolcvanad rész, de az arany, ezüst, a drágakövek, a selyem, selyemszövet és a fűszerek vámmentesek lesznek. Velence 10 felszerelt hajót bocsájt Endre rendelkezésére, melyek legálább 3000 mázsa terhet tudnak szállítani. Minden 5000 mázsa teher után 50 tenger-részt számítva Velencének 550 mázsa ezüst járt velencei pénzben. E pénzeszeget ki kellett fizetni, mielőtt a hajók Velencéből, a Rialto hídjá alól elindulnak.

Július 25-én a hajóknak Spalatóban (Split) kellett lenniük, hogy a királyt és seregét, a lovakkal és a poggyásszal a Szentföldre szállítsák. Nagyjából egyidőben indult Palesztina felé VI. Lipót osztrák hercege, valamint Endre két sógora, Ottó meráni

herceg, és Ekbert bambergi püspök, valamint több német egyházi és világi úr: a münsteri és utrechti püspök, a hennebergi és az öttingeni gróf.¹¹¹

Pauler előadását egyben-másban más magyar történelmi munkák is kiegészítik. Így *Balics Lajos* művéből megtudjuk, Endre király már 1214-ben írott levelében kéri III. Ince pápát, hogy mentse fel az esztergomi érseket a készülő zsinaton való megjelenéstől, mert szentföldi útja idejére rá akarja bízni gyermekei gyámságát és országa kormányzását. Felmenteni kéri a zsinaton való megjelenés kötelezettsége alól a pécsi és győri püspököt és kancellárt, valamint a fehérvári prépostot, kiket régi fogadalom kötelez a keresztes hadjáratban való részvételre. Horvátország és Dalmácia helytartójává Pontius de Cruce-t, a templomosok magyarországi mesterét nevezte ki.

Mivel Endre három fia otthon maradt, kérésére III. Honorius pápa felhatalmazta a kalocsai érseket és a veszprémi püspököt, hogy védelmükre őt, vagy hat keresztest fogadalmuktól felmenthetnek. Az egyházi jövedelmek egyhuzadának beszédését III. Honorius pápa a magyar püspökökhöz és szerzetesfőnökökhöz intézett levelében szabályozta. A huzadot egyházmegyénként szedik be, a begyűlt összeget hivatalosan, összeszámlálva pecsételék le, mellékelve az összeg beszédőinek leveleit, melyekben az összeget igazolják. A pénzt lepecsételve vigye a Szentföldre 4–5 megbízható pap és világi személy. A pénzt szállítók egyike a megyés püspök legyen, amennyiben részt vesz a hadjáratban, a többi pénzszállítót a püspök s a pénzt összegyűjtők nevezzék ki. A pénzt a pápa követének jelenlétében azon keresztes vitézek segélyezésére fordítsák, akik abból az egyházmegyéből valók, ahonnan a pénz összegyűlt. A pénzt kiosztók a pápai követnek, valamint a templomos és ispotályos főnököknek számoljanak el. A püspökök érezték az otthon keletkezendő zavarokat. Péter győri püspök megerősítette javaiban a vasvári káptalant, s a pannonhalmi apát pedig megerősítette a pápával monostora jogait.¹¹²

¹¹¹ *Pauler Gy.*: i. m. 57. és köv. o. Pauler hivatkozik Rogerius és Spalatói Tamás műveire, azonkívül oklevelekre, mint *Fejér* III/2. 352., *Theiner* I. 5. és HO. V. 8.

¹¹² *Balics L.* i. m. II. k., I. rész, 222–227. o. A szerző a következő oklevelekre hivatkozik. *Fejér* III/1. 163., *Theiner* I. 1–2., *Fejér* III/1. 164., *Fejér* III/1. 189., *Theiner* I. 5., *Fejér* IV/1. 190., *Theiner* I. 6., *ÁUO* I. 142., *HO* IV. 8–9., *Fejér* VII/1. 197., *Theiner* I. 1., *Fejér* III/1. 203.

A II. András keresztes hadjáratával foglalkozó régebbi magyar irodalom szegényes és nem is mondható színvonalasnak. *Vasshegyi Emília*: II. Endre kereszteshadjárata. Budapest, 1916. c. doktori értekezése a legnagyobb terjedelmű. Megállapítja, hogy a lateráni zsinat (1215) elrendelte: a keresztenyek négy évig ne háborúzzanak egymás ellen, és megadóztatta a klérust. A pápa és a bíborosok jövedelmük egytizedét, az összes főpapok, beneficiumokat élvezők és birtokos szerzetesrendek jövedelmük huszad részét kötelesek 3 éven át a keresztes háború céljaira átengedni. Az indulás napját a zsinat 1217. június 1-re tűzte ki. Az indulás helye Messina és Brindisi. III. Ince pápa utóda, III. Honorius adta ki a legelőbb, a keresztes hadjáratral kapcsolatos rendelkezést. A pápaságnak a keresztes háborúk érdekében kifejtett tevékenysége az ő idejében érte el csúcspontját.

1216 őszén Endre király követe, Dénes főesperes útján értesíti a pápát, hogy megindítja keresztes hadjáratát. Endrét a 12 évi halogatásra az ország kedvezőtlen viszonyai is kényszerítették. Mi bírta rá mégis a hadjárat megindítására? Valószínűleg lelki motívumok is (a családjában bekövetkezett szerencsétlenség mélyülhette vallásosságát), s a pápák kiközösítéssel való fenyegetése. A hadjárat megindítása mellett szólt az a lehetőség is, hogy elnyerheti a bizánci latin császári trónust. Honorius pápa azonban az ellenjelölt Courtenay Péter mellett döntött, mert attól félt, hogy „a birodalom fénye elvakítaná” Endrét és „végleg elhalasztaná” a hadjáratot.

A lateráni zsinat által kivetett adó gyéren folyt be, a főpapok nem nagy buzgalmat fejtettek ki e téren. Ismerteti a Velencével kötött egyezményt 10 hajó bérbérvételéről, s azt írja, Endre gondoskodott arról, hogy az Adriai-tenger más kikötői is bocssássanak hajókat rendelkezésére. E fontos állítást azonban nem támasztja alá jegyzetekkel. Megemlíti, hogy Uriás pannonhalmi apát már hosszabb ideje rossz viszonyban volt a veszprémi püspökkel, s ezért apátságát a pápa oltalmába ajánlotta, ki azt 1216. június 13-án el is fogadta.

Az Endrével útnak induló urak: Péter győri, Tamás egri püspök, Uriás pannonhalmi apát, Csák Ugrin kancellár, Sándor erdélyi prépost, az ostiai püspök (a pápa követe), Benedek királyi camerarius, Dénes tárnokmester, László istálló-

Hóman Bálint szerint Honorius pápa figyelmeztette András királyt, hogy a latin császárság ügyei miatt ne hanyagolja el a Szentföld felszabadításának ügyét, ám közben a másik császárjelölt, András apósa érdekében fáradozott. Ha András előzőleg céltalan halicsi kalandozásai helyett az Imre király által kijelölt úton halad, s a Szentszékekkel való jóviszonyt építi tovább, talán elérhette volna célját, a latin császárság megszerzését. De így a pápa nem bízhatott benne, mert kereszties fogadalmának teljesítését a legravaszabb kifogásokkal halogatta, s a püspöki székek betöltésénél nem bizonyult a Szentszék olyan engedelmes és hű fiának, amilyennek most igyekezett magát feltüntetni. 1217 áprilisában a pápa Rómában megkoronázta Pétert. Apósa császárrá választásáról értesülve András a szárazföldi út helyett a tengerit választotta.¹¹³

Kristó Gyula úgy véli, hogy a kereszties hadjárat kötelezettsége bekerült Imre és Endre 1200. évi megegyezésének pontjai közé, és 1201–1202-ben a belső viszonyok kedvezőek lettek volna a hadjárat elindítására. De távoli és bizonytalan kimenetelű hadjárat helyett közelebbnek, sikeresebbnek tűnt a balkáni ügyekbe való beavatkozás. 1200-ban Imre és Endre felvették a keresztet, s abban is megegyeztek, hogy ha mindketten elmennek a Szentföldre, Lipót osztrák hercegre bízzák az országot, s ha bármelyikük meghalna, a másik fogja követni a trónon. De hol a szerb, hol a bolgár

mester, Demeter asztalnokmester. Lőrinc polárnokmester, Miklós volt nádor somogyi és Smaragd pozsonyi ispán, Rátold fivére Gyula, Tamás fia Sebes, Lipóthi Sixtus, Voricha grófjának fiai: Baboneg és István 250 lovaggal.

A sereg létszámát Vasshegyi *Spalatói Tamás* és *Röhricht* nyomán 10 000 lovasra és fele annyi gyalogosra becsüli. Szerinte a nyugaton divatos nehéz fegyverzetet teljes egészében csak a király és néhány főnemes öltötte magára, a többiek csak részben utánozták, inkább könnyű lovasokként szerepeltek, ami a kereszties hadjárat terepviszonyainak jobban megfelelt. Általában testüket térdig érő sodronying, fejüket tojásalakú vagy laposabb sisak védte. Fegyvereik közül fontos szerep jutott az íjnak. Könnyű pajzsuk volt, a lovasság szabályát, a gyalogság rövid pallost használt, ritkábban buzogányt és lándzsát. E fegyverzettörténeti állításait semmilyen adattal nem támaszja alá.

Chartresi Vilmos templomos nagymester szerint Endre serege lényeges segítséget jelentett, mert élelemmel gazdagon el volt látva, kitűnő lovai voltak. Jakab akkoni püspök szerint Endre serege páratlanul állt a Szentföldön a fegyverek, a lovak minősége, s a harcosok tekintetében. (Ez utóbbi megjegyzés cáfolja a szerző állítását, hogy Endre serege könnyű-lovas-jellegű lett volna – B. A.).

Wilczek Ede gróf: II. Endre kereszties hadjárata. (*Századok*, 1894. 592–608., 697–713. o.) c. tanulmányában azt állítja, hogy a magyar uralkodók közül „Endre elsőként vállalkozott a tengeri hős és hódító fényes szerepére”. Kereszties hadjáratában nem csak vallásos kötelességet, hanem és talán első sorban, „indirekt védekezést látott Velence ellen.” Ezért is indult el az Adria felé, s nem a hagyományos szárazföldi úton, nehogy „ellenkező” irányban távozván hazulról, amannak (= Velencének) a tengerpartal való rendelkezést teljesen átengedje. Más szóval kénytelen volt tengerhatalmi erőfeszítést hasonló tengerhatalmi erőfeszítéssel viszonzni, hogy a békétlen szomszédot féken tartsa és újabb túlkapásait megakadályozza. Ennek módja pedig Dalmácia megerősítése volt.

Endre „valamennyi, az ő közvetlen fennhatósága alatt álló hajót Spalatóba rendelt, de ez nem volt elég és Velencében keresett pótlást.” Ezen kívül hajókat szerzett máshol is, nagyobb számban Zárában és Anconában. Ezek számáról – mint *Wilczek* írja – nincsenek adatok. Endre serege 10 000 lovasból és „számtalan más közönséges népből áll”. Ez utóbbiak csakhamar elfutottak.

A kibérelt hajók már ott álltak a spalatói kikötőben, de kiderült, hogy számuk nem elég. Ezért „s másért” várni kellett. A szász keresztiesek nyugodtan várakoztak, de a magyarok közül sokan eltávoztak, s Endre serege szemlátomást fogyott. A hír, hogy a magyar király Jeruzsálem elfoglalására indul, már 1217 kezdete előtt elterjedt, s nagy lelkesedést keltett a keresztények, és félelmet a mozlimok között. Sok zarándok indult francia-, Olasz- és Németországból, köztük sok fegyveres, kik a magyar sereg oltalma alatt akarták megtenni útjukat. Ezek Akkonban várakoztak. Endre tehát serege növekedésére számíthatott.

Kozics László: II. Endre kereszties hadjárata (*Katholikus Szemle*, 1893.) c. tanulmányában megállapítja, hogy Endre serege csak részben volt királyi sereg. Nagy része főúri csapatokból állt. A sereg egy része önkéntes volt, zsoldot nem kellett nekik fizetni. A létszám 8–10 000 lovas és 5–6000 gyalogos lehetett. Többet a rendelkezésre álló kevés hajó nem bírt volna el. A sereg tagozását nem ismerjük, lehetséges, hogy Barbarossa Frigyest utánozva 500 főnyi csapatokra osztotta erőit. A sereg fegyverzetét Vasshegyi Emíliahoz hasonlóan írja le, minden bizonyítás nélkül. Mivel Kozics tanulmánya korábban jelent meg, Vasshegyi valószínűleg tőle vette „adatait”.

A tengeri út szerencsés döntés volt, sok élelmiszert vihettek, s a harcosok és lovak nem fáradtak el! A királynak 30–35 gályára és 230 teherhajóra lett volna szüksége, de ennyi nem állt a rendelkezésére, ezért a keresztiesek egy része hazatért, más része a következő évig várt.

113 *Hóman Bálint-Székfi Gyula*: Magyar történet. 6. kiadás. Budapest, 1939. 439–441. o.

ügyek késleltették az indulást. Imre haladékokat kért a pápától, aki a szemére hányta, hogy keresztrel a mellén keresztények ellen harcol. III. Ince pápa ugyan kifejezte emiatt rosszsallását, de nem sújtotta Imrét fenytéssel, hanem véttelennek minősítette.

Imre a pápa tudomására hozta, hogy a Szentföldre akar indulni s ezzel indokolta kisfia megkoronázását.¹¹⁴

Fügedi Erik hangsúlyozza, hogy II. András a Szentföldre fényes magyar sereg kísérette. A résztvevők közül három is nádor lett később: Szák nembeli Miklós, Apod fia Dénes és Mojs.¹¹⁵

II. András kereszteseinek létszámát legutóbb *Veszprémy László* próbálta megállapítani rendkívül érdekes tanulmányában. Joggal állítja, hogy erre vonatkozólag csak két forrásunk van: Spalatói Tamás *Historia Salonitana*-jának vonatkozó része és a magyar király követei (a Johannita rend magyarországi perjelje és az erdélyi nagyprépost), valamint a velencei dózse között kötött szerződés szövege. Spalatói Tamás azt írja, hogy a király kíséretében több, mint 10 000 lovas volt, a köznépet nem számítva, és a magyarok előtt már szász keresztetek érkeztek Splatóba. Az egybegyűltek nem fértek rá a rendelkezésre álló hajókra, sokan hazatértek, s a következő tavaszig várakoztak elszállításukra. A magyar-velencei szerződés *Pauler* úgy értelmezi, hogy a velenceiek tíz teljesen felszerelt hajót bocsájtanak a magyar király rendelkezésére. Ezek legalább 300 tonnásak, a velenceiek minden 500 tonna után 50 tengerészt biztosítanak s minden 500 tonna után a bérleti díj 550 márka ezüst, velencei pénzben.

A *Pauler* után megjelent művek már tényként kezelik, hogy II. András 10 000 lovasal indult a kereszties háborúba, s ehhez Római Horváth Jenő 5000 német és szász kereszties átszállítását is hozzáteszi. E számot átveszi Bánlaky (Breit) József is. Teszik ezt annak ellenére, hogy *Pauler* még óvatosan, Spalatói Tamást idézve hozza a számot. A szerződésre vonatkozóan is *Pauler* értelmezése marad a meghatározó.

Az átszállításra került sereg pontos létszámát *Veszprémy* szerint nem lehet meghatározni, mivel a szerződés sem szabja meg pontosan a tíz bérelt hajó nagyságát. A szokásos tengerjogi szabályozásnak megfelelően a minimális értéket adja meg: ennél kisebb hajók alkalmatlanok egy hosszabb tengeri útra. A szerződések nem említik meg a szállítandó emberek, vagy lovak számát, ez a bérbeadót nem is érdekelte, s nem említik az úticélt sem, csak az utazás időtartamát. A „milliaria” ez időben nem 1000, hanem csak 477 kilogrammal egyenlő. Eszerint a hajók kb. fele akkorák voltak, mint korábban vélték, tehát a hajók legkisebb hordképessége nem 300, hanem csak 143,2 metrikus tonna volt.

A csapatszállításra is használt teherhajók közül a legnagyobbak 450–500 tonnásak voltak. Ezeken 500 katonát, vagy 150 lovat lehetett szállítani, az ilyen hajók azonban nagyon ritkák voltak. A Szerző szerint semmilyen okunk nincs a hajónkénti 500 fős maximumot túllépni, mivel a kölcsönvett hajók nem tartozhattak a legnagyobbak közé. Ha feltesszük, hogy a keresztiesek egy részének a lovát is behajózták, az 500-as szám felét tarthatjuk valószínűnek. Ez annyit jelent, hogy a keresztiesek egy része gyalogosként harcolta végig a hadjáratot, mert lova nem fért a hajóra, vagy mert a tengeri utazás során elpusztult.

114 *Kristó Gyula*: in. MT. I. k., 1262., 1267. o.

115 *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986. 42., 87., 98. o.

Az átszállított sereg közelebb állhatott az 1–2000, mint a 10 000 főhöz, amin nem kell szégyenkezni. Az aragón király még kevesebb harcost indított el, s a kortárs, Jacques de Vitry sem talált kivetnivalót a magyar sereg nagyságán.¹¹⁶

A külföldi szerzők közül a precízre törekvő és adatokban gazdag *R. Röhricht* műve érdemel figyelmet. III. Béla király – írja – kereszties fogadalmát halálos ágyán András fiára hagyta, ezért Andrást III. Ince pápa már 1198. január 29-én felszólította, hogy kiközösítés terhe mellett szeptember 14-éig indítsa meg hadjáratát, különben trónöröklési jogát veszti. Az ország (Reich) bizonytalan helyzete miatt a pápa fenyegetését felfüggesztette. 1201-ben újra kezdte a sürgetést. 1202. november 8-án Imre királyt igyekezett rábeszélni kereszties hadjárat indítására, majd 1203. november 5-én újra próbálkozott. Mikor András került a magyar trónra, megint felújította követelését, de 1213. február 3-án három év haladékot adott Andrásnak az ország helyzete miatt.

1214. június 11-én meghalt Henrik bizánci latin császár, helyébe Andrást választották (!), de ő önként, vagy kényszerítve nem fogadta el a választást (!) és apósa, Courtenay Péter lett a császár. András komolyan készült a hadjáratra. A magyarországi johanniták priorja, Sándor 1217 március–áprilisában Velencébe utazott és egyezséget kötött Ziani Péter dózsával hajók bérléséről. Ebben lemondott Zára városáról. Az ország vezetése a király fiai: Béla, Kálmán, András, azonkívül János esztergomi érsek és Pontius de Cruce templomos mester feladata volt. A szükséges költségeket a király kölcsönrel, értékek eladásával, pénzrontással, sőt egyházak kifosztásával (Tihany, Veszprém) teremtette elő. Július elején indult el seregével.

Miközben a *Velencéből, Zárából, Anconából s más adriai kikötőkből* a bérelt hajók Spalato felé indultak, a király serege előtt hatalmas trén (Tross) haladt élelmiszeres szekerekkel, utána gyalog egy tömeg erdélyi szász. Ezek egy része talált szállást, de többségük a szabadban halt. Augusztus 23-án érkezett meg András király, akit rendkívüli tiszteletadással fogadtak. Szokásos bőkezűségével a városnak adományozta a szomszédos Klissza várát, de a város a vele járó kötelezettségek miatt nem fogadta azt el, s így a király Pontius templomos mesternek adta. A spalatói és zágrábi kanonokok szívesen fogadták a király adományait.

A király továbbutazása eltolódott, míg a 15 000 lovas és „majdnem számtalan” többi kereszties elszállítására szükséges hajókat biztosítani tudták. Kiderült, hogy a hajókon nem férnek el, ezért sok zarándok hazatért, vagy tavaszig várt. Lipót osztrák herceg viszont rögtön Spalatóba érkezése után elindult és 16 nap alatt Akkonba érkezett. András csak szeptember közepén, vagy végén indult el. A barátságos spalatói polgárok két gályával Durazzoig kísérték; október elején, vagy közepén érkezett Akkonba.¹¹⁷

Némileg másként írja le András seregének indulását *J. P. Donovan*. Szerinte az V. kereszties hadjáratban részt vevő egyedüli uralkodó, a magyar II. András már korábban is elindult volna, ha országának belső bajai nem hátráltatják. Helyreigazítja *R. Röhricht* állítását, hogy Henrik latin császár 1214-ben halt meg, s Andrást császárrá választották volna, de ő visszautasította a választást. Ez nem bizonyítható Honorius pápa Andrásnak küldött leveléből. Amikor Courtenay Pétert latin császárrá koronáz-

¹¹⁶ *Veszprém László*: II. András magyar király keresztiesinek létszáma. *HK* 107. (1994) 113–116. o.

¹¹⁷ *Reinhold Röhricht*: Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck, 1891. 23–25. o.

ták, András sokat veszített lelkesedéséből. Serege csak nyáron kezdett gyülekezni. Spalatóban; az olaszok megígérték András király seregének átszállítását, de az indulás idején nem álltak rendelkezésre a szükséges hajók. András *csak annyi keresztesel indult el, amennyi elfért a spalatóiak által adott két hajón*. Októberben ért Accreba (Akkon). Az olasz városok keresztesei és Pelagius érsek nem tudtak András seregéhez csatlakozni. Az egyesült keresztes sereget: a jeruzsálemi király, a magyar király és az osztrák herceg seregét együttvéve a Szerző által idézett egyik forrás (Abu Shama: *Livre de Deux Jardins*) 15 000 főnyire becsüli, Tyrusi Vilmos egy folytatója szerint számuk 2000 lovag 1000 lovas csatlós és 20 000 gyalogos volt, nem számítva a 30 000 zarándokot.

A pápa mindenestre aggódott a keresztesekért, mert kevesellte létszámukat.¹¹⁸

A *K. M. Setton* által szerkesztett, számos szerző által írt nagy amerikai kiadványban a II. András keresztes hadjárataról szóló részben, melyet *Thomas C. Van Cleave* írt, szintén azt olvashatjuk, hogy a szükséges hajók különböző adriai kikötőkből mentek Spalatóba. A sereg számát 10 000 lovasra és ismeretlen számú gyalogosra teszi, s megemlíti, hogy a magyarok hetekig vártak a hajókra, sokan hazatértek és útjukat a következő tavaszra halasztották.¹¹⁹

Az ötödik keresztes hadjáratról szóló legrészletesebb monográfia *J. M. Powell* műve.¹²⁰ Ebben foglalkozik a hadjárat első szakaszával is, melynek egyik „főszereplője”, II. András volt.

Megemlíti, hogy András nagy késedelemmel teljesítette atyja, III. Béla keresztes fogadalmát, melyet az 1195-ben tett. Béla már nem tudta teljesíteni fogadalmát, idősebb fia Imre pedig éppen András lázadása miatt volt „akadályoztatva”. 1217-ben András 10 nagy hajót bérelt a velenceiektől és ismeretlen számú kisebbet. Serege létszámát Powell szerint nem lehet megállapítani, Röhrich 15 000 lovast említ, de ez túl soknak tűnik. Ugyanez mondható Spalatói Tamás 10 000 lovast említő közlésére. E számban maga Tamás is kételkedett, de mély benyomást gyakorolt rá a sereg nagysága és az a körülmény, hogy nem volt elég hajó az elszállításukhoz. Reálisabbnak tűnik a *History of the Patriarchs of the Egyptian Church* 1–4. Cairo 1943–1974 c. mű adata – írja Powell –, mely szerint András királynak és Lipót hercegnek együttvéve 4000 lovagja volt. A szerző szerint a németek és magyarok a keresztes hadjárat előőrseinek tekinthetők.¹²¹

Az irodalom eredményeinek áttekintése után próbáljuk szóra bírni a forrásokat. Mint Veszprémy L. tanulmányában megemlítette, II. András elindulásáról két forrás szól részletesebben. Az egyik az 1268-ban elhunyt Tamás spalatói esperes *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatenisium* c. művének megfelelő része. Tamás esperes 1200 táján született és mint spalatói (Split) lakos kb. 17 éves korában szemtanúja lehetett II. András bevonulásának és tengerre szállásának. Leírása sze-

118 *Joseph P. Donovan*: Pelagius and the Fifth Crusade. Philadelphia–London, 1950. 29–33. o.

119 *A History of the Crusades*. (Ed.: *Kenneth M. Setton*) II. k. The Later Crusades 1189–1311. (Ed.: *Robert Lee Wolff-Harry W. Hazard*) Philadelphia, 1962 386. és köv. o. A vonatkozó rész *Thomas C. Van Cleave* munkája.

120 *James M. Powell*: Anatomy of a Crusade. 1213–1221. Philadelphia, 1986.

121 *J. M. Powell*: i. m. 127. o.

rint András nagy hajókat vett bérbe a velenceiektől, Anconából és Zarából és más adriai tenger mellett fekvő városoktól, s valamennyit Spalato kikötőjébe rendelte.¹²²

Rengeteg fegyvert és élelmet hozott sok szekéren. Ezek betöltötték a város egész környékét.

A királyt és a magyarokat megelőzve érkezett a szászok nagy tömege, kik békeségesek és szelídek voltak és ájtatosan várták a behajózást. Mindannyian kereszttel voltak megjelölve. A király kérésére a spalatóiak az egész elővárost (suburbium) a keresztesek rendelkezésére bocsájtották, s így nagy zsúfoltság keletkezett.

A királyi kíséret egy része a városon kívül, a mezőn, sátrakban tartózkodott. A város polgárainak egy része félt a nagy seregtől, más része csodálta azt. 1217. augusztus 23-án maga a király is megérkezett Spalatóba. Kivonult elébe a város polgársága, a papság is teljes díszben. A király leszállt lováról és előkelői gyűrűjében, a püspököktől kísérve, a Szent Dominius templomba vonult, ahol szentmisét hallgatott. A város az északi kapun kívül fekvő Mata nevű házban látta vendégül a királyt. *Azt mondják, több, mint 10 000 lovas volt a király kíséretében* nem számítva a közrendűek tömegét, mely szinte megszámlálhatatlannak tűnt.¹²³ A közismerten bőkezű király Spalato városának adományozta a szigeten fekvő Klissza várát. Az adományt a spalatóiak – félve a vele járó nehézségektől – nem fogadták el.

Így a király Klisszát Pontiusra, a templomos rend mesterére bízta. Miközben András a hajókra várakozott, a kíséretében lévő Bernát spalatói érsek meghalt, s a Szent Dominius templom mellett temették el. A király követséget küldött a spalatói kanonokokhoz, s arra kérte őket, válasszák meg érseküknek a kíséretében lévő Sándor orvost (physicus), aki írástudó és becsületes ember, és hasznára lehet a spalatói egyháznak. A király e kérését nem teljesítették, mást választottak meg érseknek. A király a hajók megérkezése után útra kelt és a spalatóiak Durazzoig kísérték. Nem tudott azonban annyi hajót szerezni, amennyi az összes kereszttest elvihette volna, ezért egyesek hazatértek, mások a következő tavaszig várakoztak.¹²⁴

A másik alapvető forrás a II. Andrásnak Ziani Péter velencei dózséval kötött szerződése, melyben a városállamtól hajókat bérel. A szerződés aláírói magyar részről Pontius de Cruce, a magyarországi ispotályos rendtartomány priorja és Sándor erdélyi prépost¹²⁵ voltak.

A szerződésben András lemondott Velence javára Zára városáról, és megállapodtak a Magyarország és Velence közti kereskedelemről. A követek kérték, hogy Velence adjon a magyar királynak szentföldi utazásához tíz hajót. A dózse beleegyezett azzal, hogy az 500 tonnás (milliaria) hajókon 50 tengerész lesz, a többiekén méretük szerint több, vagy kevesebb. A király egy-egy 500 tonnás hajóért 550 ezüst márkát fizet velencei pénzben. Ha a hajók nagyobbak lennének, a méretkülönbség szerint többet kell értük fizetni, ha kisebbek, kevesebbet. Megállapodtak a bérleti összeg kifizetésének időpontjában is. A hajók a megfelelő időben Spalatóban lesz-

122 *Gombos* 2229. Eszerint a hajók számából és méretéből nem állapítható meg II. András seregének létszáma. A Velencétől bérbévezt tíz nagy hajón kívül Ancona és Zára városoktól is bérelt meg nem nevezett számú hajót, azonkívül más városokból is, melyeket szintén nem nevez meg.

123 Spalatói Tamás maga sem biztos a lovasok számában. Ezt jelzi a „dicebatur” kifejezés.

124 *Gombos* 2229–2230.

125 Pauler szerint talán azonos a király orvosával, kit spalatói érsekké akart megválasztani. (Pauler Gy.: i. m. II. k., 62. o.)

nek. Mindegyik tengerész meghatározott mennyiségű kenyeret, lisztet és bort és más élelmiszereket visz magával, továbbá fegyvert és elegendő pösztöt.¹²⁶

A magyar király előkészületeivel kapcsolatban még néhány forrásadatra kell felhívunk a figyelmet.

Figyelemreméltó III. Honorius pápa két levele. Az egyikben kijelenti, hogy a kereszties hadjáratba induló II. András fiait, országát és összes javait Szent Péter és a maga védelme alá helyezi, és tudomásul veszi, hogy Magyarország kormányzását elsőszülöttjére, Bélára bízta, Galiciáét pedig másik fiára, Kálmánra. Ha a kettő közül valamelyik, vagy mindkettő gyermektelenül halna meg, András nevű fia lesz az örökös. Másik levelében a pápa felszólítja a jeruzsálemi ispotályos rend mesterét és szerzeteseit, hogy mivel II. András magyar király Lipót osztrák herceg és sok más előkelő a Szentföld segítségére indulnak és Szűz Mária születésének napján (szeptember 8.) Ciprusban szándékoznak összegyűlni, legyenek a segítségükre. Az első levél 1217. február 11-én a második július 24-én kelt.¹²⁷

András király már 1214-ben értesíti III. Ince pápát, hogy kereszties hadjáratra készül és közli, hogy távolléte idején fiainak gyámjaul János esztergomi érseket nevezi ki. Kéri, hogy Kálmán fiát, a pápa János esztergomi érsekkel kenesse fel királlyá. Azt is kéri, hogy János érseket, továbbá a pécsi és a győri püspököt, valamint a királyi kancellárt, kik a hadjáratban részt vesznek, mentse fel a Rómában tartandó zsinaton való megjelenés alól, a pártosokat pedig, akik fiát (Bélát) királlyá akarnak koronázni, sújtsa egyházi átokkal. Másoltassa továbbá le a pápai registumból az esztergomi érsek koronázási jogáról szóló, előző évi pápai oklevelet, mely Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett. András itt hangsúlyozza, hogy a pénzverés tizede csakis az esztergomi egyházat illeti. Kéri, hogy a pápa szőlítsa fel a kalocsai érseket az elhunyt királyné letétéből elvett 7000 márka visszafizetésére.¹²⁸

A kereszties hadjáratot sürgető III. Ince pápa 1215-ben jónak látta felhívni az esztergomi és kalocsai érsekek figyelmét arra, hogy intsék azokat, kik kereszties fogadalmat tettek: menjenek a Szentföld segítségére.¹²⁹

Mivel II. András fiai 1217-ben még igen fiatalok voltak, III. Honorius pápa megbízta a kalocsai érseket, és a veszprémi püspököt, hogy a király által megjelölendő őt, vagy hat főurat, kikre távolléte idején fiait és országát bízni akarja „a kereszties fogadalom alól oldozzák fel”.¹³⁰ 1217. január 30. előtt András király levelet írt a pápának melyben közölte, hogy szentföldi útját a latin császárrá választás terve következtében az eredeti időpontnál korábbra helyezte, és kérte Honorius pápát, hogy szőlítsa fel csatlakozásra a hadjáraton részt venni akarókat.¹³¹ E levélre a pápa 1217. január 30-án válaszolt. Üdvözölte András tervét, hogy konstantinápolyi császárrá akarja magát választatni, de óvta attól, hogy emiatt a kereszties hadjárat késedelmet

126 1217. ÁUO VI. 380–383. A tonna nagyságát l.: 116. jegyzet.

127 Mindkét levelet l.: *Gombos* 1194.

128 1214. *Theiner* I. 1., Reg. Arp. 294.

129 1215. Mon. Strig. I. 209., 212.

130 1217. jan. 25. Mon. Vespr. I. 39.

131 1217. jan. 30. előtt. *Fejér* III/1. 190., Reg. Arp. 312.

szenvedjen.¹³² Nem sokkal később Honorius pápa arról értesítette Andrást, hogy személyét, fiait és országát minden javával együtt a Szentszék védelmébe vette.¹³³

A pápa még 1217 februárjában felszólítja az esztergomi érseket, hogy szedjen huzadot, s a befolyt összeget adja a keresztes hadjáratba indulóknak.¹³⁴

A király hadjáratba indulása előtt különböző intézkedéseket tett. Így Ciriacus prépost és a zágrábi káptalan kérésére, a zágrábi egyház bemutatott oklevelei alapján felsorolta annak III. Béla királytól és számos nemestől kapott birtokait, leírva azok határait, és biztosította a káptalan részletesen leírt jogait.¹³⁵ Ezenkívül a zágrábi püspök és káptalan kérésére kancellárja Ugrin által nyilvánosan felolvastatta a Szent László óta a zágrábi egyház részére tett adományleveleket, azokat arany pecsétjével megerősítette, s megállapította az egyház népeinek igazságszolgáltató kiváltságát, szállásadási, adó- és vámmentességét, a vásárvám, tizedéhez való jogát, s a királyi pénz elfogadása alóli mentességét.¹³⁶

A Spalató kikötőjébe érkező András a kanonokok kérésére Márton comes, pristaldus közreműködésével nekik adta a Scolun (Salona) város falain belül lévő meghatározott földdarabot.¹³⁷

A király a hadjáratban esetleg bekövetkező halála esetére feleségének, Jolánta királynénak adományozta a neki jegybérül járó 8000 márka fejében a Maroson szállított sót, továbbá a pesti szaracénoktól származó jövedelmet és Bodrog vármegye jövedelmét. Adományát III. Honorius pápa 1218. május 16-án megerősítette.¹³⁸

A hadjárat költségeit nehéz volt előteremteni. András király kénytelen volt a veszprémi egyházból elvinni Gizella első királyné 12 márka tiszta aranyat tartalmazó drágaköves koronáját, melyet a tengeren túl 140 márkáért értékesített. Visszatértekor ennek fejében a veszprémi egyháznak várszolga-, udvarnok- és szolgálomansiókat adományozott.¹³⁹

A keresztesháborúban való részvétel előnyökkel járhatott. II. András elvette a főpohárnoki állást az egyébként érdemes Sándor ispántól, s a keresztes háborúban részt venni kívánó Lőrincce ruházta. Sándor ispánt a banai királyi jövedelemből évenként három részletben fizetendő 300 márkával kárpótolta.¹⁴⁰

2.

András keresztes hadjáratának szentföldi eseményeit először *Pauler Gyula* műve alapján írjuk le. Ezt követi a hazai és külföldi irodalom adatainak közlése, amennyiben Pauler leírásától különböznek, s a források elemzése.

A királyt kísérő sereg nem volt nagy, de híre, hogy vitéz és harcias király, előtte járt és rémületbe ejtette a szíriai muzulmánokat. Ciprus szigetén csatlakozott And-

132 1217. jan. 30. *Theiner* I. 4–5.

133 1217. febr. 11. *Theiner* I. 5.

134 1217. febr. 28. *Theiner* I. 6.

135 1217. *Fejér* III/1. 214., Reg. Arp. 325.

136 1217. *ÁUO* XI. 147., Reg. Arp. 323.

137 *Fejér* III/1. 226., Reg. Arp. 326.

138 (1217) *Theiner* I., 13., Reg. Arp. 321.

139 1217. és 1222. *HO* V. 8., Reg. Arp. 340. és 383.

140 1217. *Fejér* III/1. 205., Reg. Arp. 334.

ráshoz a sziget francia királya, Lusignan Hugó. Október derekán ért András Akkonba, mely a maradék kereszties állam székhelye volt, azon a keskeny partvidéken, mely Jaffától Beirutig a kereszties államból megmaradt. Itt annyi, sőt állítólag több kereszties gyűlt össze, mint a harmadik kereszties hadjárat idején. A nagy drágaság, sőt éhség miatt azonban a szegényebb keresztieseket haza kellett küldeni. (Ezek inkább fegyvertelen zarándokok lehettek – B. A.) Még András megérkezése előtt 46 hajó tért haza. (!) A most érkezők közül sokan, különösen a bajorok, erőszakosságukkal tűntek ki.

Pauler úgy véli, hogy a magyar keresztiesek fegyverzete nem igen különbözött a francia és német keresztiesekétől. A sereg Akkon mellett táborozott. Menincourt Rudolf jeruzsálemi pátriárka, november 3-án előhozta Krisztus keresztjének azt a darabját, mely még megmaradt, mert nem vitték el a katasztrofális vereséggel járó hattini csatába (1187). András és Lipót osztrák herceg meztőláb járultak a kereszt elé és megcsókolták.

A királyok, érsekek, püspökök s a három lovagrend nagymesterei a magyar király sátrában tartottak haditanácsot. Távlati tervük, amit már a lateráni zsinat idején elhatároztak, az volt, hogy Egyiptomra támadnak, elfoglalják Damiettát a Nílus keleti torkolatának jobb partján, s ott törik meg az egyiptomi szultán erejét – majd ha az egész kereszties sereg együtt lesz. Addig csak kisebb katonai vállalkozásokat végeznek. A szultán, Egyiptom, Szíria és Mezopotámia ura, Szaladin fivére, a 74 éves Al Adil attól tartott, hogy a keresztiesek Jeruzsálemet vagy Damaszkuszt fogják megtámadni. Ezért fiával, El Malek-kel kijött Egyiptomból és Ramlánál, Jaffától délkeletre, Jeruzsálemtől északnyugatra foglalt állást.

A kereszties sereg (létszáma kb. 20 000 fegyveres és 30 000 zarándok[!]) András vezetésével a Tiberiás tó felé indult november 4-én. Nagy hőségben vonultak, s az ellenség hátrált előttük. Elérték a Jordán folyót, s a mozlim sereg sok élélme, felszerelése jutott birtokukba kardcsapás nélkül. Itt három napig pihentek, megfürödtek a folyó vizében, s november 10-én a Genezáret tótól délre átkeltek a Jordánon. Al Adil azt hitte, hogy Damaszkusz ellen vonulnak, ám ilyen messzemenő terveik nem voltak. A sereg nem észak-kelet, a damaszkuszi út felé haladt, hanem északnak, mindent elpusztítva, a gyümölcs- és olajfákat kivágva, foglyokat ejtve a Jordán mentén, majd a Genezáreti tó keleti partján „felfelé”. Ezután a tó nyugati partján meglátogatták Bétsaidát, Péter és András apostolok városát, Krisztus életének és tevékenységének megszentelt helyeit. A tó körüljárása után visszafordultak Akkonba. Sok zsákmányt ejtettek, de több emberük veszett el, mint amennyi ellenséges harcos. A hadjárat kevés dicsőséget hozott, katonai sikere egyáltalán nem volt.

Názáret közelében emelkedik a Tabor hegy. 1211-ben Al Adil erős várat épített rajta, melyet állítólag 2000 vitéz védett. Ezt akarták elfoglalni a keresztiesek november vége felé. András király nem tartott velük, „üdülés végett” Akkonban maradt. A magyar keresztiesek Dénes fia Dénessel az élükön a többiekkel vonultak. November 30-án ütöttek táborat a hegy alatt, december 3-án indultak meg a vár ellen. A vár őrsege elébük jött, hogy útjukat állja. Összecsaptak, a mozlimok meghátráltak, vezérük elesett. A keresztiesek azonban nem akarták táborukat védtelenül hagyva az éjszakát a hegyen tölteni. Seregüket sem akarták megosztani, mert a szultán és fia a közelben táborozott, így visszavonultak. December 5-én minden ostromszer nélkül

megrohamozták a várat. Egyetlen ostromlétrájukat a mozlímok felgyújtották, az ostrom megghiúsult. A szultán nem avatkozott bele az eseményekbe, úgy gondolta nem szükséges. Igaza lett. A keresztések december 7-én visszavonultak Akkonba. Foglyokat hoztak magukkal, közöttük gyermekeket. Vitry Jakab akkoni püspök ez utóbbiakat kiváltotta, megkeresztelte, s nevelés céljából szeretetházakba szétosztotta.

Tábor megghiúsult ostromának mégis volt eredménye. A mozlímok nem sokkal később lerombolták várukat, s otthagyták a hegyet, hogy ne hívja ki máskor a keresztések támadását.

Közben a magyar király hajóra szállt, s meglátogatta a tripoliszi grófságot, melyet az első kereszties hadjárat idején Raymond St. Gilles alapított Beiruttól északra, a szíriai tengerpart mellett, a Libanon hegység aljában. Akkor IV. Bohemond antiochiai herceg, András király unokatestvére uralta. Tripolisz állandóan ki volt téve az ellenséges támadásoknak, ezért az ispotályos rend itt építette fel Krak várát, mely 2000 főnyi őrséget tarthatott. Itt állt Margat vára is, az ispotályos nagymester székhelye. András meglátogatta e várakat, és nagy szívességgel fogadták. Az ispotályosok tevékenysége mély benyomást gyakorolt rá, s ennek következtében később gazdag adományokkal jutalmazta a rendet.

Ez alatt a keresztések, köztük a magyarok, Dénes vezetésével még egy kisebb hadjáratot vezettek a Libanon és Antilibanon közé, a Jordán forrásvidékére, bár Szidon ura igyekezett lebeszélni őket az akcióról. A keresztések elől a lakosság szétfutott, s a zord idő, meg az élelemhiány is veszteségeket okozott. Egy magyar egység „500 vitéz csatlóssal” behatolt a hegyekbe. Az ellenség meglepte és megverte őket, vezérük is fogságba esett. A csapat visszafordult, ám egy foglyuk tudatosan rossz útra vezette őket. A foglyot megölték, de már késő volt. Csak három vitéz menekült meg e hiábavaló vállalkozásból.¹⁴¹

141 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 62. o. – A hazai irodalomból Szalay L. röviden ugyanezeket írja le (*Szalay László*: Magyarország története. I. k., Leipzig, 1852.) – Balics L. szerint András király nem akadt ellenfélre, mert a „babilóniai” szultán félt tőle. A kereszties sereg első vállalkozását leírva Balics csatáról ír, melynek során Aba nembeli Demeter megölte volna a szultán testvérét. Az oklevél azonban, melyre hivatkozik (*Fejér* IV/1. 417.) nem hiteles. A szerző – nem tudni miért – azt írja, hogy András részt vett a Tabor elleni akcióban. A keresztések serege négy részre szakadt, s András a vele maradt keresztésekkel azon gondolkodott, hogy felkeresi a szultánt Egyiptomban. De meggondolta magát. (*Balics L.*: i. m. II. k., I. rész, Budapest, 1888. 231. o.) – Vasshegyi E. monográfiájában kétségbe vonja, hogy a vezéreknek a korábbi irodalom által közölt nagy tanácskozása valóban megtörtént. Felsorolja az Akkonban összegyűlt vezető személyiségeket. Andrásnál kívül jelen voltak brienne-i János jeruzsálemi király, III. Lipót osztrák herceg, IV. Boemund, Antiochia fejedelme, Eustorgius nicosiai érsek, caesareai Walter, beiruti János és testvére Fülöp, a ciprusi vezérek, beisani Walter és Gremont, Hugo ciprusi király, Menincourt, Radulf jeruzsálemi pátriárka, Simon ciprusi, Péter caesareai, Róbert názáreti püspök. A mozlímok uralma ekkor nem volt szilárd. Az 1193-ban elhunyt Szaladin testvére, Al Adil uralkodott, ki Szíriában legidősebb fiára, El Malikra ruházta a hatalmat. A belső békét nem tudta biztosítani. Gyenge volt a jeruzsálemi királyság is. Az Akkonban összegyűlt sereg létszáma egyes szerzők (Röhrich és a nyugati források) szerint 50 000, mások (Wilken és a keleti források) szerint 15 000 fő volt. Az első akciót leírva megállapítja, hogy a mozlímok attól tartottak, a sereg megostromolja Damaszkuszt. Az akciót Paulerhez hasonlóan írja le, s megállapítja, hogy a kereszties sereg tünymo-ereje ellenére nem tudta az ellenség visszavonulását megakadályozni, és nem volt képes döntő csapást mérni rá. Az akció 14 napig tartott. Ami a 600 m magas hegyen fekvő tabor várát illeti, a szultán felkészült a felmentésére, de nem volt rá szükség, annak ellenére, hogy János jeruzsálemi király maga vágta le a mozlímok egyik vezérét. A mozlímok 1218 elején bontották le a várat. A második és a teljes kudarccal végződő harmadik akcióban a magyar király – a történetírók egy részének állítása ellenére – nem volt jelen. (*Vasshegyi Emília*: i. m. 34–51. o.) – Kozics L. szerint a Ciprusban és Akkonban tartott haditanácsok azt mutatják, a magyar királynak figyelembe kellett vennie a helyi viszonyokat. Helyrehozhatatlan hibának tartja, hogy nem próbálták meg Jeruzsálemet felszabadítani, de ez nem a helyi viszonyokat nem ismerő magyar király hibája volt. Tabor várának ostroma feltehetőleg a magyar király harcvágyó környezetének tudható be. A szerző szerint „több kitérő fegyvertény után a magyar hírnév öregbedett.” András király a hadjárat tekintetében enyhébb elbírálást érdemel, mint más dolgaiban. Fogadalmának eleget tett, a nemzetnek megszerezte azt a dicsőséget, hogy a kor legfontosabb vállalatában tekintélyes erővel részt vett, s a keresztény világ figyelmét és becsülését rá fordí-

II. András kereszties hadjárata természetesen a külföldi irodalomban is szerepel. Néhány véleményt nem lesz érdektelen megismernünk. *R. Röhrich* az egyesült kereszties sereget 50–53 000 főre becsülte. Az ismert három akció közül az első alkalmából Malik al Adil szultán és fia, Malik al Muazzam azért hátrált, mert a keresztiesek túlerőben voltak. Damaszkuszt nem szándékoztak nyílt csatában megvédeni, bár számoltak annak ostromával, mert megparancsolták Damaszkusz kormányzójának, hogy készüljön fel a város ostromára és pusztítsa el annak környékét. A keresztiesek haditervében nem szerepelt Jeruzsálem ostroma. Damaszkuszt valószínűleg el

totta. (*Kozics László*: i. m. 391–417. o.) – Wilczek E. II. András kereszties hadjáratában, mint láttuk, tengeri hódítási kísérletet lát. A szerzőnek ez az elmélete aligha tartható, hiszen elindulása előtt a magyar király éppen Velencével kötött szerződést, melyben lemondott Zára városáról. Megrója Andrást, hogy nem tudott seregében rendet tartani. Szerinte a magyar király rájött, hogy olyan ellenféllel van dolga, ki minden csatát kerül, s őt egy zord ország belsejébe akarja csalni, maga pedig sem szövetségeseiben, sem saját hadseregében nem bízhat. Ha győzne is, ez sok időbe kerülne, s Magyarország állapota ilyen hosszú távolléte nem enged meg. Egy dicső tettet azonban végre akart hajtani hazatérte előtt, Tabor várának elfoglalását, ami nem sikerült. András kudarcot vallott ugyan, de a hadjárat alapeszméje és következménye nem lebecsülendő. Érdeme, hogy belátta saját ereje, s a vállalt feladat közti aránytalanságot és levonta a helyes következtetést. (*Gróf Wilczek Ede*: i. m.) – Áldásy A. a magyar kereszties sereg első akcióját, mely úgy tűnt, Damaszkusz elfoglalására irányul, inkább portyázásnak tartja, mint hadjáratnak. Az akció alkalmas volt az ellenség megrontására, mely egy ideig komolyan tartott Damaszkusz megtámadásától. (*Áldásy A.*: i. m. 90. o.)

Marczali H. szerint II. Andrást nem „a lelkiismeret bántotta hanem a hiúság”, mikor elindította kereszties hadjáratát. Könnyelmű, állhatatlan emberként írja le a királyt, az egész kereszties hadjáratot pedig nagy urak fegyveres kirándulásának. „Sikert nem igen remélhettek ott, hol az angolok oroszlánszívű királya, a franciák és németek lovagseregei hiába ejtették csudába a világot”. A magyar király már elindulásakor Spalatóban „ünnepelel, pompázott”.

A kereszties sereg nem volt nagy, de „fényes próbált had” volt, mely nagy félelmet okozott a szerezseneknek. A királylyal kivonuló főurak képviselték azt az arisztokráciát, „mely nem volt ugyan tiszta magyar eredetű, de egytörékvsű és nevelésű testületé forrott össze. Már utánozták az idegen hadi szokásokat, mind talpig vasban jártak és értettek a lándzsával való páros viadalhoz. De Marczali úgy véli, hogy „belsőleg” távol álltak a nyugati lovagoktól. Kevés olyan volt közöttük, kit „belső szükséglet” hozott ide „Istent fegyverrel és vérrel szolgálni”. Eljöttek királyukkal megmutatni, hogy „ők is megállják a sarat a törökök és arabok ellen.” Úgy gondolja, a Szentföld természeti viszonyait és az ellenség szokásait tekintve valószínűleg nagyobb hasznát vettek volna a „régii magyar könnyű nyilasoknak” mint a nehéz páncélosoknak. Al Adil nem akart a keresztiesekkel nyílt csatába bocsájtakozni. Sajnálta embereit, tudta, hogy a keresztiesek ügyis emennek, ha elfogy a pénzük, s a várakba rejtette seregeit. A magyarok szerte portyáztak Akkonból az elpusztult országban, sokat fáradva, szenvedve a hősegtől, szomjúságtól „néha derekasan meg is verekedve a törökkel, vagy kurdokkal, de voltaképpen nem végezve semmit.” Az év végére elfogyott a király türelme. Nem volt maradása, mióta rossz híreket hallott hazulról. Iuthon azzal mentegették, hogy mérget keverték italába, csak nagy nehezen nyerte vissza egészségét és úgy vélte, eleget tett már fogadalmának. A király szentföldi tartózkodásának a cél nagyszerűsége s a hadviselés még kölcsönöz némi komolyságot, de hazatérése során a különböző országokat meglátogató II. András – Marczali szerint – „tisztán operette-király”. (*Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában [1038–1301.] Budapest, 1896. MNT II. k., 382–387. o.)

Hóman B. szerint, mivel András király volt a legmagasabb rangú és legnagyobb tekintélyű a kereszties vezérek között, ő lett a nemzetközi sereg fővezére. A nagy seregnek azonban nem volt erőteljes és céltudatos hadvezetése. Kb. 20 000 volt az aktív harcosok száma. Malik-el Adil egyiptomi, szíriai és mezopotámiai szultán udvarában nagy nyugtalanságot okozott „a vitéz és harcias” magyar király seregének közelegése. Jeruzsálem és Damaszkusz megtámadásától tartottak, ám csak három portyázás-jellegű vállalkozás történt. András ezek közül csak az elsőben vett részt, a másik kettőt Dénes fia Dénes tárnokmester vezette. „A nagy garral indított hadjáratnak nemcsak eredmény, hanem minden komolyabb hadművelet nélkül vége szakadt.” Az egész hadjárat kudarcáért a felelősség a magyar királyt terhelte. Szentföldi viselkedéséből nyilvánvaló, hogy a komoly harcra nem törekedett. Az azonban nem áll, hogy csak fogadalmi színleges beváltására törekedett volna vagy szeszélyből, állhatatlanságból, könnyelműségből tartózkodott volna a hadviseléstől. Egész hadviselése, hazafelé vivő útjának udvari látogatásaival együtt egy célt szolgált – a latin császári korona megszerzését, a görög-magyar perszonális unió megeremését. (*Hóman B.*: i. m. 441–443. o.)

Mályusz Elemér Thuróczy krónikájához írott kommentárjában kifejtett nézetei szerint II. András kereszties hadjárata során komolyabb katonai esemény nem történt. Hadjáratai, melyekkel Szíriát akarta elfoglalni, csak portyák voltak. Ő maga csak az első portyázásban (excursio) vett részt. A portyák minden eredmény nélkül végződtek, s a kereszties vezérek elhatározták, hogy Szíria helyett Egyiptomot fogják meghódítani. Mikor haditanácsra gyűltek össze, András már nem volt jelen. A magyar királyt nem 20 évvel korábbi fogadalmának teljesítése, hanem a latin császári korona megszerzése vezette, miután 1217-ben meghalt apósa, Courtenay Péter császár. Azonkívül gyermekeinek házassági kapcsolatokot igyekezett szerezni.

Seregét is azért kímélte Palesztinában, hogy hazatérve hatalmasnak mutatkozzék. Nem érte el, amit akart, mert eredménytelen hadjárata csalódást okozott azoknak a királyoknak, kikkel kapcsolatokat akart létesíteni. (Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó. Budapest, 1988. 484. o.)

akarták foglalni, ezt csak a vezetés fejtelensége, vagy más (ismeretlen) akadályok gátolták meg. A szultán támadást sürgető fiát azzal hűtötte le, hogy az erős kereszties sereg a szokatlan éghajlat alatt történő mozgástól el fog fáradni és majd magától hazamegy. Tanácsa bölcsnek bizonyult.¹⁴²

R. Grousset nagy művében meglehetősen részletességgel ír András király hadjáratáról. Az ismert első vállalkozásra a sereg 1217. november 3-án indult el Damaszkusz irányába. Malik al Adil szultán fia, al Moazzam azt javasolta, támadják meg a „frankokat”, de a szultán ebbe nem egyezett bele. Fegyveresei nagyrészt helyőrségekben voltak szétszórva, s a vele tartózkodó kis haddal nem mert csatát állni a keresztiesekkel, kiknek seregében 2000 lovag, 1000 lovas csatlós (sergent) és 20 000 gyalogos volt, nem is szólva az irreguláris erőkről. A keresztiesek lelkesedése azonban szalmaláng volt, mely magától kialudt. A seregnek nem volt egységes vezetése. A magyar király és a német fejedelmek nem ismerték el Jean de Brienne jeruzsálemi király főparancsnokságát. Így expedíciójuk fegyveres zarándokút volt, kóbor lovagok portyázása, semmi esetre sem módszeres hódítás. A Szerző részletesen leírja a mozlímok és a keresztiesek hadmozdulatait. Damaszkuszban igen nagy volt a félelem, míg meg nem tudták, hogy a keresztiesek zsákmányukkal Acre (Akkon) felé vonulnak vissza.

A második akcióra a gyógykezelés miatt Akkonban maradt András király nélkül került sor és célja a Galilea felett uralkodó Tabor várának elfoglalása volt. A keresztiesek a síkságon, a vár alatt táboroztak. Az ostrom idején minden nap fel kellett kapaszkodniuk a hegyre, hogy támadhassanak, ostromgépeket nem tudták használni. December 3-án reggel, erős ködben, észrevétlenül az erőd kapujához érkeztek. Olyan közel voltak, hogy lándzsáik a falat érték, ám Jean de Brienne hősiessége ellenére egy ellentámadás a hegy lábáig szorította őket vissza. December 5-én az egész sereg felment a hegyre, s hatalmas létrát vittek magukkal. A keresztiesek már szétbontakoztak, mikor egy arab görögtűzzel felgyújtotta a létrát. Több kereszties elesett, köztük egy báró is. A támadók demoralizálódtak és abbahagyták az ostromot. A vár védői is súlyos veszteségeket szenvedtek és vitézségük ellenére a vere-ség küszöbén voltak, az ostromlók korai megrettenése mentette csak meg őket. IV. Bohemund antiochiai herceg elrendelte a vállalkozás feladását. December 7-én visszatértek Akkonba. Joggal vádolták őket a szilárdság hiányával, az akció azonban nem volt haszontalan: Malik el Adil, belátva, hogy az új erőd helyzete veszélyes, leromboltatta azt.

A magyar keresztiesek még egy vállalkozással próbálkoztak a libanoni hegységben. Szidontól keletre négy napig táboroztak egy mozlím kézre került frank vár mellett, de semmit sem tettek annak elfoglalása érdekében. A *Livre des deux Jardins* c. krónika szerint „a magyar király unokaöccse” kisebb expedíciót szervezett, hogy a Beka völgyébe jusson. A hegylakók megtámadták és szétszörták seregét. Elesett a magyar „herceg”, s majdnem minden katonája, kiket vezetőik a hegyekben tévútra vittek. A *Livre des deux Jardins* szerint 500 lovasból csak 3 jutott vissza Szidonba.

A magyar kereszties hadjárat impozáns katonai demonstráció volt, de semmilyen eredménnyel nem járt. Tabor önkéntes lebontását nem nevezhetjük eredménynek.

¹⁴² *Reinhold Röhricht*: Die Kreuzzugsbewegung im Jahre 1217. Forschungen zur deutschen Geschichte. 16. (1876.) 139–156. o. – *Uő.*: Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck, 1891. 23–30. o. – *Uő.*: Geschichte des Königreichs Jerusalem. (1100–1291.). Innsbruck, 1898. 723–728. o.

A csalódás azért is nagy volt, mert a keresztések részéről impozáns erők vonultak fel.¹⁴³

A kereszties hadjáratokat legrészletesebben bemutató *Grousset* által írott monográfia után nézzük meg, mennyiben különböznek leírásától a későbbi mértékadó feldolgozások.

St. Runciman szerint a spalatóiak csak két hajót tudtak biztosítani András királynak, ezért seregének zömét hátrahagyta. Ez aligha lehetett így, mert a krónikák jelentősnek mondják Andrásnak a Szentföldre érkezett seregét. A szerző is azt írja pár sorral lejjebb, hogy bár a sereg nem volt nagy, de ekkora sereget nem láttak itt a harmadik kereszties hadjárat óta. November 3-án már támadtak.

Al Adil szultán nem várt ilyen korai támadást. Serege kisebb volt a keresztiesekénél, s mikor azok Beisan felé közeledtek, visszavonult, fiát Jeruzsálem védelmére küldte, ő maga pedig Ajlun mellett várt, hogy így Damaszkusz elleni támadás esetén beavatkozzék. Félelemre azonban nem volt oka. A keresztény seregben nem volt fegyelem. János jeruzsálemi király főparancsnoknak tartotta magát, de az osztrák-magyar(?) csapatok csak Andrásra hallgattak, a ciprusiak Hugóra, a szerzetes lovagok pedig saját főnökeikre. Elfoglalták és kifosztották Beisant, aztán céltalanul kóboroltak a Jordánon átkelve a Galileai tóig, Kafarnaum körül és Galileán át vissza Acreba. Főleg ereklyéket gyűjtöttek: a magyar király nagyon örült, hogy megtalálta az egyik vizesedényt, melyet a kánai menyegzőn használtak.

A Tabor-hegyi vár elleni sikertelen támadásban András és Hugó nem vett részt, a lovagrendi csapatok is későn érkeztek.¹⁴⁴

A. *Waas* idézi Eracles krónikáját, aki szerint a kereszties seregben 2000 lovag, 1000 csatlós, 20 000 gyalogos és 30 000 nem harcos elem volt. Jacob de Vitry szerint 4000 lovag elég lett volna a teljes győzelemhez, de ennyi a helyi erőkkel együtt sem volt.

Jellemző, hogy András király és Lipót herceg nem vetették magukat alá János királynak, s az sem Andrásnak. Így a seregnek nem volt igazi vezére. A szultán joggal jegyezte meg: uratlan sereg, mindegyik része külön fog tevékenykedni, ha készleteiket felélték, hazatérnek. Így is lett. Jeruzsálem megtámadásáról is lemondtak, míg több kereszties nem érkezik, eszerint a sereg nem lehetett igazán nagy.

Tabor félbehagyott ostromakor a védők már olyan szorult helyzetben voltak, hogy hamarosan fel kellett volna adniuk a várat. András még egy hiábavaló kísérletet tett Beaufort (Sakif) várának visszafoglalására, mely 1190-ben került mozlím kézre. Négy napos ostrom után azonban jobbnak látott egy zsákmányoló utat a Beka folyó felé, melynek során serege a hegylakók támadásától súlyos veszteségeket szenvedett. Ezután úgy vélte, teljesítette fogadalmát és hazaindult.

András hadjárata a haszontalan hadjárat iskolapéldája volt. Az egységes vezetés hiánya megbénította a tekintélyes sereg erejét, ám így is többet érhetek volna el, ha erélyesebben támadnak és kitartanak. Elmentek a Szentföldre, ott úgy-ahogy harcoltak a mozlímokkal, ezzel úgy vélték, teljesítették fogadalmukat, s némi zsákmányt ejtve nyugodtan hazatértek. Az erőfeszítések hiábavalók voltak, az elpazarolt erők hiányoztak a hadjárat második szakaszában. Damietta ostrománál döntő lehetett

143 R. *Grousset*: i. m. III. k., Paris, 1936. 200–206. o.

144 S. *Runciman*: i. m. III. k., Cambridge, 1955. 147. o.

volna, ha ez a sereg jelen van. III. Honorius pápa sem volt alkalmas a hadjárat iránnyítására.¹⁴⁵

Igen figyelemreméltó *H. L. Gottschalk* leírása, aki részletesen elemezte a keleti forrásokat. Szerinte Szaladin fivére, al Malik al Adil Saifaddin Abu Bakr szultán, értesülve a Palesztinát fenyegető veszélyről, Egyiptomból, hol 1215 óta tartózkodott, Palesztinába indult. Először az al Karak erődbe vonult, ott pénzt és készleteket hagyott hátra, majd Jerikón át Jeruzsálembé vette útját. Ott maradt szeptemberig, s csak akkor indult tovább, mikor értesült a keresztény fejedelmek partraszállásáról. Ar-Ramlán keresztül a kereszties állam déli határához Lyddába tartott, onnét tovább északra, Nabluson át, a Damaszkusz felé vezető úton, hogy Palesztinának a kereszties állammal közvetlenül szomszédos részét a várható frank támadástól megvédje. Közben a frankok 1217 novemberében II. András magyar király vezetésével elindultak Akkonból, Ain Galut-nál elérték a Nablusz és Damaszkusz közötti út fontos pontját és elzárták a mozlímok közvetlenül észak felé vezető útját. A frank sereg létszámát *Sibt Ibn al-Gauzi/Abu Samah* krónikás 15 000 főre teszi, ami inkább nagyobb, mint kisebb a valóságosnál. Al Adilnak jóval kevesebb harcos állt rendelkezésére, mert csapatai szét voltak osztva az egész országban. A mozlím sereg kelet felé tért ki az ellenség elől, s a Gaur folyó nyugati partján Baisan-al Urdun-nál vert tábort. Itt, vagy röviddel korábban csatlakozott al Adilhoz fia, al Muazzam egy másik szíriai sereggel. Ennek ellenére al Adil nem érezte magát elég erősnek a frankokkal szemben, s úgy határozott, feladja a Jordántól nyugatra fekvő Palesztinát; átkelt a Jordán folyón s annak keleti partján Damaszkusz védelmére északnak vonult. Fia ez ellen hevesen és udvariatlanul tiltakozott, de al Adil rendreutasította és nem változtatta meg véleményét. Felégette Baisant, átkelt a Jordánon Aglun tartományba, al Muazzam pedig, atyja beleegyezésével, visszavonult dél felé, és al Lubban mellett egy magaslaton, Nablus és Jeruzsálem között tábort vert, hogy Jeruzsálemet megvédhesse egy esetleges támadás ellen. A frankok a szíriaiakat követve elfoglalták Baisant. A gazdag és termékeny vidék lakossága, bízva al Adil jelenlétében, nyugodtan a helyén maradt, nem gondoskodva vagyona biztonságba helyezéséről. Ezért a keresztiesek itt váratlanul nagy zsákmányt szereztek a három napos fosztogatás során.

Közben al Adil észak felé vonulva elérte Ras-al-Ma helységet, as-Sanaman mellett. Már korábban megparancsolta a damaszkuszi Wali al-Mutamid-nak, hogy helyezze a várost védelmi készenlétbe, szállítsa a gabonakészletet Dariya elővárosból a citadellába és a frankok mozgásának akadályozása céljából árassza el vízzel a Damaszkusz mellett fekvő helységeket, mivel a helyzetet igen veszélyesnek tartotta. A lakosság rettegett, az árak emelkedtek, a mecsetek jajveszékeléstől voltak hangosak. A frankok al Adil nyomában észak felé haladtak a Damaszkusz felé vezető úton, a Genezáret-tó déli csücsánál azonban elkanyarodtak: nem érezték elég erőseknek magukat Damaszkusz ostromára, s a Jákob-gázlónál, a Meron-tó déli végénél átkeltek a Jordánon. A folyó jobbpartján dél felé haladva, Tiberiáson át, Akkonba érkeztek. Sok foglyot és zsákmányt ejtettek, de katonai és politikai téren nem értek el eredményt. Al Adil feltételezésével szemben nem voltak távlati céljaik. Nem támad-

¹⁴⁵ *A. Waas*: i. m. I. k., 258–260. k. A 340. o.-on megemlíti, hogy a franciák nem akartak a németekkel és magyarokkal együtt kivonulni.

ták meg Jeruzsálemet vagy Damaszkuszt, bár lett volna rá alkalmuk; ez *vezetőik csekély tehetségét mutatja*.

Al Adil táborát Damaszkusz közvetlen közelébe, Marg as Suffarba helyezte és segítséget kért a többi aiyubida fejedelemtől, mert egyedül nem érezte magát elég erősnek a frankokkal szemben. Ezek közül a Hims-i al Malik al Mugalud Asadaddin Sirkuh tett eleget ura felszólításának. Abu Samah krónikája leírja, hogyan vonult be Damaszkuszba dél tájban, hogyan tett először látogatást nagynénjénél, Sittasamnál, s másnap reggel hogyan kereste fel al Adilt. Megjelenése megnyugtatta a város rémült lakosságát.

A frankok második akciója Akkonból kiindulva a Tabor-hegyen 1210–11-ben épült erőd ellen irányult, mely Akkon közelében lévén, állandó fenyegetést jelentett. Stratégiai fontossága miatt a szír gárda egyik egysége őrizte. A frankok november 27-én a hegy alatt verték fel táborukat és december 1-ig nem mozdultak. E napon a sűrű köd leple alatt – anélkül, hogy az őrség észrevette volna őket – feljutottak a hegyre a vár kapujáig. Az utolsó pillanatban, amikor dárdavetésnyi közelségbe jutottak, a védők ellentámadással visszaverték őket. December 3-án a keresztések megismételték a támadást, s ezúttal egy nehéz ostromlétrát is hoztak magukkal. Az erőd damaszkuszi kapujáig nyomultak és felállították a létrát. A védő íjászok naftás nyilakkal felgyújtották a létrát, mely összetört és sok keresztet temetett maga alá, közöttük a támadás vezetőit is. A megrémült frankok visszavonultak. A mozlimoknak is súlyos veszteségeik voltak, elesett két emír: Badraddin Muhammad ibn Ali l'Quasim al-Hakkari és Saifaddin ibn al-Marzuban; a nehéz napot követő éjszakát a sebesültek ápolásával, a következő nap eseményei miatt aggódva töltötték. A nehéz helyzet ellenére a legkeményebb ellenállásra készültek fel. Szemük előtt Akkon szerencsétlen védőinek sorsa lebegett. Újabb támadás azonban nem történt, az ostromlók a december 5-ét követő éjszakán visszavonultak Akkonba, miután a vár körül, a védők megtevesztése céljából, tüzeket gyújtottak. Röviddel ezután megjelent a Tabor-hegyen al Muazzam, s gazdagon megjutalmazta az őrséget.

December végén a frankok még két támadást indítottak Tyrus és Sidon hátszágára ellen. Az egyiket Tyusból kelet felé indították as Saquif-on keresztül. Három kilométerre jutottak Baniyastól keletre és gazdag zsákmányt ejtettek.

A másikat a magyar király unokaöccse vezette Sidonból kiindulva a város nehezen megközelíthető hátszágának elfoglalására a sidoni kereszties parancsnok tanácsa ellenére, aki helyesen mérte fel a vállalkozás veszélyességét; a fiatal ember mindössze 500 fővel támadott és Masqara közelében egy Gaziz, vagy Haziz nevű faluig jutott. Mikor a keresztések az elhagyott faluban pihenőre tértek, az elmenekült lakosság a környező dombokról megtámadta őket. Sokakat megöltek, másokat – a magyar király unokaöccsével együtt – elfogtak. A többi kereszties Sidon felé menekült. Egy al Gamas nevű mozlím fogoly felajánlotta, hogy biztos úton Sidonba vezeti őket, de ehelyett csapdába vitte a frankokat. A mozlimok három fő kivételével, akik elmenekültek, levágták őket, a menekülők pedig levágták al Gamast. A fogoly keresztéseket diadalmasan vitték Damaszkuszba.

Több támadást a frankok az év végéig nem indítottak. Akkonban teleltek ki, al Adil pedig Marg al Suffarban.

Az 1218-as hadjáratokra a mozlimok jól felkészültek. Al Adil a fősereggel Szíria közép-ső részén állt, főhadiszállása Marg as Suffar volt. Al Muazzam a frankok köze-

leben tartózkodott Jeruzsálem megvédése céljából, Nablusban. Északon al-Assaf – a Safita–Hisn al Akrad vonalon állt, Egyiptom és az oda vezető tengeri út viszont védtelen maradt. A frankok kezében volt a döntés, milyen irányban támadnak.

Yaqut leírása szerint a keresztések között nem volt egység. A *magyar király Damaszkusz ostromát javasolta*, a jeruzsálemi király viszont Egyiptom megtámadását, mert ott nem voltak mozlím csapatok. A véleménykülönbség addig tartott, míg a magyar király bosszúságában vissza nem tért hazájába. Ezután a keresztések Damietta ellen vonultak és 1218 április végén oda is érkeztek.

A mozlím források jól ismerték a keresztések közötti ellentéteket, de nem mindenben pontosak. Szerintük a magyar király még részt vett a hadjárat irányításáról tartott tárgyalásokon, bár a valóságban akkor már elhagyta Akkont. A nyugati források viszont nem tudnak arról, hogy azért tért volna hazájába, mert nem fogadták el tervét Damaszkusz megostromlására. A valóságban csak három hónapig tartózkodott Palesztinában; hazatérését országa belső bajjaival magyarázta.¹⁴⁶

A. K. M. Setton szerkesztette ötkötetes gyűjteményes amerikai műben a II. András hadjáratától szóló rész *Thomas C. Van Cleve* munkája. Szerinte I. Hugo ciprusi király sok turkopollal érkezett a gyülekezőhelyre. Szíriában ekkor olyan éhínség volt, hogy egy kis szelet kenyér 12 dénárba került. A keresztések közül a bajorok voltak a legfegyelméletlenebbek. Erőszakoskodtak a keresztény lakossággal, Lipót osztályai viszont példásan viselkedtek.

A kereszties seregek összegyülekezése előtt János király, s a három lovagrend nagymesterei kétirányú támadási tervet dolgoztak ki. Egy kis erővel végzendő támadást terveztek Muazzam, Adil szultán fia Nablusban lévő erői ellen, a fő erővel pedig Damietta ellen, hogy elragadják a mozlímoktól Egyiptomot, s így lehetővé tegyék Szíria meghódítását. Az akkori tárgyalás ezt elvetette, legalábbis egyelőre, talán mert nem volt elég emberük és hajójuk, ám újabb haditervet nem dolgozott ki. Lehet, hogy erősítésre vártak, s addig kis hadjáratokat indítottak, hogy az ellenséget bizonytalanságban tartsák. Ezek végső célja Damaszkusz elfoglalása lehetett.

A november 3-án megkezdett első vállalkozás alkalmából Adil szultán Jeruzsálemtől Nablus felé indult, úgy látszik, azzal a szándékkal, hogy feltartóztassa a keresztéseket. Mikor látta, milyen sokan vannak és milyen határozottak, visszavonult Beisanba (Baisan, Bethsan), elutasítva fia támadási javaslatát. Ibn al Athir krónikás szerint a keresztések tudták, hogy Adil szultán csapatai széjjel vannak szórva.

Látva, hogy a keresztések Beisan felé vonulnak Adil a Jordán folyón átkelve visszavonult, a keresztések pedig elfoglalták és kifosztották Beisant. A keresztések 6 mérföldre közelítették meg Damaszkuszt dél felől, de hamarosan visszavonultak. Úgy látszik, vállalkozásukat elismert vezér hiányában csak erőszakos felderítésnek szánták. Eracles krónikája leírja, hogy Adil azt mondta fiának, meg kell várni míg a keresztések kifáradnak aztán nehézség nélkül meg lehet tőlük szabadulni. A keresztések megfürödtek a Jordán folyóban, s a környék szent helyeire zarándokoltak.

A Tabor elleni vállalkozásban András király nem vett részt, mert jobban szerette Akkon kényelmét. A sikertelen és abba hagyott támadás miatt több krónikás bírálta Jean de Brienne-t, de bátorságát és okosságát ismerve oka lehetett az akció félbeszakítására.

146 *Hans L. Gutschalk*: Al-Malik al Kamil von Egipten und seine Zeit. Wiesbaden, 1958. 53–59. o.

A harmadik, az addigiaknál is sikertelenebb vállalkozásban főként magyarok vettek részt. *Abu Shamah* szerint András király nővérének a fia vezette az akciót, de Eracles a sereg vezetőjét csak egy Dénes nevű gazdag embernek nevezi. Feltehető, hogy a keresztények felelős vezetői nem vettek benne részt. Az akció a Sidontól délkeletre fekvő hegyek rablói ellen irányult. A kereszties csoport három napig táborozott Masqharah mellett. Itt a rablók megtámadták őket, elvették lovaikat és sokukat levágták, vagy elfogták. Mozzim források szerint a magyar király unokaöccse is fogságba esett. Akik megmenekültek, Sidon felé vonultak vissza és egy al Jamus nevű mozzim foglyuk azt ígérte, rövidebb úton vezeti őket oda. Egy mély szakadékba azonban a rablók megtámadták őket; még meg tudták ölni az őket törbeccsált mozzimot, de csak kevesen tudtak megmenekülni, bár az mindenesetre túlzás, hogy csak hárman. Az esős hideg idő is megölt közülük néhányat visszavonulás közben.

Spatatói Tamás szerint András király passzivitását betegség okozta, mely talán mérgezés következménye lehetett.

A latin kelet csalódott a magyar királyhoz fűzött reményeiben és kiábrándult magatartása miatt. Többek szerint hadjárata ártott a keresztiesek ügyének.¹⁴⁷

Figyelemreméltó és egyedülálló álláspontot fejt ki *R. Grousset* két kisebb munkájába. Nagy műve rövidített változatának tekinthető egykötetes munkájában azt írja, hogy Malik el-Adil szultán a csatákat kikerülve, menetelésekkel igyekezett ellenfeleit meggyengíteni, ami a magyarok esetében sikerült is: a Tabor vára alatti kudarc után elvesztették kedvüket. Hősies támadások reményében jöttek, ám azok elmaradtak. 1218 elején András király meg is betegedett.¹⁴⁸

Egy rövid tanulmányában *Grousset* meglepően pozitív módon értékeli II. Andrást. A kereszties hadjárat irányítása lényegében a magyarok kezében volt. A magyar király bölcsessége hamar kiküszöbölte az ellentéteket a telepések s a bajor keresztiesek között. Súlyos hibának tartja, hogy nem vonultak Jeruzsálem ellen, s ahelyett a másodrendű Táborot ostromolták. A lendülettel teli keresztieseknek jelentős, mozgékony, friss erőkből álló seregük volt, ám egy bevehetetlen vár (? – B. A.) ellen küldték őket, holott András király és lovagjai azért jöttek, hogy megverjék a szultánt és elfoglalják Jeruzsálemet. Al-Adil félelme mutatja, hogy csatában nem állhatott volna meg a magyar–francia–német sereg előtt. A hadjárat első hadműveletei e sereg fölényét mutatják, a szultán félelme érthető: erői szét voltak szórva a helyőrségekben. A kereszties sereg (2000 lovas, 1000 lovas csatlós, 20 000 gyalogos) szétverhette volna őket. A keresztiesek lelkesedését megerősítette a hagyományos magyar lendület, s ez a szultán számára a pusztulást jelentette volna. A keresztiesek, mint a magyar lovagok követelték, mezei nyílt csatában szétverhették volna a mozzimokat. A szultán kitérő taktikáját félénk taktikájukkal a szíriai bárók támogatták, akik a hadjáratot egyetlen galileai vár elfoglalására akarták korlátozni, megtörve ezzel a magyarok „szép lendületét” (bel élan).

Grousset szerint ellentét volt András és Jean de Brienne jeruzsálemi király között, valószínűleg azért, mert András egy nagyobb város, esetleg Jeruzsálem ellen akart vonulni, a szíriai frankok pedig csak az Akkonnal szomszédos várakat akarták elfog-

147 *A History of the Crusades*. (Szerk.: *Kenneth M. Setton*) II. k. *The Later Crusades*, 1189–1316. (Ed.: *Robert Lee Wolf-Harry W. Hazard*) Philadelphia, 1962. 386–394. o. A vonatkozó rész *Thomas C. Van Cleave* munkája.

148 *R. Grousset: L'épopée des Croisades*. Paris, 1939. 295. o.

lalni. Ez magyarázza, hogy János király a magyar királyt Akkonban hagyva vezette a kereszteseket Tabor vára ellen. Az ostrom sikertelen volt; úgy tűnik ki lehetett volna éheztetni a várat, de a szíriai frankok, akik elhatározták az ostromot, elsőként vesztették el bátorságukat. IV. Boemund az első között vonult vissza. András király távolmaradása az ostromtól mutatja, hogy nem helyeselte a szíriai frankok stratégiáját. Igaz, hogy őt az éghajlat is nagyon igénybe vette.

A felületes véleményekkel ellentétben II. András hadjáratában nem szabad csak negatívumokat keresnünk. Hadjáratának első vállalkozása teljessé tette azt a morális hatást, amit Oroszlánszívű Richárd és Fülöp Ágost hadjárata elkezdett. A keresztények katonai fölényét mutatta Szíriában és defenzívába szorította a mozlímokat. Szaladin szultán utódai hátrányba kerültek. Az egyiptomi szultán hátrálása András előtt, Beisan feladása, Damaszkusz fenyegetése súlyos következményekkel járt. A mozlím világban olyan benyomás alakult ki, hogy bár Tabor vára visszaverte a keresztések támadását, a szultán az újabb támadástól félve romboltatta le azt. A magyar király morális győzelme volt ez Szaladin veteránjai felett, s ez tette lehetővé Jean de Brienne számára, hogy megtámadja Egyiptomot és II. Frigyes császárnak, hogy tíz év múlva felszabadítsa Jeruzsálemet.

Grousset ezen álláspontja, melyet nagy monográfiájában nem fejt ki – enyhén szólva – nem általánosan elfogadott a kereszties háborúkról szóló irodalomban. Úgy gondolom azonban, hogy a szerző nemcsak a magyar folyóirat iránti udvariasságból közölt ilyen igen pozitív véleményt.¹⁴⁹

J. R. Sweeney szerint S. Runciman helytelerül állítja, hogy II. András a latin császárság elnyerése céljából indult el a Szentföldre. Az indulás határídejét már 1213. február 3. előtt meghatározták, több hónappal korábban, mint hogy III. Ince pápa a lateráni zsinaton meghirdette az ötödik kereszties hadjáratot. A magyar király udvarában ekkor volt a csúcspont az osztrák és bajor befolyás, erősek voltak a dinasztikus kapcsolatok.

A kereszties hadjárat előkészületei alaposnak mondhatók. Az 1217-ben Akkonnál összegyűlt magyar sereg nagysága – bár elmaradt néhány korábbi kereszties seregtől – Jacque de Vitry szerint – kiállta az összehasonlítást a harmadik kereszties hadjárat seregeivel, s elég nagy volt ahhoz, hogy a mozlímokat a Jordán mögé vonulásra készítse.

A magyar kereszties sereg azonban kevés maradandó eredményt ért el. András király ideje nagy részét unokatestvére, Bohemund antiochiai király és Hugo ciprusi király társaságában töltötte. Úgy látszik, távol tartotta magát János jeruzsálemi királytól, mivel nem tudott elég segítséget nyújtani a kereszties államnak: a sereg vezérei nem tudtak közös tervben megegyezni, közösen harcolni.

A kereszties hadjáratok egész története szempontjából András hadjárata kisebb vállalkozás volt csupán, de nem, mint néhány összefoglaló munka leírja, egy Duna menti király értelmetlen szeszélye.

András szentföldi jelenléte fényes bizonyítéka a kereszties ideál vitalitásának és széles körű elterjedésének a XIII. század elején.

149 R. Grousset: La Hongrie et la Syrie chrétienne au XIII. e siècle. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1937. 232–237. o. A 234. o.-on: „ces troupes chez lesquelles la flamme de la croisade renforçait encore l'antique fougue magyare, eut été pour lui courir au désastre.”

„... les croisés comme le demandait la chevalerie hongroise avaient pu accrocher les musulmans au rase campagne.”

Túlzás nélkül állítható, hogy a magyar királyság képessége egy nagyméretű hadjáratban való részvételre ugyanolyan energiára, stabilitásra s az intézmények ugyanolyan komplexitására vall, mint ami a nyugati uralkodók számára korábban lehetővé tette az első keresztes sereg felállítását. Ez annak bizonyítéka, hogy az érett magyar monarchia beleolvadt a latin kereszténység népeinek közösségébe.¹⁵⁰

Az újabb magyar szerzők közül, kik a magyar nemesség történetét kutatták, kiemelkedő hely illeti meg *Fiigedi Eriket*. Összefoglaló munkájában szól a magyar keresztes hadjáratról is. Úgy véli, II. András „fényes lovagsereggel” indult a Szentföldre,¹⁵¹ hadjárata nem is volt más, mint egy fényes lovagsereg felvonulása és néhány kisebb csatározás.¹⁵²

A hadjáratban résztvevőkről nem maradt fenn lista, de a forrásokból megállapítható, hogy sok főpap és főúr harcolt a seregben: Péter győri és Tamás egri püspök, Csák nembeli Ugrin kancellár, a fehérvári prépost, Kán nembeli László lovászmester, Apod fia Dénes tárnokmester, Vázsony nembeli Lőrinc pohárnokmester, Csák nembeli Demeter asztalnokmester, Smaragd pozsonyi ispán, Rátót nembeli Lőkös, Szák nembeli Barc fia Miklós, Hontpázmány nembeli Sebös.

Az országot a hadjárat idején az otthon maradt Kán nembeli öregebb Gyula nádor kormányozta – rosszul. Hatalmáról annyira meg volt győződve, hogy helytartótságát, János esztergomi érseket külföldre menekülésre kényszerítette.¹⁵³

II. András kormányzatának későbbi vezetői – mint már *Höman Bálint* megfigyelte, a keresztes hadjáratban részt vevő urak közül kerültek ki.¹⁵⁴

II. András keresztes hadjáratairól természetesen még sok szerző szól, de többségük nem sokkal egészíti ki a hadjáratra vonatkozó ismereteinket.¹⁵⁵

150 *James Ross Sweeney*: i. m. 122–124. o.

151 *Fiigedi Erik*: i. m. 42. o.

152 Uo. 101. o.

153 Uo. 87–88. o.

154 Uo. 98. o.

155 *B. Kugler* szerint II. András a legnagyobb erőfeszítéssel teremtette elő a hadjárat költségeit, s jelentős seregében több ezer erdélyi szász is jelen volt. András seregének három vállalkozásáról azt írja, hogy egyik siralmasabb volt mint a másik. (i. m. 312–314. o.) – *J. F. Michaud* terjedelmes műve megfelelő részében azt írja, hogy a magyar király három hónapi szentföldi tartózkodása után kezdett nem bízni hadjárata sikerében, úgy vélte, teljesítette fogadalmát, s elhatározta, hogy hazamegy. (*J. F. Michaud*: i. m. VI. k. 50–51. o.) – Gyurits A. szerint a keresztes seregnek nem volt egységes parancsnoksága. A jeruzsálemi királynak csak saját lovagjai engedelmességek, a ciprusi király meghalt, a magyar király pedig a seregnél éppoly kevésbé tudott tekintélyt szerezni, mint országában. Három hónap múlva megfélemlített fogadalmáról, s anélkül, hogy Krisztus ügye mellett harcolt volna, csak a visszatérésről gondoskodott. Ereklükkel, de dicsőség nélkül tért vissza országába. (*Gyurits Anna*: i. m. 70–71. o.) – J. Sporschil az ismert eseményeket közli, azzal a különbséggel, hogy szerinte a harmadik akcióban 3500 fő veszett el. (*J. Sporschil*: i. m. 447–452. o.) – C. Farine azt a meglepő megjegyzést teszi, hogy András király inkább menedéket keresett viszálykodó alattvalói elől, minthogy az örök dicsőség pálmáját kereste volna. Utána egy még meglepőbb kijelentést tesz: 10 000 magyar indult el a Bálti-tenger(!) kikötőiből. (*Charles Farine*: Histoire des croisades. Paris, é. n. [1853]. 242. o.) – Daniel-Rops szintéziséből megtudjuk, hogy II. András nem engedelmességet Jean de Brienne-nek. Négy hónapig egyedül hadakozott, de hiába. Szerinte az ötödik keresztes hadjárat későbbi szakaszában, 1219-ben is a magyarok kezében volt a vezetés(!) (*Daniel Rops*: i. m. 584. o.) – J. Richard szerint II. András megérkezése után az egyesült keresztes sereg 2000 lovagból és 20 000 gyalogosból állt. Az első sikeres portya (chevauchée) után a magyar király súlyos beteg lett, további távollétét ez magyarázza. A harmadik vállalkozás során egy magyar herceg (prince) csapatával együtt elveszett. A magyar király csodálta a lovagrendeket, adományokat adott az ispotályosok Krak nevű vára számára és Erdélyben is olyan határvédelmet akart szervezni, mint Krak vára, ezért adott fontos területeket a német lovagrendnek. (*J. Richard*: i. m. 176–177. o.) – W. Zöllner megállapítja, hogy 1217-ben Akkonnál tekintélyes sereg gyűlt össze, de a többi király és herceg együttműködése komoly problémákat okozott. Megsokasodtak a korábbi hadjáratokból ismert sérelmek, ezek akadályozták, hogy komoly akciókat hajtsanak végre. András király más urakkal együtt egy negyedév múlva visszatért hazájába. Ők eleget tettek fogadalmuknak. Nem csábította őket a területszerzés, megelégedtek a zsákmánnyal, elsősorban az értékes ereklyékkel. (*W. Zöllner*: i. m. 161. o.) – R. Payne népszerűsítő jellegű munkájában azt írja, hogy az 1217-es keresztes sereg 15 000 lovasból és 3–4-szer annyi gyalogosból állt. Fegyelmezetlen, rosszul vezetett haderő volt. A Tabor-hegyen lévő várat szerinte a

Nem vonatkozik ez *J. P. Donovan* művére, melyből megtudjuk, hogy az Akkonban tartott haditanácson a magyar és német keresztések elfogadták a palesztinai fejedelmek tervét. Eszerint a kisebb rész – elterelő hadműveletként – megtámadja Szíriát, a nagyobb rész pedig Egyiptom ellen vonul. Ez utóbbihoz azonban nem voltak útban megfelelő seregek, és hajó sem állt rendelkezésre, amivel Egyiptomba tudtak volna jutni. Így az elterelő hadművelet lett maga a kereszties hadjárat, mely kicsúszott a pápai irányítás alól és királyi–bárói vállalkozássá vált. Feltehetőleg András király tekintette magát főparancsnoknak (legalábbis Thuróczi krónikája szerint), de a fő kezdeményező János jeruzsálemi király volt. Nem volt tehát igazi vezér. 1217-ben Palesztinában gyenge volt a termés, a sereg helyi élelmezése nehézségekbe ütközött, ezért nem távolodhattak el túlságosan bázisaiktól. Kevés lovuk volt, nem mozoghattak gyorsan. A második vállalkozást János király a lovagrendekre nem várva indította el az Akkontól 25 km-re délkeletre fekvő Tabor ellen. Ez a vár eredetileg keresztény templom volt. Az ostrom során János király személyesen vágta le az erőd parancsnokát, s már-már elfoglalta a hegyet, mikor – nem tudni miért – visszavonult. Az 1217-es kereszties hadjárat megfelelő utánpótlás, fejelem, határozott tervek és kijelölt vezető nélkül kudarcra végződött.¹⁵⁶

J. M. Powell szerint a hadműveleteket a rajnai és fríz csapatok késedelme korlátozta. Észak felé nyomulásuk elvonta a mozlímok figyelmét a hadjárat igazi céljától, Egyiptomtól, mely így nem volt olyan oktalanság, mint az eddigi irodalom gondolta. Az is célja volt, hogy erősítse a jeruzsálemi királyság pozícióját. Ha az egész várt hadsereg ott lett volna Akkonban 1217 őszén, egy ilyen északi irányú támadás feltétlenül szükséges lett volna, hogy megbontsák a mozlímok egyensúlyát és elretentsék őket egy Akkon elleni támadástól. A csapatok létszáma azonban kizárt egy Egyiptom elleni támadást. A keresztiesek első vállalkozása erőszakos felderítés volt, élelmiszergyűjtéssel egybekötve, amit a két éve tartó szárazság tett szükségessé. Úgy tűnik, az élelmiszerhiány 1218 tavaszára megszűnt.

Tabor hegyének ostroma III. Ince pápa célkitűzései közé tartozott. A majdnem bevehetetlen várat el kellett volna foglalni, mert minden jövőbeni akciót akadályozott volna. A sikertelen ostrom oka talán az lehetett, hogy János király és Antiochiai Bohemund nem vállaltak hosszú ostromot, mert attól félték, hogy az ostrommal lekötött sereget a szultán megtámadhatja, hogy ne tudjon fő célja, Egyiptom ellen vonulni. Tabor nem ért ennyit. Erre rájöttek a mozlímok is, ezért bontották le.

A harmadik akció, melyet 500-an hajtottak végre, talán új kereszties állam alapítását célozta Tyrustól és Sidontól keletre. Vezérük egy nevezetes magyar nemes volt, Abu-Shammah krónikája szerint a magyar király unokaöccse. A katasztrófával végződő vállalkozás rossz színben tüntette fel a magyar és német keresztieseket, s ehhez járult még II. András 1218. januárban történt hazaindulása.

kerztiesek elfoglalták (!) A Galileán át történt hadmeneteknek komoly céljuk volt: ki akarták próbálni az ellenség háttorságát, megalapozni a további hadműveleteket. A fő stratégiák a templomosok voltak. II. András előzetes figyelmeztetés nélkül hazautazott. Azt mondta, ő zárándokként jött, s a zárándoklatnak vége. Többet vártak tőle, hiszen az a hír járta, hogy gazdagabb, mint bármelyik európai király. (!) (*Robert Payne*: i. m. 313–315. o.)

¹⁵⁶ L. *Joseph P. Donovan*: i. m. 33–34. o. Érdekes, hogy *R. Grousset* nagy művében a III. k. 202. o.-on a magyar királyt vádolja, hogy nem fogadta el János király parancsnokságát, míg a 149. jegyzetben idézett tanulmányában egészen másképpen nyilatkozik.

Powell szerint a hadjárat kritikája az irodalomban túlságosan erős. A magyarok távozása ellenére János király a jövevény keresztesek nagy részét együtt tartotta, míg a rajnaiak és frizek meg nem érkeztek, azaz 1218 tavaszáig.

A szerencsétlen harmadik akciót leszámítva a keresztes sereg többet ért el, mint amennyit el szokás ismerni. Meggyengítette a mozlímok helyzetét északon és élelmiszert gyűjtött, megteremtette a lehetőségét annak, hogy megtámadják a szíriai mozlímokat. *Runciman* szerint a magyar keresztes hadjárat semmit sem ért el, *Sweeney* szerint pedig a magyarok kevés maradandó eredményt értek el. *Powell* ezt kérdésesnek tartja. A magyar csapatok nagyobb részének eltávózása 1218 elején annyit jelentett, hogy az 1217-ben érkezett keresztesek már nem kezdhettek új hadjáratot, de az nem áll, hogy semmit sem értek volna el. A keresztesek addigi tevékenysége nem választható el az ötödik keresztes hadjárat későbbi szakaszától. János király nem vállalt nagyobb akciót a hadjárat korai szakaszában, de bizonyos korlátozott célokat azért elért: hasznosan foglalkoztatta a kereszteseket, míg a többiek meg nem érkeztek; a télenség veszélyes lett volna. Az északi hadjáratban nemcsak zászlóikat mutatták meg a Galileai tó körül, de élelmiszert is gyűjtöttek, zsákmányoltak, s bebizonyították, hogy e fontos területen át tudnak vonulni. Nem fenyegették közvetlenül Jeruzsálemet, vagy Damaszkuszt, de megmutatták a lehetőségét, hogy bármelyik célja lehet egy támadásnak.

A Tabor-hegy elleni ostrom megmutatta a rá épült vár elszigeteltségét, sebezhetőségét. Fontos volt a parti erődítmények megerősítése is. Ez csökkentette Akkon veszélyeztetettségét. Az ún. „magyar keresztes hadjárat” – és Lipót osztrák herceg tevékenysége – jó előkészítése volt az ötödik keresztes hadjárat következő szakaszának.¹⁵⁷

Az irodalom, mint látjuk, általában eredménytelennek tartja az ötödik keresztes hadjárat „magyar” szakaszát. Kivételt képez *R. Grousset*-nek a 149. jegyzetben idézett, 1937-ben megjelent tanulmánya, mely nem a magyarokat, hanem a helybeli frankokat teszi felelőssé a kudarcért és *J. M. Powell* igen alapos műve, mely relatív sikerként könyveli el II. András hadjáratának eredményeit. Bár véleménye eltér az irodalom nagy többségének véleményétől, jó ha figyelembe vesszük, hogy tanulmánya újabb mint azok, és igen nagy forrásbázison alapszik.

Vizsgáljuk meg ezek után, mit ismerhetünk meg a forrásokból. A hazai krónikák közül *Tamás spalatói* főespereséből sokat megtudhattunk a magyar király és serege Spalatóba vonulásáról, ottani tevékenységéről, behajózásáról és elindulásáról,

157 *James M. Powell*: i. m. 116–135. o. A szerző közli az általa ismert magyar személyek névsorát, általában megjelölve, milyen forrásból ismeri őket. Ezek: 1. II. András király; 2. Alexander Phisicus (orvos). Nem tudni, mikor ment vissza hazájába; 3. Baboneg comes de Woedicha. Hazatért. (*Fejér* III/a. 244–245.); 4. Bertoldus achiepiscopus Kalocsa (*Setton* II. 387.); 5. Dionysius „treasurer of Hungary” (*Fejér* III/1. 458.); 6. Laurentius? (*Fejér* III/1. 205–206., 244–249.); 7. Nicolaus filius Boni (Regesta Regni Hierosolymitani. [Ed.: *R. Röhrlich*] 1–2. New York, 1960.); 8. Petrus episcopus Jauriensis (*Reinhold Röhrlich*: Testimonia minora de quinto bello sacro. Geneva, 1882. 238. o.); 9. Pontius, drapparius frater, „Knight Hospitalier” (*R. Röhrlich*: Studien zur Geschichte de fünften Kreuzzuges. 1891. 121. o.); 10. R. Capellanus regis Hungariae. Nem indult el. (*R. Röhrlich*: 1891. 121. o.); 11. Robertus episcopus Vesprimiensis. Nem indult el. (*R. Röhrlich*: 1891. 105. o.); 12. Stephanus comes de Wordicha (*R. Röhrlich*: 1891. 24., 135. o.); 13. Thomas episcopus Agriensis. Hazatért. (Potthast. Regesta Pontificum Romanorum. 6., 338., 6526., 6845.); 14. Ugrinus archiepiscopus Colocensis. Nem indult el. (*P. Pressutto*: Regesta Honorii Papae III. 2533.); 15. Urias von Martinsberg apát (*R. Röhrlich*: 1891. 111. o.).

A következők részvétele kérdéses: 1. Benedictus regis Ungriae camerarius (*R. Röhrlich*: 1891. 87. o.); 2. Calamus, episcopus Quinqueecclesiensis (*Potthast*: 5970.; *R. Röhrlich*: 1891. 121. o.); 3. Nicolaus de Sopron, Comes (*R. Röhrlich*: 1891. 127. o. Tévesen németnek mondja.).

A magyar történetírás ennél több résztvevő nevét ismeri.

mindezeknek a krónikás szemtanúja lehetett, szentföldi tetteiről azonban nem sokat mond. A krónika szerint András király Szíriába érkezése nagy félelmet váltott ki a szaracénok között. Seregét felvonultatva messzire hatolt a tengerpartról, várakat és városokat vett be ellenállásukat megtörve, de a sors irigysége megakadályozta, hogy folytassa sikereit és bánjai sem tudtak tovább előnyomulni. Nem tudni, hogy saját emberei, vagy idegenek próbálták őt megmérgezni, de alig tudta a halált elkerülni. Még nem gyógyult meg egészen, amikor megkezdte az előkészületeket a hazaindulásra, mert féltette országát a válságtól. Úgy hitte, egészen teljesítette fogadalmát, s kíséretével hazaindult.¹⁵⁸ Spalatói Tamás András király szentföldi cselekedeteiről, esetleges megmérgeztetéséről csak hallomásból tudhatott.

A magyar krónikák feltűnően keveset írnak András király keresztes hadjáratáról. *Kézai Simon* szerint András király meglátogatta a Szentföldet, ahol az összes keresztény fejedelmek „kapitányává” választották, magyarokból, székelyekből (Zaculis) álló seregével megfutamította a babilonai szultán seregét, és sok dicsőséget szerzett az asszírokkal és más népekkel szemben. Nagy dicsőséggel tért vissza országába. Érdekes, hogy Kézai a székelyek jelenlétét említi.¹⁵⁹

A *Képes Krónika* leírja, hogy András király a pápa parancsára meglátogatta a Szentföldet. E parancsot még herceg korában kapta. A Szentföldön a keresztény seregek kapitánya és vezére lett, s a babilonai szultán ellen fényes győzelmet aratott. Három hónapig maradt a Szentföldön, számos ereklyét vásárolt, így Szent István első vértanú fejét, Szent Margit vértanú fejét, Szent Tamás és Bertalan apostolok jobbkezét, egy részt Áron vesszejéből, a kánai mennyezőn használt hat edény egyikét, melyekben Krisztus a vizet borrrá változtatta és sok más.

Nem sokkal később újra leírja a krónika, hogy András király első feleségének meggyilkolása után az egyház parancsára egyenesen a Szentföldre utazott, hogy a Szent Sirt felszabadítsa. Ott győzött, majd szerencsésen és dicsőséggel hazatért.¹⁶⁰

E két krónika jóval András keresztes hadjárata után íródott, forrásértékük csekély: a nagy hadi sikerek a krónikások részéről kijártak a magyar királynak.

Oliverus püspök, ki 1227-ben halt meg, leírja, hogy 1217-ben letelt a szaracénokkal kötött béke ideje, s a lateráni zsinat után nagy sereg gyűlt össze Akkonnál a jeruzsálemi, a magyar és a ciprusi király vezetésével, ám említésre méltót nem cselekedtek. Felsorolja a megjelent nevezetesebb személyiségeket, közöttük a győri és egri érseket, s megemlíti, hogy Galtherus de Avennis visszatérése után, 43 lovagot hagyott hátra a Szent föld szolgálatára, akiknek megfelelő járadékot biztosított. Szól a bajorok fegyelméletlenségéről, kik elpusztították a keresztény lakosok kertjeit és gyümölcsöseit, s keresztényeket öltek, kiemeli viszont az osztrák herceg kiválóságát. A hadjárat megindulásakor a sereggel együtt a Szent kereszt egy darabját. (A hadjáratban maga a krónikaíró püspök is részt vett.) A sereg a Faba síkságon haladt át a Tübianai forrásig. Felderítőket küldtek ki, mert az ellenség által felvert porból

158 *Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium. Gombos 2229–2231.*

159 *Simon de Keza: Chronicon Hungarorum. SRH. I. 184.*

160 *KK. SRH. I. 465–466.*

Migeln Henrik 1358–1369 között írott német nyelvű krónikájában – nyilvánvalóan nyelvbólás folytán – azt írja, hogy András király három nap és három éjjel tartózkodott a Szentföldön, ezalatt legyőzte a babilonai szultánt, majd részletesen felsorolt ereklyékkel tért haza. *SRH. II. 206.*

A Pozsonyi Krónika szerint András „A pápa parancsára vonult a Szentföldre, beváltva atyja fogadalmát. Három hónapot töltött ott, és különböző szentek ereklyéivel tért haza. *SRH. II. 42.*

nem lehetett tudni, hogy harcra, vagy menekülésre készül-e. A következő napon a vonuló sereg jobbra felől a Gelboa hegység volt, bal oldala felől pedig egy mocsár. Elérték Bethsaidát, ahol az ellenfél előzőleg letáborozott, de félve egy ilyen rendezett és nagy seregtől, felszede sátrait, és elmenekült, átadva a területet a keresztieseknek. Ezek Szent Márton vigiliáján (november 10.) átkeltek a Jordán folyón, békésen megfürödtek benne, majd két napig pihentek, mivel sok élelmet és takarmányt találtak. Ezután a Galileai-tenger partján meglátogatták azokat a helyeket, ahol Krisztus járt, megtekintették András és Péter apostolok városát, Bethsaidát. Látták azokat a helyeket, ahol Krisztus kiválasztotta tanítványait, ahol a tengeren járt, a hegyet melyen egyedül imádkozott, a helyet ahol feltámadása után tanítványaival együtt evett, majd Kafarnaumon át, betegeiket és szegényeiket ökrökön magukkal hozva, visszatértek Akkonba.

A második vállalkozás (equitatus) során a Tabor-hegyhez érkeztek, ahol a vezérek reménytelennek tartották a feljutást, de egy fiatal szaracén azt mondta nekik, hogy a vár bevehető. A meredek hegyet sikerült megmászni. János király az első támadás során a várnagyot és vezért (amiraldus) megölte, s az ostromlókkal a várkapukon kívül szembeszálló védőket megfutamította. A sereg azonban levonult a hegyről és visszavonult, nem tudni miért. A hegyre való második felmenetel során sok templomos, ispotályos és világi személy megsebesült, de csak kevesen haltak meg.

A keresztiesek két vállalkozásuk során sok férfit, nőt és gyermeket fogtak el, ezeket az akkori püspök megvette, vagy elkérte, megkeresztelte és nevelésre istenfelő nőknek adta át.

A harmadik vállalkozásban (az első kettővel ellentétben) a pátriárka és a főpapok nem vettek részt. Sok kárt és bajt szenvedtek a rablóktól és a tél hidegétől, különösen december 24-én az úton, ahol sok szegény és igásállat pusztult el. A szentestén Tyrus és Sidon határában nagy szél és eső volt.

Ezután a keresztiesek négy részre oszlottak. A magyar és a ciprusi király Tripolisba ment, ahol a fiatal ciprusi király meghalt. A magyar király rövid tartózkodás után a Szentföld nagy kárára elvonult keresztieseit hajóit, lovait és marháit magával vitte; annak ellenére tette ezt, hogy a pátriárka maradásra kérte, majd kiközösítette. A keresztiesek másik része Akkonban maradt.¹⁶¹

A *Chronica regia Coloniensis* szerint a keresztiesek a szent kereszt ereklyéit – okosan – két részre osztották, s csak az egyiket vitték magukkal a csatába, mely el is veszett, a másik megmaradt. A magyar király, s az osztrák herceg a táborból mezítláb elindulva, csókolták meg a szent keresztet.

Az első vállalkozást a krónika Olivér krónikájához hasonlóan adja elő. Megemlíti, hogy az ellenfél a magyar, a jeruzsálemi és a ciprusi Király együttes jelenlétét nem tudta elviselni, ezért megfutott. A Jordán folyó melletti pihenést Olivér krónikájával ellentétben nem két, hanem három naposnak mondja. Tabor városáról azt írja, hogy 77 tornya volt és 2000 főnyi védőserege. Itt eleinte szenvedtek a vízhiánytól, később némi ásás után találtak vizet, takarmányuk és élelmük pedig bőven volt. Szól egy serdületlen szaracénról, akit meg is kereszteltek. Ádvent első vasárnapján tör-

¹⁶¹ Oliverus (Oliverius) scholasticus Coloniensis deinde episcopus Paderbornensis, tum cardinalis episcopus Sabinensis: *Historia Daminatina*. Gombos 1745–1747.

tént az első támadás. A pátriárka a kereszt jelével hágott fel a hegyre, miközben a püspökök és a papok énekeltek és imádkoztak. A lovagok, a lovas és gyalogos csatlósok bátran felmászta a hegyre, megölték a várnagyot, az admiraldust és másokat, akik kijöttek a kapukon át a hegy védelmére; a többiek a falak mögé menekültek vissza. Az ostromlók ezután, nem tudni miért, visszavonultak.

A harmadik vállalkozásnál megemlíti, hogy a tűzifa hiánya, s a hiányos öltözet miatt Tyrus határában, Sarepta mellett sokan elpusztultak. Ez a krónika lényegében ugyanazt közli, mint az Olivér-féle.¹⁶²

Jacobus de Vitriaco püspök is azt írja krónikájában, az Olivér féle krónikához hasonlóan, hogy nem volt velük az égiek segítsége, s kevés említésre méltót cselekedtek. Az első vállalkozást is az előző krónikákhoz hasonlóan adja elő, szinte azonos szavakkal. Tabor ostromának leírásában úgy véli, hogy a kezdeti sikerek után a jeruzsálemi király, a ciprusi király, az ispotályosok mestere és más bárók, nem gondolva meg, hogy mit tesznek, szégyenletes módon visszavonultak. Az osztrák herceg nem volt jelen, mikor ezt elhatározták, mert a hegy másik oldalán harcolt a hitetlenek ellen és „hozzánk, kik a hegy tetején voltunk nem tudott könnyen felmászni” (et ad nos, qui in summitate montis eramus ascendere facili non valebat). (Ezek szerint a krónikáíró részt vett Tabor ostromában.) Nem volt ott a templomosok mestere sem, betegen Akkonban maradt. G. de Monte Acuto ispotályos mester azt javasolta, hogy a sereg egyik része menjen vissza a tábor őrzésére, a másik pedig foglalja el a várost, s kész volt ez utóbbiban részt venni. Ez rövid időn belül lehetségesnek látszott, mert az ostromhoz szükségeseket elő tudták teremteni. „Mások, különösen Tripolis grófja, azt állították, veszedelmes a seregét megosztani (...) Így a király és a gróf lejöttek a hegyről. Hogy miért hagyták abba az ostromot ilyen dicstelenül, nem tudjuk; de (...) Isten ítéletébe az emberi elme nem tud behatolni. Sok templomos és ispotályos és néhány világi harcos megsebesült a kereszties seregből, kevesen meg is haltak. Hisszük, hogy Krisztus Urunk magának tartotta fenn azt a dicsőséget, hogy néhány tanítványával a hegyre felment, hogy feltámadásának dicsőségét megmutassa.”¹⁶³

Jacobus de Vitriaco III. Honorius pápához írott levelében is tájékoztat e kereszties hadjáratról. Azt írja, hogy *állítólag* (ut dicunt) a (harmadik) kereszties hadjárat idején Akkont elfoglaló sereg nem volt hasonlítható ehhez, fegyverek, lovak és harcosok tekintetében. Haditanácsot tartottak, majd néhány nap múlva Damaszkuszig mentek, sok házat és kunyhót, sok szőlőt, olajültetvényt s mindenféle gyümölcsfát elpusztítottak, ahol tudtak ártottak a szaracénoknak, s néhányat közülük fogságba ejtve magukkal hozták. *De ebben a vállalkozásban több kereszties veszett el, mint ahány foglyot ejtettek.* Néhány nap múlva Tabor vára ellen mentek. Ostromgépek nélkül támadták meg és azonnal vissza is vonultak, pedig azt mondják, ha bátran tovább támadtak volna, könnyen bevehették volna a várat. De mint a nép mondja, e vállalkozásba, s az előzőbe is, a gonosz lélek (mala fides?) beleavatkozott.

A harmadik vállalkozás Belfor és Belmas (más néven Caesarea Philippi vára mellett) történt, ahol a keresztiesek sok bajt szenvedtek, sok lovuk, állatuk és emberük veszett el, ezután vissza tértek Akkonba. Megemlékezik a magyar király hazatér-

162 Chronica regia Coloniensis. Gombos 484–485.

163 *Jacobus de Vitriaco, Aconensis, deinde Tusculanus episcopus et cardinalis: Historia orientalis seu Historia Hierosolymitana.* Gombos 1218–1220.

réséről, ki szárazföldön vonult Akkontól Tripolisba, onnét Antiochiába, Konstantinápolyba majd hazájába.¹⁶⁴

A XIV. század első felében élő *Franciscus Pipinus Bononiensis domonosrendi szerzetes* krónikájában leírja a három király Akkonban történt találkozását, kiemelve hogy rangban András király volt közöttük az első (sed primis omnium fuit Ungarorum rex). A sereg nem élvezte az égiek segítségét és kevés emlékezetre méltót cselekedett. A bajorokat elítéli, de külön kiemeli az osztrák herceget, aki „fuit princeps catholicus, qui per omnia laudabiliter militavit”.

A hadműveleteket a szokott módon adja elő. Megemlíti, hogy az első vállalkozásban észak felé nyomulásuk során Gelboe hegyei voltak jobbkezüik és egy mocsár a balkezüik felől. Betsana felé mentek, ahol a szaracénok táboroztak. A Tabor hegyéről való visszavonulás eldöntésénél nem volt jelen a hegy másik oldalán harcoló osztrák herceg és a templomos mester, ki betegsége miatt maradt vissza. Megemlíti, úgy tűnik Jacobus de Vitriaco nyomán, hogy a Tabor hegyi vállalkozásban sok templomos és ispotályos meg néhány világi harcos megsebesült és meghalt. (Vitriaconál a halottaknál szerepel a „pauci” szó, mely lényegesen megváltoztatja a mondat értelmét.) A krónika szerint az *első és második* vállalkozásban ejtették azokat a foglyokat, kiket az akkori püspök (Vitriaco Jakab) megkereszteltetett.¹⁶⁵

Egy *Ernouil* nevű francia lovag és később *Bernardus Thesaurarius S. Petri Corbeiensis* krónikájukban Tyrusi Vilmos krónikáját folytatják – francia nyelven. Címe: *Cronique sive Continuation de Guillaume de Tyr*. Ebben azt olvashatjuk, hogy a hadjárat legfőbb vezetője Magyarország királya volt, aki nagy sereget hozott. A hadi vállalkozások leírását Tabor ostromával kezdik és csak azt írják le. Szerintük a szultán nagy sereggel közeledett Tabor felé, ezért hagyták abba a keresztiesek az ostromot. A szultán fia ott akart megütközni a keresztiesekkel, de atyja lebeszélte erről.¹⁶⁶

Vitus Arnpeckius, a freisingi püspök 1495 után elhunyt káplánja – régebbi krónikák alapján – szintén megemlékezik András király hadjáratáról. Előadja, hogy Andrást az egész kereszties sereg kapitányává és vezérévé választották és az osztrák herceggel együtt dicsőséges győzelmet aratott. (Ezt feltehetőleg a magyar krónikákból veszi, mert más krónikák nem szólnak dicső győzelemről.)¹⁶⁷

Az András király vezette kereszties seregről a kortársak nyilvánvalóan többet vártak, mint amennyit teljesített, s ez volt a véleménye a közeli utókornak is. Ezzel magyarázható, hogy több krónikában találunk e hadjáratról elítélő megjegyzéseket.

A *Róbert kanonok krónikájához Hugo kanonok által írott függelékben* azt olvashatjuk, hogy a magyar király, az osztrák herceg és a velük levő hatalmasok nagyon kevés eredménnyel jártak (nimis modicum hactenus profecerunt).¹⁶⁸

164 *Jacobus de Vitriaco*: Epistolae ad Honorium III. Papam. *Gombos* 1217–1218.; *Fejér* VII/1. 197–198.

165 *Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum*: Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 949–951. *Gombos* megjegyzése: „quibusdam suppletis omissis totus ex natos fontibus compilatum est.” Ugyanez a szerző egy másik krónikájának töredékében is megemlékezik II. András kereszties hadjáratáról: *Gombos* 944.

166 *Ernouil*, écuyer de Balian seigneur d’Ibelinet Bernard le Trésorier (Bernardus Thesaurarius S. Petri Corbeiensis): *Chronique sive Continuation, de Guillaume de Tyr*. *Gombos* 911–912.

167 *Vitus Arnpeckius presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis*: *Chronicon Austriacum*. *Gombos* 2646.

168 *Robertus Canonicus S. Mariani Altissiodorensis, prior S. Mariae extra Muros*: *Chronicon* – 1211. Cum appendice auctore Hugone canonico S. Mariani Altissiodorensis ad a. 1228. complectens. *Gombos* 2059.

A *Continuatio Claustroneoburgensis II.*, amely az *Annales Austriae* része, kiemeli, hogy Lipót herceg a Szentföldre utazván hallatlanul rövid idő, 16 nap alatt kelt át a tengeren. II. Andrásról viszont azt írja, hogy 1218 elején nem csekély hadakkal otthagya Krisztus seregét s az év végére alig tudott megszégyenülve hazatérni.¹⁶⁹ Ugyanígy ír a *Continuatio Claustroneoburgensis III. A 1142–1233 is.*¹⁷⁰ A *Sächsische Weltchronik* szerint II. Frigyes császár uralma idején a magyar király a tengeren túlról bűnösen és szégyenletesen hazatért.¹⁷¹ Ezt a nézetet veszi át a *Historia imperatorum* szerzője, aki egész szövegét az előbbi krónikából veszi.¹⁷² Hasonló véleménye van az 1327-ig vezetett *Chronicon Austriacum*nak: majdnem szóról szóra ugyanezt írja, mint a *Continuatio Claustroneoburgensis II. és III.*¹⁷³

Az 1354-ben elhunyt *Andreas Dandolo* velencei doge krónikájában azt írja, hogy a jeruzsálemi, a magyar és a ciprusi király, valamint az osztrák és a bajor herceg, kikkel a jeruzsálemi pátriárka is a hitetlenek ellen vonult, semmi dicséretreméltót nem cselekedett.¹⁷⁴

Gobelinus Persona 1418-ig vezetett krónikájában azt olvashatjuk, hogy a magyar király, akit ő Pernus-nek (!) nevez, elment a Szentföldre, ott semmi vitézi tettet nem hajtott végre és szégyenkezve (cum pudore) tért vissza. Lipót osztrák herceg viszont ugyanott dicséretes módon viselkedett.¹⁷⁵

Az 1372-ig vezetett *Magdeburger Schöppen-Chronik* szerint is a magyar király megszégyenülve (mit schanden) tért haza.¹⁷⁶

Hermannus Cornensis lübecki domonkos rendi szerzetes 1435-ig vezetett krónikájában,¹⁷⁷ 1222-re teszi a szóban forgó keresztes hadjáratot s egy *Vincentius in Speculo* nevű krónikásra hivatkozva azt írja, hogy a három király és a két herceg a lovagrendek csapataival együtt Damietta ellen vonult, s csak aztán írja le a keresztesek első, észak felé irányuló vállalkozását. Ezután András király, a keresztes sereg nagy kárára, hazatért.

Bár ezek a krónikák nagyrészt egymástól veszik át a magyar király elítélését, azt kell gondolnunk, hogy András eltávozása rossz benyomást keltett a korabeli közvéleményben, amit megerősíthetett az a körülmény is, hogy a jeruzsálemi pátriárka kiközösítette a magyar királyt.

II. András keresztes hadjáratáról még számos krónika megemlékezik, de ezek részben a korábbiaktól átvett adatokat közlik, részben nagyon keveset mondanak.¹⁷⁸

169 *Continuatio Claustroneoburgensis II. A. 1142–1224. Pars Annalium Austriae. Gombos 762.*

170 *Continuatio Claustroneoburgensis III. A. 1142–1233. Pars Annalium Austriae. Gombos 764.*

171 *Sächsische Weltchronik* – 1248. *Gombos 2105.* „mit sunden unde mit schanden.”

172 *Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II. imperatorem speciatim ad a. 1235. Gombos 1182.* „Sed cum peccato et scandalo maximo in terram suam est reversus.”

173 *Chronicon Austriacum* anonyimi ab. a. 852–1237. *Gombos 505.*

174 *Andreas Dandolo Venetorum dux: Chronicon Venetum, a pontificatu sancti Marci ad annum 1339, 1342. Gombos 64.*

175 *Gobelinus Persona decanus Bilfeldensis et officialis Paderbornensis: Cosmodromium, hoc est chronicon universale complectens res ecclesiae et reipublicae ab orbe condito usque ad, a. Chr. 1418. Gombos 1067.*

176 *Die Magdeburger Schöppen-Chronik. Gombos 853.*

177 *Hermannus Cornerius frater ordinis Praedicatorum Lübeckae: Chronica novella usque ad a. 1435 deducta.*

178 *Marino Sanudo senior dictus Torsello Venetus patricius: Historia Hierosolymitana. Gombos 1558* – *Die jüngere Hochmeister-kronik. Gombos 850–851.* – *Detmar-Chronik III. Lübeckische Chronik. Gombos 847–848.* – *Vita Honorii papae auctore Bernardo Guidone ord. Praed. episcopo Lodevensi. Gombos 2443.* – *Vincentius Bellovacensis ordinis Praedicatorum in Roymont: Speculum historiale. Gombos 2286.* – *Thomas Ebendorferus de Haselbach: De regno*

II. András keresztes szövetségesei számára váratlanul indult útnak hazafelé sógoraival, Ottó meráni herceggel. Egbert bambergi püspökkel, s a ciprusi királlyal együtt. Pénze már nem igen volt, többek között ereklyék vásárlására költötte, Gizella királynénak a veszprémi püspökségtől kölcsönkért koronáját is eladta 140 márkáért. Úgy gondolta, már eleget küzdött a Szentföldön, s a ciprusi király társaságában 1218 január elején indult útnak. Mint *Pauler Gy.* leírta, nem gondolt a jeruzsálemi pátriárka által kimondott egyházi átokkal sem. Szárazföldön haladt Tripolisz és Antiochia felé. Út közben diplomáciai kapcsolatokat épített ki. Hétéves fiát, Andrást eljegyezte a Bagratida örmény király, II. Leó leányával. Leó azt is megígérte, hogy halála után vejét és leányát fogja illetni a kis királyság, mely Ciprus szigetével szemben a Taurus útjában 16 napi járőföld hosszúságban és 2 napi járőföld szélességben terült el. Azután békében átvonult az ikoniumi szultán birodalmán. Nikaiában megállt, Laszkarisz Tódor „kis görög birodalmában”, mely általában ellenséges volt a latin császársággal, bár ez időben éppen „jóban volt vele”, mert Tódor nőül vette Courtenay Péter latin császár leányát, II. András sógornőjét. Tódor leányát, Máriát András király eljegyezte Béla fiának, s magával is vitte. Ez maradandó eredményekkel járó döntés volt, mert Mária valóban Béla felesége lett.

Bulgáriában II. (Asen) Iván fejedelem eljegyezte András legidősebb leányát, Máriát, aki akkor talán ha 13 éves volt. Timovóba már követek jöttek András elé. Hazatérte után Benedek, a királyné kancellárja összehívta a főpapokat, s a király a Szentföldről hozott ereklyéket azok között osztotta szét, melyek főpapjai elébe jöttek. Megjutalmazta az ország kormányzásával megbízott, de elűzött és eddig külföldön élő János esztergomi érseket, s az esztergomi káptalant, az őt támogató Pontius templomos mestert. Annyira kimerült András pénztára, hogy Atyusz or-

Hungariae. *Gombos* 2220. – Thomas Ebendorfenus de Haselbach: Chronicon Austriacum. *Gombos* 2208–2209. Ez a krónika is szégyenletesnek nevezi András király hazatérését. – Rogerius de Wendover: Chronica sive liber qui dicitur Flores historiarum. Ab. orbe condito 1235. *Gombos* 2091. – Praeclara Francorum facinora veriaque ipsorum certamine. *Gombos* 1988. – Paltrannus seu Vanzo consul Viennensis: Chronicon Austriacum. *Gombos* 1957. – Jacob von Königshofen: Chronik. *Gombos* 1212. – Henricus de Heimburg: Annales sive Cronica Bohemorum. *Gombos* 1131. – Hermannus Altahensis abbas: Annales. *Gombos* 1146. – Detmar-Chronik I. Lübeckische Chronik. *Gombos* 846. – Continuatio Stirensis Imaginis Mundi Honorii Augustodunensis. *Gombos* 781. 1210-re teszi András keresztes hadjáratát. – Continuatio Chronicae Magni presbyteri Reicherspergensis. *Gombos* 758. – Continuatio Annalium Rotomagensium. *Gombos* 756. – Continuatio Admontensis. Pars Annalium Historiae. *Gombos* 752. – Chronicon Salisburgense. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 677. – Chronicon Osterhoviense. *Gombos* 590. – Chronicon Moguntium. *Gombos* 585–586. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronica S. Petri Erfordensis moderna. *Gombos* 471–472. – Anonymi Leobensis: Chronicon. *Gombos* 268., 269. 1219 elejére teszi a magyar király hazatérését. – Anonymi coenobitae Zvetlensis: Chronicon. *Gombos* 259. – Annales SS, Udalrici et Afrae Augustenses. *Gombos* 206. – Annales S. Stephani Frisingensis. *Gombos* 204. – Annales Reinhardtsbrunnenses. *Gombos* 191–192. – Annales Argentinenses maiores. Annales Marbacenses. *Gombos* 153. – Annales Gotwicenses. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 135. – Annales Frisacenses. *Gombos* 131. – Annales de Dunstapha. *Gombos* 123. A krónikás szerint, akiről *Gombos* megjegyzi, hogy nem jól érti forrásait, a magyar király jelen volt Damietta ostrománál. – Annales Colmarienses minores. *Gombos* 118. – Annales canonici Sambiensis (Prussia). *Gombos* 115. – Amalricus Augerius de Biterris: Chronicon pontificum. *Gombos* 57. – Theodorus Engelhusius: Chronicon. *Gombos* 2192., Szerinte ugyanabban a hadjáratban vett részt Frigyes császár, Lajos, Szent Erzsébet férje, a magyar és a ciprusi király, a bajor és az osztrák herceg. – Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis. Chronicon. *Gombos* 31. – Reinerus monachus. S. Jacobi Leodiensis: Continuatio sive Annalium Lamberti Parvi. *Gombos* 2041. Az 1219-es évre teszi András király hazatérését. – Ptolemaeus Lucensis: Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. Ez a krónika pozitívan értékeli az ötödik keresztes hadjáratot. Szerinte a magyar király és az osztrák herceg nem csak vitézül harcoltak a szaracénok ellen, de el is foglalták Damiettát és visszaszerezték a kereszteseknek egész földjét, mint Vincentius írja. De a következő évben a szaracénok visszavették Damiettát. – Marino Sanudo iunior, Leonardi filius, patricius Venetus: De vite dei dogi. *Gombos* 1554. Megemlíti, hogy a magyar király semmit sem tudott elérni. – Aventinus: Annales Boiorum. *Gombos* 380.

szágbírótól vett fel kölcsönbe 200 márka ezüstöt. Mikor Honorius pápához követeket küldött, hogy a Szentföldről való gyors távozását kimentse, a szokásos ajándékokra sem volt pénze. Azzal mentette magát, hogy rossz híreket hallott hazulról azért tért vissza. A pápa elfogadta e mentséget.¹⁷⁹

Hóman Bálint hangsúlyozza, hogy András király hadjárata kudarcba fulladt. Egész hadviselése, hazafelé vezető útjának látogatásai melyeket a történeti irodalom céltalan időfecsérlésnek tartott határozott politikai célt szolgált: a bizánci császári koronát akarta elnyerni. Már Magyarországon értesült a pápától, hogy apósát, Courtenay Péter császárt elfogták a Szentföldön, halálát is megtudta. Úgy vélte, anyósa és nővére rokonai támogatásával elérheti a császári trónt. Seregét, melyet eredetileg a császári méltóság elnyerése érdekében hívtott hadba, tudatosan kímélte meg, hogy hadereje harcckészségét fenntarhassa. Hóman, felsorolva a hazatérő király útjának állomásait, megemlíti, hogy az ikoniumi szultánnak, aki hajlandónak mutatkozott a megkeresztelkedésre, egyik unokahúgát ígérte el. Politikája hibásnak bizonyult. Ha a Szentföldön jelentéktelen portyázások helyett komoly harcba kezd, s valamilyen kis eredményt elér, tekintélye nagymértékben emelkedett volna, diplomáciai lépései is komolyabb megítélésre tarthattak volna számot. Így tekintélye inkább megfogyatkozott. Hadjáratahoz a Szentföldön nagy reményeket fűztek, a komoly harcoktól való tartózkodásában gyengeséget láttak. Még nagyobb baj volt, hogy kétes magatartásával elidegenítette magától a pápát is, akitől elsősorban függött a latin császári trón betöltése. Nagyot akart, de nem találta meg a nagy koncepcióhoz mért eszközöket, s ezzel elvesztette a játszmát.¹⁸⁰

Az újabb magyar szerzők közül *Kristó Gyula* úgy gondolja, hogy András király hazatérése során ötletszerű, alkalmoszülte dinasztikus terveit szövögette. Megemlíti, hogy Nikaiában rátámadtak nagybátyja (III. Béla száműzött öccse) Géza – újabb nevén Joannész fiai.¹⁸¹

Sziűcs Jenő szerint a Képes Krónikában Ákos mester hosszú fejezetet szentel II. András jeruzsálemi vállalkozásának, közölve, hogy visszatértekor „országát szerencsés állapotban (in prospero statu) találta”. A valóságban a király tökéletes káoszban találta országát 1218 végén. A „prosperitást” a király birtokpolitikáját élvező nagybirtokosok élték át.¹⁸²

Vajay Szabolcs viszont rendkívül koncepciózusnak tartja II. András külpolitikáját, benne keresztes hadjáratait. Rendkívül lendületes, élvezetes stílusban megírta, ahogy manapság mondani szokás „nagyívű” tanulmányában, mely csak mellékesen foglalkozik II. Andrással ezeket a sorokat olvashatjuk: „A magyar kereszteshadat azonban eleddig úgy tudtuk – nem kísérte siker. Endre király többet mulatozott, semmint hadakozott, magára is vonva Csák Ugrin érsek méltó haragját. Kiderül abból, hogy az érsek az elvek embere volt, de – mint az oly sokszor előfordult – elveinek hatalmas fájától nem látta meg a tények erdejét. Ezek a tények éppen Endre király roszszállóan fedett mulatozásaiból világlanak ki. Lássuk tehát, hol is voltak ennek stációi? Először is Konstantinápolyban, ahol az özvegy Endre király eljegyezte a gyer-

179 *Pauler Gy.* i. m. II. k., 66–71. o.

180 *Hóman Bálint:* i. m. I. k., 443–445. o.

181 *Kristó Gyula:* in MT I. k., 1309. o. – *Uő.:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 704. o. – *Kristó Gyula–Makl Ferenc:* Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 249. o.

182 *Sziűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 144–145. o.

mektelen latin császár testvérénjét, Courtenay Jolantát, a feudális jog értelmében, a császári cím továbbörökítő várományosát. Kevéssel utána újdonsült sógorának legádázabb ellenfelénél a niceai görög császárnál mulatozik, elmátkásítva annak leányát, Máriát, tulajdon örökösével, Béla herceggel. Utóbb a ciliciai Örményországba megy, amelynek uralkodója keresztény ugyan, de monofizita eretnek lévén, az orthodox görögökkel való ellentéte olyan fokú, hogy a tarsusi udvar kapcsolata szinte nyájasabb az iconiumi szultánnal, mint a niceai bazileusszal. Az örmény király egyetlen leányát és örökösét Zabélt a mulatozó magyar király rögtön el is jegyzi másodszülött fiával, Endre herceggel. Így ér végül a magyar had a Szentföldre, amelynek utolsó jelentősebb fejedelme, az antiochiai herceg Endre királynak anyja jussán elsőfokú unokatestvére. Ő tájékoztatja és veszi rá a királyt, hogy csínján bánjon a mamelukokkal, hiszen balsiker esetén a magyarok hazamennek, de a felbőszített pogány itt marad Antiochia nyakán. Endre tehát csak sétát tesz a Jordánparton, és tessék-lássék körülstromolja a Tábor-hegyet. Ezek után pedig szépen hazatér. »Eredménytelenül« fűzi hozzá a XIX. századi pozitivisták történetírás szigora. A külpolitikai eredmények maximumával – állíthatjuk ma. A három vetélkedő keleti erőgócponthoz, Niceához, Tarsushoz és Konstantinápolyhoz egyképpen családi kapocs fűzi, ahol elvben a latin császári címnek is várományosa. Az örmény királyság révén jó a kapcsolat Iconiummal, Antiochiai Rajmund révén pedig a mamelukokkal, akik három évtizede békét is hagynak a kereszties utódok parti sávjának. Eladdig pedig Endrének éppen csak ki kellene várnia, hogy Konstantinápoly impériuma megüresedjen, s császári jogigényének érvényt szerezhesen, valóra váltva így azt, ami atyja és Komnénosz Manuel viszonylatában oly tragikusan megghiúsult: a Kárpátoktól a Taurusig terjedő magyar–görög perszonaluniót, melynek államszerkezetére már készen adott a keret, az Archiregnum Hungaricum működő sémája.»

„Az hogy végül is Keleten a dolgok nem úgy alakultak, amint azt szándékolták, messze nem Endre elképzelésén múlt, s az így annak helyes voltán mit sem csorbíthat. A pápa sem értette meg jobban a magyar király motivációját, mint Ugrin érsek, és a »tessék-lássék keresztieshad« feletti szent dühében Endre helyett a közismerten hibbant Courtenay Róbertet jelölte latin császárnak, megpecsételve ezáltal a konstantinápolyi kereszties állam sorsát.»¹⁸³

Vajay tanulmánya, illetőleg annak a magyar kereszties hadjárattal s a magyar király politikai terveivel foglalkozó része (hiszen a tanulmány II. András Jolánta nevű leányának, Hódító Jakab aragón királlyal kötött házassága alkalmából vele együtt Aragóniába költözött magyar vitézeiről szól) igen súlyos problémákat vet fel.

Hogy egy politikai elképzelés kudarc esetén ezt az elképzelést mennyire lehet nagyszabásúnak nevezni – felfogás dolga. A történeti kronológia, az időrendi tiszteletben tartása, vagy önkényes megváltoztatása azonban nem.

Vajay szerint a magyar király *először* eljegyezte a gyermektelen latin császár nénijét, Courtenay Jolantát. Ez valóban megtörtént, még 1215-ben. *Utána* Béla fia számára feleségül nyeri Laszkarisz Máriát, azután az örmény király leányát jegyzi el másodszülött fiával, s ezután ér a Szentföldre, ahol külpolitikai céljai érdekében „tessék-lássék” háborút folytat, s ennek jóvoltából a mamelukok három évtizedre

183 *Vajay Szabolcs*: *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, 1984. 399–401. o.

nem bántják a keresztes államokat. András király valóban járt a nikaiai és a tarsusi udvarban, s ott valóban létrehozta az említett családi kapcsolatokat, de e két látogatása keresztes hadjárata *után* történt. A király közismert módon, Spalatóban hajóra szállva utazott a Szentföldre, s *visszafelé vezető útján* látogatott el előbb az örmény, azután a nikaiai udvarba (és nem megfordítva, mint Vajay írja).

Hogy a jönevű történész miért zavarta össze az időrendet, rejtély. Hibás kronológiája egész tudományos elméletét értéktelenné teszi.

A külföldi szerzők közül érdekesnek mondható *J. F. Michaud* meglehetősen régen (1841) megjelent művének álláspontra. Szerinte a magyar király kezdett nem bízni a hadjárat sikerében, s három havi ott tartózkodás után úgy vélte, fogadalmát teljesítette, s elhatározta, hogy hazamegy. A Nyugat csodálkozott, hogy András király elhagyta zilált helyzetben lévő országát, de nem kevésbé, mikor hirtelen hazatért. Hogy nem mondassák róla: elhagyta Krisztus ügyét, *serege felét hátrahagyta*, és átadta a jeruzsálemi királynak. Palmára hivatkozva, írja Michaud: a hadjárat annyira kimerítette Magyarországot, hogy száz év is kellett, még régi erejét visszanyerte. Mások szerint fiai annyira elidegenedtek tőle, hogy visszatérte nem okozott örömet, s nehezen talált néhány főpapot, kik örvendtek volna visszatérten. András úgy vélte, az ereklyék elegendők lesznek országa rendbehozatalára. Tévedett. Megindult Magyarország hanyatlása.¹⁸⁴

András király keresztes hadjáratával kapcsolatos intézkedései egy részének a ránk maradt oklevelekben és levelekben is nyoma maradt. Egyik 1217. évi oklevele szerint a Szentföldre történő indulása előtt a vele együtt szintén a Szentföldre induló Péter püspök kérésére, főleg a püspöknek a Joles királynénak Konstantinápolyban jártában tett szolgálataiért, a vasvári Szent Mihály egyház népeinek és hospeseinek védelmével Poth nádor mosoni ispánt bízta meg. Összeírja a vasvári egyház javait s birtokait, ezek határainak megjelölésével.¹⁸⁵

II. András szentföldi tapasztalatai alapján igen sokra becsülte az ispotályos rend tevékenységét és gazdagon megadományozta őket, amiről több, még 1217-ben, a Szentföldön kelt oklevélből értesülünk. Ezek egyike szerint II. András, miután tapasztalta a Szentföldön a János-vitézek áldásos működését, mesterüknek Guarinus de Monte Acutónak s rendtársának adja a Babóth nevű soproni kapu vámját, valamint a királyi pásztoroknak a Dráva és Curgó közt elterülő földjét a Drávaig, továbbá szabad sóárusítást engedélyez nekik, s azt a kiváltságot, hogy népeik felett csak a király által kirendelt bíró bíraskodhatik; népeik mentesek a szállásadás, szabad dénár, nehezék, s minden más adó fizetése alól.¹⁸⁶

Egy másik oklevél szerint II. Andrást Guarinus de Monte Acuto és rendtársai szívesen fogadták és ő, látván a Szentföldön a János-vitézek tevékeny és áldásos működését, a szalacsi királyi sójövedelemből évenként húsvétkor fizetendő 500 márkát rendel számukra, s megparancsolja a szalacsi sótiszteknak, hogy az összeg kifizetését el ne mulasszák. Hozzáteszi, hogy az adomány a kíséretében lévő főurak: Péter győri és Tamás választott egri püspöknek, Dénes tárnokmesternek és ujbáryi ispánnak, (Bors fia) Miklós ispánnak, Smaragdnek, Moysnak (Gyula testvérének), Rátholt

184 *Joseph-François Michaud*: i. m. VI. k., 50–51. o.

185 ÁUO VI. 383., Reg. Arp. 322.

186 1217. *Theiner* I. 16., Reg. Arp. 328.

és Sebes ispánnak (Tamás fiának), Demeter semescalcusnak és László marescalcusnak a tanácsával történt.¹⁸⁷ Az oklevélből megtudjuk, kik voltak a fontosabb főurak a hadjárat során a király környezetében. Egy másik, 1217-ben Mangatnál kelt oklevélben a király, miután látta a János-lovagok áldásos működését, Akkonban, Krakban és Margatban, a margati várban tartózkodó ispotályosoknak a szalacsi sójövedelemből évente húsvétkor fizetendő 700 ezüst márkát rendelt.¹⁸⁸

András király bőkezűségének még ez sem volt elegendő. A Krak várában lévő János-vitézeknek, hol őt Raymundus de Pignano akkori várnagy s más lovagok szívesen fogadták, főurainak tanácsára a szalacsi sójövedelemből évenként húsvétkor fizetendő 100 ezüst márkát rendelt, 60-at a várnagynak, 40-et a szerzetes lovagoknak, megemlítve ezek érdemes munkálkodását.¹⁸⁹

Annak nincs nyoma, hogy II. András rokonszenvét és elismerését a Szentföldön a másik nagy lovagrend, a templomosok rendje is ilyen nagy mértékben kivívta volna. A templomosok magyarországi mesterét azonban hazatérte után a keresztes hadjárat idején a királynak oda- és visszautazásakor, s a Joles királynénak tett szolgálataiért birtokadománnyal jutalmazta meg.¹⁹⁰

A keresztes hadjáratok során sokat szenvedett János esztergomi érseknek, kire távolléte idején az ország kormányát bízta, s akit a garázdálkodó urak üldöztek, sőt száműztek, valamint a kárt szenvedett esztergomi kanonokoknak birtokadományt ad.¹⁹¹

Figyelemreméltó levelet írt András király 1219-ben III. Honorius pápának. Ebben előadja, hogy III. Ince és III. Honorius pápák sürgetésére keresztes hadjáratot vezetett, melyből hazatérve olyan rendetlenséget talált az országban, hogy ennek leküzdésére 15 év sem lesz elég. Kéri, hogy a pápa sújtsa egyházi büntetéssel a rendetlenség előidézőit, s járuljon hozzá a király gyermekeinek Leó örmény király leányával, Ladkaris Tódor nikaiai császár leányával s Asen bolgár cárral történő házasságához, sőt (ami nehezebb eset), adja beleegyezését ahhoz, hogy a király egyik unokahúgát esetleg az ikoniumi szultánhoz adja feleségül. Arra is kéri, hogy bízta meg az ispotályosokat Örményországba küldött fiának védelmével.¹⁹² A levélből megismerjük a király dinasztikus kapcsolatokat kereső politikáját. A nagy rendetlenség említése valós helyzetet takar, de rendkívül erős hangsúlyozása feltehetőleg azzal is összefügg, hogy a pápa nem volt elégedett András király szentföldi „teljesítményével”, s ezt ő a hazai rendetlenség hangsúlyozásával igyekezett magyarázni, annál is inkább, mert hazaindulásakor is ezt említette, mint távozásának okát, nem törődve a jeruzsálemi pátriárka kiközösítésével.

Szentföldi útjával kapcsolatban a királynak több birtokügyet kellett elintéznie. Oslu ispán fiainak: Beludnak és Oslunak még a Szentföldre indulása idején a királyi

187 1217. *Theiner* I. 14., Reg. Arp. 329.

188 1217. Margatnál. *Theiner* I. 15., Reg. Arp. 330.

189 1217. *Theiner* I. 17., Reg. Arp. 331.

190 1219. *ÁUO* XI. 154., Reg. Arp. 353.

191 1219. *Mon. Strig.* I. 22., Reg. Arp. 354.

192 1219. *Theiner* I. 20., (1219) Reg. Arp. 355.

udvarnokok bizonyos földjét adományozta, de azt az udvarnoki földek visszavételekor újra elvette tőlük; végül a soproni vár két faluját adományozta nekik.¹⁹³

A Szentföldről visszatérő király természetesen pénzsűkében volt, az Ochuz bántól 200 márkát kölcsönzött. Ennek fejében visszaadta a bánnak azt a zágrábi egyháznak adományozott földet, melyet III. Béla király Ochuz atyjától, idősb Ochuztól elvéve adott a nevezett egyháznak.¹⁹⁴ II. András 8 ekényi földet adományozott a Ják nembeli, Ják faluban lakó Topoz, Ják, Ebad, Thuna, Gergely és Pousa szervienseknek, kik Belsei nevű rokonukat a királlyal a tengerentúlra küldték, a király visszajövelekor pedig elébe küldték Gergelyt és Pousát Tirnovóba.¹⁹⁵ E szerviensek nem lehettek vagyonosak, mert heten összeállva tudták csak rokonukat a keresztes hadjáratba küldeni (azaz felfegyverezni és felszerelni), és *heten összesen* kaptak ezen érdemükért nyolc ekényi földet. II. András egy másik okleveléből kiderül, hogy az előbbi oklevélben szereplő Pousa „Görögországba” ment a hazatérő király elé, ott fogságot szenvedett, s ezért – úgy látszik – szervienstársaitól külön is birtokadományban részesült, melyről az oklevél közelebbit nem közöl.¹⁹⁶

Mint egy 1219-es oklevélből tudjuk, a király János esztergomi érseknek és kano-nokjainak a távolléte idején elviselt szenvedéseikért és káraikért birtokadományt adott.¹⁹⁷ Egy 1221-es oklevélben ugyanezeknek az elszenvedett károk pótlása fejében sóvámjövédelmet adományozott.¹⁹⁸

Hogy név szerint kik vettek részt II. András keresztes hadjáratában, részben tudjuk; hogy az ismertek mellett más résztvevők személye is a napvilágra kerül-e, lehetséges, bár nem nagyon valószínű.¹⁹⁹

Mint tudjuk az ötödik keresztes háború nem fejeződött be II. András hazatérésével. Ezután következett a keresztesek Damietta bevételére, Egyiptom ellen indított sikertelen háborúja. II. András keresztesei közül néhányan a Szentföldön maradtak, s ebben is részt vettek.

Ezek közé tartozott Tamás egri püspök, ki még kancellár és fehérvári prépost korában tett keresztes fogadalmat, s a király a következő évi zsinatról való felmentését kérte, Kalán pécsi és Péter győri püspökkel együtt; Tamás egri és Péter győri püspök 1217 májusának utolsó napján kelt útra András királlyal együtt és augusztus 23-án érkezett Spalatóba. Tamás püspök kevesellhette II. András többek által bíralt rövid szentföldi tartózkodását, s nem tért vele haza 1218 január elején, hanem csak ugyanazon év szeptemberében indult vissza, haza is érkezett, s később esztergomi érsek lett.²⁰⁰

193 1220. ÁUO XI. 157., Reg. Arp. 358.

194 1221. *Fejér* III/1. 320., Reg. Arp. 365.

195 1221. *Fejér* III/1. 329., Reg. Arp. 370.

196 1222. *Fejér* III/1. 368., Reg. Arp. 382.

197 L. a 191. jegyzetet.

198 1221. Mon. Strig. I. 277., Reg. Arp. 373.

199 Ismert résztvevők pl. Szák nembeli Barcfia Miklós: *Theiner* I. 14–15. Csák nembeli ugodi Demeter: *Pautler Gy.*: i. m. II. k., 77. o.

200 Nem esett el Damietta előtt, mint *Oliverius scholasticus Colonensis* Historia Damiatina c. krónikájában állítja. (*Gombos* 1746–1747.)

A királlyal a Szentföldre vonult Péter püspök sorsát nem ismerjük. Kétségtelen, hogy a Szentföldön halt meg, de nem biztos, hogy hazatért-e, újra visszatért és akkor esett el, vagy haza sem tért közben?

Több forrás említi, hogy Damietta ostroma alkalmából 1219-ben két magyar püspök esett el. *Pauler Gyula* úgy véli, hogy ezek Péter győri és Simon váradi püspökök lehetnek, akik közül Péter 1219-ben már másodszer járt a Szentföldön, Simon pedig akkor ment ki először. Ezt azzal indokolja, hogy 1219-ben csak a győri és a váradi püspöki székben találunk új püspököket.²⁰¹

VIII.

1.

A szó szűkebb értelmezése szerinti, tehát 1291-ig tartó keresztes háborúkban a továbbiakban – ismereteink szerint – nem vettek részt magyarok. Magyarország szempontjából a keresztes hadjáratok – a jelek szerint – befejeződtek. Ezt azonban a kortársak nem tudták, a források tanúsága szerint többen még hosszú ideig készültek a keresztes vállalkozásokra, s a pápák is igyekeztek tovább szervezni hadjáratokat, és segíteni a még folyamatban lévőket. Semmi esetre sem gondolták, hogy II. András 1217–18-as keresztes hadjárata volt az első és utolsó magyar keresztes hadjárat.

1222-ben III. Honorius pápa R-t, a magyar király káplánját, mint keresztet, javaival a Szentszék védelmébe fogadta.²⁰² Nem tudjuk ki volt R káplán és járt-e a Szentföldön, vagy csak keresztes fogadalmat tett. Ugyanebben az évben III. Honorius N. soproni comest mint keresztet fogadta a Szentszék védelmébe. Ez ügyben értesítette a kalocsai érseket és a csanádi püspököt. „Cum igitur zelo fides et devotionis accensus, affixo tuis humeris signo crucis proposueris in terre sancte subsidium proficisci.” Eszerint N. comes még ezután akart a Szentföldre indulni.²⁰³

Az 1220-as évek derekán úgy tűnt, újra indulnak magyar keresztetek a Szentföldre, mégpedig II. Frigyes német-római császár szövetségében. 1220-ban Frigyes megígérte III. Honorius pápának, hogy a következő évben keresztes hadjáratot indít. Honorius – elődjével III. Incével és utódaival, IX. Gergellyel és IV. Incével ellentétben – szelídlelkű és békülékeny természetű volt, s az ötödik keresztes hadjárat kudarca után teljesen II. Frigyes segítségére volt utalva. Frigyes többször megígérte Honoriusnak, hogy keresztes hadjáratot indít, de ez Honorius életében (1227-ben halt meg) nem következett be.²⁰⁴ Már 1224-ben úgy nyilatkozott, hogy háborút indít a Szentföld felszabadítására. A pápa arra buzdította a német fejedelmek mellett

201 *Borosy András*: i. m. (HK 1987) 210. o. – Ugyanitt I. a vonatkozó irodalmat és krónikákat.

202 1222. ápr. 30. *Theiner* I. 33.

203 1222. dec. 19. *Theiner* I. 36.

204 *Johannes Haller-Heinrich Dammnbauer*: Von den Karolingern zu den Staufern. Die altdeutsche Kaiserzeit (900–1250). Berlin, 1970. 133. o. – *Theodor Schieffer*: die deutsche Kaiserzeit. (950–1250). Frankfurt/M–Berlin–Wien, 1973. 119. o.

a magyar királyt s a magyar főurakat is, hogy csatlakozzanak hozzá.²⁰⁵ A hadjáratból nem lett semmi.

1227 januárjában Honorius pápa újra reménykedhetett abban, hogy Frigyes császár kereszties hadjáratot fog vezetni. Ez ügyben levelet írt II. Andrásnak, egy másikat a kalocsai érseknek. A magyar királynak s egyúttal a magyar főpapoknak, comeseknek és báróknak írott levélben felszólítja őket, hogy a császárral együtt induljanak a Szentföld felszabadítására. András király esetében a levél arra hivatkozik, hogy ő már járt a Szentföldön, mint kereszties vezér, és ismeri az ottani hadakozás módját. A levél szerint a császár folyó év augusztusában fog az országon átvonulni.²⁰⁶ A magyarok közül többen már felvették a keresztet, de ne csak ezek menjenek, hanem mások is, akik még elszánják magukat. Külön levélben szólította fel Honorius pápa a kalocsai érseket, hogy hirdesse ki a keresztet provinciájában és támogassa az augusztusban átvonuló keresztieseket.

A levél szerint a császár méltó módon készült fel. A hadjáratához sok hajót és más szükséges dolgot készített elő. Ez a hadjárat is elmaradt.²⁰⁷

Hazánkban ezután is tettek egyesek kereszties fogadalmat. IX. Gergely pápa 1231-ben felmentette az esztergomi érseket kereszties fogadalmá alól, mert apostoli legátusnak nevezte ki a kunok és brodnikok országába.²⁰⁸

A kereszties fogadalmat a pápa rendelkezésére meg is lehetett változtatni, a Szentföld felszabadítására tett intézkedéseket más célra is lehetett fordítani. IX. Gergely 1231-ben levelet írt az esztergomi érseknek, melyben felszólította, hogy mivel értesülése szerint a konstantinápolyi latin császárságot (Imperium Romanie) annyira fenyegeti az ellenség, hogy ha nem kap segítséget, végső veszedelemre jut, hasznosabb lenne, ha a Magyarországon kereszties fogadalmat tett személyek a Szentföld helyett a latin császárság segítségére siemének, ezért a győri és az egri püspök, Dénes camerarius, a nádorispán és fivére Miklós, Miklós mester, Caius (?) ispán, Benedek, Philippenus (?), Saodonus, Buzád ispánok és Fanukelicus (?) ispán fogadalmukat Szentföld helyett inkább a latin császárság megsegítésére fordítsák. Ha személyesen nem tudnak hadba vonulni, azokkal a költségekkel, melyeket a kereszties hadjáratra fordítottak volna, váltsák meg fogadalmukat, ezzel segítve a nevezett császárságot.²⁰⁹ Közben a latin császárság helyzete megszilárdult, ezért 1232. januárjában IX. Gergely a császárság segítségére induló 300 magyar kereszties vitéz feladatát a győri püspök döntésére bízta, mehetnek a Szentföldre, vagy a latin császárság segítségére, de kereszties fogadalmukat teljesíteniük kell.²¹⁰ Eszerint ez időben még eleven kereszties mozgalom létezett Magyarországon s többszáz fegyverest

205 1224. márc. 5. *Theimer* I. 46–48.

206 1227. jan. 11. *Theimer* I. 71. „vos ad ipsius terre sanctae subsidium preparatis, quod illi, qui iam crucis susceperunt signaculum et alii quibus id divina gratia suspirabit, in instanti Augusto, quo generale passagium est indictum una cum ipso imperatore, Deo duce, valeant transfretare... In. e. m. A. Illustr. Regi Ungarie usque instaurare, te qui ab olim suscepto crucis signaculo illi militare novisti, qui pro te, in crucis patibulo militavit, rogamus, monemus et hortamus attente, ac per aspersionem sanguinis Jesu Christi nichilominus exhortantes, quatinus taliter preparare te studias quod in instanti Augusta, anno generale passagium est, indictum, habeas, Deo duce feliciter transfretare recepturus ex hoc gratiam in presenti et gloriam in futuro.”

207 1227. jan. 11. *Theimer* I. 70. „Imperator ad transfretandum et instanti Augusto magnifice, prout Imperialem decet excellentiam, se accingat multitudine navium et alia, que tanto negatio congruunt, studiosissimo preparando.”

208 1231. febr. 27. *Theimer* I. 93.

209 1231. máj. 9. *Theimer* I. 97.

210 1231. jan. 12. *Theimer* I. 102–103.

lehetett a Szentföld segítségére küldeni. Legalábbis a pápa így gondolta. De a keresztések nem mindig váltották be fogadalmukat. Így IX. Gergely pápa 1234-ben levelet írt a pécsi püspöknek (et Decano sancti Petri in Fara Lauduno), melyben megemlítette, hogy bizonyos kereszties fogadalmat tett magyarokat ő a latin császárság megsegítésére irányított, de azok sem a Szentföldre, sem a császár segítségére nem mentek, így fogadalmukat nem teljesítették. A püspök utasítsa őket, hogy menjenek a császárság segítségére, vagy a megfelelő adománnyal támogassák azt. Ha szükséges, a püspök kiközösítéssel is kényszerítse őket erre.²¹¹

A keresztéseket az eretnekek elleni harcra is fel lehetett használni. IX. Gergely a szlavóniai eretnekek (feltehetőleg bogumilok) ellen induló magyarországi keresztiesekhez írott levelében közli, hogy őket, vagyonukkal együtt Szent Péter védelme alá helyezi, s ezt megírja a zágrábi püspöknek is.²¹² Nem tudjuk hová indultak azok a magyar keresztiesek, akikről IX. Gergely 1235-ben írott levele szól. Ebben felszólítja a magyar érsekeket és püspököket, utasítsák az egyházmegyéjükben lakó keresztieseket, hogy ne induljanak a nevezett földre idő előtt. Akik nem így tesznek, nem nyernek bűnbocsánatot.²¹³ 1238-ban újra szükségessé vált a latin császárság megsegítése. IX. Gergely IV. Béla királyhoz írott levelében felszólítja a magyar uralkodót, hogy a latin császárság segítségére induló keresztiesek számára országán át biztonságos átvonulást biztosítson.²¹⁴

A kereszties fogadalmat a továbbiakban is „át lehetett váltani” az eretnekek elleni akciókra. 1238-ban IX. Gergely a magyarországi domonkos rend provinciális priorjának és a ferencesek esztergomi provinciájának vezetőjéhez (ministro) írott levelében értesíti őket, hogy a magyar keresztiesek fogadalmukat átváltoztathatják Ivan Aszen eretnekei és szakadárjai elleni harcra, a Bulgária földjére való vonulásra.²¹⁵ Gergely pápa a pécsváradai bencés apátnak 1238-ban írott levelében azt közli, hogy a boszniai egyházmegyében a boszniai püspök kapott megbízást az eretnekség kiirtására. Ezért azokat a javakat, melyeket a keresztiesek fogadalmuk megváltására kifizettek, vagy ki fognak fizetni, neki kell átadnia.²¹⁶

1240-ben újra veszélyben volt a latin császárság. Gergely pápa a magyarországi domonkosok provinciális priorjának írott levelében úgy intézkedik, hogy a fogadalmat tett magyar keresztiesek fogadalmukat a latin császárság megsegítésére változtathatják át, hogy fegyverrel, vagy pénzzel segítsék a császárságot.²¹⁷

1241-ben a pápaság fő ellenségének már II. Frigyes német-római császár számított, a pápák fő célja a császár legyőzése, sőt később a Hohenstauf ház megsemmisítése lett. IX. Gergely pápa magyarországi követéhez, Johannes de Civitella-hoz írott levelében felhatalmazza őt, hogy azokat, akik fogadalmat tettek arra, hogy a Szentföld felszabadítására vonulnak, e fogadalmuk alól feloldhassa, ha kötelezik magukat, hogy Frigyes császár ellen fegyvert fognak, vagy azt az összeget, melyet a

211 1234. jún. 11. *Theimer* I. 125–126.

212 1234. okt. 17. *Theimer* I. 129–130.

213 1235. szept. 28. *Theimer* I. 138.

214 1238. márc. 12. *Theimer* I. 162.

215 1238. aug. 9. *Theimer* I. 167. Assanus feltehetőleg II. Iván Aszen (1218–1241) bolgár cárral azonos.

216 1238. dec. 22. *Theimer* I. 169.

217 1240. márc. 23. *Theimer* I. 175.

szentföldi utazás és hadjárat igényelt volna, a pilisi ciszterci apát és Benedek esztergomi kanonok kezéhez befizetik.²¹⁸

1241-ben Magyarország került végveszélybe. Segítséget – mint tudjuk – sehonnét sem kapott. Csak 1247-ben értesíti IV. Ince pápa IV. Bélát, hogy minden keresztet, aki a Szentföldre, vagy a latin császárság segítségére mint, vagy bárhol másutt tartózkodik, Magyarország segítségére küldött.²¹⁹ Hogy ilyen keresztetek érkeztek-e hazánkba, nem tudjuk. A tatár veszedelem szerencsére – a keresztetek közreműködése nélkül – megszűnt.

1263-ban IV. Orbán pápa újra fontosnak tartotta a „jeruzsálemi” (a valóságban már régóta akkori) királyság megsegítését. Az esztergomi érseknek írott levelében közli, hogy mindenki, aki felvette, vagy fel akarja venni a keresztet, abban a kiváltságban részesül, hogy azon az egyházmegyén (diocesis) kívül, melyben ő lakik és javai fekszenek, nem hívható perbe. Erről bullát is küldött az esztergomi érseknek.²²⁰ A Szentföld részére történő gyűjtés újra megindult. Kihirdetését IV. Orbán pápa az esztergomi érsekre bízta.²²¹

A „kereszt” kihirdetésének más okai is lehettek. 1264-ben IV. Orbán levélben szólította fel az esztergomi és a kalocsai érseket, hogy a megkeresztelt kunokat kényszerítsék a hit megtartására, a meg nem keresztelteket pedig kereszteljék meg. Ellenkező esetben ki kell hirdetni ellenük a keresztet, hogy kiűzzék őket Magyarországról.²²² „Kereszt”-et hirdettek 1265-ben is tatárok ellen. Ennek Magyarország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Karontia és Brandenburg területén való kihirdetésével IV. Kelemen pápa az esztergomi és kalocsai érseket bízta meg.²²³ Voltak akik mint zarándokok készültek a Szent Sír meglátogatására, így egy Almád nembeli comes, ki ehhez IV. László király engedélyét kérte.²²⁴

A Szentföld (a maradék „jeruzsálemi” királyság) segélyezésére az egyes országokban a Szentszék gyűjtést szervezett. 1274-ben X. Gergely pápa Gerardus Mutinensist bízta meg a Szentföld támogatására szánt tizedek gyűjtésének magyarországi megszervezésével.²²⁵ Néhány hónap múlva Gergely pápa a domonkosrend magyarországi priorját szólította fel, hogy indítson gyűjtést a Szentföld megsegítésére.²²⁶ 1278-ban III. Miklós pápa megerősítette Gellért subdiaconust megbízatásában, hogy a Szentföldnek küldendő segélytizedeket Magyarországon összegyűjtse.²²⁷ A gyűjtés természetesen bizonyos veszélyekkel járt. III. Miklós pápa olyan utasítást adott Gellértnek, hogy a Szentföldre küldendő segélyeket Magyar- és Lengyelországban gyűjtő főpapokat a gyűjtés biztonságos céljából saját veszélyükre és költségükre hívja Zágrábba, vagy Signensis civitas-ba.²²⁸

218 1241. febr. 12. *Gombos* 1089.

219 1247. febr. *Theimer* I. 203–204.

220 1263. okt. 23. *Theimer* I. 250–251.

221 1263. okt. 4. *Theimer* I. 246–249., 249–250.

222 1264. júl. 14. *Theimer* I. 269–270.

223 1265. jún. 26. *Theimer* I. 280.

224 1274. júl. 28. *Reg. Arp.* 2519.

225 1274. szept. 20. *Theimer* I. 319–320.

226 1274. nov. 13. *Theimer* I. 320–321.

227 1278. ápr. 5. *Theimer* I. 323–324.

228 1278. júl. 30. *Theimer* I. 327.

IV. Honorius pápa 1287-ben keresztes hadjárat kihirdetésére hatalmazta fel az esztergomi érseket Magyarországon s a szomszéd országokban. A hadjárat a Magyarországon élő pogányok: tatárok, szaracénok, nyögérek(!) és más pogányok ellen indult volna. A „kereszt” kihirdetésének célja az is volt egyben, hogy László királyt a királynénak a börtönből való kiengedésére kényszerítsék.²²⁹

Az 1279-es budai zsinat is elrendelte: a gyóntató papok buzdítsák híveiket arra, hogy hagyományozzanak bizonyos értékeket a Szentföld védelmére, s ezeket a papság küldje el Rómába.²³⁰ III. András király még Akkon eleste (1291. május 18.) után is gondolkodott a Szentföld megsegítésének módjáról. I. Edward angol király a Szentföldre készült és támogatására a magyar király kész volt 1000 nehéz és könnyű lovas kiállítására.²³¹

A keresztes pénzeket még 1300-ban is gyűjtötték Cseh-, Magyar- és Lengyelországban. E pénzek kollektora ez évben Wiebold kölni érsek volt.²³²

Európa keresztény népei nem voltak tudatában annak, hogy 1291 után beláthatatlanul hosszú időre kiszorultak Palesztinából. A XIV. században több kisebb-nagyobb vállalkozást indítottak, melyek célja a Szentföld felszabadítása lett volna. Ezeket nevezi az irodalom kései keresztes hadjáratoknak. Egyes szerzők így nevezik a török elleni hadjáratokat is.²³³

A kései keresztes hadjáratokról részletesen szól *Aziz Suryal Atiya* kiváló műveiben.²³⁴ Jó összefoglalásokat találhatunk a *K. M. Setton* szerkesztette nagy amerikai szintézisben is.²³⁵

Fontos magyar vonatkozása miatt említsük meg *N. Housley* érdekes tanulmányát,²³⁶ mely kései keresztes háborúként írja le Nagy Lajos királyunk legtöbb háborúját. Szerinte Lajos király a „szent háború” első vonalában harcolt. Visszaverte Litvánia és a vele szövetséges tatárok támadását, a katolikus hit számára visszanyerte Szerbiát és Bulgária részeit, megvédte a Szentszéket ghibellin ellenfeleivel szemben, s megszervezte a Balkán védelmét a török ellen. Magyarország helyzete kedvező

229 1287. márc. 12. *Theiner* I. 354–355. A nyögérekről l.: *Némethi Gyula*: Kun László király nyögérei. *Magyar Nyelv* 49. (1953) 304–318. o.

230 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 304. o.

231 ÁUO V. 69. – *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 437. o. I. Edward angol király 1292. jún. 23-án levelet írt III. Andrásnak, melyben köszönétét fejezi ki, hogy tervezett keresztes hadjáratát 1000 nehéz és könnyű lovassal kész támogatni egy év időtartamra. (De mille yero militibus et sagittariis equitariis quos ad sumptus vestras per annum nobis in dicte Terre sancte succursum faciendū per terram offeritis). A magyar király lovasai szárazföldön mennének a Szentföldre, az angol király tengeren, s a Szentföldön találkoznának. A levélből nem derül ki, hogy a felajánlott 1000 lovasból mennyi a nehéz lovas (miles) és mennyi a könnyű lovas (sagittarius)?

232 *Reinhold Röhrich*: Beiträge zur Geschichte der Kreuzzüge. II. k., Berlin, 1878. 292. o., 60. jegyzet.

233 Így *R. Grousset*: Les croisades. Paris, 1955. 23. o. Ő 1571-ig, a lepantói csatáig viszi a keresztes hadjáratokat. Hunyadi János hadjárait magyar keresztes hadjáratoknak nevezi. Itt komoly hibát vét, mert Nándorfehérvár felmentését 1440-re teszi.

234 *Aziz Suryal Atiya*: The Crusade in the Later Middle Ages. London, 1938. – *Uő.*: The Crusade of Nicopoli, London, 1934. – *Uő.*: Crusade, Commerce and Culture. Bloomington, 1962. Ez utóbbi mű 157. oldalán megállapítja, hogy az „ellen-keresztesháborúknak” nevezett török hódító hadjáratok hosszabb ideig tartottak, mint a keresztes háborúk, s eredményeik is tartósabbak. Megemlíti, hogy a Nyugat csak 1917. dec. 10-én szerezte vissza Jeruzsálemet.

235 *K. M. Setton* (szerk.): i. m. III. k. The fourteenth and Fifteenth Centuries. (Ed.: *Harry W. Hazard*) Univ. of Wisconsin Press. 1975. A mű 655. oldalán, a kitűnő *A. S. Atiya* által írt fejezetben hiba található. Azt írja, hogy Jagello Ulászló IV. László néven lett magyar király.

236 Norman Housley: King Louis the Great of Hungary and the Crusades. *The Slavonic and East European Review*, 62. (1984.) 192–208. o.

volt arra, hogy kereszties háborúkat vívjon, mert pogány és szakadár szomszédai is voltak, sőt saját országában is voltak ilyenek (Bosznia).

Első éveiben Lajos kereszties tevékenysége a még pogány litvánok ellen irányult. Ez magyar érdekből is történt, hiszen Lajos a lengyel trón örököse volt. 1344 végén részt vett egy János cseh király által szervezett hadjáratban, együttműködve a német lovagrenddel. E hadjárat sikertelenül végződött. Hogy Lajos király számos, kereszties céllal indított hadjárata nem hozott igazi sikereket, – Housley szerint – elsősorban a kor pápai felelősek. Ritkán fordították figyelmüket a Balkán-félsziget s a szakadárok megtérítésére. Jobban szerették, ha a magyar seregek a milánói Viscontiak ellen harcoltak a pápaság itáliai hatalmi érdekeiért, mint a szerbek, bolgárok, törökök ellen.²³⁷ Emellett arról vitáztak a magyar királlyal, ki birtokolja a magyarországi tizedeket. Lajos hatalmas és ambiciózus király volt, ő döntötte el, milyen hadjáratokat vezet. Nem követte kitaróan a kereszties célokat. Ért el sikereket a Bulgáriában és Szerbiában vívott kereszties hadjáratokban, de nem annyit, amennyi lehetséges lett volna, s nem olyan merészen, mint őse, Anjou Károly. Kevesebb erőt fordított e hadjáratokra, mint fordíthatott volna. Megállapíthatjuk, hogy *Housley*, aki kései kereszties hadjáratokként szemléli Lajos király háborúit, más szempontok szerint ítél, mint számos, főként a nemzeti célokat figyelembe vevő magyar történész.

A kései kereszties hadjáratok talán legfontosabb eseménye volt az 1396-os nikápolyi csata, melyet több historikus a kései kereszties hadjáratok (sikertelen) befejezésének tart. A csata leírása nem célunk, hatalmas irodalom foglalkozik e döntő jelentőségű ütközettel. Nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül a neves angol historikus, *Steven Runciman* e csatával kapcsolatos állításait. A csata előkészületeiről szólva azt írja, hogy a Havasalföld és Erdély (Transylvania) fejedelmeit (prince) eléggé megrémítette a török hódítás és csatlakoztak Zsigmond királyhoz, *bármennyire gyűlölték is a magyarokat*.(!?!). Eszerint Runciman úgy tudja, hogy 1396-ban Erdély külön fejedelemség volt, mégpedig nem magyar (hanem feltehetőleg román) fejedelem uralma alatt aki nagyon gyűlölte a magyarokat.²³⁸ A teljes tájékozatlanságát eláruló szerző nyilvánvalóan a XX. századi viszonyokat vetíti vissza a XIV. század végére, s láthatólag nem tudja, hogy 1396-ban még nem volt erdélyi fejedelemség, nem magyar jellegű erdélyi fejedelemség pedig egyáltalán nem létezett. Nem sokkal később azt írja, hogy Zsigmond király erdélyi vazallusának (és havasalföldi szövetségeseinek) a törökhöz való átállásáról kezdtek hírek terjedni.²³⁹ Zsigmond ki is jelentette, hogy nem bízhat az erdélyiekben és havasalföldiekben.

St. Runcimannál is nevesebb középkortörténész a francia *Ferdinand Lot*. Méltán kiválónak tartott összefoglaló középkori hadtörténelmi művének egyik helyén Mircea vajdát Erdély (Transylvania) vajdájának nevezi.²⁴⁰ A következő fejtegetések során viszont Mirceáról és vlachjairól szól, kik jobban gyűlölték a magyarokat, mint a törököket és (helytelenül) Lackfi Istvánt (Laszkovith) nevezi erdélyi vajdának,

237 *G. Mollat*: Gregoire XI. (1370–1378): Lettres secrètes et curiales intéressant les pays autres que la France. Paris, 1962–1965. 2163. XI. Gergely pápa egy évre 20 000 forintot ígért Nagy Lajosnak, ha Lombardiába jön harcolni a Viscontiak ellen egy 12 000 fegyveresből álló sereggel.

238 *S. Runciman*: i. m. III. k., 456. o.

239 *Uő.*: i. m. III. k., 459. o.

240 *Ferdinand Lot*: L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche orient. Paris, 1946. II. k., 219. o.

megemlítve, hogy ő László ellenkirály híve volt.²⁴¹ Úgy gondolom, ideje volna, hogy a vezető nyugati történészek alaposabb ismereteket szerezzenek Közép-Európa, s ezen belül Magyarország történetéről.

241 *Uő.*: i. m. II. k., 220–221. o.

A JEGYZETEK BEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

- Arch. Hist. Pont. = Archivum Historiae Pontificiae
- ÁUO = Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. k. (Közéteszi: *Wenczel Gusztáv*) Pest, 1860–Budapest, 1874
- AUSB = Annales Universitatis Scientiarum de Rolandó Eötvös Nominatae
- AUSZ = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae
- Fejér* = Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Vol. I–XI. (Studio et opera *Georgii Fejér*) Budae, 1829–1844
- Gombos* = *Franciscus. A. Gombos*: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. Vol. I–IV. Budapestini, 1937–1943
- HK = Hadtörténelmi Közlemények
- HO = Hazai okmánytár. (Szerk.: *Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső*) I–VIII. k. Győr, 1865–Budapest, 1891
- KK = Képes Krónika
- MNT = A magyar nemzet története. I–X. k. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) Budapest, 1895–1898
- Mon. Strig. = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Vol. I–II. (Ed. *Franciscus Knauz*) Strigonii, 1874–1882; Vol. III. (Ed. *Ludovicus Crescens Dedek*) Strigonii, 1924
- Mon. Vespr. = Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. k. Budapest, 1896–1903
- MT = Magyarország története tíz kötetben. Budapest, 1976–
- MTA II. Oszt. Közl. = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közleményei.
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II./1. k. (Szerk.: *Szentpétery Imre*) Budapest, 1923–1943., II./2–3. k. (Szerk.: *Szentpétery Imre–Borsa Iván*) Budapest, 1961, II./4. k. (Szerk.: *Borsa Iván*) Budapest, 1987
- SRH = Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I–II. (Ed. *E. Szentpétery*) Budapest, 1937–1938
- Theiner* = *A. Theiner*: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Vol. I–II. Romae, 1859–1860
- Závodszky* = *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904

András Borosy

THE CRUSADES AND THE HUNGARIAN KINGDOM
PART II.

Summary

One can regard the crusades as the largest-scale military ventures of the Western Christianity of the Middle Ages. The armies of the different European countries strived to liberate the Holy Land and created Christian states on the Eastern shore of the Mediterranean. Traditionally the age of the crusades is fixed between the 1095 Council of Clermont and the year 1291, the fall of Accon. By this time Hungary became an integral part of European Christianity. Several crusading armies crossed the country and King Andrew II himself lead a Hungarian contingent to the Holy Land. The Author of this study examines the connections of Hungary and the crusades through the analysis of the respective campaigns.

András Borosy

LES CROISADES ET LA HONGRIE II.

Résumé

Les croisades peuvent être considérées comme les plus importantes opérations militaires de la chrétienté occidentale du moyen âge: les forces armées des différents États européens voulaient libérer la Terre Sainte et elles ont établi des États chrétiens à la côte de l'Est de la Méditerranée. En général, on compte l'époque des croisades à partir du concile de Clermont de 1095 jusqu'à la chute d'Akkon en 1291. A cette époque-là, la Hongrie représente déjà une partie organique de l'Europe chrétienne. Plusieurs armées des croisés traversaient le territoire du pays et une campagne a été conduite à la Terre Sainte par un roi hongrois, notamment par André II. Cette étude essaie d'examiner les rapports de la Hongrie et des croisades en donnant un aperçu des différentes campagnes.

András Borosy

DIE KREUZZÜGE UND UNGARN,

Resümee

Mit recht gelten die Kreuzzüge als die größten militärischen Unterfangen des westlichen Christentums im Mittelalter. Die Streitkräfte des verschiedenen europäischen Staaten wollten das Heilige Land befreien, um an der Ostküste des Mittelmeeres christliche Staaten zu gründen. Diese Epoche wird i. a. von der Synode von Clermont im Jahre 1095 bis zum Fall von Akkon 1291 gerechnet. Damals war Ungarn schon fester Bestandteil des christlichen Europas. Mehrere Kreuzheere zogen durch das Land hindurch und auch der Ungarkönig Andreas II. führte ein ungarisches Heer ins Heilige Land. Ziel des vorliegenden Aufsatzes ist es, durch einen Überblick über die einzelnen Kreuzzüge die Rolle Ungarns in ihnen zu untersuchen.

Андраш Бороши

КРЕСТОВЫЕ ПОХОДЫ И ВЕНГРИЯ.

Резюме

Крестовые походы могут рассматриваться как самые крупные военные кампании, предпринимаемые христианством Западной Европы в средние века: вооруженные силы различных европейских государств хотели освободить Святую землю с тем, чтобы создать христианские государства на восточном побережье Средиземного моря.

Период крестовых походов принято считать со времени проведения Клермонтского синода 1095 года до 1291 года, даты падения Аккона. К этому времени Венгрия была уже органической частью христианской Европы. Немало ополчений крестоносцев прошло по территории страны, а венгерский король Андраш II даже возглавил крестовый поход в Святую землю. Статья делает попытку посредством обзора отдельных крестовых походов рассмотреть сложные связи Венгрии и крестовых войн.

ÖNKÉNTESK A XVI. SZÁZADI OSMÁN HADSEREGBEN

(Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai)

I.

Az oszmán hadtörténet kutatása az utóbbi évtizedekben komoly eredményeket hozott. Ez részben annak köszönhető, hogy az oszmanisták tájékozódni kezdtek az európai középs- és kora-újkor történetével foglalkozó kutatás témái és módszerei felé, s olyan területeket fogtak művelés alá, ahová korábban nem merészkedtek el a szakma képviselői. Így például egyre több figyelmet szenteltek az élelem- és a hadianyagellátás, a technikai felszerelés, a tűzfegyverek, a mozgósítás stb. kérdéseinek, és már nemcsak a timár-birtokos szpáhik, hanem más csapatok és fegyvernek (pl. a hajóhad) szervezetéről és működéséről is akadt mondanivalójuk.¹

Mégis, ha valaki megkérdezné, hogy pl. 1552-ben az oszmán államnak hány katonája volt, vagy hogy a XVI. században mekkora oszmán seregek harcoltak a legnagyobb magyarországi ütközetekben vagy várostromoknál, akkor az esetek többségében csak bizonytalan becsléseket kapna válaszul. Hogy egy jól ismert példára hivatkozzam: nagyjából ugyanazokra a forrásokra támaszkodva egyesek 70-80 000-re, mások ennek mintegy a felére, 45 000-re tették a timár-birtokos sereg összlétszámát a XVI. század első felében.² Miután az oszmanisták között ilyen alapvető kérdésben sincs egyetértés, nem csoda, ha komoly szakmunkákban olvashatunk több százezer fős oszmán seregekről, vagy olyan helyi jelentőségű ütközetekről, amelyekben tízezrekre rúgtak az emberveszteségek.

Ismeretes, hogy a sok bizonytalanság mindenekelőtt az oszmán forrásanyag sajátos természetéből fakad. A korabeli bürokrácia ugyanis egymástól elkülönítve tartotta nyilván az egyes fegyveres alakulatokat, és csak elenyésző számban hagyott ránk olyan egyesített elszámolásokat, amelyekből megközelítő pontossággal következ-

1 *Káldy-Nagy Gyula*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rüzsás Lajos és Szakály Ferenc*) Budapest, 1986. 163-194. o.; *Caroline Finkel*: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606. Wien, 1988. (Beihefte zur *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Bd. 14.); *Gilles Veinstein*: Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Suljyman the Magnificent. In: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. In memoriam Vančo Boškov. (Hrg. von *Hans Georg Majer*) Wiesbaden, 1986. 177-185. o.; *Uő.*: L'Hivernage en campagne. Talon d'Achille du système militaire ottoman classique. A propos des *sipahi* de Roumélie en 1559-1560. *Studia Islamica* 58 (1983) 109-143. o. + V planches; *Uő.*: Du marche urbain au marche du camp: l'institution ottoman des *orducu*. In: *Mélanges Professeur Robert Mantran*. (Publ. par *Abdeljelil Temimi*) Zaghuan, 1988. 299-327. o.; *Agoston Gábor*: Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Century. *Turcica* 25 (1993) 75-96. o.; *Uő.*: Ágyúk és lőpor a 16-17. századi Oszmán Birodalomban. Kiadatlan kandidátusi értekezés. Budapest, 1993; *Uő.*: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében. *Történelmi Szemle* 34/3-4 (1992) 173-198. o.; *Uő.*: Az oszmán tüzérség és a magyarországi várharok egy kiadatlan 17. századi török krónika alapján. In: *Studia A griensia* 5. Eger, 1985. 173-183. o.; *Idris Boston*: Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyıldaki tersâne-i âmire. Ankara, 1992. (TTK Yayınları, VII/101.)

2 *Ömer Lütfi Barkan*: Timar. In: *İslâm Ansiklopedisi*. XII/1. c. İstanbul, 1974. 287-290. o.; és *Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 181. o.

tetni tudunk a reguláris hadsereg számszerű erejére.³ Ezért ha valaki nemcsak ilyen kivételes évek, hanem hosszabb időszakok vagy egy-egy régió létszámadatait is szeretné megismerni, az fáradságos munkával kénytelen a legkülönbözőbb forrástípusokból (központi és tartományi zsolddefterekből, pénztári naplókából, timárdefterekből stb.) összeszedgetni a szétszórta adatokat, hogy aztán bonyolult számítások és korrekciók elvégzése után kikalkulálja a birodalom vagy valamelyik vilájet haderejét.⁴ Ám ha a jó szerencse révén kezébe került is az összes ehhez szükséges, térben és időben illeszkedő defter (legtöbbször persze nem így van), bizonyos alukulatokat még a leggondosabb munkával sem tud kielégítően számba venni. Olyan félkatonai elemek, mint pl. a nem várakban szolgáló azabok, akiket csak alkalomadtán (élesebb helyzetekben vagy nagyobb vállalkozások idején) szólítottak hadba, jobbra megfoghatatlanok maradnak számára.

További – és talán még nagyobb – nehézséget okoz annak kiderítése, hogy az aprólékos kutatásokkal és körültekintő becslésekkel meghatározott elvi keretszámokból az oszmán vezetés mennyit tudott mozgósítani a különböző hadjáratokra. Megint egy ismert példával élve: bár az előírások alapján elvben tudjuk, hogy a timár-birtokos mennyi vértessel (*cebelü*) tartozott hadba vonulni, nincs valós képünk arról, hogy miképpen tett eleget ennek a kötelezettségének. Bizonyos adatokból úgy tűnik, hogy időnként jóval nagyobb kísérettel vette körül magát, mint azt a jövedelme alapján várnánk.⁵ Máskor meg éppen ellenkezőleg: vagy az előírtnál kevesebb vértessel jelent meg a hadban, vagy maga is távol maradt.⁶ Bár a timár-birtokosok hadrakelési arányai elvben vizsgálhatók az ún. szemle- vagy mustra-defterek (*yoklama defteri*) segítségével, gyakorlatilag azonban nem sokra megyünk velük. Részben azért, mert nem ismerjük tisztességesen jelölési rendszerüket, részben azért, mert ha van is szemle-defterünk, rendszerint hiányoznak mellőle azok a források, amelyekhez viszonyítva adatait értelmezhetnénk. (Ílyenkor szoktunk Ajn Ali XVII. század eleji, többnyire azonban az 1580-as évek állapotát tükröző kimutatásaihoz segítségért fordulni.)⁷

A timáros szpáhik még így is kitüntetett helyet foglalnak el, mert a többi alakulat mozgósítási arányainak megismeréséhez még annyi eszközzel sem rendelkezünk, mint az övékéhez. Bár a janicsárokról viszonylag nagy számban maradtak fenn központi és tartományi zsolddefterek, ma még sajnálatosan keveset tudunk nyilvántartási és fizetési rendszerükről, ezért igen nagy nehézségekbe ütközik a hadba

3 Ilyenek pl. azok a központi kimutatások, amelyeket Ö. L. Barkan tett közzé Szülejmán uralkodásának kezdetéről: H. 933–934 (M. 1527–1528) mali yilina ait bir bütçe örneği. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1954) 251-329. o.

4 Ilyen aprólékos vizsgálatokkal állapította meg Hegyi Klára a XVI. századra minden eddiginél pontosabban a budai vilájetben állomásozó oszmán hadsereg létszámát és összetételét. L.: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 81–117. o. (História Könyvtár, Monográfiák, 7.) A forrásokhoz és a magyarországi oszmán katonasághoz nagyon fontos még: Ágoston Gábor: A magyarországi török végvárok fenntartásának néhány kérdése. In: *Studia Agriensia* 14. Eger, 1993. 311–333. o.

5 A XVI. század elején egy Abdülkerim nevű szpáhi 5000 akcsés timár-birtokot élvezett a boszniai szandzsákban, de a törvények szerint várható 2 ember helyett 12-t tartott maga mellett. Ezt és még több hasonló esetet l. Ahmed S. Alićić: Popis Bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526 godine. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 25 (1975) 171-202. o.

6 C. Finkel: The Administration of Warfare, 49-63. o.

7 *Ayn-i Ali Efendi*: Kavânin-i Âli Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divân. (Önzö: M. Tayyib Gökbilgin) Istanbul, 1979. Hadiye Tuncer, Kanunname-i Âli Osman. Osmanlı devleti arazi kanunları. Ankara, 1962. Ehhez: annyit érdemes hozzátenni, hogy joklama defterekből csupán mutatóban jelent meg egy-kettő. L. pl. Vladislav Skarić: Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine. *Godišnjak Zemaljskog Muzeja* 42/2 (1930) 1-99. o.; A. S. Alićić: i. m.; V. P. Mutafčieva–Str. Dimitrov: Sur l'état de système des timars des XVIIe–XVIIIe ss. Sofia, 1968.

hívottak számának meghatározása. A háborús években felvett defterekben (ilyenek jobbára a XVI. század végétől állnak rendelkezésünkre) számos janicsár neve felett látható a „hadjárát” (*sefer*) szó, de ha összesítjük az így megjelölteket, legfeljebb arról kapunk képet, hogy a defterben szereplők hányad részét vezényelték ki a hadjáratra. Tudniillik semmi fogodzónk nincs arra nézve, hogy a testület várakban állomásozó – számszerűleg időnként túlsúlyban lévő – tagjai közül hányan kerekedtek fel agáik hívó szavára, vagy hogy miképpen sikerült kimozdítani helyükből a városokban és a falvakban szolgáló vagy ott élő janicsárokat.⁸

Források hiányában ugyanilyen kevéssé tudjuk mérni azt, hogy miképpen kapcsolódott be a hadi vállalkozásokba a várak állandó őrsége. Márpedig a magyarországi és a boszniai végvidékeken a várkatonák száma a tízezret is meghaladta, ezért kisebb-nagyobb kontingenseik alkalomadtán számottevően megnövelhették a mozgó seregek erejét. Ismerve azonban a várőrségek nagyságát és az összecsapások méreteit, legalább a létszámok felső határait meg tudjuk becsülni.

Volt azonban az oszmán harcosoknak egy olyan csoportja, amelyről még ennyit sem tudunk mondani. Ez a csoport az önkénteseké. Azoké a katonáké, akiknek elsősorban a határvidék volt a hazájuk, akik saját költségükön szerelkeztek fel és vonultak hadba, akiknek egyetlen célja az volt, hogy hadi tetteikkel szolgálati birtokot vagy állami zsoldot (s ezáltal biztos megélhetést) szerezzenek, s hogy ilyenformán hivatalosan is tagjai lehessenek az oszmán hadseregnek. Szolgálatukat az állam mindíg szívesen fogadta, amikor a határvidékeken hadi vállalkozásokba fogott. Sőt, a maga részéről kifejezetten ösztönözte őket erre, hiszen timárokat és más állásokat helyezett kilátásba azoknak, akik vitézségükkel bizonyították rátermettségüket. Ezért az önkéntesek időnként alaposan felduzzasztották a reguláris seregek számát. De hogy az ütközetekben számszerűleg mekkora erőt képviseltek, vagy hogy milyen arányban jelentek meg a lajstromozott katonákhoz képest, azt egyelőre sűrű homály fedi.

Nehezíti a tisztánlátást, hogy az oszmán adminisztráció szóhasználata az önkéntesekkel kapcsolatban nem egyértelmű. A hivatalos felhívások általában *gönüllünek* (bátor, önkéntes, készséges), *garib yiğitnek* (szótári jelentése szerint: különös, furcsa, idegen ember, hontalan, kóbor fickó, szegény ördög, fajankó stb.), *gönüllü garib yiğitnek* vagy egyszerűen *yiğit*-nek (fiatalember, legény, ifjú hős) nevezik azokat az önkénteseket, akiknek jelentkezését a hadvezetés várta és bátorította.⁹ A *gönüllü* szó azonban többnyire csupán jelzője a *garib yiğitnek*; e tény és más megfontolások alapján úgy látszik, hogy míg a *gönüllü* az önkéntesség legáltalánosabb (annak minden formáját kifejező), ezért általában konkrét tartalmakat nélkülöző fogalma volt, addig a *garib yiğit* valamivel szűkebb, és rendszerint konkrétabb értelemben volt használatos. Biztosan tudjuk pl., hogy a *garib yiğit* elnevezés nem ter-

⁸ Egy jellegzetes példa: 1596-ban, amikor a szultán hadai élén Magyarországra vonult, a központi pénztári napló egyik tétele szerint 2473 janicsárnak fizettek zsoldot (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi la továbbiakban: BOA, Kepeci 1875, 27.). Ez azonban valószínűleg csak annyit jelent, hogy a hadjárát idején ennyi janicsár tartózkodott Iztambulban, s a többiek – kivéve a várakban maradtakat, az őrszolgálatot ellátókat stb. – a szultánnal tartottak. Miután a táborban vezetett pénztári napló egyelőre nem került elő, rendkívül nehéz következtetni a bevonult janicsárok számára. Fenmaradt viszont az 1543. évi hadjárát naplója, így az ekkori létszámokat kivételesen pontosan ismerjük. L. *Mehmet İpçioğlu*: Kanunî Süleyman'ın Estergom (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak. *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990) 147-159. o.

⁹ V. ö. C. Finkel: Administration, 30. o.

jedt ki az önkéntesség minden válfajára, hiszen pl. a szpáhik önként bevonuló fiait a hivatalos szemlélet sohasem sorolta a *garib yiğit*ek közé (akik ugyanakkor talán lehettek *gönüllük*). Az is kétségtelennek látszik, hogy amíg az önkéntesek egy részének korábban már volt hivatalos „munkaviszonya” az oszmán hadseregben, addig a *garib yiğit*ek többnyire (de nem szükségképpen) az első alkalmazásért szálltak harcba. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *gönüllü* és a *garib yiğit* terminust két más katonai csoportra is használták. A birodalom kulcsfontosságú várainak (de csak azoknak!) zsoldlajstromaiban találkozhatunk egy *gönüllük* nevezett elit lovasalakulattal, melynek tagjai általában a listák első helyén szerepeltek és a legmagasabb fizetést húzták.¹⁰ Arról, hogy ezeknek mi közük volt az alábbiakban vizsgált önkéntesekhez (és miért ugyanazt a nevet viselték), egyelőre semmi érdemlegeset nem tudunk mondani. Ugyanilyen rejtélyes a hat udvari zsoldos lovascsapat egyikének, a *garib yiğit*nek (tsz. *gureba*) és az ugyanígy nevezett önkénteseknek a viszonya.¹¹ Ezekkel a kérdésekkel ezért ezúttal nem foglalkozom, csupán az udvaron kívüli *garib yiğit*ek vizsgálatára szorítkozom, mert ez látszik legfontosabbnak az önkéntesség megértéséhez. Hogy biztosabban elkülöníthessük egymástól a különféle kategóriákat és pontosabban meghatározhatjuk e második értelemben felfogott *garib yiğit*ek kilétét, tanácsosnak látszik röviden áttekinteni azokat az „emberforrásokat”, amelyek jelentősebb számban bocsáthattak ki önkénteseket.

1. *Aktív vagy harcképtelen timár-birtokosok fiai.* Noha a szpáhik első három vagy két fia meghatározott szabályok szerint előbb-utóbb (az apa halálakor) az „öröklés jogán” is timárhoz juthatott, a hadba hívó parancsok külön is bátorították őket arra, hogy a várakozási idő kitöltése helyett saját jogon, vitézséggel szerezzenek maguknak javadalmat.¹² Az öröklésből kiszorult kisebb fiúknak vagy az apa öregsége (betegsége stb.) miatt bizonytalan helyzetbe jutott családok sarjainak pedig egyenesen létkérdés volt ennek a lehetőségnek a megragadása. A vállalkozó szelleműek közé tartozott a mentesei Szejdi és Ali is; az előbbi Budak nevű apja harmadik fiaként érdemelte ki „törvény szerint járó” (2000 akcsés) timárkiutalását, az utóbbi

10 *Halil Inalcik*: *Gönüllü*. In: *Encyclopédie de l'Islam*. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde-Paris, 1965, 1146. o.; *Hegyi K.*: *Török berendezkedés*, 84. o.

11 Ennek az udvari alakulatnak az eredete egyelőre ismeretlen. Egyik XV. századi forrásunk (*Şerif Baştav*: *Ordo portae – Description grècque de la porte et de l'armée du Sultan Mehmet II.* Budapest, 1947. 7., 11. o. [Magyar-görög tanulmányok, 27.] szerint az udvari garibok a muszlimok fiai közül kerültek ki (talán kárpótálás a janicsárok, vagyis a keresztények gyermekeinek nyújtott előnyökért). Konstantin Mihajlovics, az egykori janicsár ugyanakkor lovas tatároknak mondja őket, nevüket pedig így értelmezi: „árvák a szolgálatban” (*Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*. [Eing. und übers. von *Renate Lachman*] Graz-Wien-Köln, 1975. 152. [Slavische Geschichtsschreiber, 8.]). Ez utóbbi híradás alapján feltehető, hogy a *garib yiğit*ek eredetileg valóban olyan önkéntesek voltak, akik messziről, idegenből érkeztek, hogy harcoljanak az oszmánok zászlaja alatt, s miközben egy csapatuk állandó gyökeret vert az udvarban (melyet később beillesztettek az ott formálódó lovasságba), az elnevezést továbbra is fenntartották az önkéntesek bizonyos körére.

12 *Julius Káldy-Nagy*: *The "Strangers" (ecnebilër) in the 16th Century Ottoman Military Organization*. In: *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. (Ed. by *György Kara*) Budapest, 1987. 167. o.; *Klaus Röhrborn*: *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*. Berlin-New York, 1973. 29. skk. o. Az „öröklés” természetesen a sajátos oszmán korlátokkal értendő. Ehhez l. még *Mario Grignaschi*: *Das osmanische timar-Recht und der kamun Süleymans des Gesetzgebers*. In: *Armağan. Festschrift für Andreas Tietze*. (Hrg. von *Ingeborg Baldauf* und *Suraiya Faroqhi*, unter Mitwirkung von *Rudolf Vesely*) Praha, 1994. 123-136. o. (arra a következtetésre jut, hogy a XVI. század végére a timár elvileg örökbirtokká vált). A magas beosztású hivatalnokok fiai már apjuk életében gyakran kaptak szolgálati birtokot. Ulama pozsegai bég két fia, Iszkender és Haszán pl. abból a 30.000 akcsényi jövedelememeléssel (*terakki*) kapott egy 10.000, illetve egy 7000 akcsés részt, amit az apa a perzsiai (nahcsiváni) hadjáraton érlelt ki. L. *Istanbul, BOA Mühimme defterleri (a továbbiakban MD)* 1. k., 217. o., 1256. és 1257. sz. parancs (1554. november 24.). V. ö. *I. Metin Kunt*: *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*. New York, 1983. 38. o.

pedig „öreg és erőtlen” apja oldalán állt helyt a nahcsiváni hadjáraton (1553–54), s ezért jutalmul elnyerte apja szolgálati birtokát.¹³

2. *Mázul szpáhik és fiaik.* A mozgósító parancsok gyakran szólították meg az időlegesen birtokukat veszített (*ma'zul*) szpáhikat is. Ha a megélhetés (vagy rendszeres jövedelem) nélkül maradt lovas katonák nem találtak befolyásos támogatóra, akkor egy idő múltán nem tehettek mást, mint hogy jelentkeztek a bégek udvarában, a hadseregek gyülekező helyein, vagy a végekre húzódtak, hogy harci erényeik bizonyításával küzdjék vissza magukat a timár-birtokosok sorába. Annál is inkább, mert elvárták tőlük, hogy folyamatosan megerősítsék timárra vonatkozó igényeiket. Az a mázul szpáhi, aki hét évig nem kereste fel a bégeket és nem újította meg kérelmét, elvesztette jogát a szolgálati birtokra és a rájuk köze süllyedt.¹⁴ Ezért vonult hadba az aladzshiszári Kurd vagy a szivaszi Ferhád is, akik mázulként kísérték el Szülejmán szultánt Perzsiába, de onnan már 5000 akcsés timárookra szóló parancsokkal tértek vissza.¹⁵ De nem minden mázul szpáhi törte így magát, pl. az a Mehmed sem, akinek korábbi timárja a janjai szandzsákban feküdt. A család becsületét fia, Szülejmán mentette meg, aki olyan vitézül küzdött az említett háborúban, hogy 3000 akcsét jövedelmező „kezdő” timárral jutalmazták érte.¹⁶ Az állam persze nem kizárólag lehetőségeket kínált a mázulnak, hanem néha kényszerítette is arra, hogy saját erőforrásaiból hadakozzék. A szultáni tanács 1595 augusztusában olyan utasítást küldött a korábbi boszniai beglerbégnak, hogy magánhadseregével ugyanúgy álljon készen a tartomány megvédésére, mintha még mindig ő viselné a kormányzói méltóságot.¹⁷ Megjegyzendő, hogy az udvar időnként rangsorolta a várományosokat, s a régóta mázul szpáhik előnyt élveztek akkor, ha több volt az igénylő, mint a kiosztható javadalom.¹⁸

3. *Várkatonák szolgálói, emberei és mázul várkatonák.* Bár az első csoportra csak közvetett adataink vannak, joggal feltételezhető, hogy a várak tisztikarának vagy módosabb katonáinak szolgálói (rokonai stb.) adott esetben éppen úgy fegyvert fogtak, mint a gazdáik. Ilyen szolgálóval rendelkezett pl. az a Gázi, aki 1549/50-ben az esztergomi vár lovasainál szakaszparancsnoki (*seroda*) beosztásban szolgált.¹⁹ Az önhibájukból vagy ismeretlen okokból állásukat veszített várkatonák szintén állandó résztvevői a javadalmakért (is) folyó háborúknak. Szejfeddin, a szendrői szandzsák egyik erősségének korábbi parancsnokhelyettese (*kethüda*), egészen Perzsiáig

13 MD 1, 76/410 (1554. október 4.) és 37/161 (1554. szeptember 21.). Szejdinek egyik bátyja halála is kezére játszott; elhunyt apja ugyanis 3000 akcsés timárral rendelkezett, s az ilyennek elvben csak két fia kaphatott egyenként 2000 akcsés timárt, ha az apa az otthonában halt meg. Ha csatában vesztette életét, az egyik fiú 3000 akcsére tarthatott igényt (a szöveg alapján úgy tűnik, Budak otthon lehelte ki lélkét). A vonatkozó szabályokat Szülejmán 1531. évi rendelete tartalmazza: *Ahmed Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap: Kanunî Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri. I. Kısım: Merkezî ve umumî kanunnâmeler. Istanbul, 1992. 565., 571. o.

14 L. az előző jegyzetben említett, illetve az 1536. évi rendelet: *A. Akgündüz*: i. m. 566., 572., 577., 580-581. o. Az utóbbit kiadta még: *Irène Beldiceanu*: La loi sur la transmission du timar (1536). *Turcica* 11 (1979) 92-96. o.; a vonatkozó rész: 94. o. Hasonlóképpen járt a kiskorú szpáhi-fiú is, ha apja halála után meghatározott életkorba érve záros határidőn belül nem újította meg igényét. V. ö. *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadserege, 176. o.; *K. Röhrborn*: Untersuchungen, 30-32., 52 skk o.; *M. Grignaschi*: Das osmanische timar-Recht, 129-134. o.

15 MD 1, 37/162 (1554. szeptember 21.) és 24/78 (1554. augusztus 22.). Ezzel Kurd még 1000 akcsényi emelésben is részesült, hiszen korábbi birtoka csak 4000 akcsét jövedelmezett.

16 MD 1, 35/148 (1554. szeptember 20.).

17 MD 73, 539/1178.

18 MD 26, 116/300 (1574. július 27., a ruméliai beglerbégnak).

19 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt. 562, 93r-93v.

elmasírozott, hogy tetteikkel bizonyítsa: méltó a szultán kenyerére. Fáradozása nem maradt hiábavaló, mert a szultáni tanács a korábbi 2000 akcsés helyett 4000 akcsés timárt ítél meg neki.²⁰

A magyarországi oszmán várakról fennmaradt zsoldlajstromokból az a meglepő következtetés adódik, hogy a várőrségek valószínűleg sokkal előkelőbb helyet foglaltak el az önkéntesek utánpótlásában, mint azt gondoltuk volna. Feltűnő ugyanis, hogy a várkatonák között nagyarányú a fluktuáció. Az emberek sűrű cserélődésének egyik fő oka az volt, hogy a katonák nyakra-főre hagyták ott állásaikat, amelyekért előzőleg késhegyig menő küzdelmet folytattak.²¹ (Az oszmán vezetés ugyan mindig megtalálta a módját a keretszámok gyors feltöltésének, de a jelenség sok kényelmetlenséget okozott neki.) Az eltávozott katonák azonban nem tűntek el a semmibe, hanem rendszerint újra felbukkantak valamelyik szpáhi vagy főember kíséretében.²² Oda azért léptek be, hogy nagyobb eséllyel indulhassanak abban a versenyben, amely a szolgálati birtokokért folyt az önkéntesek között. Nyilván vonzotta őket az ottani szabadabb élet is, de elsősorban arra spekuláltak, hogy új gazdáik még átlagos (vagy éppen látszólagos) hadi teljesítmény esetén is nagyobb nyomatókat tudnak adni folyamodványaiknak, mint korábbi főnökeik. Ami azonban leginkább erre sarkallta őket, az a kormányzat elzárkózó magatartása volt a várkatonákkal szemben. Egy 1544-es uralkodói rendelet egyenesen megtiltotta, hogy ilyeneknek timár-birtokot adományozzanak.²³ (Timáron itt értelemszerűen ún. kilidzs [*kılıç*] vagy eskün [*eskün*]-timárt kell értenünk, vagyis a szpáhiknak járó szolgálati birtokot, amit hadbavonulási kötelezettség terhelt. Ün. zsold-timárt [*müstahfiz timarı*] ugyanis számos várkatonára élvezett.) Nem elképzelhetetlen, hogy ezek a katonák kezdetben azért vállaltak szolgálatot a várőrségekben, hogy ott elsajátítsák a szükséges katonai ismereteket, majd lelépésükkor eltulajdonítsák fegyvereiket, amelyek nélkül önkéntesként nem jelentkezhetek harcra (a fegyver birtoklása, mint alább még szólunk róla, az önkéntesek felfogadásának egyik legfontosabb feltétele volt). Ilyenformán a várkatonai szolgálat sokak számára csak „vitélő oskolául” és ugródesztkául szolgált ahhoz, hogy eljuthassanak a nagyobb lehetőségekkel kecsegtető timár-birtokos társadalomba.

Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy a megélhetést keresők többsége ne lett volna boldog, ha bekerülhetett valamelyik vár őrségébe. A zsoldlajstromok bejegyzései arról árulkodnak, hogy magasabb körökben is jó eredménynek számított, ha a kíséret vagy a rokonság tagját sikerült bedugni egy-egy várkatonára megüresedett helyére.²⁴ A tendencia mindazonáltal létezett, és ekképpen talán nem tévedés feltételezni, hogy az önkéntesek között nagy arányban lehettek egykori várkatonák.

20 MD 1, 141/821 (1554. október 31.); vö. MD 27, 218/499 (1576. január 23, a temesvári beglerbégnék).

21 Az oszmán írások a szolgálatelhagyást a *terk-i kale*, a lemondást a *feragat kerde* megjegyzéssel könyvelték el.

22 MD 26, 82/212 (1574. július 13.). Rendelet a buclai pasának: az esztergomi beslü agák azért fordultak panasszal az udvarhoz, mert katonáik egy része saját ügyeivel foglalkozik, mások a szpáhikhoz álltak, és nem fogadnak szót agáiknak, a szolgálatot pedlig nem végzik el. Utasítja a béget, hogy az ilyenek állásait agáik jelentése alapján adja másoknak (*..haliyu Estergon beslü ağaları siddde-i sa'adetime mektup gönderip ağalığa tabi beslü ta'fesimim ba'z-i hidmet-i lazimeleri eda emeyip ba'z kendü havasmda ba'z sipahi yanmda durup ağalarna ita'at emmemele...*).

23 Idézi: Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és uő: The "Strangers", 168. o.

24 Ere jónéhány példa található: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt 614 (Flügel 1297).

4. *Janicsárok fiai és rokonai, mázul janicsárok.* A közhiedelemmel ellentétben a janicsárok nem II. Szelim (1566–1574) korától kaptak rá és kaptak engedélyt a házasodásra, hanem már az azt megelőző időkben is gyakran alapítottak családot. Minden jel arra mutat, hogy sok keresztény eredetű janicsárnak régi familiájával sem szakadt meg a kapcsolata. Ezek a katonák mindent elkövettek, hogy fiaikat vagy férfi rokonaikat felvétessék a testületbe. Az állam ezt eleinte rossz szemmel nézte, de aztán mind kevésbé akadályozta, mert felismerte, hogy a janicsárok ivadékai (*kuloğlu*) és rokonai (*kul karındaşı*) kiválóan felhasználhatók a veszteségek gyors pótlására. Ezért a XVI. század második felétől egyre nagyobb számban sorozta be őket a janicsárok közé. (E folyamat eredményeként a *kuloğluk* lassanként számbeli fölénybe kerültek a *deuşirme*, a gyermekadó keretében összeszedett keresztény gyermekekkel szemben.)

Az állásra váró janicsár ifjak azonban nem mindig tudták kivárni a sorozás vagy felvétel (oszmán-török műszóval: *çikmâ*, *kapıya çikma* vagy *be-dergâh*) idejét, hanem apjuk oldalán vagy a maguk szakállára elmentek a hadjáratokra, hogy alkalmasságukat bizonyítva lerövidítsék a hön áhított szolgálathoz vezető utat.²⁵ Ezért csatlakozott 1552-ben Mehmed, az avlonjai szandzsákban birtokos Rüsstem fia, a Temesvár ellen vonuló sereghez. Szerencséje volt, mert két tekintélyes földije is tanúskodott vitézségéről, s ezért az avlonjai bég timárra terjesztette fel.²⁶

Tűnjék bármilyen meglepőnek, valószínű, hogy az önkéntesek között időlegesen állásukat veszített janicsárokkal is számolnunk kell. Ismereteim szerint a kutatásnak mind ez ideig nem volt tudomása arról, hogy a mázul-sors a janicsárság alsó és középső szintjeit is érinthette. Egy 1590–91. évi zsolddefterben, amely a Budán állomásozó portai janicsárokat sorolja fel, közjanicsárnál és agánál egyaránt találkozhattunk a „mázul lett” (*ma'zul şud*) megjegyzéssel.²⁷ Az egyik rendkívül érdekes szöveg szerint Mehmedet, a budai janicsárok agáját leváltották, és helyére egy 1590. február 21-én kelt szultáni parancs értelmében Szelimet, Turgut fiát nevezték ki. Az utóbbi – olvashatjuk a továbbiakban – a 998. év első három hónapjában (1589. november 10–1590. február 6. között) mázul volt, s mivel 1590 januári kelettel elbocsátó levele (*ma'zulnamesi!*) is megjött, nem írták be az e hónapok kifizetéseit tartalmazó zsolddefterbe. Minthogy az újabb kinevezési parancs már a zsoldosztás után érkezett meg, csak a következő három havi ciklus elejétől vették fel Szelimet megint a nyilvántartásba.²⁸ Ebből a históriából az derül ki, hogy amikor a janicsárt vagy a janicsár tisztet felmentették beosztásából, akkor bizony átmenetileg az illetményét is megvonhatták. Bár a tisztek bizonyára elegendő tartalékkal rendelkeztek ahhoz, hogy átvészeljék ezeket az időszakokat,²⁹ de ha túl hosszúra nyúlt a tétlen

25 T. i. átlagos körülmények között csak 5-8 évenként került sor csikmára. Hosszabb háborúk idején, vagy nagyobb ütközetek után természetesen lerövidült a várakozási idő, és a tömeges veszteségek miatt időnként több ezren léphettek be egyszerre.

26 MD 1, 118/646 (1554. október 16.). *Kul karındaşı*ra néhány adat: 1574. június 18-án a janicsár aga azt a parancsot kapta, hogy írasson össze és küldjön el Egyiptomba 800 puskához értő *kul karındaşı*t. Az ugyanezen év október 31-én kelt utasítás szerint az agának a Ciprusról hiányzó 150 janicsár helyére kellett ugyanennyi *kul karındaşı*n kiállítania (MD 26, 91/235., 298/869.).

27 Maliyeden Müdevver (a továbbiakban MM) 7190, 25. és 100.

28 Uo. 42: *Mezkûr Selim bundan akdem dokuz yûz doksan sekiz senesimîn muharrem, safur, rebîülevvel mevacicinde ma'zul olup yine sen-e mezburimîn rebîülevvel evasit tarihyle ma'zulnamesi gelip ol zaman deftere kayd olummadı. 'Ulufeden sonra emr gelmeğîn, mevacic ibtidasından kayd olundu.*

29 Mielőtt Szelim állás nélkül maradt, a budai janicsárok kethüdája volt, I. MM 6208, 22.

várakozás és a fizetelenség ideje, akkor ők is ráfanyalodhattak arra, hogy önkéntesként, harci érdemekkel szerezze vissza a kormányzat bizalmát.³⁰

5. *Ráják és félkatonai (vagy kíséret) szervezetek tagjai.* Az oszmán politikai gondolkodás a társadalmat két nagy funkcionális csoportra osztotta: katonákra (*askerî*) és adófizetőkre (*re'aya*). Az irányító apparátus azon az állásponton volt, hogy a két csoportnak nem szabad keverednie, mert az a társadalmi egyensúly megbomlásához vezet. Ezért elvben soha nem nézte jó szemmel a katonák társadalmába igyekvő ráját, de a valóságban sokáig, nagyjából a XVI. század közepéig eltűrte, később pedig már nem tudta megakadályozni, hogy a katonai érdemeket felmutató ráják katonai állásokat vagy timárokat kapjanak. A hivatalos állásfoglalások pontosan tükrözik a kormányzat kétértelmű magatartását a jelenséggel kapcsolatban. Miközben számos rendelet tiltja, hogy az ún. „idegenek” (ráják és más, nem timár-birtokos eredetű személyek, oszmán szóhasználat: *ecnebí*) fegyvert birtokoljanak és annak révén szolgálati birtokhoz jussanak, más megnyilvánulásokból arra következtethetünk, mintha a kormányzat nem akarta volna teljesen becsapni az ajtót az efféle feltörekvők előtt. Lutfi pasa például *Aszaf-nâme* c. munkájában nem helyeselte ugyan a ráják „osztályváltását”, de mégsem zárta ki, hogy érdemei alapján a rájából szpáhi legyen; csupán attól óvott, hogy az ilyeneket követve a rokonok is beszivárognak az aszkerik közé.³¹ Érdekes, hogy az a személy, aki 1606 július elején Lutfi pasa művét lemásolta és kiegészítette, már sokkal merevebb álláspontot képviselt. Azt javasolta, hogy „azt a ráját, aki lóra ül, a szpáhija szigorúan büntesse meg. ... Törvény írja elő, hogy ha a rája kezében kardot, nyilat, íjat, puskát vagy más, háborúhoz szükséges fegyvert talál, ... ítéljék halálra. Azonnal végezzék ki. Sőt, még falujának népe is méltó a szigorú büntetésre”.³² A nagyjából ugyanekkor író Ajn Ali szintén az udvari körök álláspontját tolmácsolta, amikor leszögezte: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni”. Néhány sorral arrébb viszont mintha megfeledezett volna e szigorú tiltásról, és azt taglalta, hogy milyen körülmények között válhat a rája szpáhivá: „A ráják közül akkor érdemel valaki timárt, ha a padisah érdekében végzett szolgálata és vitézsége (*yoldaşlığı*) bebizonyosodik. A szultáni hadjáraton a fővezérek adományoznak nekik kezdő [timárt], a hadjáratokon kívüli időszakokban pedig a végvidéki beglerbégek tesznek jelentést szolgálatukról, s ennek alapján adják ki nekik a kezdő [timárral] szóló parancsot”.³³ Ha ezek a bizonyos értelemben elméletinek tekinthető írások nem győznének meg bennünket, akkor egy 1552. évi szultáni rendelet már inkább megerősíti azt a benyomásunkat, hogy a kormányzat időnként meghasonlott önmagával, és a javadalmasok közé arra méltatlannak tartott elemeket is befogadott. 1552. augusztus 6-án a szultáni tanács felhatalmazta a Temesvárt meghódító Ahmed vezírt, hogy a harcokban jeleskedő timár-birtokosok között 100 000 akcsényi javadalom-emelést osszon szét saját belátása szerint. A rendelet utolsó sorában azonban óva intették attól, hogy a jutalmazot-

30 Először természetesen összeköttetések révén próbálták másik javadalomhoz jutni. A bagdadi janicsár agasgból leköszönő Ajasz például elérte, hogy ugyanakkora ziámetet utaljanak ki neki, mint amekkorát még korábbi beosztásában, csauszként élvezett (a rendelet kivonata 1552. november 15-i kelettel: BOA Kepeci 210, 25.).

31 *Mübahat S. Kütükoğlu*: Lutfi Paşa Âsafnâmesi (yeni bir metin tesisi denemesi). Istanbul, 1991 (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağandan aynbasım), 98. o.

32 Uo.

33 *Ayn-i Ali Efendi*: i. m., 72. o.; *H. Tuncer*: i. m., 108. o.

tak közé „edzsnefik férközzenek”. Figyelemre méltó, hogy ezt a sort utólag áthúzták, nyilvánvaló jeleként annak, hogy engedtek a hadjáraton megjelent számos önkéntes (köztük bizonyára sok rája) nyomásának, és nem akarták kockáztatni, hogy azok otthagyják a sereget vagy a kismimizettség miatt érzett haragjukban valami meggondolatlanúságot kövessenek el.³⁴

Külön érdemes megemlíteni, hogy az önkéntes ráják között keresztények is felbukkantak, akik a szpáhivá válás érdekében rendre felvették az iszlám vallást. A pozsegai Orahovica meghódításakor tett szolgálatai fejében 5000 akcsés timárra kapott kiutalást az a keresztény férfi, aki nem sokkal később áttért, és új vallásában a Musztafa nevet nyerte el.³⁵ A Hüszejin nevezetű renegátnak, aki már régóta szolgált és vitézkedett a magyarországi végeken, Dervis mohácsi szanzsákbég kért 3000 akcsés timárt, melynek kiutalására 1554. december 16-án utasították Tojgun pasa budai beglerbéget.³⁶

Nem látszik alaptalannak a gyanú, hogy a keresztényeknek valójában kevesebb akadályt kellett leküzdeniük ahhoz, hogy a timár-birtokosok közé léphessenek, mint a muszlim-török alattvalóknak. Ez egészen nyilvánvaló a martalócok esetében, akiket többnyire a közönséges ráják (vagy pásztor életmódot folytató népek) közül toboroztak.³⁷ Nekik lényegében csak a vallásváltáson kellett keresztülniük, s azután már minden azon múltott, hogy miképpen forgatták a fegyvert és hogyan forogtak maguk a javadaloméhes oszmán világban. Egyébként éppen a martalócok esete segít jobban megértenünk, hogy hol is húzódtak valójában azok a határok, ameddig az oszmán hatóságok elnézték vagy ösztönözték a rája katonáskodását. A martalócok, mint mondtam, a várórségekben lényegében a rája-réteget képviselték. Az is kétségtelen, hogy sok muszlim-török bajtársuk, aki a többi várvédő alakulatban szolgált, eredetileg szintén rája volt. Nincs adatunk arra, hogy az ilyen származású katonákat bármikor is edzsnebinek, azaz (rendszer-) idegennek nevezték volna. Amikor viszont ugyanezek a katonák ún. kilidzs- vagy eskün-timárra (vagyis nem zsold-timárra) tettek szert, mindjárt magukra vonhatták az edzsnebiség vádját. Ez történt azzal a Hizir nevű renegáttal is, aki az aladzsahiszári szandzsákban 3500 akcsét jövedelmező timárt szerzett magának. Őt egy régóta mázul és javadalomra áhító szpáhi, bizonyos Ajdin, feljelentette az udvarnál, mondván: „Hizir olyan edzsnebi, aki csalással jutott a timárhoz”. Ajdin azt kérte, hogy vegyék el Hizir birtokát, és adják oda neki annak a 4000 akcsés kiutalásnak a fejében, amit már hosszú ideje nem volt képes timárra váltani.³⁸ Ez a történet is arra mutat, hogy az udvar a ráják vagy a renegátok katonáskodását az ellenkező értelmű elvi kinyilatkoztatások ellenére önmagában nem ellenezte (és ily módon azt sem, hogy aszkerivé váljanak, és a szultáni diploma [*berat*] birtokában az adómentes aszkeri osztály tagjai lehessenek

34 A rendelet egésze: Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koşuşlar 888, f. 347a; a szóban forgó sor: *amma tercih olun kimesneler yarar olup haricden ve ecnebiden duhul emiş olma*.

35 MD 1, 183/1049 (1554. november 15.).

36 MD 1, 236/1362. Ld. még uo., 52/261, egy Haszán nevű új-muszlimnak 10 000 akcsés timárja van (1554. szeptember 26.). Egy későbbi magyar renegátra l. *Dávid Géza*: Szigetvár XVI. századi bégjei. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történetész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. (Szerk.: *Szita László*) Pécs, 1993. 164. o.

37 A 966. évi (1558. X. 14.–1559. X. 2.) becse-becskereki dzsizje-defterben néhány adózó rájaként összeírt rác felett ilyen bejegyzések állnak: „*Vitkman doselac, mezkür martolos kayd olunmağın yerine Raya Benik' kayd oluna*”. *İsteyan Raynik*; *martolos ber mucub-i berat. Be-cayes Paulo Istokvik* (BOA Bab-i defteri, Cizye muhasebesi 26562, 28. és 30.).

38 BOA Kepeci 74, 37 (1564. június 16., rendelet a temesvári beglerbégnak).

nek).³⁹ Viszont korlátozni próbálta őket abban, hogy a timár-birtokos szpáhik sorai-
ba emelkedhessenek. E korlátokat a rája csupán úgy és akkor törhette át (legalábbis
a hivatalos felfogás szerint), ha eleget tett az Ajn Ali által fentebb körvonalazott
feltételeknek: önkéntesként jelentkezett a hadjáratokon és ott bizonyította katonai
alkalmasságát. Ebben az értelemben a rája- vagy rája eredetű csoportokat még el-
ben sem zárták ki a szpáhi-társadalomból, csupán közülük azokat, akik nem ezen a
„hivatalos” csatornán áramlottak be a timárosok „zárt” közösségébe. Következés-
képpen valószínűleg azokat tartották és nevezték edzsnebinek, akik az ellenőrzött
utat megkerülve valamilyen mellékösvényen (megvesztegetéssel, protekcióval stb.)
akartak eljutni a timár-birtokosok közé. Erre utal a *Hirzû'l-müluk* c. XVI. századi
királytűkör ismeretlen szerzője is, amikor azt fejtegeti, hogy a megüresedett szolgál-
tati birtokokat mindenekelőtt alkalmas szpáhi-fiúknak vagy timár-kiutalási parancs-
csal rendelkezőknek (*eli emirli*) kell adni; az utóbbiakon azokat érti, akik szabályos
úton jutottak a parancsukhoz, míg az edzsnebikeket úgy jellemzi mint csalókat (*ehl-i
tezvir*), akik hamis tanúk segítségével szereztek szolgálati birtokaikat.⁴⁰

Az önkéntesként próbálkozók között megtalálhatók azoknak az – oszmán szó-
használatlalt – „mentes és szabad” (*mu'af ve müsellem*) csoportoknak a tagjai is,
akik valahol felúton helyezkedtek el a rája és a katonai réteg között. Ők rendszerint
valamilyen katonai jellegű szolgálat fejében élveztek adómentességet, mégpedig
többnyire az ún. rendkívüli hadiadók alól. Ruméliában – a fontosabbakat említve –
ide tartoztak az akindzsik, a műszellemek, a jürükök, a vojnukok és a cigányok egy
része. E félkatonai szervezetek némelyikét külön szandzsákbégek igazgatták.
Ruméliában például a cigányok, a kirkkiliszei cigány műszellemek és a vojnukok
(többségében: *eflakok*, vagyis vlachok) élén állt önálló szandzsákbég. Ezek jöve-
delmük alapján a ruméliai bégek rangsorának végén helyezkedtek el.⁴¹ Szandzsák-
jaik nem a szokásos területi elven szerveződtek, hanem a parancsnokságuk alá
rendelt, szétszórtan elhelyezkedő félkatonai csoportokat fogták át, és ekképen át-
nyúlhattak a „közönséges” szandzsákok határain. A cigányok szandzsákbéje az
akindzsi bégek közé számított, és akindzsik is tartoztak hozzá,⁴² a kirkkiliszei
műszellemek béje pedig a vizei jürüköknél is parancsnoki tisztséget (*subaşı*) vi-
selt.⁴³ A cigányok béje azonban csak azon cigányok felett rendelkezett, akiket nem
írtak be rájának a hász- vagy a szolgálati birtokokhoz.⁴⁴

Noha a timár-rendszert korlátozottan ezeknél az alakulatoknál is alkalmazták
(főleg persze a tiszték: szubasik, cseribasik, tovidzsák stb. fizetésére), a kormányzat
a XVI. század közepe felé egyre merevebben elzárkózott attól, hogy az ide tartozó
közkatona timárokat szerezve szpáhivá válhassanak. A fentebb már idézett 1544.
évi rendelet a várkatonák mellett a műszellemeknek sem engedti szolgálati birtokok

³⁹ Már csak azért sem, mert nehéz katonai helyzetekben, amikor akadozott az emberutánpótlás, egyenesen rákény-
szerült a ráják bevonulására. V. ö. C. Finkel: Administration, 36-37. o.

⁴⁰ *Yaşar Yücel*: Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar. Ankara, 1988. 186. o. Érdekes, hogy a szerző szerint azt az
edzsnebit, aki 10 évig kihúzta leleplezés nélkül, már nem kellett zavarni timárja birtoklásában.

⁴¹ Ö. L. Barkan: II. 933-934 (M. 1527-1528) malî yılına, 301-304.

⁴² BOA Kepeci 209, 71. és 137. (1550. június 24. és december 7-i rendeletek).

⁴³ M. Tayyib Gökbilgin: Çingeneler. In: İslâm Ansiklopedisi. III. c. İstanbul, 1988. 423. o. Gökbilgin a kirkkiliszei
műszellemek bégjét és a cigányok bégjét egyazon tisztségviselőnek tekinti, pedig Barkan idézett listáin (l. 41. j.) külön
szerepelnek.

⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan: XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zıraf ekonominin hukukî ve malî esaslan.
I. Kanunlar. İstanbul, 1943. 249-250. o.

adományozását.⁴⁵ A törekvők ugyanúgy jártak, mint az előzőekben már jellemzett egyéb kategóriák: akkor juthattak kilidzs-timár birtokába, ha önkéntesként megszolgálták azt. A cigányokat azonban egy idő múltán – legalábbis elvben – még ettől a lehetőségtől is megfosztották. Mint egy 1567. szeptember 20-án elküldött parancsból megtudjuk, a szultáni tanács már korábban többször utasította a ruméliei kádikat, hogy „a cigányok a jövőben ne üljenek lóra, ne járkáljanak karddal és más fegyverrel, hanem maradjanak nyugton a helyükön”. De az ismételt figyelmeztetések ellenére a cigányok továbbra is fegyveresen közlekedtek és számos gaztettet követtek el, ezért a Musztafa nevű udvari szpáhít kinevezték a cigányok felügyelőjének. A tanács elrendelte, hogy a kádik vezessék be a tiltó rendeletet a regesztrumaikba (*sicil*), a cigányoknak pedig hirdessék ki, hogy „ezután ne üljenek lóra...”.⁴⁶ Ahogy az az Oszmán Birodalomban lenni szokott, ezt az előírást sem tudták maradéktalanul betartatni, de azért a benne kifejezésre jutó tendencia figyelmet érdemel. Itt is érzékelhető az a szemléletváltozás, amit a fentebb idézett írásokban a rájával kapcsolatban tapasztaltunk, s amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a XVI. század második felében fokozatosan megmerevedtek a korábban még képlékeny társadalmi korlátok, mind távolabb került egymástól úr és közember, bég és közkatoná.

6. *A beglerbégek, szandzsákbégek és szpáhik kísérete és emberei.* A bégek és a pasák mindenkor nagyszámú kíséretet és szolgálodat tartottak maguk körül, hiszen részben ebből származott tekintélyük és ez adta meg nekik az előrelépés lehetőségét. A szultáni tanács nemcsak a személyes alkalmasságot, hanem a „rátermett bajtársak táplálását” (*yarar yoldaş beslemek*) is jelentős érdemnek tudta be, amikor egy-egy béget vagy pasát felemelt vagy jutalmazott. A Temesvárt meghódító Ahmed vezír egyik előterjesztésében a következőképpen rangsorolta a háttáridéki bégekkel szembeni kívánalmakat: „Az látszik helyesnek, ha az itteni végeken olyan régi bégek kapnak kinevezést, akik [az előírtnál] több bajtársat tudnak kiállítani, ismerik az ellenség helyzetét és bátorságukkal nyertek hírnevet”.⁴⁷ Bár a katonai vezetők kíséretéről, udvartartásuk (*kapu* vagy *kapu halkı*) összetételéről sajnálatosan keveset tudunk,⁴⁸ néhány forrásból – így az imént idézettből is – arra következtethetünk, hogy ezek méretei valószínűleg gyakran túlnőttek azon, mint amit az illetők hivatalos jövedelme indokolt volna. Az 1520-as évek elején a boszniai szandzsákbég magánhadserege 1040 harcképes, mozgósítható emberből állt.⁴⁹ Ha a timáros hadseregére ekkor még érvényesek voltak a századforduló körül ki-

45 Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és utó.: The "Strangers", 168. o.

46 MD 7, 79/215.

47 Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koşular 888, 446a (1552. szeptember 19.): *bu serhadlerde olan begler ziyade yoldaşa kadir düşmen ahvalinden habir secaatle işihar bulunmuş eski begler olmak münasıptır*. 1552. július 25-én a szultáni udvar azért tüntetett ki díszköpennyel 11 szandzsákbéget, mert jól vitézkedtek Veszprém bevételénél, és „alkalmas bajtársakat táplálnak”. L. Koşular 888, 301b.

48 Annak ellenére, hogy az utóbbi időben sokan hangsúlyozták e csoportok politikai és társadalmi jelentőségét. L. I. Metin Kunt: The Sultan's Servants, főleg 31–44. o.; R. A. Abu-el-Haj: Review Article: Metin Kunt, The Sultan's Servants *Osmanlı Araştırmaları* 6 (1986) 221–246. o.; J. Metin Kunt: Bir Osmanlı valisinin yıllık gelir-gideri. Diyarbekir, 1670–71. Istanbul, 1981. főleg 22–26., ill. 54–58. o. (kitűnő információk egy beglerbég udvartartásáról, de a XVII. sz. végéről; az ekkori kíséretnek – pl. a szekbánok megjelenése miatt – nyilván jelentősen különböznek a XVI. századiaktól). *Nejat Göyünç*: Wie ein Beglerbég im sechzenten Jahrhundert seines Amtes waltete. In: Armağan. Festschrift für Andreas Tietze, 113–121., főleg 121. o.

49 A. S. Aličić: Popis bosanske vojske, 188. o.

adott törvény főbb előírásai, akkor hász-birtokainak bevételéből a bég csupán 147-148 vértest tartozott volna kiállítani. A két szám között kiáltó az ellentmondás.⁵⁰ Ráadásul a hivatalos lajstrom feltehetőleg nem tartalmazza a kíséretet tovább duzzasztó önkéntesek egész sorát: a rokonokat; a mázul szpáhikat, akik részben kényszerből, részben saját jól felfogott érdekükből jártak ide „sorba állni” (törökül ezt az állapotot a *mülazemet* szóval fejezték ki; aki „szorgalmas”, „állandóan kíséri” az urat, vagyis aki sorban áll egy tisztségért, vagy várományos arra, az a *mülazim*); a timárra, állásra vagy csak némi kenyérré vágyó egykori vagy tényleges szolgálatban álló várkatonákat, hontalanokat stb., vagyis a fentiekben már megismert kategóriák szinte mindegyikét.

A pasák és a bégek udvarának vonzereje nemcsak abban rejlett, hogy tágabb lehetőségeket kínált a képességek megmutatására vagy a pusztá megélhetésre. Elsősorban azért sereglettek ide az önkéntesek, mert a beglerbégek bizonyos határokig maguk is adományozhattak javadalmakat, az azon felülieket pedig az udvar a XVI. század végéig jobbra a beglerbégek és a szandzsákbégek előterjesztése alapján utalta ki a kérelmezőknek. Ezek a felhatalmazások természetesen széles teret nyitottak a személyi függőségek kialakulásához, s igencsak kifizetődővé tették a pasáknak és a bégeknek végzett szolgálatokat. Az udvar az 1530-as évektől kénytelen volt egyre több hatáskört magához vonni, hogy korlátot szabjon a helyi hatalmak kialakulásának. Így például 1531-ben megtiltotta, hogy a beglerbégek „első” vagy „kezdő” timárt adományozzanak, 1554-ben pedig elvette tőlük azt a jogot, hogy „kegyre érdemes” minősítéssel saját hatáskörükben timárokat osztogassanak.⁵¹ Ennek ellenére a tartományi katonai vezetőknek számos lehetőségük maradt arra, hogy állásokhoz juttassák pártfogoltjaikat, ezért sohasem szűnt meg az udvaruk felé irányuló áramlás. Ha nem is sokan, de néhány bennfentes még az úr halálából is hasznot húzhatott: a rendelkezések értelmében ilyenkor a vezírek 13, a beglerbégek 11 (illetve ha a halál mázulként érte 8), a szandzsákbégek 6 embere (*adam* vagy *kul*) részesült timár-adományban.⁵² Az önkéntesek számára abból is adódtak lehetőségek, hogy a bégek timárra ültetett saját embereinek elvben meg kellett szakítaniuk személyes kapcsolataikat az úrral, s helyettük a bégeknek újabb szolgálattelveőkről kellett gondoskodniuk. Egy 1552. augusztus 23-án kelt szultáni utasításban erről a következőket írták a budai beglerbégek: „... A timárt és más javadalmat birtoklókról nem szabad azt mondani, hogy a beglerbégek és a bégek emberei (*adam*) és hogy nekik szolgálnak. A javadalomhoz jutottak helyére [a bégek] állítsanak más szolgálókat (*nöker*), mert azok, akik zsoldot és timárt kaptak, az én rendes szolgálaim közé számítanak. Valamennyiüknek azon a helyen és abban a szandzsákban kell szolgálniuk, ahol a javadalmuk van és ahol a timárjuk fekszik. ... Ne engeddd, hogy ezt hozzák fel kifogásul: 'mi a bégek emberei vagyunk, azoknál szolgálunk, és nekünk azt parancsolták, hogy náluk szolgáljunk'. Nem járulok hozzá, hogy a javadalommal rendelkezők akár a beglerbégek, akár a bégek, akár más-

50 A számítások a következő forrásokon alapulnak: Ö. L. Barkan: H. 933-934 (M. 1527-1528), 303; egy 1520-22 közötti lista a ruméliai bégekről és jövedelmeikről. Code de lois coutumières de Mehmed II. (Édité par Nicoară Beldiceanu) Wiesbaden, 1967. 9r-10v.; A. S. Alk'ic: i. h.

51 K. Röhrborn: Untersuchungen, 29. skk. o.; Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 174-179. o. A magam részéről a *mahal-i himmet* kifejezésre a „kegyre érdemes” értelmezést látom helyesnek.

52 K. Röhrborn: i. m. 40-42., 70-73. o. V. ö. Istanbul, Bayezid Devlet Kütüphanesi (a továbbiakban: BDK), Veliyüddin Ef. 1970, 25a és BOA Kepeci 209, 37. L. még I. M. Kunt: The Sultan's Servants, 40. o.

valaki zászlaját vonják föl és mindenféle ügyekben nekik szolgáljanak. Arra van szükség, hogy valamennyi [bég] rendelkezék annyi vértessel (*cebelü*) és szolgálával (*nöker*), amennyit felséges törvénykönyvem előír nekik...”⁵³

Még ha a régi kötelékek megmaradtak is a bég és egykori emberei között (mint az idézett rendeletből látható), a kíséret kiegészítésének kényszere folyamatosan felszívta az udvartartás körül ögyelgők bizonyos hányadát. A harci veszteségek miatt szintén állandóan lehetett számítani állások megüresedésére. De a bég közvetlen kíséretébe sem feltétlenül kellett bekerülni ahhoz, hogy valaki javadalmat vagy jutalmat kapjon. 1576. február 18-án például azért róttá meg a szultáni udvar a budai beglerbéget, mert annak „feljegyzései” (*tezkere*) alapján sok olyan szpáhi részesült tetemes javadalomemelésben (*terakki*), aki „a házában fekszik, a hadjáratokon és a szolgálatban nem vesz részt”. Ezért a pasának megtöltötták, hogy a jövőben ezer akcsénál nagyobb összeggel megemlje a szpáhiik jövedelmét vagy hogy ilyenre előterjesztést tegyen.⁵⁴ A határvidék különleges viszonyai miatt azonban az udvar gyakorta meghátrált, és olyan jogköröket biztosított az itteni bégeknek, amilyeneket a többieknek nem ismert el. Míg a beglerbégek 1586 óta nem rendelkezettek azokkal a megüresedett (*mahlul*) birtokokkal, amelyek 20 000 akcsénál többet jövedelmeztek, a budai beglerbég egy 1592 márciusában kelt rendelet alapján a jövőben valamennyi gazdátlaná vált birtokot eladományozhatta.⁵⁵ Ezt az engedményt nyilvánvalóan azért kapta, mert az elesett katonákat ekképpen gyorsabban lehetett pótolni, mintha a procedúra az udvaron keresztül zajlott volna le. A tizenöt éves háború kezdetén a budai pasa (átmenetileg?) csaknem egészében visszakapta azokat a hatásköröket, amelyeket a század első felében elvettek a beglerbégektől: tigrás paranccsal maga adományozhatott ziámetet, timárt, emelést, kezdő timárt és bizonyos (közelebről nem meghatározott) várbeli állásokat az arra érdemeseknek és az önkénteseknek.⁵⁶ Szintén az itteni háborús viszonyokra és a birtokok iránti rendkívül nagy keresletre vezethető vissza, hogy a budai beglerbég a timár-adományozással kapcsolatos időbeli korlátokat is lazábban kezelhette. Egy 1574. július 30-i hosszú utasítás, amely Musztafa pasa panaszos beadványára válaszol, elmondja, hogy a végeken számos kiváló, tapasztalt vitéz vált ki a timárosok közül, mert nem tudott megfelelni annak az előírásnak, hogy a mázul legfeljebb hét, a szpáhi-fiú pedig legfeljebb tizenkilenc évig próbálkozhat birtokszerzéssel. Mivel ebbéli kudarcuk értékes katonáktól fosztaná meg az államot, az udvar hozzájárult ahhoz, hogy a beglerbégnél „vegyék nyilvántartásba a mázulokat, a hadjáratra járókat, a szolgálatot végzőket és a várományosokat, s mikor a timár-adományozás esedékessé válik, nézzenek bele ebbe a defterbe, s aki szerepel a várományosok

53 TSMK, Koğuşlar 888, 393a. A *nöker* szó itt a *gulam* szinonimája. A szöveg megerősíti azt a más adatok által is támogatott feltételezést, hogy az esetek többségében a *gulam* vagy a *nöker* nem egyszerű szolga volt, hanem maga is harcolt (erről külön tanulmányban írok majd). A *nöker* vagy *nökör* terminushoz fontos: Mario Grignaschi: Les guerriers domestiques dans la féodalité turque. In: VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 20-26 Ekim 1961. Kongreye sunulan bildiriler. Ankara, 1967. 206-230. o.

54 MD 27, 479/642. 1579-ben az udvar törvényt alkotott arról, hogy a tartományokból hozott előterjesztések alapján az írások (kjátibok) és a csauszok nem részesülhetnek jövedelem-emelésben. A rendelkezés szerint azok a kjátibok és csauszok, akiknek jövedelme elérte a 40.000 akcsét, többé egyáltalán nem kaphattak *terakkit*. L. BDK, Veliyüddin Ef. 1970, 6a. Más kérdés, hogy ezeket a korlátozásokat gyakran nem vették figyelembe.

55 Az első rendeletet ismerteti K. Röhrborn: i. m., 63. o., a másollik: MD 69, 41/23.

56 MD 73, 639. sz.: *Seferde ve uğur-i hümayında hidmetde ve yoldaşlıkda bulunan zu'ama ve erbab-i timara ve girebaya kanun üzere iptida ve terakki ve kale'ye müte'allik olan ba'z-i virgüler ve devlet-i 'alियeye ve sefer-i hümayına lazim olan evamir-i şerifeye tuğrasını kendü çeküp...*

(*mülazemet*) jegyzékében, az akkor is kapjon timárt, ha lejárt [a birtokszerzésre kiszabott] határidő”. Aki viszont nem ostromolja folyton timár-kérelemmel a beglerbég udvarát (*beglerbeği kapusım bekleyüp*) és nem vesz részt a háborúkban, az semmilyen körülmények között sem kaphat állást vagy szolgálati birtokot.⁵⁷ Miután a kérelmezőket természetesen a beglerbég minősítette és sorolta be ebbe vagy abba a csoportba, ez a jogkör tág lehetőséget nyújtott neki a kliens-rendszer kiépítésére, amiben viszont az önkéntesek is megtalálták a számításukat.⁵⁸ Ezért aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy számos „kívülálló” ebben a környezetben próbálta megcsinálni a maga szerencséjét, s hogy a hadjáratokon jelentkező önkéntesek jelentős része ebből a körből kerülhetett ki.

II.

Az „emberforrások” áttekintése után ideje feltennünk a kérdést: kik is voltak azok az önkéntesek, akiket az oszmán bürokrácia a *garib yiğit* elnevezéssel illetett? Tudomásom szerint erre a kérdésre a szakirodalomban eddig csak K. Röhrborn próbált érdemben választ adni. Szerinte a *garib yiğit* (az ő értelmezésében: „Aussenseiter”) mögött a gazdag ráják fiait kell keresnünk, mert csak ők voltak képesek arra, hogy lovat, öltözetet és fegyvert szerezzenek be, ami nélkül nem alkalmazták őket.⁵⁹ Röhrborn azért jutott erre az eredményre, mert – helyesen – észrevette, hogy a szpáhi-fiúkat nem számították a *garib yiğitek* közé, azonkívül Ajn Ali értekezéséből úgy tűnt neki, hogy ez a XVII. század eleji szerző a *garib yiğit* a rájával azonosította. A kérdéses – fentebb részben már idézett – passzus a következőket mondja: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni. A katonák közül (*asker taifesinden*) a bátor szívű *garib yiğitek* beállnak szolgának a beglerbégekhez és a szandzsákbégekhez, a határvidéken tartózkodnak és végvidéki javadalomhoz jutnak (*serhad dirliğine geçer*). Mikor a határvidéki szolgálatban bizonyítanak, az ottani beglerbégek és szandzsákbégek jelentést tesznek és defterbe foglalják vitézi tetteiket (*yoldaşlığın*), és szolgálatuk fejében a végvidéki illetménykeretből a törvény szerint timárt kapnak”.⁶⁰ Ezt a szöveget egy közbeiktatott mondat után követi az a részlet, amely a rája timárhoz jutásának feltételeiről szól és nagyjából ugyanezeket a megállapításokat tartalmazza.⁶¹

Az Ajn Ali által leírtak nem látszanak alátámasztani Röhrborn álláspontját. Ajn Ali ugyanis világosan elkülöníti egymástól a *garib yiğitet* és a *ráját*, még akkor is, ha végül mindkét csoport számára ugyanazt az utat jelöli ki a timár-birtokossá váláshoz. Már ez is arra ösztönöz bennünket, hogy a *garib yiğitek*ben ne csak rájákat

57 MD 26, 119/307. A szpáhi-fiúknak biztosított 19 éves haladék meglepően hosszúnak tűnik. Szülejmán szultán idejében ez csak 7, majd 1536-tól 10 év volt, ld. K. Röhrborn: i. m., 30-31. o. *Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 176. o.

58 Ugyanebbe az irányba mutatott, hogy egyes határvidéki beglerbégek (mint a budai) nemesak a timárok-birtokok, hanem a várkatonai állások adományozásában is szélesebb jogokat élveztek az átlagosnál. A budai pasák 1578-79-től az utóbbiakat is saját hatáskörükben tölthették be, s döntéseikről csak utólag kellett tájékoztatniuk az udvart. Erről I. *Claudia Römer*: *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Muráds III.* Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe. Wien, 1995. 59-67., főleg 64. o. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung, 35.)

59 K. Röhrborn: i. m. 89-95. o.

60 *Ajn-i Ali Efendi*: i. m. 72. o.

61 L. fentebb a 62. oldalon.

lássunk, noha kétségtelen, hogy azok *is* lehettek közöttük. Ugyanerre mutat annak a timár-rendszerrel kapcsolatos kánunnáménak egyik részlete is, amelyik valószínűleg a 16. század második felében keletkezett. Ez a szöveg a kilidzs-timár fajtáit határozza meg, és a kezdő (*ibtida*) kilidzsekre jogosultaknál csupán két kategóriát különböztet meg: *szpáhi-fiúkat* és *garibokat*.⁶² Ebből az következik, hogy a szöveg összeállítója valamennyi önkéntest a *garib* fogalmába gyömösölte be, mert kizárt, hogy a ráján kívül egyetlen más kategóriát se vett volna figyelembe a fentiekben bemutatottak közül. Egyébként elvileg is elképzelhetetlen, hogy az eddigiekben megismert sokféle önkéntes ne jelent volna meg valamiképpen a javadalomhoz jutás lehetőségeit taglaló források terminológiájában is. Mindezek alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *garib yiğit* fogalma mindazokat az önkénteseket magába foglal(hat)ta, akik eredetük szerint nem tartoztak a sorait egyre inkább összezárni igyekvő hagyományos szpáhi-réteghez (*kadimî sipahi*) és a mindig külön kezelt janicsárokhoz (ill. általában az udvari zsoldosokhoz).

Ezt a következtetést konkrét adatokkal is alá tudjuk támasztani. 1551–52-ben ismét nyílt háború robbant ki az Oszmán és a Habsburg Birodalom között Erdély birtoklásáért. 1552 tavaszán az oszmán főerők Kara Ahmed vezetésével a Temesköz elfoglalására indultak. Ugyanekkor a burszai és a tekei szandzsákbég azt a parancsot kapta, hogy a moldvai és a havasalföldi vajdákkal keletről támadják meg Erdélyt, hogy megosszák az országrészt védő Habsburg-magyar erőket. Ezt a diverziós hadmozdulatot az érintettek meglehetősen lagymatagon hajtották végre, s hamarosan el is hagyták a hadműveleti területet. Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy a Temes-vidék várai ne kaphassanak segítséget és július végére oszmán kézre kerüljenek. A Moldvába, illetve Havaselvére visszahúzódott török és oláh csapatokat a Porta augusztus elején újabb erdélyi betörésre utasította, és elrendelte, hogy soraiat önkéntesekkel egészítsék ki. Az erről szóló 1552. augusztus 10-i parancsban a következőket olvashatjuk: „Rendelet a szilisztrai, a nikápolyi, a vidini szandzsákok és Rumélia más kádijainak: megparancsoltam, hogy Behrám ... burszai szandzsákbég a moldvai katonákkal, Szinán ... tekei szandzsákbég pedig a havaselvei katonákkal menjen portyára (*akın edüp*), égesse fel, rombolja le, dúlja fel, rabolja ki, pusztítsa el és hajtsa rabságba Erdélyországot. Parancsolom, hogy amikor [a rendelet] megérkezik, bírósági körzeteitekben valamennyien kiáltassátok ki és tegyétek közzé, hogy azok a bátor legények, akik a portyákban és a hitharcban örömlüket lelik (*akından ve gazadan safası olan yiğitlerden*), menjenek vagy Moldvába, a nevezett burszai béghez, vagy Havaselvére, az említett tekei béghez, gyülekezzenek össze, tegyenek szert gazdag zsákmányra, pusztítsák el és fosszák ki az átkozott hitetlenek országát, és folytassanak hitharcot. Gondosan intsd őket és hozd tudomásukra, hogy az akindzsik, a dzsebelük és mások közül *akıncılardan ve cebeliülerden ve gayriden*) mindenki a saját irányába eső szárnyról vagy a burszai bég mellé, vagy a tekei bég mellé menjen, vele együtt vonuljon hadba és vitézkedjék (*yoldaşlıkda bulunalar*). Azok a bátor legények, akik a nevezett hadjáratban megmutatják vitézségüket, az említett [bégek] előterjesztése alapján uralkodói kegyként javadalomban (*dırlık*) is részesülnek. Ennek megfelelően [az önkéntesek]

62 A. Akgündüz: Osmanlı kanunnâmeleri, 4. Kitap, 487, 515. A kiadó szerint ez a kanunnáme szolgált volna forrásul Ajn Alinak is. Benyomáson szerint mindazonáltal nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a különféle szövegek egymáshoz való viszonyát.

felszerelve és fegyveresen jelentkezzenek (*yat ve yarağlarıyle*), és vegyenek részt a szolgálatban és a hitharcban”.⁶³

Ha az idézett parancsban dzsebelünek nevezett katonákat a bégek és a szpáhik szélesebb értelemben vett kíséretével azonosítjuk (abban az értelemben, ahogy fentebb körvonalaztuk), a „másokat” (*gayriden*) kifejezés mögé pedig a vállalkozó szellemű rájákat is odaértjük, akkor jogosult azt mondani, hogy az oszmán adminisztráció az előzőekben sorra vett önkéntes-kategóriáink többségét beleértette a *garib yiğit* fogalmába. De ha ez az irat és a belőle levont következtetés nem tűnne elég meggyőzőnek, akkor olvassuk el azt a rendeletet, melyet 1576. január 23-án küldtek a temesvári beglerbégnak, és egy csapásra eloszlanak maradék kételyeink. A szultáni tanács ebben az iratban azért róttá meg a temesvári pasát, mert az folytonosan kezdő timárra terjesztett fel mázul várkatonákat (agákat és közembereket), mégpedig éppen azzal a megokolással, hogy az illetők mázulok, vagyis pillanatnyilag állás nélkül vannak. A tanács ezt az eljárást helytelenítette, és arra utasította a béget, hogy „a továbbiakban ne terjeszd fel kezdő timárra (*ibtidadan timara*) azokat, akik agaságból és zsolddal [járó állásokból] lettek mázulok. Az efféléket, amennyiben a harcokban vitézkednek, a *garib yiğitek* közé számítsd (*garib yiğit kısmından bilüb*), és mint olyanokat terjeszd fel kezdő timár adományozására vonatkozó kérelemmel. Olyan címen, hogy az illetők zsoldos katonákból lettek mázulok, ne terjeszd fel őket”.⁶⁴

Ennél világosabban aligha lehetne megfogalmazni az oszmán kormányzat álláspontját. A szultáni udvar számára a státus-csoportnak is tekintett „régii” szpáhi-rétegen (ideértve a szpáhi-fiúkat és a mázul szpáhikat is), valamint a jogilag szintén külön kategóriába tartozó janicsárokon (ill. általában az udvari zsoldosokon és azok fiain) kívül minden olyan önkéntes katona, aki be- vagy visszakerülni kívánt a szultáni hadsereg kötelékébe, potenciális *garib yiğitek* számított.⁶⁵ A *garib yiğitek* nevezett önkéntes-rendszer ugyanakkor nemcsak lehetőség volt az érintettek számára, hanem kötelezettség is, a XVI. század közepétől hivatalosan az egyetlen út, amelyen át a hadszervezetből kiesettek vagy az oda igyekvők célhoz érhetek. Az udvar ezzel az elrendezéssel két legyet ütött egy csapásra. A javadalomszerzés lehetőségének megcsillantásával mozgósítani tudta azokat a rendkívüli embertartáلكokat, amelyek a rendszer túltelítettsége miatt állás és javadalom nélkül maradtak. Ugyanakkor azzal, hogy az önkéntesek seregét jobbára csak ezen az egy csatornán keresztül volt hajlandó beengedni „szolgálattevői” közé, elvben biztosította ellenőrzését a folyamat felett és a várományosok kiszolgáltatottságát az állammal szemben. Azért csak elvben, mert a protekcionizmus, a személyi kapcsolatok természetesen mindig alaposan keresztézték a szultáni udvar elképzeléseit (annál is inkább, mert a főméltóságok maguk is rendszeresen patrimonális elvek szerint

63 TSMK, Koğuşlar 888, 363b. A szilisztrai és a níkápolyi kádiknak egy nappal korábban külön is írtak egy csaknem azonos szövegű rendeletet, amelyben valamivel világosabban fogalmazták meg, hogy kikre számítanak önkéntesként: „... az akindzszik, a dzsebelük és mások közül bárki, aki akar, menjen Moldvába a nevezett burszai béghéz”; l. Koğuşlar 888, 360b.

64 MD 27, 218/499.

65 Ezt a kategorizálást alátámasztja egy 1575. július 17-i rendelet is, amely szpáhi-fiúk, udvari zsoldosok fiai, *garib yiğit* sorrendben számlálja elő-a hadjáratra várt önkénteseket (*eğer sipahi zadeler ve eğer kapım kulları oğulları ve eğer dirlikisz garib yiğitler*), l. *Mustafa Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (1947) 302. o.

alakították személyi politikájukat). A jutalmazás ilyenén szabályozása, vagyis az, hogy javadalmat mindenekelőtt az állam önkéntes katonai szolgálatával és harci érdemekkel lehetett szerezni, mégis alkalmas volt arra, hogy a hatalom mindenkor hozzájusson azokhoz az emberi és anyagi erőforrásokhoz, amelyeket a pillanatnyi helyzet igényelt, de amelyeket a maga eszközeiből nem tudott volna maradéktalanul biztosítani.

Az önkéntesek felfogadásának módjáról forrásaink rendszerint nem árulnak el sokkal többet, mint amit a fentebb idézett szultáni rendeletből megtudhattunk. Az erre vonatkozó utasításokkal néha a hadjárat főparancsnokát (*serdar*), néha valamilyik béget, legtöbbször pedig a hadműveleti térséggel határos tartományok kádijait kereste meg az udvar. Az illetők ezután kikiáltók révén tájékoztatták a lakosságot a lehetőségről és a gyülekezőhelyekről. Az utóbbiakon jelentkező önkénteseket jegyzékbe vették.⁶⁶ Erre felkerülni azonban csak azoknak volt esélyük, akik lóval és megfelelő felszereléssel jelentkeztek. A rendeletek az önkéntesekkel kapcsolatos elvárásokat rendszerint a következőképpen fogalmazzák meg: legyenek „harcra alkalmas, ló és ruházat [beszerzésére] képes, rátermett legények” (*cenge yarar ata ve tona kadir yarar yiğitlerden*).⁶⁷ Időnként, rendkívüli hadihelyzetekben, eltekinthettek néhány feltétel, pl. a ló meglététől, de akkor is csak rövid időszakokra.⁶⁸ Bár a fegyverzetről a forrásokban kevesebb szó esik, ám ahogy az a fentiekben idézett rendeletből is látható, az önkéntesnek nyilvánvalóan ezzel is rendelkeznie kellett.⁶⁹ Mindez ismételtén aláhúzza, hogy az önkéntesek java része valószínűleg a katonai rétegből vagy az annak holdudvarában élő csoportokból került ki, hiszen elsősorban ők lehettek képesek előteremteni a nem csekély összegekbe kerülő lovat, ruhát és fegyvereket.

De hogy a zsákmány és a hitharc áldásaiból a szegényebbek (és a ráják) se maradjanak ki, arról vallási alapítványok segítségével maguk az állam nagyjai is igyekeztek gondoskodni. A befolyásos Szokollu Musztafa budai pasa 1573-ban alapítványt tett, s ebbe – számos ingatlan és ingóság mellett – több száz fiatal kancát kötött le a Bajram Salu nevű falu (Ruszi Kaszri kerület) és a Becskerek város (csanádi szandzsák) határában tartott méneseiből. Az alapító okirat ennek célját a következőképpen határozta meg: „... ha a ... muszlim gázik és ... a hitharcosok közül valakinek nem volna lova és az alapítványi kancáktól származó lovat kérne, hogy a rossz-származású hitetlenek ellen hitharcba menjen, akkor a bíró és az alapítványi felügyelő véleménye alapján adjanak egy jó lovat annak a gázinak, hogy az igaz vallás terjesztése érdekében arra ülve hitharcot vezessen ... A ló és az azt átvevő gázi nevét és személyleírását vezessék be a gázik regesztrumába ...”⁷⁰ Az

66 Erre utalnak a *yazub* (összeírni), *defter olunup* (defterbe foglalni) kifejezések; I. C. Finkel: *The Administration*, 30. o. és MD 53, 602/213. (1584. december 7.)

67 MD 53, 606/214. (1584. december 7.) Érdemes megemlíteni, hogy az akindzsik kiegészítéséről szóló rendelet éppen ilyen feltételeket támaszt azokkal szemben, akik az elhaltak és öregek helyébe lépnek: *anların yerine ata dona kadir akına yarar yoldaş yiğitlerden yazub tekmil edesin* (I. Ahmet Akgündüz: *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*. VI. Kitap. İkinci kısım. İstanbul, 1993. 392-393; Szülejmán kora).

68 C. Finkel: i. m., 30-31. o.

69 Megerősíti ezt az előbb (a 65. jegyzetben) idézett utasítás, amely a ruházat és a ló mellett a fegyvert is megköveteli a önkéntestől: a perzsiai hadjáratra „*dirtikden ve ihife ve timardan sefalu olan alı ve tonlu ve müsellah yiğitler*” jelentkezését várja; I. M. Akdağ: *Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu*, 302. o.

70 *Ibrahim Ateş*: *Vakıf ve vatan savunması. Vakıflar Dergisi* 20 (1988) 173. o.

ilyen „célirányos” támogatáson túl a kormányzat azzal is segítette a lovak iránti kereslet kielégítését, hogy szigorúan tiltotta kivitelüket az országból.⁷¹

A gyülekezőhelyeken lajtsromba vett önkénteseket alkalmilag kinevezett parancsnok(ok) (*baş u buğ* vagy *serdar*) vezették fel a hadművelési területre vagy azok közelébe. Itt aztán – egyes adatok szerint 10 fős egységekben, egy-egy *bölükbaşı* parancsnoksága alatt – szükség szerint osztották szét őket a csapatok között. A harcban jeleskedő önkénteseket általában a kiválóan küzdő szpáhikkal és más reguláris katonákkal együtt terjesztették elő az udvarnak. A javadalomra vagy jövedelem-emelésre vonatkozó ajánlást *arznak*, a jutalmazásra javasoltak ehhez mellékelt listáját pedig egyszerűen *defternek*, néha vitézség-defternek (*yoldaşlık defteri*) nevezték.⁷² Ezeket az iratokat Magyarországon általában a beglerbégek és a szandzsákbégek, a belső (balkáni) területeken pedig az alajbégek állították össze.⁷³ A hadjárat főparancsnoka maga is rendelkezett (nem mindig pontosan) meghatározott keretekkel. 1552-ben pl., mint említettük, Ahmed pasa összesen 100.000 akcsényi emelésre tehetett javaslatot, amit az udvar csekély változtatásokkal el is fogadott. Az előterjesztésekkel a bégek sokszor nem várták meg a hadműveletek befejezését, hanem már menet közben beküldték ajánlásaikat az udvarba. Néha az a benyomása támad az embernek, hogy alig kötötték ki a lovakat az istállókból, a bégek máris kezdtek összeállítani és útnak indítani a kiemelkedő teljesítményt nyújtók (vagyis többnyire klienseik) listáját. Ugyanakkor a gyors cselekvést indokolhatta, hogy az igazolatlanul távol maradókat és az elesetteket mielőbb helyettesíteni kellett. A hadjáratokon rendszeresen elvették és másoknak adták az effélék birtokait (ami ilyenképpen újabb ösztönzést jelentett az önkéntesek hadának).

A beajánlott önkénteseket a szultáni udvar – előzetes ígéretének megfelelően – többféleképpen jutalmazta. Egyeseknek zsold-tímárokat, másoknak várkatonai állásokat, megint másoknak ún. kezdő tímárokat adományozott.⁷⁴ Az önkéntesként bemutatott harci teljesítmény „bérét” azonban túlnyomóan az utóbbi formában fizették ki. A *garib yiğitek* kezdő tímárjainak értéke (évi jövedelme) elvben különbözött az egyes beglerbégekben, mégis úgy tűnik, hogy a XVI. század legnagyobb részében Anatóliában és Ruméliában általában 3000 akcsét tett ki. A közjanicsárok – privilegizált helyzetükből következően – ennek háromszorosát, 9000 akcsét kaptak kezdő tímárként.⁷⁵ Ha a helyzet úgy kívánta, a kormányzat alaposan ráígért az átlagos jutalmazási keretekre. 1575-ben azzal kecsegtették az iráni hadjáratra hívott önkénteseket, hogy míg a lóval megjelenők a szokásos 3000 akcsés, addig a szolgálival is rendelkezők 5000 akcsés tímárookra számíthatnak, illetve mindenki előtt nyitva

71 Tilos lovat eladni Iránba (1565. november 27.): *Ahmet Mumcu*: Hukuksal ve siyasal karar organı olarak divan-ı hümayun. Ankara, 1986². 115. o., 209. j. Az Isztambulból hazatérő erdélyi követek nem vihetnek ki magukkal lovat, fegyvert és más tiltott árut (1574. október 31.): MD 26, 291/843., 296/859.

72 Az utóbbi: TSMK, Koğuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 2.)

73 *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 31-32. o. Hozzájuk időnként a vazallus államok fejedelmei vagy magasabb rangú tisztségviselői is csatlakoztak, pl. az erdélyi vajda, a tatár kán stb. A tatár kán tömeges előterjesztései 1600-ban: BOA Kepeci 255.

74 Az általam ismert anyagban nincs nyoma annak, hogy kiemelkedően harcoló katonákat az udvari *garib yiğitek* közé vettek volna fel, mint azt *Halil İnalçık* írja (Gönüllü. In: Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde-Paris, 1965, 1146. o.)

75 Az *ibtida*-tímárok nagyságára: *A. Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap, 487., 515. o. Ugyanez a janicsároknál: *Ahmed Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 7. Kitap/II: II. Selim devri kanunnâmeleri. I. Kısım: II. Selim devri merkezî ve umumî kanunnâmeler. İstanbul, 1994. 247-248., 276-277. o. Hat *garib yiğit* 3000 akcsés kiutalást kap Anatóliában: MD 1, 21/59. (1554. augusztus 17.)

áll az út akár a ziámet-birtokhoz is.⁷⁶ A megadómanyozottaknak azonban számos – és az idő haladtával egyre nehezebb – akadályon kellett átvágniuk magukat, amíg ténylegesen birtokba vehették a számukra megítélt javadalmat. Először is meg kellett szerezniük az udvartól a kiutalást elrendelő „nemes parancsot” (*hük-m-i şerif*), amivel az adományozási procedúra elindulhatott (ennek első fázisaként e parancsok rövid kivonatait bejegyezték az ún. *ru'us*-defterekbe). Ehhez azonban ajánlatos volt személyesen Isztambulba menniük, ami nemcsak költséges vállalkozás volt, hanem a harci morálra is rossz hatást gyakorolt. Amikor ugyanis az udvartól visszaérkeztek az első jelzések arról, hogy a diván az ajánlásokat kedvezően fogadta, a betérjesztettek hajlamosak voltak csapot-papot otthagyva a fővárosba „rohanni”, hogy az elsők között írássák meg *hük-m*jeiket. 1552-ben a szultáni tanács úgy kívánta elejét venni a fejtelenségnek, hogy a budai beglerbég előterjesztésére válaszolva meghagyta: „figyelmeztessd a vitéség-defterben feljegyzetteket, hogy szerezzék be *hük-m*jeiket. De megtiltom, hogy a sereget bárki is otthagyja és útnak induljon. *Hük-m*jeik kiállttatására küldjenek el egy megbízható embert, maguk pedig maradjanak ott a szolgálatban és a seregben!”⁷⁷ Szerencsésebbek voltak azok, akik olyan hadjáraton tüntették ki magukat, ahol a szultán vagy a nagyvezír parancsnokolt. A nagyvezírnek ugyanis megvolt a joga, hogy a vele utazó kancellistákkal helyben kiadassa a *hük-m-i şerif*eket. Így tett pl. Szinán nagyvezír 1593. október 4-én, amikor Veszprém alatt elkezdte kiosztani a távolmaradók timárjainak eladómanyozásáról szóló parancsokat.⁷⁸

A *hük-m-i şerif* kézhezvétele azonban csupán annyit jelentett, hogy az önkéntes hivatalosan, papíron is jogosultá vált egy 3000 akcsés javadalomra. Tényleges birtokos akkor lett belőle, ha a szultáni rendelet alapján a területileg illetékes beglerbég utalványban (*tezkere*) tudatta a szultáni tanáccsal, hogy talált üres szolgálati birtokot, s azt az illetőnek odaadományozta. Ekkor a *tezkere* alapján az udvarban adományozási diplomát (*berat-i hümayun*) állttottak ki a várományos nevére (ha az záros határidőn, azaz hat hónapon belül folyamodott érte), és az adományozással kapcsolatos adatokat (a birtok fekvése, értéke, előző birtokosa, az adományozás dátuma stb.) bevezették a timárokat nyilvántartó *ruznamçe*-defterekbe. Az önkéntes csak ezek után vehette birtokba megszolgált javadalmát.⁷⁹ Eddig eljutni azonban nem volt könnyű, különösen a XVI. század második felétől, amikor a birtokok iránti kereslet a sokszorosára nőtt annak, mint amit a meglévő birtokállományból ki tudtak elégíteni. Az önkéntesek ezért erős versenyben álltak más csoportokkal, ráadásul többekkel szemben eleve hátrányos helyzetből indultak. Az udvar ugyanis, miközben nem fukarkodott a kezdő timárookra szóló *hük-m-i şerif*ek kiadásával, a tényleges birtokbaadásnál előnyben részesítette az udvari zsoldosokat és a mázul

76 *M. Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu, 302. o.

77 TSMK, Koşuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 3.). Az 1592-ben Boszniában harcoló oszmán katonák valóban e parancs szellemében jártak el: Ramazán prizreni szandzsákbéget bízták meg parancsai beszerzésével, és a berátjaikért fizetendő illeteket is vele küldték be a fővárosba. Ramazán azonban elmulasztotta teljesíteni feladatát, ráadásul elszakította bajtársai pénzét, akik ezért panaszt tettek ellene a divánban. L. MID 70, 156/306. (1593. január 11.).

78 BDK Veliyüddin 1970, 9b.

79 E procedúra (amely a XVI. század első felében még egyszerűbben, kevésbé központosítottan zajlott és később sem vált teljesen egységessé) egyes szakaszairól írt *K. Röhrborn*: Untersuchungen, 34-40., 49-64. o. V. ö. C. Römer: Festungsbesatzungen, 59-67. o.

szpáhikat.⁸⁰ Amikor tehát üresedés mutatkozott valahol (a század második felében gyakorlatilag csak „leeső”, *düşenden* birtokra lehetett számítani), valóságos „had-seregek” vetették rá magukat, és csak annak volt esélye hozzájutni, aki megfelelő hatalmi-személyi háttérrel rendelkezett. Nem véletlen, hogy a XVI. századi timár-nyilvántartások tele vannak a „sikerületlen” (*müyesser olmayup*) birtokbavételi kísérletekről szóló történetekkel.⁸¹

Úgy látszik, mindez nem szegte kedvét az önkénteseknek, mert rendszerint nagy számban sereglettek össze a különböző hadivállalkozásokra. Különösen a hosszabb békeidőszakok vége szakadtával tódultak a táborokba tömegestől, harcra és zsákmányra éhesen. Pecsevi szerint a tizenöt éves háború kezdetén annyi önkéntes (mázul és zsákmányleső) gyűlt össze, hogy létszámuk elérte a ruméliai reguláris katonákét.⁸² A parancsnokság néha még az előzetes haditerveket is módosította a váratlan túljelentkezés miatt. 1552-ben a Temesvárt elfoglaló Ahmed pasa azért indíthatott „két-három” portyát Szolnok és Várad környékére, mert „az akindzsik és az önkéntesek közül sokan jöttek”.⁸³ Bár ezek az adatok sokat sejtetők és alkalmassak arra, hogy általános benyomásokat keltsenek, mégis keveset árulnak el a reguláris és az önkéntes katonák valóságos arányáról az egyes hadjáratokon. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más részvétellel kell számolnunk a háborúk kezdetén és végén, illetve a nyílt háborúk és a hivatalos békék időszakában. Statisztikai vizsgálatra alkalmas források azonban nemigen állnak rendelkezésünkre. Ezért tűnik rendkívül érdekesnek az a mindössze négy lapnyi előterjesztés, amely az 1575. évi erdélyi beháborúban résztvevő oszmán katonák jutalmazására tett javaslatokat tartalmazza.⁸⁴ Úgy tűnik, hogy ennek alapján – nagy óvatossággal – következtetni lehet bizonyos arányokra. A forrás segítségével ugyanakkor közelebbről is betekinthetünk a központi adminisztráció munkájába, és megfigyelhetjük, hogy miképpen járt el akkor, amikor harci érdemeket jutalmazott. Mielőtt azonban ezt tennénk, röviden szólunk kell még arról a háborúról, amelynek ez a dokumentum a létrejöttét köszönheti.

III.

1571. március 14-én váratlanul meghalt János Zsigmond, a szultáni udvar bizalmát élvező Szapolyai-dinasztia utolsó sarja. Az üresen maradt uralkodói székért ketten szálltak versenybe: Báthory István váradi kapitány és Békés Gáspár, az elhunyt uralkodó tanácsosa, bizalmasa és diplomatája. Békést, aki fél évvel korábban Speyerben ura nevében titkos egyezményben ismerte el a Habsburg uralkodó fennhatóságát, Miksa császár támogatta, Báthory viszont a Porta jelöltje volt, és a szultáni tanács már előre kiállította a nevére szóló szerződéslevelet (*ahdname*). Az erdélyi rendek, ragaszkodva a fejedelmválasztás szabadságához, még a szerződéslevelé felolvasása előtt voksoltak, de nem mervén ujjat húzni a Portával, Báthoryt emelték

80 MD 26, 116/300. (1574. július 27.)

81 A tömeges kereslet hatása megmutatkozott abban is, hogy a javadalmazottak egyre kevésbé voltak képesek név-értéken hozzájutni timárjaikhoz, ezért jóval kisebb birtokokkal is beérték; l. *Dávid G.*: A simontornyai, 24. o.

82 *C. Finkel*: The Administration, 44. o.

83 TSMK Koşuşlar 888, 445b. (1552. szeptember 18.)

84 BOA MM 675, 1-4.

az uralkodói méltóságra. Báthory a speyeri szerződés értelmében Erdély vajdájának címezte magát és titkon hűségesküt tett Miksának. Török oldalról szintén erdélyi vajdának ismerték el, s nyilvánvalóvá tették, hogy hatalma a szultán kezétől függ.⁸⁵

Békés Gáspár nem tudott beletörödni vereségébe; pártot szervezett Erdélyben és Magyarországon, megszerezte a király támogatását, és Báthory uralmának megdöntésére tört. Bár Miksa a töröktől félve nem lépett fel nyíltan mellette, de igyekezett erősíteni Békés erdélyi pozícióit, s eltúrte, hogy kassai és szatmári kapitányai anyagi és katonai segítséget nyújtsanak a szervezkedéshez. Báthory és Békés ellentétei 1573-ban nyílt összecsapással fajultak, amelyből egyelőre a fejedelem került ki győztesen: elfoglalta Békés legfőbb birtokait és menekülésre készítette vetélytársát. Békés azonban nem adta fel, sőt, vállalkozásához megkísérelte elnyerni a Porta hozzájárulását is. 1574 májusában Miksa tudtával követet küldött Isztambulba, s a szultánnak az eddigi erdélyi adó kétszeresét, a nagyvezírnek pedig 40 000 aranyat és egy értékes gyűrűt ígért, ha Báthory helyett őt ismerik el Erdély urának. Az oszmán vezetés korábban többször is látványosan elkötelezte magát Báthory mellett (1572-ben pl. elfogadta, hogy családján belül öröklődjék a vajdai cím), Békés ajánlatából most mégis igyekezett hasznot húzni: megpróbálta kicsikarni Erdély adójának felemelését. A nagyvezír ezért színleg bátorította Békést, igaz, egyúttal azt követelte tőle, hogy utazzék Isztambulba. A párttűz főúr azonban erre nem volt hajlandó (attól tartott, s jó okkal, hogy ott lefoghathják és kivégezhetik), ám a követének adott válaszokból arra következtetett, hogy a Porta végső soron nem ellenzi az Erdély elleni katonai támadást. Ezért, bár az erre vonatkozó írásos hozzájárulást nem kapta meg, 1575 tavaszán mozgosította híveit, és június elején elindult Erdélybe. Seregének létszáma kezdetben jóval meghaladta a kissé megkésve készülődő Báthoryét, ráadásul szálomhatalom ellen lázongó székelyekre is.⁸⁶

Ebben a válságos helyzetben a Porta (a szultáni szerződéslevelek pontjainak megfelelően⁸⁷) végre egyértelműen kiállt az általa (is) kreált fejedelem mellett. Igaz, az oszmán uralkodó már 1574. július 7-én azzal nyugtatta Báthoryt, hogy Békés mozgolódása miatt utasította a budai és temesvári bégeket: ha Báthory kéri, külön parancs nélkül siessenek a segítségére. Ugyanakkor megengedte a vajdának, hogy török zsoldosokat toborozzon Buda és Temesvár vidékén.⁸⁸ Ennek ellenére az isztambuli udvar (és Musztafa budai pasa) ezután is kettős játékot folytatott, s mint Murád szultán kertelés nélkül megírta Báthorynak és az erdélyi rendeknek: végül is azért ejtette Békést, mert az elsősorban nem a Portára, hanem Bécsre támaszkodott, nem jött el Isztambulba, és az ő engedélye nélkül indította el hadait.⁸⁹ Mikor azon-

85 Szádeczky Lajos: Kornyáti Békés Gáspár 1520-1579. Budapest, 1887. 26-37. o.; Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. II. Budapest, 1876. 389-445. o.; Nagy László: Báthory István a magyar és az egyetemes történelemben. In: Báthory István emlékezete. Budapest, [1994] 20-22. o.

86 Szádeczky L.: i. m., 37-56. o. A Békés-féle szervezkedés háttéréről újabb adalékokkal szolgál: Szakály Ferenc: Egy hódoltsági parasztpolgár, aki beleavatkozott a nagypolitikába. Nagymarosi, majd nagyszombati Trombitás János, 1559-1592. In: Mezőváros és reformáció. Budapest, 1995. 219-222., 280-286. o.

87 Murád szultán 1575. április 15-i ahdnáméja a következőket jelenti ki: „Ha pedig reá támadván az ellenség, ő (ti. a vajda) fényes portánk segítségét szükségesnek ítélné, a végek pasái és bégjei vagy személyesen vagy hadküldés által Erdélyországot s annak részeit minden kár elől óvják meg, s az ellenséget haladék nélkül verjék vissza...”. L. Szalay László: Erdély és a Porta 1567-1578. Pest, 1862. 202. o. V. ö. Veress Endre: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. k. 1556-1575. Kolozsvár, 1944. 320. o., 358. sz.

88 MD 26, 71/182 és 183. Részben ugyanez: Szalay L.: i. m. 179-180. o.

89 Szalay L.: i. m. 225-228. o. Ezzel összhangban állnak azok az isztambuli Habsburg követől származó hírek, melyek szerint a törökök bizonyos körülmények között elfogadták volna Békés vajdaságát. V. ö. Szádeczky L.: Kornyáti Békés Gáspár, 54. o.

ban az események idáig fejlődtek, a szultán határozottan megparancsolta a két pasának és a temesvári vilájet bégjeinek, hogy küldjenek csapatokat Báthoryhoz, s ha szükségesnek látszik, maga a budai pasa védje meg „Erdélyországot, kit az én őszám és atyám bírtak, ... ki is most az én birodalmamba vagy, és az országbeliek nekem adót adnak”.⁹⁰ Egyidejűleg utasította a moldvai és a havaselvei vajdákat, hogy „mindenik 5000 emberrel” siessen Báthory mellé.⁹¹ A nagyvezír ugyanakkor azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy ha nem érzi magát elég erősnek, húzódjék be valamelyik erős várba, „míg elérkezik az temesvári és budai, és az két oláhországi segítség”.⁹²

Báthory és Békés seregei végül 1575. július 8-án a Maros partján, Kerelöszentpálnál csaptak össze, és az ütközet a pártütők teljes vereségével végződött.⁹³ A szemben álló erők nagyságáról nincsenek megbízható adatok, de feltehetőleg mindkét oldalon legalább 3-4000 főre rúgott a katonák száma.⁹⁴ Békés számszerűleg valamivel erősebb hadsereggel rendelkezett, mint Báthory, hiszen a vajdához a Moldvából és Havaselvérről ígért nagy erők helyett csupán 200 havaselvei könnyűfegyveres érkezett.⁹⁵ Külön kérdés a török segéderők nagysága. A szakirodalom általában azt tartja, hogy a törökök részvétele jelképes volt, kis csapatuk nem játszott számottevő szerepet a csatában. Veress Endre szerint Báthory hada a fentiekén kívül még „150 török lovasból állott. Ezeket ő főleg azért kérte segítségül, hogy Békés hívei láthassák, hogy a törökök urokat nem pártolják”.⁹⁶ Bethlen Farkas ezzel szemben azt írja, hogy Báthory hadrévi táborába „... a budai pasától Gyerőfi Jánossal török lovasok erős csapata” érkezett.⁹⁷ Fent említett török forrásunk megerősíteni látszik az „erős csapatról” szóló híradást, és egyúttal sokkal pontosabb információkkal szolgál a török sereg összetételéről és vezérletéről. A Kerelöszentpálnál megjelent törököknek valójában nem a temesvári, nem is a budai pasa, hanem az a Redzseb bég volt a parancsnoka (*serdar*), aki nem sokkal korábban (1574 nyarán) éppen Báthory közbenjárására nyerte el a jenői (vagy másképpen pankotai) szandzsákbégi posztot.⁹⁸ Ez a tény jól megmagyarázza, hogy miért találunk seregében szép számban jenői, lippai és egyéb, a temesvári vilájetben szolgáló katonákat. De rajtuk kívül számos tartományból és várból érkeztek még fegyveresek – egyesek olyan távoli területekről, hogy ha nem emlékeznénk a fentebb elmondottakra, joggal eshetnének ámulatba. Úgy látszik, a békekorszak ritka, zsákmánnyal és előrejutással kecsegtető nagyobb hadi vállalkozásainak egyike nemcsak

90 Szalay L.: i. m. 225-228. o.

91 Szalay L.: i. m. 227-229. o.

92 Szalay L.: i. m. 228-229. o.

93 A Békés-féle lázadás következményeiről, amelyek 1576 elején kis híján oszmán-Habsburg háborúhoz vezettek, l. Kemal Beydilli: Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik. München, 1976. főleg 87 skk. o. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, 19.)

94 Veress Endre szerint (Báthory István király I. terror hostiuml. Halálának 350-ik esztendejében. Budapest, 1937. 34) Báthorynak 3000 válogatott embere volt. Ez a szám azonban pusztán a Bethlen Farkas által felsorolt csapatokból összejön, s így nyilván nem tartalmazza azokat a kontingenseket, melyeket a történetíró „egy csapat katona”-ként vagy „nem megvetendő csapat”-ként határozott meg; l. Báthory István emlékezete, 92-93. o.

95 Bethlen Farkas: in Báthory István emlékezete, 93. o.

96 Veress E.: Báthory István király, 34. o. V. ö. Báthory István emlékezete, 93. o.; a szerkesztő hasonló értelmű kiegészítése Bethlen Farkas szövegéhez.

97 Uo.

98 MM 675, I. V. ö. a 88 jegyzetben idézett helyekkel, valamint Dávid Géza: A magyarországi archontológiai kutatások lehetőségei (Arad-gyulai szandzsákbégek). *Történelmi Szemle* 36/1-2 (1994) 116-117. o., 33. jegyzet.

az arra kijelölt tartományok, hanem szinte az egész magyarországi és észak-balkáni hódoltság katonaságát megmozgatta. Mi másvalával magyarázhatnánk, hogy csupán a jutalomra felterjesztettek listáján (amely értelemszerűen nem tartalmazza a csata összes török résztvevőjét) a következő szandzsákok, várak és palánkok nevei fordulnak elő a katonák állomáshelyeként:

Szandzsákok: Aladzshiszár (Krusevác), Buda, Csanád, Gyula, Herszek (Hercegovina), Jenő, Kúsztehdil, Lippa, Modava, Nikápoly, Pasa vilájetje (Ruméliában), Pécs, Szeged, Szendrő, Szolnok, Temesvár, Vidin, Vulcsitrin, Zvornik.

Várak és palánkok: Babócsa, Becskerek, Erdőhegy, Fácset, Gyula, Jenő, Kópány, Lippa, Modava, Pankota, Pécs, Szabadka, Szécsény, Temesvár, Váradja.⁹⁹

Ahogy azt már a nagy területi szóródás is sejteti, a törökök létszáma messze meghaladta a Veress által feltételezett 150 főt. A török parancsnokok összesen 291 emberüket ajánlották jutalmazásra, és mivel nincs okunk feltételezni, hogy minden egyes (vagy akár második) résztvevőt felterjesztettek, ezért legalább három-öttszörösére, azaz 1000-1500 fő közé becsülhetjük a kerelőszentpáli török segédhaderő nagyságát. A török katonák szerepléséről a források hallgatnak, s ez két dologra is utalhat. Vagy arra, hogy Báthory győzelmében jelentős részt vállaltak, és erről a kellemetlen tényről az erdélyiek igyekeztek elfeledkezni; vagy arra (és ez nem zárja ki az előbbi sem), hogy viszonylag nagy számuk ellenére a törökök elsősorban zsákmányolási alkalomnak fogták föl a magyarok egymás elleni háborúját (ezt az utóbbiaknak szintén volt okuk elhallgatni). Ezt a gyanút erősíti meg Bethlen Farkas is, aki csak ennyit jegyzett fel róluk: „A törökök nagyszámú ellenséges foglyot és zsákmányt szerezve, nemsokára visszatértek oda, ahonnan hívták őket”.¹⁰⁰

A zsákmány és foglyok száma Dzsáfer temesvári pasát is lenyűgözhetette, mert amint visszatértek hozzá az Erdélybe küldött csapatok, a parancsnokok és a harcosok beszámolóit és tanúságtétele alapján rögvest megíratta jutalmazási előterjesztését az udvarhoz. Ebben Redzseb bégen kívül külön csoportokban 43 ziámet- és 142 timár-birtokosnak, 6 záim- és szpáhi-fiúnak, 54 várbeli lovasnak (*farisan*) és 35 *garib yiğimek* (*gureba*) kért timárt vagy jövedelememelést (*terakki*). A hadjárat török főparancsnoka, Redzseb jenői bég szintén készített egy rövidebb listát; ő 3 ziámet- és 4 timár-birtokost, valamint 4 lovas várkatonát javasolt megjutalmazni. Úgy tűnik, a két méltóság egyeztetette elképzeléseit, és kölcsönösen segítettek egymás családját. Redzseb valószínűleg „tanúskodott” Dzsáfer fia, Musztafa bátorságáról, aki így Redzseb után másodikként került a pasa listájára (őt az udvari *müteferrikák* közé kívánták felvétetni). Viszonzásképpen Dzsáfer megtette Redzsebnek azt a szívességet, hogy Ali nevű timár-birtokos fiának és név szerint nem említett udvarnagyának (*kapuci başı*) egy-egy ziámetet, Hüszejin nevű rokonának (akit „nyelvekkel” küldtek a Portára) pedig jövedelememelést kért. (Érdekes, hogy Redzseb kapudzsı basiját maga Báthory is támogatta egy kérvénnyel. Ez újabb jele a vajda és a Redzseb közötti kivételesen jó, mondhatni baráti viszonyoknak. Mint

99 Hasonló képet mutat Ali szigetvári bég 1573. évi ajánló deftere, amely szerint 12 különböző szandzsák hacosai vettek részt a Kanizsa elleni támadásban, l. *Dávid G.*: Szigetvár XVI. századi bégjei, 164. o.

100 Báthory István emlékezete, 96. o.

említettem, Báthory szerezte meg Redzsebnek a jenői bégséget, s ismét csak ő volt az, aki 1575 elején melegen javasolta a Portának Redzseb áthelyezését a gyulai szandzsákbégségre.¹⁰¹ Ennek fényében aligha tekinthető véletlennek, hogy éppen Redzseb vezette a vajdát támogató török segéderőket.)

A pasa és a bég előterjesztéseiből az udvarban a nagyvezír írnokai egy összefoglalót vagy felterjesztést (*telhis*) készítettek a szultán számára, és csatolták hozzá a két részletes listát is (ezek közül Redzseb bégé, sajnos, nem maradt fenn; így csak az összefoglalóból ismerjük az ő imént ismertetett javaslatait). Valamikor 1575 nyarán a kérelmeket a szultán elé vitték, aki, miután felolvasták neki az összefoglalót, a következő határozatokat hozta (ezeket az írásmódból következtetve helyben jegyezte fel valamelyik írnok a telhisz megfelelő helyeire): Dzsáfer fiának müteferrika állást, Redzseb fiának ziámetet, rokonának 6000 akcse emelést, 41 ziámet-birtokosnak 6-6000, 3 plusz 1 ziámet-birtokosnak 3-3000, 140 szpáhinak 1500-1500, 4 szpáhinak 2-2000 akcse jövedelememelést adományozott. A záim- és szpáhi-fiúknak a „törvény szerint” (*kanun üzere*) járó timárokat,¹⁰² a lovas várkatonáknak (54 plusz 4 fő) ún. szülszán (*siülsan*) timárokat adott (az utolsó négynek 6000 akcse értékűeket),¹⁰³ az önkénteseket, a *garib yiğit*eket pedig a következő kegyben részesítette: közülük 15-öt valószínűleg besorozott a lovas várkatonák közé (az erre vonatkozó bejegyzés olvasata nagyon bizonytalan), 20-at pedig 3000 akcse értékű kezdő timárral jutalmazott. Bármennyire meglepő, Redzseb bég valószínűleg nem részesült a kért „tetemes jövedelememelésben” (*ziyadece terakki*), mert a rá vonatkozó rész fölött nem látni semmiféle szultáni utasítást tükröző feljegyzést. (Persze az sem kizárt, hogy a jeles szerdár jutalmazása a többiekétől elkülönítve történt, s ezért nincs nyoma a telhiszen.)

A pasa és a bég a két listán együttesen 291 harcos (plusz Redzseb) nevét terjesztette elő, ám ha összeadjuk a telhiszben álló számokat, azt látjuk, hogy Redzseben kívül még két fő eleve kiesett a jutalmazásból. A Dzsáfer pasától fennmaradt részletes lista kancelláriai jelöléseiből (az ún. *resid*-jelekből) az derül ki, hogy a további ügymenet folyamán még többen jutottak ugyanerre a sorsra. Dzsáfer jegyzékén eredetileg 280-an szerepeltek, de különféle okokból 4 záim, 16 szpáhi és 7 lovas (vagy 8, ha ide számítjuk azt a katonát, aki timár helyett csak zsoldemelésben részesült), azaz összesen további 27-28 főt töröltek a jutalmazandók sorából. Ha ellenőrizni tudnánk, hogy az eljárás legvégén ténylegesen mennyien jutottak hozzá a számukra jóváhagyott adományokhoz, akkor valószínűleg még tovább emelkedene a kudarcot vallottak száma.¹⁰⁴ Ebből viszont az a következtetés adódik, hogy a felterjesztett katonák legkevesebb 10-15 %-a eleve számíthatott arra, hogy a semmiért kockáztatja életét. (Más kérdés, hogy birtokaik vagy zsoldjuk fejében a

101 Veress E.: Báthory István levelezése, I. k. 309-310. o., 339. sz. Ezt a kérését azonban a szultáni udvar nem teljesítette.

102 Ezt Szulejmán már idézett 1531. évi rendelete részletesen szabályozza; az adomány az apa birtoknagyságától, fiúgyermekének számától stb is függött; l. A. *Akıündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahilleri, 4. Kitap, 565-566., 570-572. o. V. ö. Káldy-Nagy Gy.: A török birodalom hadseregének, 175. o.

103 „Szülszán módra” az előzőleg zsoldot húzó katonák kaptak timárt; ennek nagyságát az illetmény alapján számolták ki, mégpedig úgy, hogy a napi zsoldot megszorozták ezerrel és elosztották kétharmaddal (vagy másképpen: minden 3 akcse napi zsoldra évi 2000 akcse timár-jövedelem járt); vagyis ha valaki korábban 6 akcse zsoldot húzott, akkor 4000, ha 9 akcsét, akkor 6000 akcsés timár-birtokot kaphatott). Ezért nevezték szülszán, vagyis „kétharmad(os)” timárnak az ilyen birtokokat.

104 Egy szereplőnél azért igazolni tudjuk az adományozás megtörténtét: Dzsáfer fia, Musztafa valóban müteferrika lett, l. BOA Ruznamçe defterleri 42, temesvári rész, 36. o.

reguláris haderő tagjainak ez kötelessége volt). De a 85-90 %-os esély azért még mindig elegendő vonzerőt gyakorolt.

Nem véletlen hát, ha a felterjesztettek között ott találjuk az önkénteseket is. A katonák csoportosítása különben teljes mértékben alátámasztja mindazt, amit fentebb a *garib yiğitler* mibenlétéről mondtunk: a szpáhikon és a reguláris várkatonákon kívül ezúttal is mindenki mást közéjük soroltak be. Sokat mondó az is, ahogy a részletes jegyzék bevezeti az önkéntesek névsorát: „[Szultánom] azon *garib yiğitler* közül való szolgálói, akik javadalom nélkül őrzik a határokat, s kezdő timárra szóló uralkodói parancsot kérnek”.¹⁰⁵ Ez a megfogalmazás szintén arra int bennünket, hogy az önkéntesekben elsősorban hosszabb ideje katonáskodó elemeket lássunk, s kevésbé első ízben próbálkozó rájákat. A nevek vizsgálata azonban mégiscsak a ráják (éspedig a keresztény ráják) társadalmába mutat vissza, az itt felsorolt *garib yiğitler* durván 30%-a Abdullah-fiakból, vagyis első generációs renegátokból állt, s a tiszta muszlim nevet viselők egy részének keresztény származását sem lehet kizárni. Ez teljes mértékben összevág azzal, amit a határvidéki török hadseregnél általában tapasztalunk: nemcsak a várkatonák, hanem a timárosok jelentős része is hitehagyottakból került ki.

Dzsáfer pasa és Redzseb bég 291 embert talált jutalomra méltónak az erdélyi háborúban mutatott vitézségéért, s ebből 35 volt önkéntes, vagyis az előterjesztettek 12%-a. Ha feltesszük, hogy ilyen esetekben a családtagok, a rokonok, az egykori kísérők stb. előnyt élveztek a jelentéstételre jogosult főtiszteknél (és ennek sok nyoma van), akkor azt kell mondanunk, hogy az önkéntesek számarányuknál bizonyára kisebb mértékben jelentek meg ezen a listán és a hozzá hasonlókon. Ebből viszont az következik, hogy az ilyen jellegű határvidéki vállalkozásokon a *garib yiğitler* 12%-os részvételi aránya csak a minimumot jelenti. Ha hozzájuk vesszük az ugyancsak önkéntesnek számító záim- és szpáhi-fiúkat is (emlékezzünk: közülük hatan kerültek a vizsgált listára), akkor együttesen máris 14%-nál tartunk. Mindent tényezőit és hibaforrást számításba véve, helyesebbnek látom, ha az oszmán seregekben átlagosan megjelenő önkéntesek számát a reguláris katonaság legalább 20%-ára becsüljük. Természetesen időnként ennél sokkal többen, máskor kevesebben is lehettek. Az azonban kétségtelen, hogy folyamatosan és kifogyhatatlanul jöttek, ezért az XVI. századi oszmán hadsereglétszámok meghatározásakor nem feledkezhetünk meg róluk.

¹⁰⁵ *Garib yiğitlerden olup dirlikisz serhad bekleyen kullarıdur ki iptidadan timara emri şerif rica ederler* (MM 675, 4). Megjegyzésre érdemes, hogy egy XVI. század végi keresztény leírás szintén úgy tudja: a törökök azért képesek gyorsan pótolni veszteségeiket, mert az elesettek helyébe sokan állnak, akik saját költségükön szállnak hadba. A szöveget latin eredetiben és magyar fordításban kiadta: Pálffy Géza: Egy keresztény kortárs a török szultán bevételeiről és kiadásairól a hosszú török háború idején. *Keletkutatás* 1995/1, 108., 111. o.

Pál Fodor

VOLUNTEERS IN THE 16TH CENTURY OTTOMAN ARMY

Lessons from the 1575 Campaign in Transylvania

Summary

The study tries to elucidate the questions concerning the volunteers of great number (mostly at the European confines), who took part in the campaigns of the Ottomans.

The author a) reckons with the sources of manpower which sent out volunteers in major number; b) examines the terminology of the Ottoman bureaucracy and comes to the conclusion that all kinds of volunteers were called *garib yiğit* by the Sublime Porte; c) describes the ways of recruitment of volunteers and the means of rewarding those who served well.

In 1575 a civil war broke out in the Principality of Transylvania; an Ottoman auxiliary force of about 1000–1500 took part in the operations, and the list in what Ottoman commanders offered proposals to reward their soldiers survived. With the use of this list the author tries to estimate the ratio of volunteers in the Ottoman military enterprises and considers that they gave as high as 20 per cent of the effective force of the regular armies – at least at the European confines.

Pál Fodor

VOLONTAIRES DANS L'ARMÉE OTTOMANE DU XVIe SIÈCLE

Les leçons de la campagne de Transylvanie de 1575

Résumé

L'étude essaie d'éclaircir les questions au sujet des nombreux volontaires participant aux campagnes ottomanes (surtout aux régions frontières européennes).

L'étude tient compte des sources humaines qui fournissaient des volontaires en grand nombre. L'auteur examine l'emploi du mot de la bureaucratie ottomane et arrive à la conclusion que tous les soldats volontaires étaient appelés *garib yiğit* par la cour du Sultan. L'essai décrit les systèmes de recrutement de volontaires et les systèmes de rémunération de ceux qui servaient bien.

En 1575, une armée auxiliaire ottomane de 1000–1500 soldats a participé également à la guerre intestine éclatée dans la Principauté de Transylvanie, et nous avons la liste sur laquelle les commandants ottomans formulaient leurs suggestions au sujet de la rémunération de leurs soldats. À la base de cela, l'auteur essaie d'estimer la proportion des volontaires dans les entreprises militaires ottomanes, et il est d'avis que les volontaires constituaient à peu près 20% des effectifs des armées régulières – pour le moins, aux confins militaires européens.

Pál Fodor

FREIWILLIGE IN DER OSMANISCHEN ARMEE DES 16. JH.

Die Lehren des siebenbürgischen Feldzuges von 1575

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz wird der Versuch unternommen, die Fragen, die im Zusammenhang mit den zahlreichen Freiwilligen der osmanischen Feldzüge (vor allem in den europäischen Grenzgebieten) auftauchen, zu klären.

Die gesellschaftlichen Schichten, denen die Freiwilligen entstammten, werden aufgezählt. Indem der Autor den Wortgebrauch der osmanischen Bürokratie untersucht, kommt er zur Schlußfolgerung, daß von der Hohen Pforte alle Freiwilligen „garib yiğit“ genannt wurden. Auch die Art und Weise der Werbung und der Belohnung für den guten Dienst wird beschrieben.

Am Siebenbürgischen Bürgerkrieg von 1575 nahm auch eine osmanische Hilfstruppe von etwa 1000–1500 Mann teil. Auch die Liste, auf der die Befehlshaber der Osmanen Vorschläge für die Belohnung ihrer Soldaten machten, sind auf uns gekommen. Aufgrund dieser Liste versucht der Autor, den Anteil der Freiwilligen an den Aktionen der Osmanen einzuschätzen. Er vertritt die Meinung, daß die Freiwilligen – wenigstens in den europäischen Grenzgebieten – etwa 20% der regulären Armee ausmachten.

Пал Фодор

ДОБРОВОЛЬЦЫ В ОСМАНСКОЙ АРМИИ XVI ВЕКА

Уроки Трансильванской кампании 1575 года

Резюме

Автор статьи пытается выяснить вопросы, связанные с большим числом добровольцев, появившихся в османских походах (главным образом в европейских оконечных провинциях).

Автор берет на учет те людские ресурсы, которые в значительном числе поставляли добровольцев. Исследователь рассматривает словоупотребление османской бюрократии и приходит к выводу о том, что султанский двор всех солдат-добровольцев именует *garib yiğit*. В статье описываются способы вербования добровольцев и награждения воинов, отличившихся в воинской службе.

Во время внутренней войны, разразившейся в Трансильванском Княжестве в 1575 году, приняло участие османское вспомогательное войско в составе 1000-1500 человек и сохранился список, в котором османские командиры делали предложение о представлении к наградам своих солдат. На основании этого автор статьи пытается дать численную оценку соотношения добровольцев, участвовавших в османских военных походах, и полагает, что - по крайней мере на европейских конечных территориях - они составляли около 20% численного состава регулярных армий.

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA

A M. KIR. HONVÉDSÉG FELDERÍTŐ RENDSZERÉNEK ALAKULÁSA AZ ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT TÜKRÉBEN 1924-1937

A háborúk sok évszázados története, de különösen az első világháború eseményei jól bizonyították, hogy ahol a felderítésre kellő gondot fordítottak, ott az ellenség megelőzése és legyőzése sokkal nagyobb százalékban sikerült mint ott, ahol rosszul szervezett, hiányos felderítés működött.

Az újjáalakuló magyar királyi honvédség erőteljes lépéseket tett a megszabott kereteken belüli hadsereg mielőbbi felállítására és kiépítésére. Ennek technikai és elméleti kidolgozása az első időszaktól kezdve egészen a második világháború végéig a felderítés tekintetében is folyamatosan alakult, változott. Az elvek, elgondolások, technikai lehetőségek folyamatos fejlődése, mint meghatározó tényezők, fejlesztették a különböző csapatnemeket, ezen belül a felderítő szolgálatot is.

Az 1924-ben megjelent Harcászati Szabályzat a felderítés céljaként a vezetés elhatározásának megalapozását, a meglepetések elkerülését és az ellenség helyzetéről, valószínű szándékáról való helyes és világos kép kialakítását határozta meg.¹ A felderítés neveit a távfelderítésben, a közelfelderítésben és a harcfelderítésben jelölte meg.²

Távfelderítés

„A távfelderítést a kijelölt földi- és légi csapatok egymást kiegészítve folytatják. Önállóan egyik sem képes a szükséges felderítési adatok megszerzésére.

A repülőik igaz, hogy nagyobb távolságot tudnak átfogni, de fedett terep esetén adatszerző képességük a minimálisra csökken. Előrevonást végrehajtó nagyobb seregtestek mozgása viszont nem maradhat a többi távfelderítés eszköze – igaz, kisebb távolságokat tud átfogni, mégis a repülőikkel szemben meg tudja állapítani az ellenséges erők körvonalát, helységek és erdők megszállását, az előrevonási útvonalak műszaki állapotát.”

A távfelderítésre vonatkozó elgondolásoknak a trianoni határozványok alapvetően gátat szabtak, hiszen repülőerők eleve nem állhattak rendelkezésre,³ s a

¹ Harcászati Szabályzat (H.Sz.) I.rész Harcászati elvek V. fejezet: A felderítés 13.: Alapelvek, 169. pont. Budapest, 1924. 88. o.

² Uo. 91-93. o.

³ Az „Ordo” törvénytára, 4. A Magyar Békesszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. V. rész. Katonai, hadilégvédelmi és léghajózási rendelkezések, 132. cikk. Budapest, 1921. 81. o.

földi végrehajtóként említett sereglóvasságot pedig összesen 4 lovas ezred jelentette.⁴ Az elgondolások ettől függetlenül a távfelderítést az első helyre sorolták, feladatát pedig az első világháborús elvek, tapasztalatok alapján próbálták a helyére tenni. A távfelderítést földi és repülő részre osztották.

1. Földi távfelderítés

A Harcászati Szabályzat V. fejezete a sereglóvasság fő feladataként jelölte meg a földi távfelderítést. A támadó hadműveletre épülő elgondolás külön feladatokat szabott a felvonulás és az ellenséges határvédelem áttörése utáni időszakra. Míg a felvonulás (határvédelem) alatt a határvédő csapatok mögött mint mozgó tartalék jött számításba a lovas seregest, addig a határ átlépése után már elszakadva, önállóan oldotta meg feladatát. Kiemelt hangsúlyt kapott a felderítésre kijelölt erők megóvása az ellenséges határvédelem áttörésének időszakában.⁵

Feladatát tekintve a hadászati elhatározást kellett megalapoznia megfelelő adatokkal. Ezen belül az ellenség felvonulását, csapatmozdulatait, a fő erői által elért terepszakaszokat, továbbá esetleges nyitott szárnyait kellett felderíteni.

Ezeket a feladatokat a seregestek felderítő osztagokkal és járőrökkel próbálták megoldani. A távfelderítésre alkalmazott lovastest – zömét együtt tartva – a meghatározott felderítési sávban (mely 40 km-nél általában nem volt szélesebb) felderítő osztagokat küldött ki, amelyek a továbbiakban felderítő járőröket alkalmaztak.

A felderítő osztagok többnyire 10 km széles sávban, a meghatározott irányban felderítő járőrökkel hajtották végre a felderítést. Az ellenségtől távol kevés ellenben erős, az ellenség körzetében viszont több járőrt mozgattak. A fő feladatuk mellett az osztagok igyekeztek ellenséges jelentőket (futárokat) elfogni, jelentéseket lehallgatni, jelentésgyűjtő és híradó állomásokon rajtaütöni, az ellenséget folyamatosan nyugtalanítani és félrevezetni.

Az osztagok általában egy lovas (huszár) századból és a megerősítőkből álltak. Az osztagot géppuskás századdal, lovas ágyús üteggel, páncélkocsikkal, huszár-hidász századdal és kisztrádió-állomással erősítették meg.⁶ A megerősítések az alkalmazás irányától, a sávszélességétől és a várható feladat nehézségétől is függtek. A fő irányba alkalmazott felderítő osztag kapta a legsokoldalúbb feladatokra alkalmas, legerősebb megerősítést.⁷

Az összeköttetés, a kiküldő parancsnokkal való folyamatos kapcsolattartás a felderítő osztagoknál kiemelt feladatként szerepelt. A felderítési adatok gyors, pontos továbbítása egyben az osztag munkáját is minősítette. Az adatok időbeni eljuttatása általában műszaki, híradó eszközökkel⁸ valósult meg. Ennek megoldására két „kisztrádió-állomás” jött szóba, amelyet egy kocsin, vagy két málhásállaton tudtak

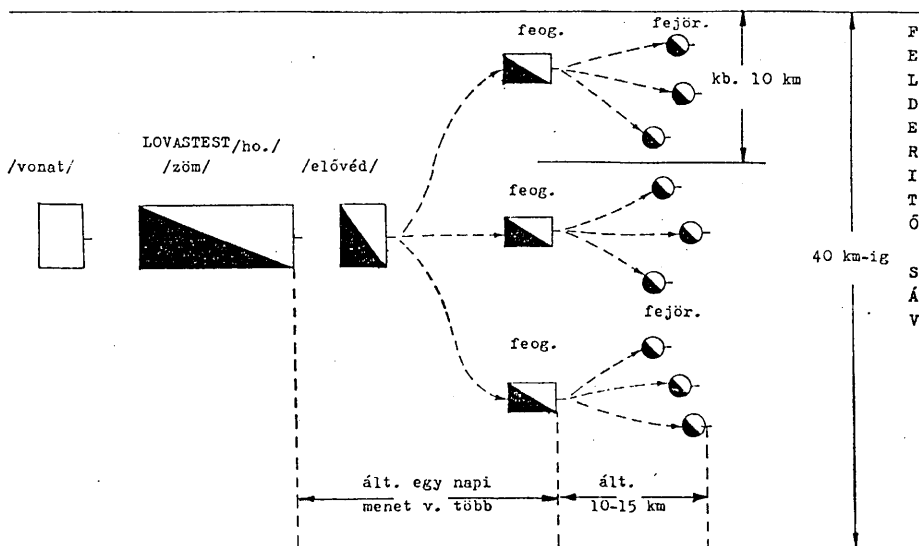
4 U. o. II. Táblázat, 76. o.

5 H. Sz. I. rész, V. fejezet, 13.: Alapelvek. 181. pont, 95. o.

6 *Barabás Emil* nyá. m. kir. honvédelmi vezérkari alezredez. Parancsadás egy hadosztály és egy lovasdandár erejű csoporton belül. Alkalmazó példánkon bemutatva. I. füzet. Budapest, 1925. 52. o.

7 Egy huszárosztályból kiküldött, fő irányba tevékenykedő felderítő osztag például a következő csapatrenddel bírt: egy huszárszázad, fél huszár géppuskás század, fél lovas ágyús üteg, egy huszár árkász század, egy páncélgépkocsi és egy kisztrádió-állomás.

8 Műszaki híradó eszköznek számított a rádió, a huzalos híradó eszköz stb.

Egy lovas hadosztály távfelderítő tevékenysége. Elvi vázlat. (Feog: felderítő osztag [egy vagy több lovas század], fejör: felderítő járőr [minimum 10 lovas]).

szállítani.⁹ Használtak még a jelentések leadására a Zeiss- féle fényjelző készüléket is, amit egy kocsin vagy egy málhásállaton lehetett szállítani.¹⁰ Igaz, a fényjelző készüléket nappal csak akkor tudták eredményesen alkalmazni, ha a hadosztályparancsnok jelentésgyűjtő állomást tolt előre. Ebben az esetben viszont kis teljesítményű rádióadókkal is meg lehetett oldani az információk (adatok) áramlását. Ha a hadosztályparancsnok nem tudta az osztagait megfelelő híradó eszközökkel ellátni, akkor jelentésközvetítő fejállomásokat állíttatott föl az egyes felderítő osztagok mentvonalán, azokhoz minél közelebb.¹¹ Ott, ahol az útviszonyok lehetővé tették, a jelentéseket kerékpárosokkal, motorkerékpárosokkal, gépkocsival és páncélgépkocsival is el lehetett juttatni a kiküldő parancsnoknak.

A felderítő járőrök a felderítő osztag állományából kerültek kiküldetésre és alkalmazásra. Állományuk 10 lovasnál nem lehetett kevesebb. Feladataikat az osztagparancsoktól személyesen kapták meg. A járőrparancsnok személyisége az eredményes tevékenység alapja volt. Gyors, helyes harcászati érzéken alapuló ítélőképesség, merészség, lélekjelenlét, leleményesség és jó tájékozódóképesség kellett, hogy jellemezze.¹²

9 Az állomást menet közben nem lehetett működtetni, felállításához 15 percre volt szükség. Az egyes állomások 6–10 km hatótávolsággal bírtak, de a hadosztálynál lévő rádióeszközzel 30 km távolságból is összekötést tudtak teremteni. A rádióállomás rejtjelzéssel együtt kb. 20 szót tudott óránként leadni.

10 Az eszközt 4 ember kezelte. Üzembe helyezéséhez 15 percre volt szükség. Az állomás nappal 10–15 km, éjjel 50–80 km távolsáig tudott adni, óránként 60 szót adott le.

11 *Szentgyörgyvári Stirling László* ny. vk. Őrnagy: *Harcászat tankönyv I. füzet*. 42. o. (a továbbiakban: H. Tk. I.).

12 Uo. 115. o.

A járőr saját felszerelésén kívül térképet (vázlatot), órát, távcsövet, iránytűt és jelentőtömböt vitt magával.

Tevékenységet terepszakaszról-terepszakaszra haladva hajtotta végre és állófigye-
léssel egészítette ki. A feladat végrehajtása közben a járőr nem volt alakzathoz köt-
ve. Nyílt terepen laza alakzatban (nagy térközökkel) nyomultak a megadott irányba,
míg fedettebb terepen lovaspárokat (kutatókat) küldtek előre. Ezek megbeszél
jelekkel vették és közölték észrevételeiket. A kiküldő felderítő osztaggal általában
lovass hírvivő (futár) útján tartották a kapcsolatot.

A Harcászati Szabályzat megjelenése után megélnékült a hadseregen belüli tu-
dományos élet. A lehetőségekhez képest jól kidolgozott, egyes területeken már
előre tekintő szabályzat számtalan hozzászólás, módosító javaslat, szabályzat ma-
gyarázat alapja lett, továbbá alapját képezte a különböző tankönyveknek, vezetési
kézikönyveknek, parancsadási segédleteknek is.

Bár a trianoni tiltások eredményeként tulajdonképpen minden katonai kérdés
megvitatása csak elméleti értékű lehetett, ez a megkötöttség nem jelentett szellemi
stagnálást. A Magyar Katonai Közlöny, majd a Magyar Katonai Szemle lett a bázisa
ezeknek a tanulmányoknak. A szervezési és harceljárásbeli elgondolások mellett a
jövő technikai felszereltsége is az állandó témák között szerepelt.

A fegyvernemek, szolgálati ágak¹³ között a felderítés, mint besorolható elem, nem
szerepelt. Csupán a harctéri cselekménynél jelent meg ahol megkülönböztettek:

főcselekményeket:

- mozgás
- harc
- nyugvás, valamint

kísérő cselekményeket:

- felderítés
- biztosítás.¹⁴

A felderítés – ezen belül a földi távfelderítés – problémája is szinte állandó téma
volt. A megjelent írások legnagyobb része a lovas seregtestek alkalmazásával kap-
csolatban szinte teljesen egyetértett, de néhányan már a lovasság hanyatló idő-
szakáról írtak.

A lovasság távfelderítő tevékenységével szimpatizálók a kialakított elvek pon-
tosítását tartották a legfontosabbnak, nem fogadtak el semmiféle új szervezeti el-
gondolást. A lovasság fő feladatának a felderítést tartották, de a leplezés¹⁵ is állandóan
szerepelt a feladatok között. A felderítés formáját és terjedelmét szélességben
és mélységben a saját szándéktól, az iránytól, az úthálózattól és a tereptől tették
függővé. A felderítő osztagok, járőrök erejét, felszereltségét és összetételét pedig, a
feladat a terep és az ellenség ereje kellett, hogy meghatározza.¹⁶

13 Fegyvernemek: szorosan vett harcra hivatott csapatok (gyalogság, lovasság, tüzérség, légierő, páncéljárműves csapatok, műszaki csapatok, folyamerők). Szolgálati ágak: a fegyvernemek harcképességének fenntartása érdekében elengedhetetlen szükségleteket fedezték.

14 Harcászati feladatok. 1. füzet. Alapfogalmak a harcászati vezetés terén. Budapesti Honvéd Tiszti Szabály-
zatismerető tanfolyam. Budapest, 1934. 6. o.

15 Leplez: az ellenséges betekintéstől óvja a saját csapatokat.

16 Erdős János ny. huszár százados: A lovasság felderítő szolgálatban. *Magyar Katonai Közlöny* (a továbbiakban: MKK) 1928. 7–8. füzet. 723–727. o.

Távelfelderítésnél nem vitatták a repülőknél nyilvánvaló előnyeit, de a fontos részleteket, azaz az ellenség erőinek összetételét vagy szándékát, amelyet legtöbbször csak foglyok ejtésével és iratok zsákmányolása révén derítettek fel, a repülőknél nem tudták megállapítani. Ezért is emlegették többször Napóleonnak alárendeltjeihez intézett, mondhatni állandó parancsát: „Ejtsenek már végre foglyokat! Még mindig nincsenek foglyaim!” Foglyokat pedig csakis földi fegyverem tud ejteni, és ennek megvalósítási lehetőségét egyértelműen a sereglovasságban látták.¹⁷ A sereglovasságon belül sokat foglalkoztak az alkalmazandó felderítő osztagok erejével, fegyverzetével. Az elgondolások, javaslatok egyöntetűen az osztagok további megerősítését szorgalmazták és példákön is igyekeztek bizonyítani, hogy egyes nehéz feladatok, vagy váratlan veszteségek esetén csak jól megerősített erők tudják a feladatokat tovább folytatni.¹⁸ Kiemelten foglalkoztak a jelentések fontosságával. Egy felderítő jelentésnek nem csak pontosnak kellett lennie, hanem időben a kiküldő parancsnok asztalára kellett, hogy kerüljön. A lovasvezér (hadosztályparancsnok) és a felderítő osztagok közötti összeköttetésre a következő lehetőségeket látták:

- műszaki híradó eszközök (rádiósok);
- nagy hatótávolságú fényjelző készülékek (Zeiss);
- esetenként állami távbeszélő vonal;
- jelentésgyűjtő állomások, jelentést közvetítő fejállomások létrehozása.

Fontos feladatokra a híradó csapatok részeinek bevonását is tervezték:

- az állandó jellegű hálózatba való be- és kikapcsolódás megoldására, amit a lovasság bármikor használhat, és
- a lehallgatások fokozására.

Jelenteni lehetett még:

- gépkocsival
- motorkerékpárral
- kerékpárral
- jelentő lovassal és
- esetleg repülővel.

} megfelelő útviszonyok esetén,

Rövid időn belül a kísérleti stádiumban lévő „vezetékes rádióval” is számoltak a jelentések továbbításánál.¹⁹

A jelentési lehetőségek különböző változatai is kidolgozásra kerültek. Megpróbálták a leggyorsabb és leghatékonyabb megoldásokat megkeresni, igyekeztek a váratlan események hatásait is maximálisan kiszűrve biztosítani a felderítési adatok áramlását.²⁰

Az elgondolások másik csoportja nem ragadt le a lovas seregtestek kizárólagos alkalmazásánál. Igaz, teljességében ezek sem mondtak le a lovasságról, de szükségessé tartották más fegyvernemekkel való kiegészítést, illetve egyes esetekben helyettesítést is. Az elgondolásokban legtöbbször kerékpáros és páncélgépkocsi-

17 *Hungaricus (Németh József)*: Elvek harca – Harci elvek. Harcászati tapasztalatok a világháborúból. 2. A gyorsan mozgó csapatok időszertű kérdései. Budapest, 1937. 74. o.; *Németh József* vkszt. őrnagy: A gyorsan mozgó csapatok időszertű kérdései. *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: MKSz) 1931. 9. szám 31. o.

18 *Ehrlich Géza*: Milyen legyen a korszerű lovasosztály? MKSz. 1937. 11. szám 47–48. o.

19 *Rudmuertli Rapaiics Dezső* híradócsapatokbeli őrnagy: A lovasság híradása. MKK. 1927. 4. szám, 348–354. o.

20 *Bengyel Sándor* ny. m. kir. vezérkarai ezredes: Hadműveleti alapismeretek. I. kötet. Budapest, 1925. 28–29. o.

alakzatok szerepeltek, de a gépkocsin, vagy kocsin szállított gyalogság, a szervezeten felüli tüzérség, repülőszázadok és páncélvonatok is szóba jöttek. Külön foglalkoztak az ellátás és utánpótlás kérdéseivel. Egy elszigetelten tevékenykedő lovastest csak megfelelő vonatrésszel tudta folyamatosan megoldani feladatait. Ennek összeállítását a következőképpen képzelték el:

- vonatparancsnokság;
- eü. osztag egyes szállító kocsijai;
- ellátó hivatal kirendeltség;
- lőszeroszlop egyes részei;
- gépkocsioszlopok.²¹

A közvetlen felderítési feladatok megoldásában a kerékpáros és a páncélgépkocsi-alakulatok tehát előnyt élveztek. Egy távolfelderítési feladatokat ellátó lovashadosztály – az elgondolások alapján – legalább egy kerékpáros zászlóalj erővel kellett, hogy rendelkezzen. Feladata meghatározásánál a terep úthálózata kiemelten jelentkezett, hiszen ez volt az eredményes alkalmazás alapja. Ez egyben le is szűkítette a tevékenység irányát és savját, hiszen csak az útra és az útmenti terepre korlátozódott.

Mégis a kerékpárosokat tekintették a leginkább alkalmasnak a földi távolfelderítésre. Ami mellettük szólt: a nagy gyorsaság mellett zajtalanul tudtak előre mozogni, nagy volt a menetteljesítményük és aránylag gyorsan harcba tudtak lépni, ha kellett. Ami viszont ellenük szólt – és az előbbieken már említettük – az utak, az időjárás- és a lejtviszonyok erőteljesen befolyásoló hatása. A kerékpáros sötétben, erős ellen-szélben, sárban, meredek emelkedőn, rossz úton és a terepen, kerékpárját tolva, lasabban mozgott mint egy gyalogos.²²

Azonban, ha a megfelelő feltételek adva voltak, mind gyorsaságban, mind pedig eredményességben egyenrangú lehetett a lovassággal. Feladatát az ellenség felkutatása, éjjel sem szünetelő megfigyelése és az észleletek azonnali jelentése képezte. Jelentéseit a lovastest parancsnokának rádióon jelentő kerékpárossal, lovassal és motorkerékpárossal juttathatta el, megerősítésként páncélgépkocsit (legalább egy szakaszt), gépkocsin szállított gyalogságot (aránylag sok géppuskával) illetve tüzér erőket kaphatott.²³

A páncélgépkocsik – az elgondolásokat vizsgálva – a távolfelderítés új lehetőségét jelentették. Gyorsaságuk képessé tette őket arra, hogy nagy távolságokat fussanak be, a kiküldő parancsnoknak gyorsan híreket küldjenek. A lovassággal szembeni védettségük és tűzerejük lehetővé tette, hogy az ellenség mögé kerülve részletes híreket szerezzenek. Azonban míg a felderítés követelményeiből az ellenség gyors megközelítését, a hírszerzést és gyors megbízható jelentést könnyen megtudták oldani, addig az ellenség állandó, folyamatos figyelését már nem. Ennek okát főleg a nehéz rejtőzés és a motorhang problémája okozta. Ezáltal viszont az ellenség részletesebb felderítése (szárnyak helye, összetétel, tevékenység) csorbát szenvedhetett.

21 Szentgyörgyvári: i. m. 37. o.

22 MKSz. 1931. 9. szám, 32. o.

23 *Athoray Zoltán*: Kerékpárosok a felderítésben. MKSz. 1936. 1. szám, 60–64. o.

„Gyorsaságuk, nagy működési sugaruk kiválóan kihasználható arra, hogy olyan nagy területekre is, ahol az ellenséggel csak a lehetőség szintjén számolunk, alkalmazhatók lesznek”.²⁴

Mikor közvetlenül egy lovas sereget szemponyjából vizsgálták meg a páncélgépkocsik tulajdonságait és jellegzetességeit, ismételték arra a megállapításra jutottak, hogy elsősorban a zömtől távoli, úgynevezett messzemenő feladatokra a legalkalmasabbak. Ezek a - lovasságot nagymértékben igénybevevő, gyengítő, nagy menetekkel járó - felderítési feladatok képezhetik a páncélgépkocsival felszerelt osztagok leghatékonyabb tevékenységét. Ezért célszerűnek is tartották a páncélgépkocsival való takarékoskodást és mereven elzárkóztak olyan kisebb mélységű alkalmazás elől, amelyet akár lovas erő is képes volt megoldani.²⁵ Felderítési elemként a páncélgépkocsi szakaszából álló felderítő járőr és a páncélgépkocsi századból álló felderítő osztag jött önállóan számításba. Az osztagnak felderítő irányokat (nem sávokat!) adtak meg, s ezen belül az önállóan gazdálkodhatott járőreivel.

A gondot egyedül a hatótávolság fokozott figyelembevételében (a működési lehetőség felénél nem távolodhatott jobban el, hiszen a visszaérkezés, így bizonytalanná vált), és az éjszakai kényszerű tevékenységi szünetben látták.

A páncélgépkocsik jelentéseiket rádión vagy jelentő gépkocsival küldték. Ha nem történt említésre méltó esemény, nem sikerült új felderítési adat birtokába jutni, a parancsnok csak a zömhöz való bevonulás után tett jelentést. A különösen fontos és sürgős jelentéseket külön páncélgépkocsival kellett azonnal visszaküldeni. Kötelessége volt továbbá a felderítési feladatokat végrehajtó páncélgépkocsi osztagnak, vagy járőrnek, hogy a lehetőségek és a kialakult helyzet függvényében az elől lévő saját egységgel, a legfontosabb információkat közölje.²⁶

Foglalkoztak a kisharcokocsik alkalmazásának lehetőségével is, de a páncélgépkocsival szemben egyedül terepjáró képessége érdemelt kiemelés. A kis hatótávolság és sebesség, a gyenge fegyverzet, a rossz figyelési lehetőség, a híradó felszerelés hiánya mind-mind a páncélgépkocsi mögé utasította. Hadászati felderítésnél azonban a felderítő osztag állományába elképzelhetőnek tartották egy-egy kisharcokocsi szakasz beosztását, de feladatát tekintve még ebben a helyzetben is csak korlátozott céllal használták volna fel.

A szabályzatban rögzített elvek és az elgondolások alapját szervezeti téren – földi távolfelderítés esetén – a fővezérség közvetlenjeként szereplő négy huszárezred adta. Ezek egyenként két osztályból álltak, minden osztályban egy lovas karabélyos és egy lovas géppuskás század volt szervezve. A távolfelderítő feladatokat az összevont ezredek egységes vezetés mellett képesek lettek volna ellátni.²⁷ A szervezeti felételeknek megfeleltek, a felderítés végrehajtásához elképzelt alsóbb szinteket ki tudták volna különíteni és alkalmazni.

Rendelkezésre álltak még a kerékpáros zászlóaljok. A vegyesdandáronként meglévő egy-egy zászlóalj két kerékpáros puskás századból és egy kerékpáros

²⁴ Pongrácz József: Páncélgépjárművek (történet, szerkezet, alkalmazás) Budapest, 1936. 82–89. o.

²⁵ Pongrácz József: A lovasság együttműködése páncélgépkocsival és kisharcokocsival. MKSz. 1937. 10. szám 16–18. o.

²⁶ Pongrácz: Páncélgépjárművek ... i. m. 91. o.

²⁷ A valóságban ezek a huszárezredek a lovassági szemléző, mint hadosztályparancsnok alárendeltségébe tartoztak.

géppuskás századból állt.²⁸ A távolfelderítésre kijelölt lovastest kiegészítését – mind szervezetileg, mind a feladatvégrehajtást figyelembe véve – megoldhatták.

Új elemként és lehetőségként jelentkezett a páncéljárműves osztály felállítása 1930 elején amely egy harckocsi századból, egy páncélgépkocsi századból, egy páncélvonat osztagból és egy műhelyszázadból állt.

Ezután már realitássá vált, hogy egy-egy felderítő osztag teljesen harckocsikból, illetve páncélgépkocsikból álljon.

A távolfelderítés alapját képező négy önálló huszárezredet a továbbiakban két lovas dandárból álló hadosztályba vonták össze és nyíltan beállították a hadrendbe.²⁹

Meg kell még említeni a kísérleti célból felállított „gépkocsizó csoportot”, amely egy gépkocsizó puskás századból, egy motorkerékpáros századból, egy könnyűharckocsi-századból, egy páncélgépkocsiszázadból és két gépvontatású tarackos útegből szerveződött.

A valóságban tehát a lovas erők mellett a kerékpáros alakulatok voltak végig jelen, az elgondolásban, a harckocsik, páncélgépkocsik és gépkocsizó alakulatok csak nagyon lassan, részenként jelentek meg a hadrendben. 1937 végéig számukat jelentéktelennek tekinthetjük.

Az „ínséges” időkben is komoly gondot fordítottak viszont a törzsek különböző harcászati példákon való gyakorlatozására. A még csak elméletben létező szervezetek ugyanúgy megjelentek ezekben a feladatokban, mint a meglévők. A földi távolfelderítés problematikája sokkal kisebb jelentőséggel bírt ezeknél a kidolgozásoknál, mint mondjuk a repülő felderítés. Ennek többféle magyarázata is lehet, de a legvalószínűbb a várható kis tér mint minimális hadműveleti mélység elgondolásának a figyelembe vétele (a lovas seregtestnek megfelelő mélységű és szélességű területre volt szüksége, hogy pl. az ellenség mélységébe jusson és ott úgy tudjon hadászati mélységű felderítést folytatni, hogy közben nem morzsolódik fel.). Így ezekben a feladatokban a hadműveleti terület kizárólag az országhatárokon belüli térre korlátozódott, a beállított ellenség pedig kivétel nélkül a szomszédos országokból került ki.

A feladatoknál minden esetben a lovashadosztály adta az alapot, és a feladattól függően léphettek be egyéb szervezeti elemek.

A gyakorló feladatot minden esetben helyzetbeállítással kezdték. Ezen belül a kialakult helyzet, az ellenség tevékenysége és ereje, továbbá a saját lovastest elhelyezkedése és szervezete szerepelt. A feladatok ezután két irányba mentek tovább. Vagy a felderítő feladatának magyarázatával, kiértékelésével, lehetőségeivel foglalkoztak, majd ezután tértek vissza a konkrétan beállított harcászati példára, vagy azonnal a feladatokra tértek át és a feladat közben magyarázták egy-egy alkalmazási módot.

Az esetek nagy részében a hadsereg parancsnoka (a Fővezérség utasítása alapján) intézkedett a lovashadosztály irányában a távolfelderítés bevezetésére. A hadosztály parancsnoka (csapatvezér) ezután önállóan rendelte el a távolfelderítés bevezetését,

²⁸ Tóth Sándor százados: A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944) *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1958. 1–2. szám I. rész, 55. o.

²⁹ Egy dandár két huszárezredből szerveződött, amelyek ezredközvetlen árkász- és távbeszélő szakaszból, lovas ágyús szakaszból, illetve egyenként két lovas karabélyos és egy lovas géppuskás századból álltak.

illetve egyik – fő irányban tevékenykedő – dandárának is kiadhatta a megszervezési feladatokat.³⁰

A feladatok pontos kidolgozásánál mindenkor a szabályzat által kiadott elveket vették figyelembe. Így egy lovashadosztály soha nem kapott 40 km-nél szélesebb felderítési sávot, és a felderítés súlyát (főirányát) mindenkor meghatározták. A lovaszöm a legfontosabb irányokban a felderítésnek „nyomatékot adott” (több és erősebb szervezetű osztag). A sáv mélysége, a felderítési cél távolságával összhangban, az ellenség főerőinek körletéig, a szárnyakon viszont még azon túl is terjedhetett. Mindenkor figyeltek a zöm erejének megtartására, igyekeztek a szétforgácsolást kerülni. Ennek a központi erőnek mindig lehetőséget biztosítottak, hogy szükség esetén képes legyen osztagait illetve járőreit kiegészíteni, vagy új felderítő erőket kiküldeni.

A lovashadosztály a teljes harcintézkedést megelőzően – általában időnyerés céljából – előzetes intézkedést is kiadott. Az előzetes intézkedés a földi távolfelderítésre a következőket tartalmazta:

1. a hadosztály a felderítést mikor és milyen erővel vezeti be;
2. az alkalmazott felderítő osztagok és járőrök összeállítását;
3. a felderítő szervek parancsnokai mikor jelentkezzenek a hadosztályparancsnokánál;
4. különböző javadalmazások (lőszer, élelem, takarmány).³¹

A felderítő osztagok összeállításánál különböző szervezéseket alkalmaztak. Az alapot a lovasszázadok adták, a kiegészítő erőket mindig a feladat függvényében jelölték ki.

Támadó hadműveletnél: (változatok)

- a) – egy huszárszázad;
 - egy huszár géppuskás szakasz;
 - egy páncélgépkocsi század;
 - egy kistrádió-állomás.
- b) – egy fél puskás század;
 - egy géppuskás szakasz;
 - egy huszár szakasz;
 - egy robbantó raj;
 - egy kistrádió-állomás.

Üldözésnél: (változatok)

- a) – egy huszárszázad;
 - egy géppuskás század;
 - egy kerékpáros század;
 - egy lovas üteg;
 - egy páncélgépkocsi szakasz.
- b) – egy huszárszázad;
 - egy géppuskás század;

³⁰ Barabás: i. m. 44–46. o.

³¹ Balásfalvi útvez Kiss László vkszt.ezredes: Felső vezetés II. (Gyakorlati) rész, 5. füzet. A sereglövasság alkalmazása. Budapest, 1929. 37. o.

- egy kerékpáros zászlóalj zöme;
- két lovas üteg;
- egy páncélgépkocsi szakasz.³²

A konkrét feladatot berendelés útján, személyesen kapták meg az osztagok parancsnokai.³³

Az előzőekben említett pontok és a szervezet figyelembe vételével készítették el a lovashadosztály parancsnokának intézkedését a földi távolfelderítésre. A feladatok kidolgozásánál az ellenség tevékenységéről közben beérkező hírek miatt többször változtatásra is kényszerültek, ami alapján a felderítési feladatok is folyamatosan módosításra kerültek. Többször kiegészítő irányokban újabb felderítő erőket kellett alkalmazni, esetenként pedig az egész földi felderítő részt el kellett tolni.³⁴

A harcászati feladatok kidolgozása mellett alkalmazó megbeszélések és hadijátékok biztosították a törzsek felderítéssel kapcsolatos feladatainak gyakorlását. Az alkalmazó megbeszélések úgynevezett „előoktatást” képeztek a hadijátékokhoz. Céljuk a szabályzatok határozványainak oktatólagos ismertetése és gyakorlása volt, különös súlyt helyezve a parancsadás és a végrehajtás pontosságára.

A hadijátékok az oktatás magasabb fokát képezték. Alapfeltételük a szabályzatok uralása és helyes alkalmazása volt. A térképen, vagy hadijátékterven megfelelően kiosztott szerepekkel (hadseregparancsnok, lovashadosztály-parancsnok stb.) gyakoroltatták a parancsnokokat a hadműveleti-harcászati elhatározások kialakításban, parancsadásban, egyszóval a vezetésben.³⁵

A gyakorlásokat nagyban segítették azok a rövid összefoglalók, ábrafüzetek, sorvezetők és kézikönyvek stb., amelyek a lényegét kiemelve – kevés magyarázattal – a gyors helyzetbe kerülést, eligazodást biztosították.³⁶

A földi távolfelderítés alapját egyértelműen az első világháborús tapasztalatok alapján rakták le. A Harcászati Szabályzat vonatkozó pontjai nem a lehetőségek függvényében készültek, hanem elméleti síkon próbálták, az esetleges későbbi lehetőségekre gondolva, megalapozni az elveket. A tudományos élet területén folyamatosan vita dúlt a régi – csak lovas erőkből gondolkodó – és az új – már harc-kocsikat, páncélgépkocsikat, kerékpáros alakulatokat is figyelembe vevő – elgondolások követői között. Abban viszont mindannyian egyetértettek, hogy a bevezető hadműveletek – a repülőfelderítés kiegészítésére – mindenképpen földi távolfelderítést követelnek meg. A különböző törzsgyakorlások alapján egyértelműen kirajzolódott, szükséges, hogy a szegényes szervezeten belül is keretet tudjanak biztosítani a holnap korszerű harcmodorához, és szervezetéhez, anélkül, hogy a szervezeti alap gondolat átállítása szükségessé vált volna.³⁷

³² *Dálnoki Koráts Gyula* nyá. vkszt. alezredes, *Horváth Győző* vkszt. őrnagy (összeáll.): Harcászati feladatok. Budapest, 1925. 32–33. o.

³³ Balázsfalvi vitéz Kiss László: i. m. 39–42. o.

³⁴ Középső vezetés. 9. füzet. Lovas hadosztály halogató harca A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1930. 7–12. o.

³⁵ *Barabás Emil* nyá. m. kir. honvéd vezérkari alezredes: Parancsadás egy hadosztály és egy lovasdandár erejű csoporton belül. Alkalmazó példákön bemutatva. II. füzet. A harc. 82–83. és 92. pontok. Budapest, 1926.

³⁶ Ábrafüzet – az alapfogalmak, felderítés biztosítás és elhelyezésekről. Szerkesztette és a vázlatokat összeállította: *Hódy Lőránd* nyá. gyal. szds. Rajzolta: *Bilay István* gyal. szds. Budapest, 1929. 14–27. o.; *Berger Károly* vkszt. alezredes: A vezetés kézikönyve. II. rész. Alkalmazási elvek és parancsadás. Budapest, 1930. 169–172. o.

³⁷ *Móricz Béla*: Harceljárás és szervezés. MKSz. 1935. 11. szám, 13–14. o.

2. Repülő távfelderítés

A repülőerők jelentősége az első világháború évei alatt folyamatosan erősödött. Az első időszakban a meglévő néhány géptípusnak kellett minden feladatot megoldania (vadász-, bombázó-, felderítő), de a háború utolsó harmadában ezekre a feladatokra már külön építettek repülőgépeket.

A felderítési feladatok – ezen belül a távfelderítés végrehajtására – csak jó repülőképeséssel, megfelelő hatótávolsággal rendelkező gépek jöhettek számításba.

A trianoni rendelkezések teljesen megszüntették a magyar repülőerőket,³⁸ így, ellentétben a földi csapatok szervezési változásainak lehetőségével, a repülőerők tekintetében nem volt sok választás. Az elveket, elgondolásokat azonban ki lehetett alakítani, gondolva a következő évekre.

A Harcászati Szabályzat a repülő távfelderítést a távfelderítés alapjának tekintette, hiszen a háború (fegyveres konfliktus) kitörésekor elsőként ezeknek kellett az ellenség felvonulását megállapítani. A földi távfelderítést is a légi távfelderítés által adott első jelentések alapján indították meg, a már tisztázott irányokba.

Az ellenség felvonulása alatt a vasúthálózatok éjjel sem szünetelő figyelése mellett (naponta közlekedő vonatszám, rakományok összetétele, forgalom sűrűsége egyes időszakokban, kirakodóállomások stb.) megfigyelték a felvonuló csapatok elhelyezési körleteit, repülőtereit és a vízi útvonalakat is. A napi változásokat és a különösen fontosnak tűnő adatokat fényképezéssel rögzítették.³⁹

A hadműveletek megindulása után a fő feladat az ellenség előrevonási útvonalainak, csoportosításának, eltolásának (átcsoportosításának) megállapítása, illetve az utak, helységek és repülőterek folyamatos megfigyelése volt.

A teljes időszakban figyelni, kellett azokban utak, hidak építését, újjáépítését, a vasúthálózat, raktárak bővítését, új repülőterek kialakítását és minden olyan jelet, amiből az ellenség szándékára következtetni lehetett.

A repülő távfelderítés mélységének alsó határát 60 km-nél húzták meg, ez a hadtestparancsnokságok alárendeltségébe tervezett repülőszázadok alkalmazási mélysége volt. A hadseregparancsnokságok (fővezérség, seregcsoport) repülőszázadai ennél nagyobb távolságra tevékenykedhettek, a géptípusok lehetőségei és a feladat függvényében.⁴⁰

A felderítő repülésre kiadott intézkedések a feladatok mellett a pontos helyzetátjékoztatást is szolgálták, mind az ellenség, mind a saját légi és földi helyzetről. Amennyiben nem érkezett harcfeladatra intézkedés, a repülőszázad parancsnokának naponta legalább egyszer helyzetátjékoztatásért kellett fordulnia a magasabb parancsnokság légi ügyekkel megbízott csoportjához.

A felderítő repülőknél kiadott intézkedés a következőket kellett, hogy tartalmazza:

- a) helyzet (ellenség, saját);
- b) felderítendő terület vagy sáv;
- c) feladat (egyszeri felderítés vagy állandó figyelés szükséges-e);

³⁸ Az „Ordo” törvénytára, i. m. 128. cikk, 81. o.

³⁹ H. Sz. I. rész, V. fejezet, 14.: A távfelderítés. 180. pont, 94. o.

⁴⁰ Uo. 13.: Alapelvek, 178. pont, 93. o.

- d) a fényképfelderítés mire terjedjen ki;
- e) kinek, hová, milyen eszközzel kell jelenteni;
- f) összeköttetés a repülőtérral;
- g) közbeeső és ütközetrepülőhelyek (mikor, hány repülőgép álljon esetleg készenlétben), ezekkel az összeköttetés kérdése;
- h) van-e vadászrepülő kíséret és milyen feladattal.⁴¹

A fényképfelderítés egyes feladatoknál kiemelt helyen szerepelt. Főleg a hadműveletek első időszakában, illetve az első világháborúból átvett ún. „állásharc” időszakában tervezték – a kiértékelésre lett volna idő – alkalmazni. Nagyobb mozgások esetén – a lassú kiértékelés miatt – a megszerzett adatok időszerűtlenné válhattak, nem szerepeltették az első helyen. Egyes esetekben – vállalkozások, nagyobb támadási feladatok stb. – azonban kiindulási alapként szerepelt a jól kidolgozott és kiértékelt légifénykép.⁴²

A földi távolfelderítéssel szemben a repülőfelderítéssel, annak problematikájával, aránytalanul kevés tudományos munka foglalkozott. Ez betudható a trianoni teljes tiltásnak, és ennek vonzataként a kilátástalannak tűnő eszközbeszerzésnek is.

Ettől függetlenül a repülő távolfelderítést kivétel nélkül fontos feladatként említették meg. Kiemelten foglalkoztak az ellenség mozgósítást követő úgynevezett „tömegmozgásának” felderítési kérdéseivel, és egyben várható szándékának mielőbbi kipuhatásával, amelyet döntő tényezőnek tekintettek. Egyöntetűen foglaltak állást abban, hogy a repülőerők csak a sereglövassággal együttműködve képesek a távolfelderítési feladatokat maradéktalanul, pontosan megoldani.⁴³ Az idő – mint döntő tényező – állandóan terítéken szerepelt. Ezért tartották szükségesnek, hogy pl. a fővezérség repülő távolfelderítése a lehető legkorábban híreket hozzon, hogy lehetőségei határáig behatoljon az ellenséges területre, s felderítse mindazt, ami az egész haderő alkalmazására döntő jelentőséggel bír.⁴⁴

A repülő fényképfelderítést – a távolfelderítésen belül is – a logikus és megalapozott elhatározás alapjának tekintették.⁴⁵ Ehhez olyan készülék rendszeresítését tartották szükségesnek, amellyel az átrepült terület hézagmentes, összefüggő, széles sávú (7000 m magasságból legalább 10–12 km) rögzítését megoldhatták. A sáv ilyen mérvű szélességére – véleményük szerint – azért volt szükség, hogy a több száz kilométert berepülő gép ne kényszerüljön vasutak, utak kanyarulatainak követésére, illetve oldalt elhelyezkedő fontos objektumok fölötti körözésre.

A felderítési eredmények időbeni felhasználásának előfeltétele a felvételek gyors kidolgozása volt. A fényképezőgépek gyors ütemű fejlődése a kiértékelő szolgálat folyamatos fejlesztését is maga után vonta, hiszen az időszerűség, mint alapelv, döntő volt a hadműveletek szempontjából. A fényképfelderítés, amely technikai oldalról gépek nélkül is fejleszthető volt, megszakítás nélkül napirenden maradt, hiszen ennek hiányát egyik európai hadsereg sem pótolhatta.⁴⁶

41 H. Sz. I. rész, 2. füzet. A légi ügyek és a légvédelem részletei korszerű hadseregekben. d) Intézkedés felderítő repülésre. 911. pont, 35. o.

42 Uo. 914–920. pont, 39–42. o.

43 *Hungaricus (Németh József)*: 4. A légi erők problémái. i. m. 108–109. o.

44 H. Tk. I. 35–36. o.

45 H. Sz. I. rész, 2. füzet. A légi ügyek és a légvédelem részletei korszerű hadseregekben. 914–920. pont, 39–42. o.

46 *Kölsz Edgár*: Repülőfényképfelderítés. MKSz 1933. 7. szám, 122–129. o.

Szervezeti- és technikai oldalról a vizsgált időszak végéig tekintve nem lehet következtetéseket levonni, hiszen az alap, a távfelderítő repülőgép, hiányzott. Az első, kifejezetten távfelderítési feladatokra alkalmas osztály 1937 végén, 1938 elején alakult meg Mátyásföldön, 18 db Heinkel 70 K típusú repülőgéppel.⁴⁷ A 30-as évek elején már gondolkodtak repülőezred-szervezetekben, de csak általánosságban, hiszen a típus- és teljesítményadatok is befolyásolhatták volna a kialakítandó szervezet földi és légi részeit.

Végeredményben 1937-ig, a megfelelő eszközök hiánya miatt, a távfelderítés csak utópia maradt. A különböző feladatkidolgozásoknál azonban a távfelderítő repülőket folyamatosan szerepeltették. Század-szervezetben, fővezérség-, hadsereg-, illetve hadtest-alárendeltségben tevékenykedtek. A megszabott feladatokat teljességgel a szabályzat elvei alapján határozták meg a repülőknél, egyedül a repülési időintervallumok változtak a feladat függvényében.⁴⁸

Ritkább esetben a hadosztályok (általában a távfelderítésre kijelöltek) is kaphattak távfelderítő repülőket. Ezek feladatát a hadosztályparancsnokság szabályozta, az intézkedések tartalmilag nem sokban különböztek az előzőekben ismertetett repülő intézkedésektől.⁴⁹

A legtöbb feladatkidolgozásnál egy-egy mondatban utaltak csak a távfelderítőkre, azon belül is a repülő távfelderítés bevezetésére. Mélységében ezt a problémát nem munkálták ki. A repülő jelenléte a különböző alkalmazó megbeszéléseken, hadijátékokon és egyéb feladatokban mégis arra utal, hogy rövid időn belül számoltak annak megjelenésével.⁵⁰

A repülő távfelderítés eszköztára, a trianoni tiltások miatt, teljesen hiányzott a Magyar Királyi Honvédség rendszeréből a Harcászati Szabályzat megjelenésekor. Ez a szabályzat azonban megfelelő előrelátással, a lehetőségek és a meglévő elvek függvényében, kidolgozta a repülőfelderítés alkalmazási módjait is. Ez biztosítéka volt annak, hogy a megfelelő szintű parancsnokságok, ha behatárolt keretek között is, de gyakorolhatták ennek a felderítési nemnek az alkalmazását, továbbá előrevetítette a bizalmat abban, hogy rövid időn belül rendelkezésre állnak majd ilyen mélységű feladat megoldására alkalmas gépek is.

A kidolgozott elvek vizsgálatánál azonban meg kell említeni, hogy alapjaiban az első világháborús tapasztalatok uralkodtak. A világháború első, ún. „mozgó” időszakában gondolkodtak. Ezt a repülő távfelderítés alkalmazási elképzelései mellett, a lovastestek távfelderítő feladatainak kidolgozása is kitűnően bizonyította. A nagy tér, a nagy mélységű tevékenységi jellemzők azonban nem mozogtak a realitások talaján, így nem indokolhatták a távfelderítő feladatok (földi, repülő) kiemelt jelentőségét.

47 A volt M. kir. I. honvéd önálló távfelderítő repülőosztály vázlatos története. (Összeállította: Péterdi A. János.) *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1978. 7. szám, 60. o.

48 Harcászati feladatok, i. m. 32–34. o. Felderítő intézkedés.

49 Uo. 61–61. o. A harc előkészítése.

50 Középső vezetés, 9. füzet, 26. o. Lovas hadosztály halogató harca. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1930.; Harcászati feladatok, i. m. 27. füzet. A hadosztály védelme. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 5. o.

Közfeldерítés

A felderítési nemek közül, ha a távolfelderítés a „nagybani” előrelátást szolgálta, akkor a közfeldерítés az aprólékos adatszerzés eszköze volt. A közfeldерítésre kijelölt földi- és repülőerők pontosították, kiegészítették a szemben álló ellenségről rendelkezésre álló adatokat. Megállapították az egyes ellenséges oszlopok éleit, erejét, összetételét, az ellenséges csapatok állásainak kiterjedését és műszaki berendezéseit; védőállásokban az ellenség csoportosítását, a csapatok kirakóhelyeit stb. Összességében a közfeldерítés megszerzi a vezetésnek a csapatok harcászati alkalmazásához szükséges támpontokat.

A közfeldерítés elsősorban a repülő, a csapatlovasság és a kerékpárosok feladata volt, de az ellenség közelében, rossz látási viszonyok között, nehéz terepen a gyalogság alkalmazása is előtérbe került.⁵¹ A közfeldерítést a hadosztályparancsnok (csapatvezér) egységesen vezette.

1. A földi közfeldерítés

A földi közfeldерítést a csapatlovasság fő feladatákként tartották számon, az ellenséggel való összeütközés lehetősége miatt azonban általában megerősítőekkel hajtotta végre feladatát. Legtöbbször kocsin, vagy gépkocsin szállított kisebb gyalogos erőkkel, géppuskákkal és kerékpáros csapatokkal egészítették ki, de egyes esetekben (szükség szerint) lövegekkel és páncélgépkocsikkal is megerősítették.

A kerékpáros alakulatok alkalmazása csak megfelelő állapotú úthálózat esetén jöhetett számításba, továbbá az időjárási tényezők is nagyban befolyásolták tevékenységüket. Az ellenség közelében, valamint a lovas és kerékpáros erők részére nehezebben, vagy egyáltalán nem járható terepen (erdő, felázott utak stb.) a gyalogság szerepelt a felderítés fő erejeként. Kiemelten előtérbe került a gyalogság alkalmazása az éjszakai órákban. Ezek a felderítő gyalogos erők más harcászati feladatok megoldására is képesek voltak. Hidak, vagy szorosok biztosítását ugyanúgy meg tudták oldani, mint más fontos terepszakaszok korai megszállását.

A mozgó közfeldерítő szolgálatot szinte állandóan egybekapcsolták az álló figyellel. A felderítő szerveget kilátóponttól kilátópontig mozgatták előre, így kiterjedt területeket figyelhettek meg, egyben pontosíthatták a további előremozgás útvonalát is.

Védelem esetén az előretolt és jól begyakorolt álló figyelőrendszer pótolhatatlan adatokat tudott szerezni az ellenség előremozgási irányairól, összetételéről, valószínű súlyképzéséről és szándékáról.

A közfeldерítést a terepfelderítéssel is összekötötték. A felderítő közegeknek folyamatosan figyelniük kellett az utak és hidak állapotát, a terep járhatóságát, a terepen való mozgás lehetőségeit, a saját fegyverek hatásának növelésére és az ellenséges tűzhatás csökkentésére nyújtott terepadottságokat és minden, a térképek adataitól eltérő jelenséget.⁵²

A földi közfeldерítés eszközei, hasonlóan a földi távolfelderítéséhez, a felderítő osztagok és a felderítő járőrök voltak. Egyedül az alkalmazás mélységében külön-

51 H. Sz. I. rész, V. fejezet, 13.: Alapelvek. 174. pont, 91–92. o.

52 Uo. 200. pont, 101. o.

böztek, az egyéb elvek szinte teljesen megegyeztek. A feladat mélysége a kialakult helyzettől, az ellenség tevékenységétől, a tereptől, továbbá az adott év- és napszakától függött. A felderítő osztagok parancsnokai járőreiknek naponta helyzetjékoztatót és parancsot (parancskiegészítést) juttattak el. Szükség esetén járőröket vontak be, illetve újabbakat küldtek ki.

Az önállóan, vagy osztagban alkalmazott felderítő járőrök tevékenysége megegyezett a távfelderítésnél működtetett szervekével. Az új elem a gyalogos felderítő járőr volt. Ennek hátrányai mellett (nem elég gyors stb.) számos előnye is mutatkozott. Könnyebben megközelítette az ellenség állásait, könnyen és gyorsan tudott rejtőzni, nem volt úthoz kötve, kevésbé zavarták terep-, időjárás- és napszaki viszonyok. A gyalogos járőr legtöbbször egy golyószórós rajból állt, de megerősíthették, géppuskával, utáskatonákkal is. Különösen fontos feladat esetén a járőrt tiszt parancsnoksága alatt működtették.⁵³

A földi közelfelderítés problematikája megmozgatta a témával foglalkozókat és ez több tudományos munka megszületését eredményezte. Foglalkoztak az időszerű kérdésekkel, a lehetséges fejlesztés irányaival, az új eszközök bevonásának lehetőségével és mint új elemmel, a konkrét felderítésre irányuló kiképzési feladatokkal.

Az általános megállapítások alapvetően nem tértek el a szabályzat ide vonatkozó pontjaitól, de a megerősítések és a kisebb kiegészítések még tisztább képet festettek a földi közelfelderítésről. A közelfelderítés útján a vezető nemcsak az ellenség általános elhelyezkedését kívánta megtudni, hanem a pontos részleteket is. Az adathiány végetessé is válhatott volna, ha a közelfelderítés nem megfelelően működik egyes különleges helyzetekben. Így a fő feladat egyértelműen az egységes vezetés alatt álló közelfelderítő rendszer folyamatos működtetése volt. Az ellenségre „rá kellett ragadni” és állandóan figyelemmel kellett kísérni. A fogolyjés is kiemelt feladatként szerepelt, fontosabb volt mint a távfelderítésnél, hiszen így a közvetlenül szemben álló ellenséges erők hovatartozását, szervezetét és esetleges szándékát lehetett tisztázni.⁵⁴

A hatásköröket talán úgy lehetne körvonalazni, hogy míg a távfelderítésben a tevékenység súlya a repülőknél nyugodott és a földi felderítő erők szerepe csak másodlagos, „kísérő” volt, addig a közelfelderítésben a hangsúlyt a földön mozgó felderítő csapatokra ruházták, és a repülőknél jutott a kiegészítő szerep.

A különböző harceszközök felderítésre történő alkalmazásáról is élénk vita fejlődött ki, de különösen a páncélgépkocsik alkalmazása terén oszlottak meg a vélemények. Egyes elgondolások felderítő képességük gyengeségét hangsúlyozták, hivatkozva arra, hogy csak utakon, vagy azok közvetlen közelében képesek felderítési adatokat szerezni, továbbá a motorzaj miatt „süketek”, látásuk nagyon korlátozott és könnyű ellenük védekezni.⁵⁵ Más vélemények szerint a páncélgépkocsi a felderítő járőr eszköze, de jelenleg a jól megválasztott irányokban és körzetekben inkább mint kiegészítők juthatnak szóhoz a közelfelderítésben.⁵⁶

53 Uo. A felderítő osztagok és felderítő járőrök magatartása. 243. pont, 115. o.

54 *Németh József* vkszt. őrnagy: A gyorsan mozgó csapatok időszerű kérdései. MKSz 1931. 9. szám, 31. o.

55 *Hungaricus (Németh József)*: i. m. 75. o.

56 *Pongrácz: Páncélgépjárművek*, i. m. 89. o.

A páncélgépkocsik mellett a kisharcokocsik alkalmazása is felmerült. Önálló felderítőjárórként való felhasználásuk azonban sok gondot vetett fel. A kis harcokocsik – és az összes páncéljárművek – nemcsak a felderítést, hanem egyéb feladataikat is kénytelenek voltak a sötétség beálltakor félbeszakítani, mert a rossz látási viszonyok miatt azonnal alkalmazásképtelenné váltak. A fedett terep is szinte vak-ságra ítélte a harcokocsikat, minimális tájékozódást engedélyezve számukra. Viszont kétségtelenül rendelkeztek olyan tulajdonságokkal is, amelyek a felderítésnél igen jól értékesíthetők és kiaknázhatók lehetnek. Ilyen volt a gyorsaságuk, az utaktól való viszonylagos függetlenségük, nagy tűzerejük és védettségük. Összegezve ezen tulajdonságaikat megállapították, hogy alapvetően nem önálló felderítési feladatok elvégzésére valók, hanem csak a légi és földi felderítés kiegészítésére.⁵⁷

Mindent figyelembe véve a csapatlovasság maradt a parancsnokok kezében az a szervezet, amely kisebb módosításokkal megfeleltethető a földi közelfelderítéssel szemben támasztott követelményeknek.

A csapatlovasság tevékenységének elemzésénél szívesen nyúltak a német, orosz és a francia, hasonló elgondolásból létrehozott, szervezetekhez. Bár az ottani elnevezés felderítő csapat volt, a feladatok alapvetően megegyeztek. Alkalmazhatták az ellenség szárnyai, oldalai, háta ellen, részben azok felderítésére, illetve megfigyelésére, részben – a kedvező helyzetet kihasználva – rajtaütésekre. Szerepelhetett a két szomszédos seregtest közötti hézagokban mint összekötő, továbbá felhasználhatták részenként, küldönc (futár), fogolykísérő és katonarendőri szolgálatra.⁵⁸

Megkülönböztették a csapatlovasság harc előtti és harc alatti közelfelderítő feladatát is. Harc előtt az ellenséges élek, előrevonási útvonalak, az összetétel, a valószínű ellenséges elgondolás felderítése volt a cél, míg a harc alatt az ellenség oldalának, szárnyainak és hátának felderítésére kellett mozgósítani a kijelölt erőket. A visszavonuló ellenségre való rátapadás és kísérés pedig a következő hadműveleteket alapozhatta meg.⁵⁹

A felderítő osztag, vagy felderítő járőr alkalmazásának kérdése is számos hasznos gondolatot vetett fel. A kiindulási alap az volt, hogy a harcászati mélységben az ellenség közel, vagy távol van? Ha távol, akkor felderítő osztagot, ha közel, felderítő járőrt terveztek alkalmazni. Egyes vélemények azonban minden helyzetben a felderítő osztag alkalmazása mellett törek lándzsát és ezt a következőkkel indokolták:

- ha közelfelderítő osztag alkalmazásához megvan a szükséges terület, célszerűbb az osztag alkalmazása;
- a felderítési feladatok mellett a felderítő szerv egyéb feladatot is kaphat és ezt az osztag könnyebben megoldhatja;
- a felderítő osztag(ok) alkalmazásakor egyszerűbb a rendszer vezetése, azonkívül sokkal egységesebb is;
- míg az ellenség lelemez és biztosító övén a járőrök véglegesen elakadhattak, az osztag azon is képes áttörni;

57 *Pongrácz József*: Kis harcokocsik alkalmazása. MKSz 1936. 5. szám, 73–75. o. *Pongrácz József*: A lovasság együttműködése páncélgépkocsival és kisharcokocsival. MKSz 1937. 10. szám, 27–30. o.

58 *Erdős János*: Csapatlovasság. MKSz 1932. 6. szám, 24–26. o.

59 *Bábolnay Béla*: Csapatlovasság alkalmazása. MKSz 1934. 8. szám, 22. o.

– feszesebb a földi közelfelderítés vezetése, ha a csapatvezér (hadosztályparancsnok) helyett, aki messzebb van, a közelben lévő felderítő osztag parancsnoka vezeti;

– amikor a földi közelfelderítés okvetlenül kiegészítésre szorul, a felderítő osztag parancsnoka egyszerűbben és gyorsabban tud intézkedni, hiszen a hátul lévő csapatvezér nincs olyan szoros kapcsolatban járőreivel, mint az osztag parancsnoka.

A vita tárgyát képezte még az osztagok által alkalmazott járőrök éllovasainak eltávolodása a zömtől. Ez lényeges kérdés volt, hiszen a két éllovas végeredményben a járőr előretolt „szeme”. Velük az összeköttetés pedig csak megbeszélrt karjelekkel történhetett, így az 1-2 km-es eltávolodást eleve elvetették. Maradt a „Lovassági Gyakorlati Szabályzat” 2. füzetének 139. pontja által meghatározott távköz az éllovasok és a zöm között. Ezek szerint:

„Nyílt terepen a járőrtől 2–300 m-nél ne legyen messzebb. Ezt a távolságot éjjel, ködben vagy át nem tekinthető terepen vegye kisebbre.”⁶⁰

Felmerült egyéb csapattestek kikülönített felderítő erőkkkel való megerősítése is, pontosabban olyan gyorsan mozgókkal, amelyek a felderítési feladatokat időarányosan el tudták volna látni. Hiszen, pl. egy ezredparancsnoknak ahhoz, hogy idejében elhatározásra tudjon jutni, az általa alkalmazott felderítő résznek 3-4 óra időelőnyvel kellett rendelkeznie. Ebben az esetben várhatta csak el a parancsnok, hogy pontos információkat kapjon

- az ellenség által elért, vagy megszállt terepszakasról,
- általános csoportosításáról, tűzrendszeréről, s arról, hogy
- mely terepszakaszon számíthat az ellenség tűzérési behatására.

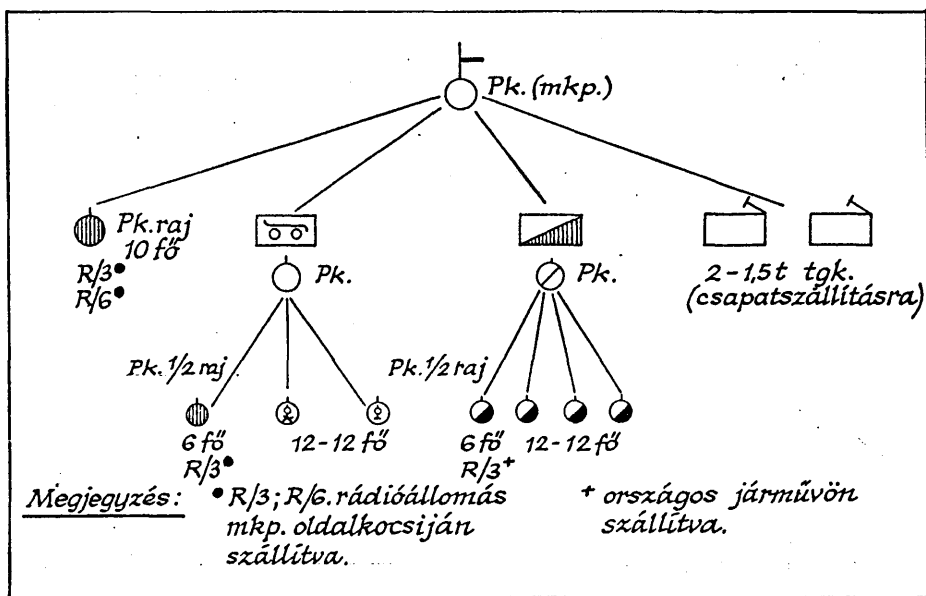
Ezeknek a feladatoknak a megoldhatósága alapján olyan szervezetekben gondolkodtak, amelyek mozgékonyak és megfelelő híradó eszközökkel vannak ellátva. (Az elgondolások helyességét bizonyítja, hogy a későbbiekben megalakuló felderítő zászlóaljok szervezésénél már figyelembe vették ezeket a gondolatokat is.) A szervezetek kialakításánál többféle megoldást javasoltak. Az egyik elgondolást a 101. oldalon látható ábra mutatja.⁶¹

A seregvonatok felderítő szervekkel történő biztosítása szintén előtérbe került. Egyes vélemények teljesen kizártnak tartották, hogy a vonatrészek biztosítására felderítő tevékenység is szükséges. A másik oldal azonban, főleg a gyorscsapatok tevékenységét és lehetséges feladatait figyelembe véve, fontosnak tartotta, hogy a vonatrészek biztosítása kiemelt feladatként kezelendő, és a felderítés ennek is az elejére kívánkozott. Az elgondolások alapján lovaspárokat terveztek a veszélyeztetett irányokba, hiszen ezáltal a különösen érzékeny vonatrészeket biztosíthatták a váratlan meglepés ellen. Továbbá megfelelő adatok birtokában lehetőség nyílt az ellenséges részek előli kitérésre, illetve a várható támadás elhárítására. A vonatrészek ilyen irányú védelme döntő hatással volt a további hadműveletek kimenetelére.⁶²

⁶⁰ *Ehrlich Géza*: A csapatlovasság alkalmazása. MKSz 1935. 1. szám, 46–47. o. (Hozzászólás a MKSz 1934. évi 8. számában megjelent „Csapatlovasság alkalmazása” c. közleményhez.)

⁶¹ *Vitéz Gátföldy Egon*: A megerősített gyalogezred felderítése. MKSz 1937. 12. szám, 22–24. o.

⁶² *Ordassy Pál*: Felderítés a seregvonatonál. MKSz 1934. 11. szám, 55–56. o.

Elgondolás a felderítő osztag híradó rendszerének megszervezésére.
(MKSz 1937. 12. szám, 22-24. o. alapján)

A felsorolt elgondolások, elképzelések minden esetben a gyors seregtesteken belül megszervezendő felderítő erők, s ezeken belül az ún. felderítő osztályok létrehozását szorgalmazták. Az osztályok szervezésére több lehetséges megoldást is szóba jöhetett, de a vélemények abban megegyeztek, hogy a létrehozandó szervezetben (legalább)

- egy motorkerékpáros szakasznak,
- egy gépkocsizó puskás századnak,
- egy páncélgépkocsi szakasznak,
- egy harckocsi szakasznak,
- egy gránátvető lövészzszakasznak és
- egy gépkocsizó rádiós rajnak jelen kell lennie.

Az így létrehozott felderítő osztály, az elképzelések alapján, képes lett volna a felderítési feladatok megoldására, és szükség esetén egyéb feladatokat is el tudott volna látni.⁶³

A közelfelderítés vizsgálatánál, a felderítési nemeknél elsőként, előtérbe kerültek a már említett kiképzési feladatok is. A járőrszolgálat mellett a figyelő, fülelő és

63 Vitéz Nagy Vilmos: Kerékpárosok a gyorsanmozgó seregtestekben. MKSz 1935. 6. szám, 43-49. o.

jelentő szolgálatba való kiképzés is a felvetések között szerepelt, de általánosságban a gyalogság, mint alapfegyvernem felderítő iképzését szorgalmazták.⁶⁴

A közfeldерítő feladatok szervezeti megoldása még ebben az inséges helyzetben sem okozott problémát. A hét katonai körlet által felállított vegyesdandárok szervezetében bár kikülönített felderítő erő nem volt, a kerékpáros zászlóalj és a lovas század képes volt a feladatok megoldására. A szükség szerint alkalmazandó gyalogos erőket pedig nem volt nehéz a gyalogezredek állományából létrehozni.

A gyalogezredek, közvetlen alakulatok nélkül, 3 gyalogzászlóaljból szerveződtek. Minden zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt. A puskás századok szervezetében 3 puskás és 1 könnyű géppuskás szakasz, a géppuskás századokba pedig 2 géppuskás szakasz, 1 árkász osztag és 1 távbeszélő járőr tartozott.

A kerékpáros zászlóaljak 2 kerékpáros puskás századból és 1 kerékpáros géppuskás századból álltak, amelyek szervezete megegyezett a gyalogzászlóaljak századainak szervezetével.⁶⁵

A fentiekben említett csapatok végig biztosíthatták a földi közfeldерítő feladatok megoldását, a páncéljárműves osztály felállítása (1 harckocsi század, 1 páncélgépkocsi század, 1 páncélvonat osztag, 1 műhelyszázad) csak bővítette a lehetőségeket.

A harcászati (gyakorló) feladatok széles skálán mozgatták a földi közfeldерítő erőket. A beállított helyzetek legnagyobb része támadó feladat volt, szervezetenként pedig hadosztály szerepelt, mint legnagyobb kötelék. A közfeldерítő erők feladataként szerepelt ezekben a feladatokban annak megállapítása, hogy milyen

- az ellenség csoportosítása, ereje, összetétele;
- milyen erőket mely irányokba tol el, különösen, hogy a saját szárnyak és arcvonal felé mily erőcsoportokat különít ki;
- előre előkészített védelme esetén, annak műszaki berendezése, kiépítettsége;
- a fedett megközelítési útvonalak, az előterep jellege, annak hatása a saját csapatokra.⁶⁶

Kiemelt feladatként kezelték a hadművelet előkészítésének időszakában a felderítés mellett a felderítéssel összevont szemrevételezést.

A szemrevételezés fontosságát kitűnően bizonyítják azok a harcászati feladatok is, amelyek felderítés szempontjából többszöri kiegészítésre szorultak. Ebben az esetben a felderítés kiegészítése új felderítő erők alkalmazása mellett tiszti szemrevételező csoportokat is jelentett. Bár hivatalosan nem a kimondott felderítés volt a feladatuk, az általuk gyűjtött (szerzett) adatok nemegyszer felülmúlták a felderítő osztagok és járőrök eredményeit. Az előterep pontos megfigyelése mellett az ellenség védelmi rendszerének szakszerű felderítését is elvégezték, a várható támadási irányok figyelembe vételével.⁶⁷

64 *Vitéz Halász János*: Járőrszolgálat. MKSz 1932. 11. szám, 49–61. o. *Vitéz Halász János*: Figyelő, fűlelő és jelentő szolgálat. MKSz 1933. 6. szám, 43–49. o. *Gruber Béla dr.* ny. Őrnagy: Egynéhány szó a gyalogságnak a felderítő szolgálatban való kiképzéséről. MKSz 1931. 9. szám, 59–64. o. *Üregdy-Nagy László*: Még néhány szó a gyalogságnak a felderítésben való kiképzéséről. MKSz 1932. 2. szám, 47–51. o.

65 Tóth S.: i. m. 55. o.

66 Harcászati feladatok, 7. füzet. Támadás megerősített állásban lévő ellenség ellen. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1934. 3. o.; *Bengyel Sándor* vkszt. ezredes: Felső vezetés II. (Gyakorlati) rész 8. füzet. 9–10. o.

67 Harcászati feladatok, 9. füzet. Hegyi háború (Támadás) A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 12. o.

A földi közelfelderítés volt az a felderítési nem, amely csaknem teljes egészében ki tudta vonni magát a trianoni tiltások hatása alól, hiszen a végrehajtó erők (lovás, kerékpáros, gyalogos) rendelkezésre álltak. A szabályzatban lefektetett elvek megfeleltek a kialakult viszonyoknak, sőt túl is mutattak azokon. A fejlesztés lehetőségét, a földi közelfelderítés tekintetében, a harckocsik és a páncélgépkocsik majdani rendszerbe állításában látták és ezek az elgondolások a harcászati példákban meg is jelentek. Érdekes módon az európai országok közül ebben az időben szinte, kizárólag a francia elgondolásokat kísérték figyelemmel. A francia felderítő csoportok szervezetének és tevékenységének elemzése többször megjelent a Magyar Katonai Szemle különböző számaiban.

A földi közelfelderítés tehát ebben a vizsgált időszakban rendelkezett mindazon elméleti és szervezeti elemekkel, amelyek képessé tették volna arra, hogy szükség esetén megfelelő módon végrehajthassa feladatát.

2. Repülő közelfelderítés

A repülőket, az első világháborús tapasztalatok alapján, nagy gyorsaságuk és működési sugaruk képessége tette arra, hogy mesterséges, vagy természetes akadályok, leplezett állások mögé is betekintsenek, oda, ahová a földi felderítés csak nagy áldozatok árán, vagy egyáltalán nem tudott eljutni. A fénykép felderítés elterjedése pedig egyértelműen a megbízhatóságot erősítette. Az ellenség földi és légi behatásai mellett egyedül az időjárási viszonyok befolyásolhatták a repülő felderítés eredményességét. A légi harc helyzet minden tekintetben behatárolta a közelfelderítő repülőgépek alkalmazási idejét, mélységét és magassági lehetőségeit.

A repülőknél meg kellett állapítaniuk az ellenség oszlopainak mélységét, erejét, az esetleges eltolásokat, továbbá az ellenséges erők valószínű szándékát. A lehetőségek függvényében fényképezéssel kellett pontosítani a védőállásaik részleteit: a főállást, előretolt állásokat, réseket, a szárnyakat, ütegfészkeket, tartalékokat, valamint az új műszaki munkákat.⁶⁸

A repülő közelfelderítés problematikája nem mozdított meg olyan szellemi forrásokot mint pl. a távelfelderítés esetében. Ezen belül is inkább a feladatok felsorolására szorítottak és minimális szó esett az alkalmazási módokról, az esetleges szervezeti lehetőségekről. A repülő-fényképfelderítés azonban a kivételek közé tartozott. Folyamatosan foglalkoztak ennek a felderítési módnak a lehetséges fejlesztésével. Eleve olyan készülékben gondolkodtak, amely mind a harcászati kiértékelés, mind pedig a térképészeti által támasztott követelményeknek megfelel.⁶⁹

A részletek pontos, maradandó felderítését is ez a mód biztosíthatta, és az (akár először szabad szemmel fel sem fedezett) gyors változások kiértékelés utáni pontosítása fontos adatokhoz juttathatta a vezetést. Jelentőségét azonban inkább védő ellenség ellen ismerték el, annak mozgása és a kiértékelés ideje közti különbség már időszerűtlenné tette az adatokat.⁷⁰

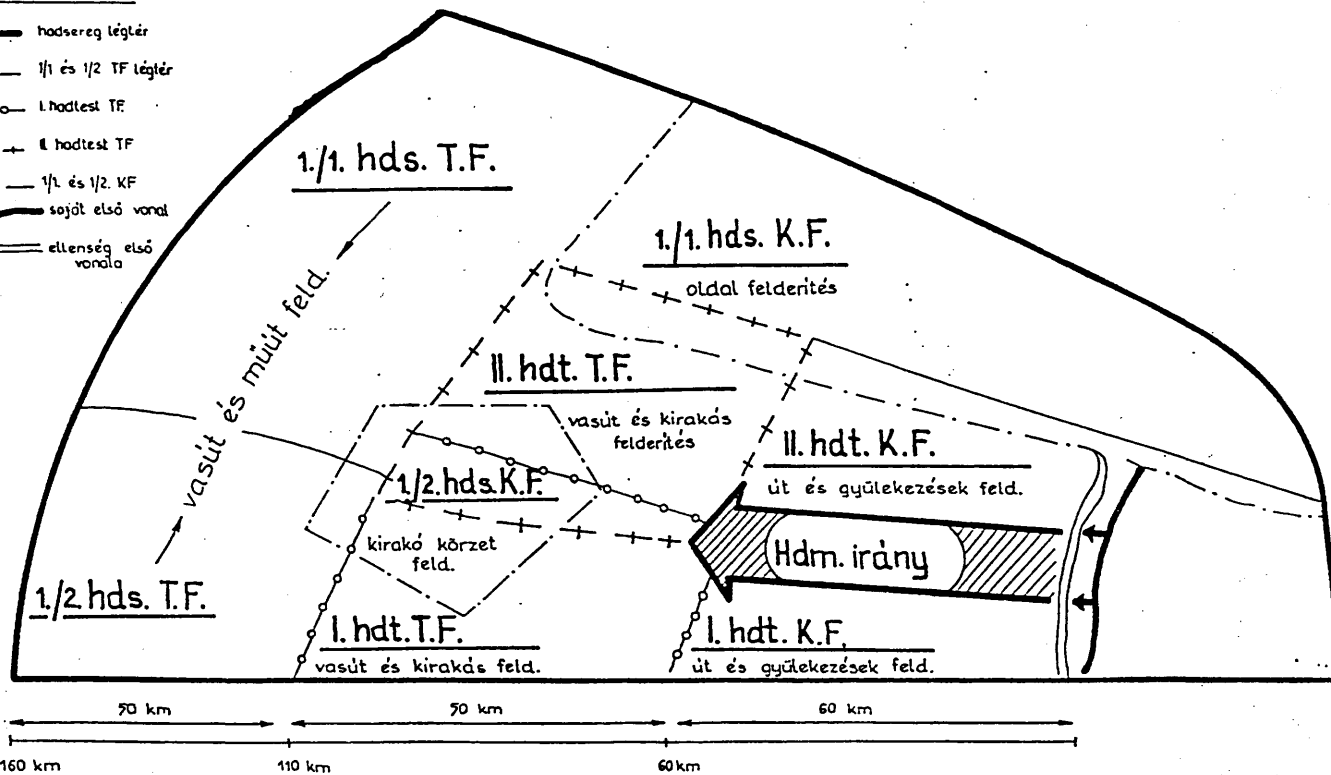
68 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 15.: A közelfelderítés. 195. pont, 99. o.

69 *Keksz Edgár*: Repülőfényképfelderítés. MKSz 1933. 7. szám, 124–126. o.

70 *Berger Károly* vkszt. alezredes: A vezetés kézikönyve, II. rész. Alkalmazási elvek és parancsadás. Budapest, 1930. 183. o.

JELMAGYARÁZAT

- hadsereg légtér
- 1/1 és 1/2 TF légtér
- I. hadtest TF
- II. hadtest TF
- 1/1 és 1/2 KF
- saját első vonal
- ellenség első vonala

A légtér felosztása és a feladatok. Az MKSz 1938. 6. sz. (A földi erőkkel való helyes együttműködés) alapján.

Az 1925-ös locarnói, majd az 1927-es párizsi egyezmény a trianoni tiltásokat nagyban átértékelt. Megszűnt a Légügyi Ellenőrző Bizottság, feladatát a magyar kormány hatáskörébe utalták. Ennek eredményeként 1929-re három felderítő századot állítottak fel, (Fokker c. v.) fényképező alcsoport elnevezéssel. 1936-37-re pedig a „titkos” légiőr kilenc felderítő repülőszázaddal, ezen belül hét közelfelderítővel, rendelkezett (He-46, He-70).⁷¹ A közelfelderítő századok a vegyesdandárok szervezetébe kerültek, így ismét komoly lépés történt előre a hadsereg hadrendjének korszerűsítése terén.⁷²

A harcászati feladatok megoldásakor a közelfelderítő repülőszázaddal, mint alapvető szervezettel számoltak. A hadosztályparancsnok így a század parancsnokának adta ki parancsait, rendszerint személyesen és szóban. Ez a parancs a következőket tartalmazta:

1. Tájékoztató – a saját és a szomszédos helyzetről;
 - a felderítésre kiküldött lovasságról;
 - az ellenség helyzetéről.
2. Szándék
 - saját- és szomszédos csapatok, felderítő osztagok menetvonal, célja;
 - a hadosztályparancsnok helyzetmegítélése.
3. Feladat
 - a felderítő sáv pontos határa;
 - mely utakat, területeket kell egyszeri felderítéssel, mely részeket állandó megfigyeléssel felderíteni, a fényképfelderítés mire terjedjen ki;
 - minek a felderítésére helyezi a hadosztályparancsnok a fő hangsúlyt.
4. Kinek
 - hová, milyen eszközzel kell jelenteni.
5. Összeköttetés
 - a repülőtérről.
 - egymással.
7. Vadásziprepülőket
 - kirendelt-e és milyen feladattal.⁷³

A századok a dinamikai részben már csak nagyon ritka esetben kaptak új intézkedést, a feladatokban már csak az általuk közölt információk jelentek meg.

A repülő közelfelderítés helyzetét a tiltások döntően befolyásolták, így nem tudták az elvárt szinten kialakítani a működéshez szükséges körülményeket. A megkésett szervezeti és technikai fejlesztés 1937 végéig nem tudta utólni a repülő közelfelderítésre kidolgozott, kialakított elveket, elméleti kérdéseket.

⁷¹ Bonhardt Attila–Sárhidai Gyula–Winkler László: A magyar királyi honvédség fegyverzeté I. rész (1920–1944) Budapest, 1993. 245. o.

⁷² Tóth S.: i. m. 63–64. o.

⁷³ H. Tk. I. 55. o.; Parancsadás ou. 70–72. o.

3. Harcfelderítés

Az ellenség közelében minden parancsok kötelessége volt, hogy az ellenségről és a terepről, minden eszköz felhasználásával, minél pontosabb adatokat szerezzen. Ezzel párhuzamosan számítani kellett az ellenség váratlan megjelenésére is, így ebben az időszakban a felderítés és a biztosítás⁷⁴ szorosan kiegészítették egymást.

A harc megkezdése előtt rendszerint a csapatlovasság feladata volt a harcfelderítés bevezetése, majd a két fél közötti távolság csökkenésével került sor a gyalogság ilyen irányú alkalmazására. Ebben a helyzetben a gyalogság a harcjárőrök sűrű felderítő övét tolta maga előtt, hogy az ellenség felderítését és rajtaütését megakadályozza, de főleg azért, hogy az ellenség leplét áttörve – ha kellett harc árán is – annak első vonalát megállapítsa, és felderítse gyenge pontjait. Ezen harcfelderítés legmegfelelőbb és fő eszköze a golyószórós rajból kialakított harcjárőr volt. Esetenként géppuskákat is alkalmaztak a járőrök megerősítésére.

Védelemben az álló figyelő szolgálat működtetése került előtérbe, fő feladatát pedig az ellenség előrevonási útvonalainak és az előtér felderítése képezte. Ebben az esetben léggömbökkel történő figyellel egészítették ki a figyelőrendszert. A gyalogsági repülő alkalmazása is a harcfelderítésnél merült fel. Feladatát az összeköttetés folyamatos biztosítása és fontos részletek (ellenséges parancsnoki harcálláspontok, ellenséges ellenlökések, betörések, visszacsapások, az ellenség rohamra történő előkészületei) pontosítása adták.⁷⁵

A harcfelderítés, mint önálló felderítési nem, nagyon ritkán szerepelt a különböző tudományos munkákban. Általában más felderítési nemekkel együtt, kiegészítésként említették csak meg. Elsősorban az ellenség leplező és biztosító övének áttörése, illetve a szárnyak, hézagok harccal való pontosítása, ezen belül ennek különböző módszertani és szervezeti vonzatai kerültek előtérbe. Az alkalmazandó erők nagyságát és minőségét a mindenkor kialakult helyzet alapján próbálták megállapítani. A meghatározók ebben az esetben a következők voltak:

- az aktuálisan folyó harctevékenység fajtája;
- a szemben lévő ellenség tevékenységének jellege, annak foka;
- az előtér fedettsége, év- és napszak.

A harcfelderítés mindenkori végrehajtására megfelelő erőkkel rendelkeztek. A különböző fegyvernemek kijelölt (vagy kombinált) részei képesek voltak a harcfelderítési feladatok végrehajtására, az elvekben megfogalmazott elgondolások megoldására. Szervezetileg a már említett golyószórós rajtól egészen század-erejű harcfelderítő részek alkalmazásával számoltak, de megerősítő és támogató csapatokat is számításba vettek. Úgynevezett „elemi egységként” (főleg nagyobb távolságokra és oldalba) lovas felderítő járőrrel, felderítő osztaggal, vagy (erősebb ellenséges ellenállás letörésére, illetve egyéb feladat megoldására pl.: fontos terepszakaszok elfoglalására) tiszt vezette gyalog golyószórós rajjal, továbbá különleges felderítésre vezérkari műszaki tiszt vezette járőrökkel számoltak.⁷⁶

⁷⁴ A biztosítás célja, hogy a saját csapatokat az ellenség földi megfigyelése, meglepő tűzhatása és rajtaütésszerű támadása ellen megóvja és ezzel a saját csapatok eltervezett alkalmazását biztosítsa.

⁷⁵ H. Sz. I. rész. V. fejezet, 16.: A harcfelderítés 206–210. pont, 103–104. o.

⁷⁶ Berger Károly: i. m. II. rész. 177. o.

Végeredményben az ellenség folyamatos figyelése, magatartásának felderítése az arcvonalban és az arcvonal mögött, a szárnyak megállapítása, az ellenség hézagainak kifürkészése, a tűzérés csoportosításának megállapítása, az arcvonalközeli tartalékok felderítése a harc minden formájában – legyen az támadás, vagy védelem – mind-mind a harcfelderítés feladatai közé tartozott. A csapatok minden utasítás és parancs nélkül kötelesek voltak arcban, oldalban és hátban állandóan felderíteni, ami egyúttal a biztosítást is szolgálta. A harc szünetében is folyamatosan újból és újból működtették a harcfelderítést, azt semmilyen körülmények között nem szüneteltethették.⁷⁷

4. A tűzérési felderítés

A tűzérési felderítés lényegében a közel- és a harcfelderítés kiegészítésére szolgált, biztosítva a szükséges adatokat az ellenségről, helyzetről és a terepről a tűzér vezetés számára.

Alapját a parancsnokok személyes szemrevételezése és figyelése adta. A tűzérés földi és légi felderítő szervekkel rendelkezett. Földi felderítő szervei a tűzérfelderítő járőrök, a tűzér összekötőtisztek, a figyelők, a tűzermérők és a térképezők; légi felderítő szervei a tűzérrepülőök és a léggömbfigyelők voltak.⁷⁸

A felderítő járőrök jelentették a tűzérési felderítés legfontosabb eszközét. Feladatukként szerepelt:

- az ellenség felderítése, főleg állófigyelés útján;
- folyamatos összeköttetés és érintkezés fenntartása a legelől lévő gyalogsággal, ezen belül felderítési adatok átvétele, illetve átadása;
- saját tűzérési tűz megfigyelése, mint segédfigyelés, az ütegparancsnokok főfigyeléseinek kiegészítésére;
- terepfelderítés
 - a) a küzdő rész és az ellenség között;
 - b) megfelelő lövegállások, figyelőhelyek kiválasztása céljából;
 - c) előrevonási (közlekedési) útvonalak megállapítása érdekében.

Ezred- és osztályparancsnokok által alkalmazott felderítő járőrök, egyes esetekben, a szomszéd hadosztály sávjából is végezhettek figyelést, illetve ezzel együtt szárnybiztosítást.

Többször alkalmaztak, lovas járőrökkel és közelfelderítő osztagokkal együtt, egyes tűzérfelderítő közegeket is konkrét feladatok megoldására.

A tűzér összekötőtiszteket a tűzér csapatparancsnokok azon harccsoport, vagy gyalogegeység parancsnokához rendelték ki, amelyek támogatását feladatuk kapták, de csak abban az esetben, ha a tűzérés és a gyalogság parancsnoka nem tartózkodott egy helyen.

A tűzérfigyelők megfelelő műszerekkel ellátva, külön rendszert alkotva, a harcterület minden részét megfigyelés alatt tartották. Megfigyeléseiket a kiküldő tűzérparancsnoknak jelentették, de szükség esetén és fontos adat birtokában a legközelebbi gyalogegeység parancsnokát is tájékoztatták.

⁷⁷ Hatházy Elemér m. kir. 1. honvéd gyalogezredbeli főhadnagy: A gyalogság harctéri szolgálata és harca. Budapest, 1927. 11–12. o.

⁷⁸ H. Sz. I. rész. V. fejezet, 17.: A tűzérési felderítés. 211–213. pont, 104. o.

A tűzermérők feladatai a következők voltak:

- az ellenség fedett útegeinek felderítése, esetenként részvétel azok leküzdésében;
- a saját útegek számára, a célok és a saját lövegállások bemérésével, megteremteni a belövésmentes, meglepetésyszerű hatáslövés lehetőségét;
- a többi felderítő szervekkel együttműködve az összegyűjtött felderítési adatokat feldolgozni és közreadni.

A mérőrendszert minden esetben azonnal felállították, amint feltételezhetővé vált, hogy a szemben álló ellenség tűzértséggel rendelkezik. Ebben az esetben a hadosztály tűzérparancsnok intézkedett a mérőrendszer felállítására, az intézkedés magában foglalta a mérősáv határait, a fő mérőterületet és a híradó összeköttetést a tűzérparancsnok és a mérők között.⁷⁹

A tűzérrepülők és léggömbfigyelők a tűzértségi tűz gyors és biztos irányítását (vezetését) segítették elő olyan célok ellen, amelyeket a földről nem láthattak be. A lehetőségek függvényében minél több tűzérrepülőt működtettek a szakadatlan figyelés érdekében. Fontos feladatnak tekintették, hogy a tűzértségi és az egyéb felderítés teljes összhangban működjön és még azt is, hogy észleleteiket kölcsönösen és folyamatosan kicseréljék.

A tűzértségi, mint állandóan jelenlévő és nagy hagyományokkal bíró fegyvernem, folyamatosan szerepelt a tudományos munkákban. Főleg szervezeti és technikai kérdésekben folytattak vitákat és mondtak véleményeket, kevésbé érintve a tűzér-felderítés problémakörét. Egységes vélemény alakult ki viszont abban a kérdésben, hogy a tűzértségi felderítés csak egységes rendszerben, a teljes harcterület lefogatásával és az összes lehetséges felderítő szerv működtetésével oldhatja meg feladatát. A gyalogos erőkkel való együttműködést különösen fontosnak tartották, ezen belül a felderítési adatok átadását és átvételét kivétel nélkül megemlítették a témával foglalkozók.

Szervezeti téren a trianoni tiltások csak a nehéztűzértségi alkalmazását korlátozták, a közepes és könnyű tűzértségi végig jelen lehetett a különböző szervezetekben. Az első megalakuló magasabb kötelék – a vegyesdandár – állományába szervezett tűzérosztály mérő alakulata és az útegek által alkalmazott járőrök alkották a felderítő részeket, a fővezértségi közvetlenjeként szereplő négy tűzérűteg is ilyen szintű felderítő járőrökkel rendelkezett. 1930-ra hét ezredparancsnokságot, hét osztályparancsnokságot, huszonegy tábortűzeget, hét mérő századot és egy lovas tűzérosztály-parancsnokságot hoztak létre. A gépkocsizó csoport felállítása pedig két gépvontatású tarackos üteg felállítását jelentette, amelyek felderítő részeit, szükség esetén, gépkocsival tudták alkalmazni. 1937 végére a meglévő hét mérőszázad mellett már majdnem húsz gépvontatású üteg biztosította, hogy a fegyvernemen belül szerveződő felderítő részek mozgáslehetősége bővüljön.⁸⁰

A tűzér-felderítés gyakorlati alkalmazásával a harcászati gyakorló feladatok szinte nem is foglalkoztak. Egyedül a rendszer megszervezésének kérdései kerültek előtérbe, kiemelve a tűzérparancsnok koordináló és irányító tevékenységének jelentőségét. Kivétel nélkül utaltak azonban arra, hogy

79 U. o. 215–219. pont, 106–107. o.

80 Tóth S.: i. m. 59–61. és 65–66. o.

– a jól megszervezett tűzérfelderítésnek hézag nélkül biztosítania kell a harcmező folyamatos megfigyelését

– a gyalogsággal való folyamatos együttműködés nem szünetelhet;

– a tűzérfelderítésnek rugalmasan alkalmazkodnia kell a kialakult helyzethez és feladatvégrehajtását semmilyen esetben sem szüneteltetheti.⁸¹

A tűzérzési felderítés az egyik legfontosabb és legpontosabb felderítési nem volt a felderítés rendszerében. Alapját a figyelés adta, amelyet a földről és a levegőből egyaránt végeztek. Elméletileg a közel- és harcfelderítés kiegészítésére szolgált, de rendszerben működtetve önállóan is meg tudta oldani felderítési feladatait.

5. A műszaki felderítés

Feladatát az elvégzendő műszaki munkák és az azok végrehajtását befolyásoló tényezők megállapítása képezte. Olyan esetben, ahol nagyobb műszaki tevékenységre lehetett számítani (erőszakos folyamatkezelés, szétrombolt fontos műtárgyak helyreállítása, támadás erődített állásokra stb.), nagyobb előrelátással és precizitással kellett megtervezni a felderítést. Ez elsősorban a legfontosabb műszaki részletekre vonatkozott, ezen belül a rombolt műtárgyak méreteire, a rombolás mértékére, a helyreállítás lehetőségeire, a helyszínen található és felhasználható műszaki anyagok felderítésére. Kiemelten kezelték a műszaki felderítést az ellenség megerősített állásaira történő támadás és a saját védőállás megválasztása illetve kiépítése előtti időszakban.

A műszaki felderítés tekintetében többnyire elegendő volt, ha egyes felderítő osztagokhoz vagy járőrökhöz műszaki szakembereket osztottak be, más esetben azonban önálló műszaki felderítő járőröket is alkalmazhattak.⁸²

A különböző műszaki felderítéssel kapcsolatos elgondolások széles skálán mozogtak. Foglalkoztak az országleírások jelentőségével, amelyek már békében adatokat szolgáltatottak, s így előre megállapították a valószínűleg szükséges műszaki munkálatokat. Ezeket azonban csak kiinduló alapnak tekintették, a kialakult harc-helyzetek újabb és újabb változatokat hoztak magukkal és a műszaki szakemberek csak a helyszínen tudták pontosítani a feladatokat. Így a műszaki felderítésnek harcban nem csak a felderítést, hanem, rendszerint egyidőben, a műszaki munkálatot magát is végre kellett hajtania. Ezért többnyire műszaki járőrökkel, vagy nagyobb műszaki osztagok alkalmazásával számoltak. Célként tömören a következőket jelezték: a vezetésnek ahhoz, hogy megfelelő elhatározást tudjon hozni az elvégzendő műszaki munkákról és az azok végrehajtását befolyásoló tényezőkről, időben jelenteni kell

– a harctéren található műszaki felszerelést és anyagot; továbbá

– megállapítani és nyilvántartani a harctér (hadszíntér) termelési lehetőségeit.⁸³

A műszaki felderítést az ismeretes felderítési nemekhez sorolva hadászati (távol), harcászati (közel) és harcfelderítő jellegűnek is tekintették. Az alkalmazott eszközök szerint légi, földi és különleges műszaki felderítésben gondolkodtak. Ezen belül a

81 H. Tk. I. 69–71. o.

82 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 18.: A műszaki felderítés, 222–224. pont, 109–110. o.

83 H. Tk. I. 73–74. o.

különleges műszaki felderítés főleg az ellenség műszaki felkészültségének megállapítására szolgált.⁸⁴

A légi műszaki felderítés tekintetében a repülőőről végzett szemmegfigyelést és a légi fényképezést tekintették jó megoldásnak, igaz, a légifénykép kiértékelésének idővonzata többször bizonytalansági tényezővé lépett elő. Mégis a jövő útjának tekintették a fényképezéssel történő légi műszaki felderítést.⁸⁵

Szervezeti téren műszaki (utász) alakulatokkal a magyar királyi honvédség mindig rendelkezett. A vegyesdandárok megalakításakor a Fővezérség közvetlenjei között három utász zászlóalj, (a folyamórség rejtésében egy további utász zászlóalj), míg a dandárok gyalogezredeiben egy-egy utász osztag biztosította a műszaki felderítés szervezeti kereteit. A továbbiakban, a fejlesztés eredményeként, tovább növekedett a szakfeladatok ellátására alkalmas utász (műszaki) csapatok és parancsnokságok száma. 1937 végére a hadsereg tizenöt önálló utász századdal, négy vasútépítő és hidász századdal rendelkezett. Ezen kívül minden ezredszervezet rendelkezett műszaki felderítési feladatok ellátására alkalmas közvetlenekkel.⁸⁶

A műszaki felderítésre kijelölt erők általában gyalogosan, országos járműveken, illetve lovon mozogtak, majd a 30-as évek közepétől néhány esetben már gépkocsival is rendelkeztek.

A gyakorló feladatokban minden esetben a hadosztály műszaki parancsnok tett javaslatot a műszaki felderítésre, és ezt a hadosztályparancsnok kivétel nélkül, mindig elfogadta. A javaslat tartalmazta:

- a földi műszaki felderítés feladatát és az alkalmazott járőröket, továbbá azok menetvonalát;

- repülő műszaki felderítés feladatát (melyik területre figyeljen különösen, miről készítsen fényképvételt), végrehajtását (általában műszaki tiszt végezte); továbbá

- hogy képzeli az ellenség műszaki munkálatainak folyamatos felderítését.⁸⁷

A műszaki felderítő járőrök a harcfelderítő egységekkel mentek előre és a felderítés eredményét vázlatban rögzítve azonnal jelentették is. Egy földi műszaki felderítő járőr a legtöbb esetben egy árkász (utász) tisztből és négy-öt katonából állt. Ezek az első eredmények adtak azután alapot a további tevékenységre és a műszaki felderítés folytatására.

Az első felderítés alapján az állandó műszaki felderítést már a harccsoport-parancsnokokra bízta, miután azok szoros kapcsolatban volt az ellenség harcászati szintű felderítését végző erőkkel.⁸⁸ Ekkor a járőrök már az ellenséges vonalak egy szűk részének pontos felderítését kapták feladatul (pl. hidfőállás berendezésének felderítését stb.), továbbá a biztosító erőkhöz is beosztásra kerülhettek.⁸⁹

⁸⁴ Hadrendi adatokat, alkalmazott műszaki anyagokat és eljárásokat, továbbá egyéb műszaki szempontból fontos információk megszerzését értették ezen.

⁸⁵ *Schmoll Endre* m. kir. honv. ny. vkszt. őrnagy: *Haditechnikai alapismeretek*. III. k. A műszaki felderítés. Budapest, 1933. 183–189. o.

⁸⁶ *Tóth S.*: i. m. 59., 61., 65. o.

⁸⁷ A felderítést műszaki tisztek parancsnoksága alatt működő járőrök végzik, tevékenységük együttesen megszerelve kiterjed az egész harcsávra. Ahol nincsenek utászok, ott árkász erőket alkalmaznak.

⁸⁸ Harcászati feladatok, 24. füzet. Hadosztály támadása megerősített ellenséges állásokra. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 7–8. o.

⁸⁹ 1. számú példa a Harcászat tankönyv 1. füzetéhez. Feltevés. Budapest, 1926. 82–89. o.

A műszaki felderítés végrehajtását csak kiterjedt szakismeretekkel rendelkező parancsnok vezethette, hiszen a műszaki munkálatok szükségességét, a műszaki helyzet megítélését, elbírálását (hidak teherbírása, közlekedési vonalak állapota stb.), továbbá a munkateljesítmény és anyagszükséglet legnagyobb pontossággal történő megállapítását csak tapasztalt műszaki szakember végezhette. A felderítés eszközei az egyéb felderítő osztagokba és járőrökbe beosztott műszaki közegek, illetve önálló műszaki felderítő osztagok, járőrök voltak. Ez utóbbiak abban az esetben kerültek alkalmazásra, mikor a felderítés után azonnal el kellett végezni a műszaki munkálatokat is.

A műszaki felderítés folyamatosságát összességében sem alkalmazási elvi gondok, sem pedig szervezeti problémák nem akadályozták, így tevékenységét a vizsgált időszakban megfelelően tudta folytatni.

A Trianon után újjáalakuló Magyar Királyi Honvédség erőteljes lépéseket tett a megszabott kereteken belüli hadsereg minél előbbi felállítására. Ennek szervezeti oldala is komoly gondokat vetett fel, de még nagyobb problémát okozott az alkalmazással kapcsolatos elméleti kérdések kidolgozása.

A békeszerződés katonai rendelkezései nem érintették azt a kérdést, hogy a hadsereg milyen egységekből álljon, így ennek eldöntése jelentette az első problémát. Lényeges és ehhez kapcsolódó kérdésként merült még fel az egyes fegyvernemek optimális arányának megállapítása is. A lehetőségek közül végül a vegyesdandárt fogadták el, mint magasabb köteléket, két lényeges, meghatározó ok miatt. Először is ez a kötelék biztosította több fegyvernem együttes jelenlétét. Másodszor, lehetőséget nyújtott a fegyvernemek folyamatos, és egyben rejtett fejlesztéséhez. Így a már előzőleg elfogadott hét katonai körlet, egy-egy vegyesdandárt állíthatott föl, nem sértve meg a határozvány létszámkereteit.

1924-ben került kiadásra a mindent átfogó, jól kidolgozott Harcászati Szabályzat. Előírásai nem ragadtak le a meglévő szervezeti és technikai lehetőségek szintjén, hanem több tekintetben már a következő évekre is előremutattak.

A szabályzat a hadosztályszervezettel is kiemelten foglalkozott. Ennek magyarázata az lehetett, hogy a katonai vezetés a megfelelő szervezet kialakítása közben több lehetőséggel is számolt. A hadosztályszervezet végig a palettán szerepelt, így valószínűsíthető, hogy ezért is maradt a szabályzatban. Persze elképzelhető az is, hogy a már említett előrelátás miatt mint létrehozandó szervezeti elem szerepelt a pontok között, hiszen az első világháborús tapasztalatok feldolgozása még mindig folyamatban volt, és ott a hadosztályszervezet volt a legjellemzőbb.

A szabályzat V. fejezete a mind nagyobb jelentőségre szert tevő, és a hadseregek-nél egyre kiemeltebb helyre kerülő felderítő szolgálat tevékenységét koordinálta.

A fejezet távfelderítésben, közelfelderítésben és harcfelderítésben jelölte meg a felderítési nemeket, de kiemelten foglalkozott tüzérségi- és műszaki felderítés problémakörével is.

Távfelderítés tekintetében az elgondolás a következő volt: a légi távfelderítést a hadseregarancsnokságok (Fővezérség, seregcsoport) repülő századai, illetve a hadtestparancsnokságok távfelderítő repülő századai végezzék. Alsó határát a

főerők napi menetcélján túl, egy napi menettávolságra jelölik ki. Mélysége hadsereg-szinten 60 km-en túl, hadtest-szinten pedig 60 km-ig terjedhet. A repülő századoknak a hadműveletek különböző időszakában más-más feladat megoldására kellett felkészülniük. Ezen belül állandó- és időszakos feladatok szerepeltek a végrehajtási palettán.

A földi távelfelderítés a lovasság feladata volt. Legalább hadosztály erőben került kiküldésre, 40 km széles működési sávban. A saját csapatok felvonulása idején a határvédelem, majd pedig az ellenség határvédelmének áttörése szerepelt az elsődlegesen megoldandó céljai között.

A hadosztály felderítő osztagokat küldött ki, általában egy napi, vagy annál nagyobb menettávolságra. Az osztag egy, vagy több lovas századból állt, de megerősíthették még kisebb kerékpáros osztagokkal, gépkocsizó gyalogsággal, géppuskás osztagokkal, néhány löveggel, és páncélgépkocsikkal.

A lovas század erejű felderítő osztag általában 10 km széles sávot kapott és 3-4 felderítő járőrt alkalmazott, de ez a sáv szélesség a feladat függvényében változhatott. A járőrök 10-15 km-re távolodtak el az osztagtól és legalább 10 lovasból kellett, hogy álljanak.

A közelfelderítést – ezen belül a légi közelfelderítést – hadosztályonként rendszerint egy közelfelderítő repülő századdal tervezték végrehajtani. Feladatát általában egy napi menettávolságon belül, vizuális figyéléssel és fényképezéssel oldotta volna meg. A földi közelfelderítést gépkocsizó gyalogsággal, géppuskás osztagokkal, kerékpáros alakulatokkal, páncélgépkocsikkal és tüzérséggel megerősített csapatlovassággal tervezték. Szervezetként felderítő osztagok, felderítő járőrök és felderítő gyalogos osztagok szerepeltek. Kiküldési távolságukat a kialakult harchelyzet és a terep határozta meg. Közben folyamatos kapcsolatot kellett fenntartaniuk az állófigyelő rendszerrel az adatok gyors továbbítása és értékelése céljából.

A harcfelderítést a szabályzat kiemelten kezelte. Folyamatosan kellett alkalmazni támadásban, védelemben és találkozóharcban egyaránt. Általában csapatlovasság és a gyalogság hajtotta végre, de feladata lehetett minden fegyvernemnek. A harcfelderítés alapvető eszközei a harcjárőrök voltak, de tevékenységüket a földi figyelőhelyek és a léggömbfigyelők is kiegészítették. Egyes esetekben felderítő járőrök is végrehajthattak harcfelderítési feladatokat.

A tüzérségi felderítés alapját a tüzérparancsnokok személyes megfigyelése, a légi (tüzér felderítő repülő és léggömbfigyelők), valamint a földi (tüzér felderítő járőrök, tüzér összekötő tisztek, figyelők, tüzérmérők, térképezők) felderítő szervek képezték. A tüzérségi felderítés a közel- és harcfelderítést egészítette ki, abból a célból, hogy a tüzérparancsnokságok idejében megkapják a szükséges adatokat az ellenségről, a kialakult helyzetről és a terepről.

A műszaki felderítés tervezésének alapját az elvégzendő műszaki munkák és azok végrehajtását befolyásoló tényezők megállapítása képezte. A hadosztálytörzson belül a műszaki törzstiszt volt köteles javaslatokat tenni a műszaki felderítésre. A megszabott feladatokat a járőrökhöz beosztott műszaki szakemberek, illetve ritkább esetben önálló műszaki járőrök hajtották végre.

A műszaki közelfelderítés kapcsán a felső vezetés az alárendelt seregtesteknek műszaki felderítési feladatokat szabott (meghatározta, hogy mely területeken elegendő általánosságban a műszaki szükségletek, viszonyok megállapítása, mely

helyekre, irányokba kell bevezetni a részletes műszaki felderítést, ettől pontosan mit akar megtudni). Váratlan helyzetekben, fontos irányokban maga az illetékes parancsnok is elrendelhetette a műszaki felderítést felderítő osztagokkal.

A középső vezetésnél a vezető műszaki tiszt egységesen vezette a műszaki felderítést, és megtette javaslatait az előljáró parancsnoknak.

A felderítés megszervezése minden parancsnok állandó kötelessége volt. A kialakult helyzet függvényében kellett erre vonatkozó gyors intézkedéseket hozni, feladatokat tervezni és szervezni.

A parancsnoki képzés korabeli színvonala biztosította, hogy ezeket az intézkedéseket jól képzett, szakmájukat kitűnően ismerő parancsnokok adják ki. A közben megjelenő segédletek is nagy segítséget nyújtottak a felderítéssel kapcsolatos szakfeladatok megoldásához.

Összességében megállapítható, hogy az 1924-ben kiadott Harcászati Szabályzat felderítéssel foglalkozó része – összhangban a többi fejezet szellemével – megfelelően kidolgozott, és jól átgondolt munka volt. A szerkesztők igyekeztek a kor követelményeihez közel álló elveket felállítani, de az első világháború szellemisége azért fellelhető volt a sorok között. Ezzel együtt is igen nagy pozitívuma a szabályzatnak, hogy nem ragadt le a honvédség Trianon diktátumai miatt ledegradált, korszerűtlen és szűkreszabott lehetőségeinek szintjén. Mindez nagymértékben elősegítette a parancsnokok előrelátását és megfelelő alapokkal látta el őket a következő évek szervezeti elgondolásának megvalósításában. Ezt kitűnően bizonyítják a feldolgozott harcászati feladatok is, hiszen ezek tartalmilag is előremutattak, és rákényszerítették a parancsnokokat az új elvekben, új szervezetekben való gondolkodásra.

A szabályzat életképességét kitűnően bizonyítja az a tény is, hogy a következő átfogó Harcászati Szabályzat csak 1938-ban került kiadásra.

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

HOGYAN KERÜLT MÉSZÁROS LÁZÁR A BATTHYÁNY-KORMÁNYBA?

Mészáros Lázárrol, az első független felelős magyar minisztérium hadügyminiszteréről hosszú időn át meglehetősen ellentmondásos kép élt a köztudatban. Petőfivel történt nevezetes összetűzése következtében mint „nyakraválós tábornok” vonult be az irodalomtörténetbe, s ez a kép, a formákat a tartalomnál előbbre helyező unalmas hivatalnok-katona képe kísértett a történeti irodalomban és a publicisztikában is. Az 1848 augusztusi katonaillesztési vitában szembetalálta magát a Batthyány-kormány baloldali ellenzékével s az ezt támogató radikális sajtóval, de a kormánypárti képviselők jelentős része is „nemzetibb” hadsereget akart annál, mint ami Mészáros szakmailag kiérleltebb törvényjavaslata következtében létrejött volna. Batthyány lemondása után a végrehajtott hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmányban Kossuthal voltak állandó hatásköri összeütközései. A harctéren sem termett számára több babér. Mészáros nem volt tehetséges hadvezér, soha nem nyert csatát, vagy ütközetet, s így alakja elhomályosult a szabadságharc sikeres hadvezérei, Görgei, Bem, Damjanich, Klapka, Perczel mögött. Holott Mészáros, mint a Batthyány-kormány egyetlen, 1848 októbere után is hivatalban maradt minisztere, hervadhatatlan érdemeket szerzett már ezzel a maradással is, hiszen a honvédsereg többtucatnyi tisztje számára az ő személye jelentette a garanciát arra, hogy az önvédelmi háborúban a magyar fél áll a törvényesség talaján.

A Mészáros iránti érdeklődés az 1970-es évek második felében élénkült meg, előbb akkor, amikor Nemeskürty István a negyvennyolcas hadsereg katonaforradalmáiról írott munkájában megpróbálta „rehabilitálni”, majd akkor, amikor alig egy év múlva a sajtó hírt adott arról, hogy a Mészáros hamvainak is helyt adó titley-i temetőt fel akarják számolni, s azokat a csontokat, amelyekért a hozzátartozók nem jelentkeznek, közös sírba akarják temetni. A honvédelmi és a kulturális minisztérium diplomáciai akciót kezdeményezett a hamvak hazahozatalára, a másik oldalon viszont egy emigráns szervezet – Mészáros nemlétező végakarátára hivatkozva – egy ideig megakadályozta a csontok hazatérését.¹

A kutatás megelégnülését jelzi Mészáros akadémiai székfoglalójának kiadása,² illetve azok a – nagyobb részt Ács Tibor nevéhez köthető – tanulmányok, amelyek az első magyar hadügyér pályájának egyes szakaszait mutatják be. A Mészáros bajai újratemetése alkalmából tartott konferencia előadói főleg Mészáros 1848–49-es és emigrációs ténykedését állították vizsgálódásuk középpontjába.³ Az életmű kiadásában így is komoly adósságai vannak a magyar történettudománynak, hiszen Mészáros emlékiratai és emigrációs levelezése mindmáig csak csonka és pontatlan kiadásban hozzáférhető.

Az életrajz sok nyitott kérdése közül az egyik legizgalmasabb az, hogy miként és miért került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba. Nemeskürty István – Mészárosnak Széchenyihez fűződő, kétségkívül szoros kapcsolata alapján – azt feltételezte, hogy Mészároszt Széchenyi ajánlotta a kinevezett miniszterelnöknek, Batthyánynak.⁴ Az állítás tarthatatlanságára Nemeskürty kritikusi azzal felhívták a figyelmet, arra hivatkozva, hogy Mészáros hazatértekor Széchenyi a következő sorokat írta naplójába: „Hogy Mészáros helyett nem Hrabovszkyt bízták meg... az halálos vétek. Csak kérdeztek volna meg engem!” A nemes gróf állandó kedélyhullámzásait ismerve, persze nem lenne meglepő, ha mégis ő javasolta volna Mészároszt, csak hogy a leendő hadügyminiszter neve Széchenyi 1848-as naplójában először március 25-én, a kormánylista nyilvánosságra hozatalát övező második napon fordul elő: „Úgy

1 *Solyoms Ede*: Mészáros Lázár Angliában. In: *Kölhegyi Mihály–Merk Zsuzsa*: Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 11. o.

2 *Mészáros Lázár*: A katonaságról. (S. a. r.: *Ács Tibor*) Budapest., 1979.

3 *Kölhegyi Mihály–Merk Zsuzsa* (szerk.): Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993.

4 *Nemeskürty*: i. m. 5. o.

hírlik, nem akceptálták Kossuthot és Mészárosot”. Mészáros nevét hiába keressük Széchenyi 1848 márciusi leveleiben is.⁵

De ha nem Széchenyi, akkor ki hívta fel a figyelmet Mészárosra? Varga János kutatásából kiderül, hogy Mészárosot már az Ellenzéki Kör március 9-i bankettje idején mint lehetséges hadügyminisztert emlegették.⁶ Igaz, március 16-án már Teleki László grófort emlegették lehetséges hadügyminiszterként. Egy 1848. március 19-én Pozsonyból a Kossuth-hoz közel álló „Hetilap”-nak küldött listán már Mészáros neve szerepelt, mint lehetséges hadügyminiszteré. Urbán Aladár ennek alapján joggal feltételezi, hogy Kossuth is egyetértett Mészáros jelölésével.⁷

Mészárosnak ugyanis viszonylag kiterjedt kapcsolatai voltak a hazai reformellenzék körében. Előfizetője volt a Kossuth, Szalay László majd Csengery Antal szerkesztette „Pesti Hírlap”-nak. Valószínűleg Széchenyi révén ismerkedett meg Deákkal, Eötvössel és Klauzál Gáborral is. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává történt választását Széchenyin kívül még olyan személyiségek támogatták, mint Eötvös József és Vörösmarty Mihály.⁸ Tudjuk, hogy levelezett Csány Lászlóval, a zalai ellenzék egyik vezetőjével is, akivel még a Radetzky-huszárezrednél ismerkedtek meg.⁹ Részvényese volt a Vukovár–Fiumei Vasútnak, a reformellenzék Kossuth vezette szárnyához kötődő gazdasági vállalkozásnak.¹⁰

Mindezek ismeretében tehát nem meglepő, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök Mészárosot kérte fel az alakítandó kormányban a honvédelmi tárca átvételére. Mészárosot ajánlhatta Kossuth, de pártolói között lehetett Eötvös és Deák is, noha az ő Mészárosához fűződő *személyes* kapcsolataira még kevesebb a konkrét adatunk, mint Kossuth és Mészáros kapcsolatára. Mészáros nemzeti elkötelezettségéhez kétség nem férhetett, magas rangja, intellektuális képességei és politikai kapcsolattrendszere egyaránt alkalmasak tették e pozíció betöltésére.

Mészáros felkérésével kapcsolatban azonban még így is sok a bizonytalanság. Ezek egy részét segít eloszlítani az az eredetiben reánk maradt felkérő levél, amelyet Batthyány Lajos miniszterelnök intézett az akkor ezredével hír szerint még Milánóban állomásozó huszárezredeshez.¹¹ E levél azért is megérdemli a közlést, mert tudomásunk szerint a Klauzál Gáborhoz intézett felkérő levélen kívül csupán ez az egy ilyen típusú okmány ismert a kutatás előtt.

„Igen tisztelt Ezredes úr!

Ő Felsége egy felelős magyar kormány alakításával bizván meg, tisztelettel szolítom fel nagyságodat, hogy ha hazafisága- és kitünő tehetségeivel az általam alakítandó kormány támogatására késznek nyilatkozik, abban a honvédelemsgazdálkodás tárcaját, melyhez a sorkatonaság kormánylatán kívül egy országos nemzet-őrség szervezete is köve van, saját felelőssége és ellenőrzése alatt átvegye. Minő szellemben legyen e kormány alakítva, arról Deák Ferencz ur – igazságügyi – Kossuth Lajos ur – pénzügyi – b. Eötvös József ur – vallás és közoktatás – Szemere Bertalan ur belügyi – miniszterek nevei kezeskednek. Fő törekvésem a kormányt úgy szerkeztetni, hogy azon elveket, melyek mellett az ellenzékkel küzdöttem, s melyek kormányra emeltek, legkevésbé se veszélyeztessem. Minő alakban legyen e kormány szerkeztve, arról nagyságod az idezárt törvényjavaslatból felvilágosítást vehet.

5 Széchenyi István: Napló. (S. a. r.: *Oltványi Ambrus*) Budapest., 1978. 1217. és 1254. o. A kritikákat l. *Spira György*: Amikor a szobordöntő szobrokat emel. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest., 1989. 402. o.; *Ács Tibor*: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1979/4. 635. o.

6 Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest., 1971. 81. o.

7 Urbán Aladár: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban. In: *Köhegyi Mihály–Merk Zsuzsa*: Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 23–24. o.; *Mészáros Lázár* emlékiratai. (Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*) Pést, 1867. I. k., 3. o. szerint Kossuth maga is írt neki április végén.

8 Mészáros: i. m. I. k., 11–12. o.; *Nemeskürty*: i. m. 12–13. o.; *Ács Tibor*: Mészáros Lázár. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest., 1995. 24–25. o.

9 OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1845. júl. 22. A levélben Csány úttján mély tiszteletét és őszinte hódolatát fejezi ki „Deák Ferenc nagy hazánkfliának”. V. ö. *Molnár András*: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: *Molnár András* (szerk.): Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Zalaegerszeg, 1990. 13. o.

10 OL R 306. Katonai iratok. 3. csomó. Mészáros Lázár iratai. Az ideiglenes, 1137. számú részvény, Valérol Antal, Batthyány Kázmér és Jankó Vince aláírásával.

11 Eredeti tisztázata. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften Sammlung, Series Nova 358. No. 2.

Várom mielőbbi nyilatkozatát, hogy a ministerium megválasztott tagjaival együtt nagyságodat Ő Felségének megerősítés végett bejelenthessem. Maradván tisztelettel, Pozson, Martius 22. 1848.

az igen tisztelt Ezredes urnak

kötelezettje

G. Batthyány Lajos
Minister Elnök"

[Kívül:]

„Magyar Ország Minister-elnökétől

Mészáros Lázár Ő Nagyságának, a Sárdinai király nevét viselő Huszár-ezred Ezredesének, Magyar
Academiai tagnak

*hivatalból
Stafetaliér*

Mayland"

A levél végérvényesen cáfolja azt a feltételezést, hogy Mészáros Széchenyi javaslatára került volna a minisztériumba. Batthyány a levelet március 22-én írta, Széchenyinek pedig 23-án ajánlotta fel a miniszterséget. A Széchenyi leveleiben megjelenő miniszteri névsorokban sem Mészáros, hanem a másik lehetséges hadügyminiszterjelölt, Teleki László neve fordul elő.¹²

A levél érdekessége, hogy Batthyány hangsúlyozza kormányának a reformellenzék által meghatározott karakterét. Ez egyszerre jelentheti azt, hogy Mészárost is hasonló elvek vallójának tartotta, de jelentheti azt is, hogy a Széchenyivel szoros kapcsolatban lévő huszárezredes számára hangsúlyozni akarta: a kormány nem a mérsékelt ellenzékiesség programját szándékozza képviselni.

A levél – hasonlóan a Klauzál Gáborhoz ugyanezen a napon intézett levélhez – csupán Deákot, Kossuthot, Eötvöst és Szemerét nevezi meg miniszterjelöltként. Ennek alapján bizonyossá válik Urbán Aladárnak az a megállapítása, hogy a miniszterelnök a többi jelölt személyét még nem tartotta véglegesnek.¹³

A levél további érdekessége, hogy Mészáros feladatkörét a sorkatonaság mellett a nemzetőrség ügyeinek intézésében jelöli meg. Batthyány ezt az elképzelést, tehát a nemzetőrség szervezésének a honvédelmi minisztériumra bízását képviselte a főrendi tábla 1848. március 23-i vitájában is, mondván, hogy ha olyan személyre tesznek szert, aki képes lesz „az első megalakításban szakértőleg eljárni”, akkor a kitzött feladatot a lehető legjobban fogják megoldani. De már ekkor jelezte, hogy „a tapasztalás fogja megmutatni, miként lehessen felosztani a tárcákat”. A másnapi vitában azonban Teleki László javasolta, hogy a nemzetőrség szervezését a minisztérium egészére bízzák, a tárca megjelölése nélkül.¹⁴ Végül is ez a változat került be a XXII. törvénycikk 35. §-ába, április 15-én pedig a minisztertanács úgy határozott, hogy „a nemzetőrsereg első felállítására a gróf miniszterelnököt fogja illetni”. Ebben része lehetett annak is, hogy a nemzetőrség szervezésének országos szintű irányítása nem tűrt további halasztást, Mészárosról pedig nem lehetett tudni, hogy elvállalja-e a honvédelmi miniszteri tárcát. Ezért döntött úgy másnap a minisztertanács, hogy futárt küld hozzá, „hogy végelhatározását jelentse ki”.¹⁵ Mészáros ezután, április 24-én közölte: elvállalja a miniszteri tárcát.

Kérdés, hogy a levél mikor jutott Mészáros kezébe. Emlékiratai szerint a milánói forradalom és a város kiürítése után március 30-án, Castiglione della Stiviere-ben kapott először leveleket és újságokat. Köztük a „Pesti Hírlapot”, amelyből megtudta, hogy ő is az első magyar kormány felterjesztett miniszterei között szerepel. „Kiesett kezemből a lap” – írja, de arról már nem szól, hogy kapott-e hivatalos felszólítást a minisztériumtól.¹⁶ Április 6-án Benedek Lajos ezredeshez írott levelében is csak arról ír, hogy sajnálja, amiért éppen őt választották, mert nem érez magában elegendő képességet a tárca

12 Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest., 1986.

13 Urbán: Batthyány, 79–80. o.

14 Urbán: Batthyány, 144. és 562–563. o.

15 F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest., 1989. 22. és 26. o.

16 Mészáros: i. m. II. k., 1–2. o.; Urbán: Mészáros, 24. o. szerint ez a március 26-i szám volt.

betöltésére. De nem is igen hiszi, hogy a miniszterségből lesz valami, mert a had- és a pénzügyet Bécsben nem akarják a kezükből kiadni.¹⁷ Április végén írt Batthyánnak, s a levél elküldése után kapta meg az április 16-i minisztertanács felszólítását: jelentse ki végre, elvállalja-e a miniszterséget vagy sem.¹⁸

Annak a gyűjteménynek az ismeretében azonban, amelyben Batthyány levele fennmaradt, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Mészáros valamikor megkaphatta ezt a levelet. Venceslas de La Croix, a gyűjtemény létrehozója 1848-ban a 40. (Koudelka) gyalogezred századosaként az osztrák hadügyminisztériumban szolgált. A szabadságharc leverése után – szenvedelmes autográfgyűjtőként – végigmazsolázta – vagy mazsolázhatta – a zsákmányolt magyar iratanyagot, s többszáz eredeti iratot szerzett meg gyűjteménye számára. Valószínűsíthető, hogy az aradi várparancsnokságnál is jó kapcsolatai lehettek, mert három aradi vártanú, Lázár Vilmos, Poeltenberg Ernő és Kazinczy Lajos egy-egy, Ernst törzshadbíróhoz intézett beadványa is az ő gyűjteményében található.¹⁹ A gyűjteményt eddig – tudomásunk szerint – három magyar kutató, Supka Géza,²⁰ Spira György²¹ és Katona Tamás hasznosította. (Supka azonban ezt állította, hogy, az általa közölt iratok 1927. július 15-én a Justizpalastban elégték, amellet közlési tele vannak téves fordításokkal és dátumbeli tévedésekkel.) Az mindenesetre bizonyos, hogy a levél a zsákmányolt magyar iratanyagból került La Croix százados birtokába, s ennek alapján valószínűsíthetjük, hogy Mészáros valamikor mégis csak megkapta azt.

17 *Friedjung, Heinrich*: Benedeks nachgelassene Papiere. Leipzig, 1901. 115. o.

18 *Mészáros*: i. m. I. k., 3. o.

19 Közli őket *Katona Tamás* (szerk.): Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Budapest., 1979. I. k., 228., 230–231., 235–236. o.

20 *Supka Géza*: 1848–1849. (S. a. r.: *Fábri Anna*) Budapest., 1985.

21 *Spira György*: Kossuth Lajos hagyatékából. *Századok*, 1994.

MAGYARORSZÁGI HADTUDOMÁNYI KÉZIRATOK ÉS NYOMTATVÁNYOK KATALÓGUSA A KEZDETEKTŐL A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A középkori és korai újkor magyar hadtörténeti kutatások döntően az eseménytörténetre koncentráltak, s csak annyiban foglalkoztak a hadtudományi forrásokkal, amennyiben azok konkrétan kapcsolódtak a hadi eseményekhez, illetve olyan személyiségekhez, mint Zrínyi Miklós vagy II. Rákóczi Ferenc.

A Hadtudományi Könyvtár által szervezett, 1994-ben megkezdett több éves kutatási program arra irányul, hogy az egykorú könyv(tár)jegyzékeket, valamint a ma létező könyvtárak gyűjteményeiben meglévő hadtudományi tárgyú forrásokat számba véve négy éven belül olyan nemzeti „Militárbibliothek”-katalógust hozzon létre, amely tartalmazza a történeti Magyarországon a XIV. század közepétől a XVIII. század közepéig megvolt „összes” hadtudományi kéziratos és nyomtatványt, az ezekre vonatkozó információkkal együtt. (Az összes alatt természetesen a forrásokban előforduló, illetve fennmaradt anyagot értjük.) A mai gyűjtemények számbavétele során feldolgozott anyag persze jórészt nem hazai provenienciájú, összegyűjtésük mégis elkerülhetetlen: egyrészt mert a mai kutatók számára létfontosságú „központi katalógust”-ként szolgálhat, másrészt mert a korabeli könyvtár-jegyzékekben említett művek azonosításához és értékeléséhez szükséges segédeszköz lehet.

A katalógus elkészítésének eszközül a számítógépes adatbázis-kezelő program kínálkozik, amely lehetőséget nyújt a több szempontú visszakeresésre és nagyban megkönnyíti a hiányos, szerző nélküli, nehezen azonosítható címek identifikációját. A gyűjtés alapvetően a nyomtatványokra irányul, mivel a leendő katalógus tételeinek túlnyomó többségét ezek fogják alkotni.

Az adatbázis és az elkészülő katalógus magában foglal minden olyan művet, amelyekben felfedezhető a katonai élet és harci tevékenység bármely területének elméleti igényű tárgyalása. A kritériumok felállításában segítségünkre vannak a műfaj klasszikus, modern kézikönyvei (*Marx János: Geschichte der Kriegswissenschaften...*, München–Leipzig, 1889., és *Maurice J. D. Cockle: A Bibliography of Military Books*. 2. ed. London, 1957.), noha a hadtörténettől a hadtudomány, a sebészettől a katonáorvoslás, az építészettől a hadiépítészet sok esetben nehezen választható el, s az elméleti igény, a katonai vonatkozások súlyának megállapítása, egyedi mérlegelést követel. A főbb témakörök: az ókori klasszikusok és kommentárjaik, erődítés-, ostrom- és tüzértechnika, ballisztika, pirotechnika, fegyverzettechnika, a gyalogság és lovasság taktikája és harcászata, hadijog, szabályzatok, katonáorvoslás, a hedvezetés kézikönyvei.

A katalógus időhatára a hadtudományi irodalom XIV. századi (Zsigmond-kori) magyarországi felbukkanásától az első nyomtatott magyar nyelvű hadtudományi munkák megjelenéséig (XVIII. század közepe) terjedő időszakot öleli fel.

A Magyarországi hadtudományi kéziratos és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig nélkülözhetetlen kutatási segédlet lehet nemcsak a hadtudomány művelői, de a könyvtárosok, könyvtár- és olvasástörténettel foglalkozó szakemberek számára is. E kutatási téma jelentőségét elsőként Zrínyi Miklós monográfiája, Klaniczay Tibor ismerte fel. Őt követve 1987-ben a XVI–XVII. századi magyar értelmiségről rendezett szegedi konferencián fogalmazódott meg egy ilyen, az értelmiségtörténet tágabb összefüggésrendszerébe állított kutatási program szükségessége. Ott hangozott el, hogy a külföldi művek hazai fogadtatásának vizsgálatakor „külön figyelmet kell majd szentelni a hadászati műveknek, tekintettel arra, hogy mennyire volt ezek információs anyaga „naprakész.” (*Zombori István: Külföldi művek magyarországi fogadtatása*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1988. 160. o.)

Ilyen előzményekre támaszkodva kezdődött meg a magyar hadtudomány írott forrásainak összegyűjtése és feldolgozása a Hadtudományi Könyvtárban, 1994-ben. Kutatási programunk szorosan illeszkedik a hazai olvasmány- és könyvtártörténeti kutatásokhoz, mindenekelőtt a Keserű Bálint által 1979-ben elindított szegedi könyvtártörténeti programhoz; a Borsa Gedeon és Vásárhelyi Judit irányította, „16–17. századi könyvek hazai egyházi gyűjteményeinkben” és a Kulcsár Péter vezette „Kéziratos bejegyzések nyomtatott könyvekben” kutatási irányokhoz.

A vállalkozás előmunkálataként a kutatási program résztvevőinek a következő publikációi jelentek meg, illetve állnak megjelenés alatt:

- A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Írták és összeállították *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor et alii*. Szerk.: *Klaniczay Tibor*. Budapest. 1991. Zrínyi-Könyvtár IV.
- *Hausner G.*: Zrínyi Miklós hadtudományi gondolatainak forrásai. In: A magyar katonai gondolkodás története az újabb kutatások tükrében. Budapest. 1994. A Hadtudomány című folyóirat melléklete, 18–27. o.
- *Uő.*: Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez. In: A magyar katonai gondolkodás története. Budapest. (Szerk.: *Ács Tibor*) 1995. 44–56. o.
- *Veszprémy László*: A katonai gondolkodás a Mohács előtti magyarországi latin nyelvű forrásokban. In: A magyar katonai gondolkodás... I. m. 1994. 9–12. o. Kibővített változata: I. m. Budapest. 1995. 11–22. o.
- *Uő.*: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1994. 144–147. o.
- *Domokos György – Hausner Gábor*: Moesch Lukács kéziratosa hadtudományi jegyzetei. Hadtörténelmi Közlemények, 1996. megj. alatt.

A kutatás terve

Kutatásunk kezdeti szakaszában a kidolgozott adatbáziskezelő programban feldolgozzuk a korabeli könyvjegyzékek adatait (kb. 2000 könyv birtoklására, használatára vonatkozó feljegyzésről tudunk – l.: *Monok István*: Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás. Olvasmánytörténeti dolgozatok, V. Szeged, 1993. 62. o.).

Munkánk első részét a mai magyarországi közgyűjteményekben fellelhető jegyzékekben talált könyvleírások feldolgozása jelenti. Ennek során megkíséreljük az egyes hadtudományi műveket azonosítani, könyvészetileg értelmezni és hadtudományi értéküket meghatározni. Második lépésben – egy esetleges későbbi pályázat keretében – elvégezzük a budapesti köz-, múzeumi és egyházi gyűjtemények (könyv- és kézirattárak, levéltárak) hadtudományi tárgyú anyagának katalogizálását, az autopszia módszerével. Előzetes becslés szerint ez az állomány 500 tétel körül mozog.

Az adatok feldolgozásának megkezdéséhez a szükséges hardver és szoftver rendelkezésünkre áll. A felhasznált szoftver – a Microsoft Access – előnye, hogy az ebben feldolgozott adatállomány más adatkezelő rendszerek alatt is futtatható (Windows szövegszerkesztőkben, valamint Excel 2.0–5.0 Lotus, Paradox, FoxPro, dBASE III–IV., Btrieve, s végül SQL rendszer alatt). Terveink szerint az adatbázis a Hadtudományi Könyvtárban minden kutató számára hozzáférhető lesz.

Adatfelvételünk, némi szükséges módosítással, a Borsa Gedeon és Pavercsik Ilona által a ma is meglévő könyvanyag katalogizálására kialakított adatlapot, valamint a Monok István által alkalmazott szempontokat tekintti kiindulópontnak (az előbbit az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Bizottsága is véleményezte, az utóbbiról l.: *Monok I.*: i. m. 60–62. o.). Ennek megfelelően az adatbázis tartalmazza:

- a) a jegyzékekben talált tételek eredeti olvasatát;
- b) a könyvek címléírását/feloldását (*szerző[ek] nevei*, azok nemzetisége, a *mű címe*, a kiadás[ok] helye[il], a *kiadás éve*, nyomdász[ok] vagy kiadó[ok] neve[il], a kötet terjedelme, *nyelve*, lelőhelye);
- c) a példány leírását (formátum, ha kolligátum, hányadik tagja a kötetnek, a kötetben szereplő ex libris, vagy supra libros szövegek, *possessor bejegyzések*, egyéb kéziratosa bejegyzések, az illusztrációk adatai, táblázatok);
- d) a kötetre vonatkozó információkat (*a mű tárgyszavazása, mely korra és területre vonatkozik*, a kötetre vonatkozó szakirodalom, egyéb megjegyzések).

A program lehetőséget ad arra, hogy bármely felsorolt, de különösen a kurzívval jelölt szempontok alapján keresést végezzünk az adatbázisban.

A szerzők nevét egységesen a British Library General Catalogue of Printed Books, tt. 1–360. London-etc. 1979–1987. alapján vesszük fel. Régi magyar szerzők esetén az MTA Irodalomtudományi Intézetében kidolgozott ajánlást, illetve a Régi magyarországi szerzők c. mű (Bp. 1989.) gyakorlatát követjük.

A tárgyszavazás alapjául a műfaj klasszikus és alapvető kézikönyvei, *Max Jähns*, illetve *Maurice J. D. Cockle* már idézett munkái szolgálnak.

A kutatás várható eredményei

Az egykorú könyvjegyzékek feldolgozása (a *'Keserű Bálint* szerkesztette Adattár a 16–17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez c. sorozatban megjelent könyvtörténeti kötetek tételeinek azonosítása és kiegészítése további jegyzékekkel), valamint a különböző gyűjteményekben ma is hozzáférhető hadtudományi munkák összegyűjtése és értékelése lehetővé teszi az európai hadtudomány hazai recepciójának megrajzolását a magyar történelem sorsdöntő századaiban. Egy, a korábinál sokkal árnyaltabb kép bontakozhat ki arról, hogy az egyes társadalmi rétegek a hadtudomány mely ágai és milyen színvonalú, milyen nyelvű művei iránt érdeklődtek. Ennek ismeretében a korszak legnagyobb összefüggő hadtudományi gyűjteménye, a Zrínyi-könyvtár vonatkozó részének jelentősége még jobban kiemelkedik.

Az előzetes mutatóvány-lista a nyomtatott hadtudományi művek 220 példányát veszi számba. A szám a Zrínyi-könyvtár 70 vonatkozó tételéhez viszonyítva jelentős; ugyanakkor elgondolkodtató, hogy csak Velencében 1570-ig 150 katonai tárgyú nyomtatvány jelent meg. A magyarországi gyűjtésben a példányok számát a mai gyűjteményekben található kötetek 1750 előtti, azonosított possessorai is jócskán növelhetik még. E több száz kötetes könyvanyag bemutatása és elemzése a hazai művelődéstörténet egy fontos területét helyezné alapvetően új megvilágításba. A katalógus szerkesztői az egyes könyveket nemcsak leírják, hanem tartalmukat is értékelik, így nem egyszerűen egy könyvészeti katalógus jön létre, hanem vele párhuzamosan egy mellőzött hazai tudománytörténeti disciplinát is elemző tanulmányok dolgoznának fel.

Munkánkat 1996-ban, sikeres pályázatunk eredményeként, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával végezzük. A pályázat tárgyát képező első kutatási évben a kidolgozott adatbáziskezelő programba feldolgozzuk a korabeli könyv(tár)jegyzékek adatait. Az első év után a kb. 2000 könyvlistából összeállított alaplistát tanulmányban értékeljük és mutatjuk be.

A program második és harmadik évében végeznénk el a budapesti köz-, múzeumi és egyházi, valamint a magyarországi, nem budapesti gyűjtemények hadtudományi tárgyú munkáinak katalógusba vételét. Ezt a negyedik évben kiegészítenénk a történeti Magyarország területén, a mai országhatárokon kívüleső gyűjtemények vizsgálatával. Végül a munka befejezéseként készítenénk el a Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusát.

MUTATVÁNY

Aelianus: De militaribus ordinibus instituendis more Grecorum. Authore Francisco Robortello Utensi. (Zs. J.: 312–313. o., Velence, 1551; uo.: 263. o.: De instruendis aciebus, Párizs, 1532, D.: 126. o. adiecta Theodiru Gaze translatio, D.: 173. o. Köln, 1532, in 80; Del modo di mettere in ordinanza. Trad. Francesco Ferrosi Velence, 1551 in 8° Zs. J.: 357. o.)

Architectura militaris/Germanico idiomate (Magán2 1701:149. o.; Italice Magán2 1707:173. o. in folio; ua. Gallice Magán2 1707:173. o. in 12°)

De arte equitandi, liber italicus (Magán2 1671:62. o.)

Basta, Giorgio: Il maestro di campo generale (Z. M.: 236. o. Milano, 1625 in 8° kétszer)

Basta, Giorgio: Il governo della cavalleria leggiera (Z. M.: 236. o. Milano, 1625, előbbivel kolligatum)

Beckler, Heinrich: in Hugonis Grottii Jus pacis et belli (Sopron 1665: 275. o. in 8°; uo. 1670k: 313. o. in 8° két kiadásban)

Bellus, Petrus: De re militari partes 11 (Jezsuita: 193. o. Velence, 1563, Magán1 1639: 135. o. Velence, 1563 in 8°)

Besonius, Jacobus; Theatrum instrumentorum et machinarium (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Billo, Johannes de: Praecipua dogmata bellica (Magán2 1701:149. o.)

Biringuccio, Vannuccio: Pyrotechnia (Zs. J.: 139. o. Velence; 1559, Zs. J.: 185, Velence, 1559, de másik kiad.)

Bisaccioni, Maiolino: Sensi civili sopra Il perfetto capitano di Rohan e sopra la Tactica di Leone imperadore (Z. M.: 238. o. Velence, 1642 in 4°, szöveg és kommentárok)

Boillot, Joseph: Artifices de feu et divers instruments de guerre (Z. M.: 246. o. Strassburg, 1603 in 2°)

Bozius, Thomas: De robore bellico (Jezsuita: 223. o. in 8°, Hannover, 1594???)

Böckler: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707:172. o. in 8°; uő.: Manuale Architecturae Militantis Magán2 1711: 322. o. in 12°/16°)

Böckler, Georg Andreas: Theatrum machinarum novum... Ex Germania in Latium translatum opera R. D. Henrici Schmitz (Z. M.: 244. o. Köln, 1662 in 2°; Magán2 1687:121. o.???)

Böckler: Schola militaris moderna (Sopron 1670k:310. o. in 8°; Magán2 1701:149. o.; uő.: Hauss und Feldt Schule Magán2 1711:315. o. in 4°)

Brancaccio, Lelio et al.: Carichi militari o Fucina di Marte... (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8° több traktátus)

Brechtel, Franz Joachim: Büchsenmeisterei. (Sopron 1634:74. o. in 8°; Büxen Weisserey Magán2 1711:318. o. in 8°)

Burger, Joachim: Singularium observationum juridico-politico-militarium (Magán2 1694:141. o.)

Busbequius, A. G.: De re militari contra Turcam instituenda (Magán1 1628: 121. o. in 8°)

Buchsenmaisterei, Unndt Von Kregs ordnung Unndt Handley (Magán1 1628: in 8°)

Buchsmaisterey, von Geschos, Buchsen, Puluer, Salpeter und Fewrewerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)

Capobianco, Alessandro: Corona e palma militare di artiglieria et fortificationi (Z. M.: 246. o. Velence, 1647 in 2°)

Cataneo, Girolamo: Dell arte militare libri V, ne quali si tratta il modo di fortificare... (Z. M.: 229. o. Brescia, 1608 in 4°)

Cellarius, Andreas: Architectura militaris oder gründtliche Underweisung... gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau (Z. M.: 228. o. Amsterdam, 1656 in 2°)

Cervellino, Enea: Militar disciplina (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

- Chabans (Sciaban), Louis de: Il bombardiero veneto. (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Chincherni, Alessandro: Lo scolare bombardiere (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Chirurgia campestris (Kassa 1671:99. o.)
- Collado, Luis: Pratica manuale dell'artiglieria (Z. M.: 247. o. Milano, 1606 in 4°)
- Colombina, Giovanni Barrista: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641)
- Conea Theatrum machinarum, italice (Magán2 1687:118. o.)
- Conrigius, Hermannus: De bello contra Turcas prudenter gerendo et variae dissertationes (Sopron 1671: 318. o.; uő: varii tractatus Sopron 1668:297. o. in 4°)
- Consilia Bellica Summorum Pontificum Imperatorumque (Magán1 1657: 185. o. in 4° minori)
- Corpus iuris militaris (Magán2 1694:141. o.)
- Delamon: De functionibus militaribus (Magán2 1687:120. o.)
- „De rebus militaribus”, Germanice (Magán1 1651:159.o.)
- Delineatio fortalitorum Hungariae et Croatiae (Magán2 1701:150. o.)
- Diffesa et offesa delle Piazze (Magán2 1667:43. o. in folio)
- Dilich, Wilhelm (Schäffer): Descriptio Turcicorum fortalitorum, Germanice (Magán2 1719:203. o. in 4°)
- Dissertationes Politicae Militaris (Magán2 1676:90. o. in 12°)
- Dögen, Matthias: Architectura militaris moderna. (Z. M.: 229. o. Amsterdam, 1647 in 2°; Magán2 1687:118. o.)
- Du Choul, Guillaume: Discorso... sopra la castrametatione... (Z. M.: 240. o. Padova, 1559 in 8°)
- Dürer, Albertus: De urbibus, arcibus castellisque condendis ac miniendis rationes... e lingua Germanica in Latinam Traductam. Parisiis, 1535 (Zs. J.:128. o.)
- Errard de Bar-le-Duc, Jean: Fortificatio das ist künstliche und wolgegründete Demonstration... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1604 in 2°)
- Essamine Militare (Magán2 1667:51. o. in 8°)
- Evoli, Cesare d': Delle ordinanze et battaglie (V. L.: 144. o. Roma, 1586)
- Exertitium Militare seu Regulae militares per imagines expressae (Magán2 18. sz. eleje: 219. o.)
- Figurae Propugnaculorum (Magán2 1667: 45. o. in 4°)
- Flaminio della Croce: Theatro militare (Magán2 1667:49. o. in 8°)
- Fortification buch in welscher (Sopron 1637:88. o. in folio)
- Frachetta, Girolamo: Il seminario de'governi di stato et di guerra... (Z. M.: 233. o. Velence, 1617 in 2°)
- Freitag, Adam: L'architecture militaire ou la fortification nouvelle (Z. M.: 358. o. Leiden, 1635 in 4°; uő: Architectura militaris und... Magán2 1711:315. o. in folio)
- Fronspurger, Leonhardt: Vom Kayserlichem Kriegß Rechten, Malefitz und Schulhänden Ordnung und Regiment (Sopron 1652:180. o. in folio; Sopron 1685: 353. o. in kleinen folio; Sopron 1668:297. o. in folio, magyar kivonata Z. M.:341. o.)
- Frontinus: Opera (Magán2 1672: 76. o. in 8°; Strategematum Magán2 1588: 6. o. in 4°; Magán2 1671:61. o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; 173. o. Köln, 1532 in 8°; Astutie militari, Z. M.: 240. o. Velence, 1543 in 8°)

Furtenbach, Josephus: Büchsenmeisterybuch (Sopron 1653:189. o. in folio; mint Büchsenmeistery-Schul... Z. M.: 244. o. Augsburg, 1643 in 2°) uő: Architectura universalis (Sopron 1684:349. o.); uő: Pixmagisteria (Magán2 1687:118. o.; Kunstspiegel??? (Magán2 1711:315. o. in folio)

Gallo, Fabio da Osimo: Regole di squadroni di fanteria (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gallucci, Giovanni Paolo: Discorso intorno al formare un squadrona (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gemeine Stretz Rgeln (D.: 157. o. in 4°)

Gentilini, Eugenio: Discorso sopra le Fortezze (Magán1: 118. o.)

Ghain, Jacobus: Exercitium militare (Magán2 1671: 62. o.)

Grotius, Hugo: De Marj libero (Sopron 1653:195. o. in 16. o.; Jezsuita 1660–1686: 41. o.); uő: De iure belli et pacis (Sopron 1667: 291. o. in 4°; uo: 313. o. in 8°; uo 1671:318. o., Magán2 1676: 88. o. in 8°; Magán2 1687:120. o.; Magán2 1707: 170. o.; Magán2 1708:175. o.; Magán2 1711:316. o. in 4°; P 1726:106. o.; P.: 1706: 182. o.; P 1714: 212. o. és 273. o.)

Comentarii Grotii (Magán2 1676: 89. o. in 8°)

Gruber, Johann Sebastian: Die heutige Kriegs Disciplin 2 Bde (Magán2 1711:317. o. in 8°)

Heidemann, Christoph: Architectura militaris (Magán2 1687:118. o., Neüherfürgegebene Kriegs Architectur Magán2 1701:156. o.)

Hero: De mechanicis bellicis (M. Z.: 452. o.)

(Himsel, Gebhard): Florilegium fortificationum tripartitum oder kurtze... Anweisung zu der ietzigen Zeit üblichen Krieges-Bau-Kunst... (Z. M.: 230. o. Halla, 1662 in 4°)

Italicus liber fortificationis (M. Z.: 472. o.)

Jacobi Comitum Parlialiorum: De re militari libri duo (D.: 173. o. Bázel, 1537)

Jus militare (Magán2 1694:143. o.)

Kriegss Manual (Magán2 1694: 275. o. in 8°)

Kriegs Ordnung zue wasser Unndt Brandt (Magán1 1628: 117. o. in folio)

Krigss RAth ader Consilium militare (D.: 157. o. in 4°)

Lackner, Kristóf: Galea Martis (Z. M.: 239., 240. o. Tubingae, 1625 in 8° két pld.)

La Noue, François de: Discours politiques et militaires (B. B.: 434. o., Bázel, 1587 in 4°)

Leo imperator (I. Bisaccioni, M.): De bello apparatu liber (Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Kassa 1671: 100. o.; Kassa: 171. o. in 8° és in 12° vagy 16°)

Leoninus, Rausner: Consilia bellica contra Turcam et orationes (Sopron 1670k: 308. o. in 4°)

Liber artis militiae (Csapodi 1515: Nr. 2329)

Lipsius, Justus: Saturnalium sermonum libri duo Benne: De militia Romana és Poliorceticon sive de machinis... (Z. M.: 234. o. Antwerpen, 1604; De militia Romana Magán2 1719:203. o. in 4°; ua. Magán2 1721:210. o. in 4°; Jezsuita 1707: 275. o. in 4°, Jezsuita 1660–1686: 8. o. Antwerpen, 1598 in folio)

„Lovon Ualo hadakozasrul mestersegh”, Germanice (Magán1 1642: 150. o.)

Machiavelli, Niccolò: Tutte le opere (IV: L'adte della guerra) (Z. M.: 196. o.)

Maletus: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707: 172. o. in 8°)

Manire universalle de fortifier sanle modelle (Magán2 1667: 47. o. in 8°)

Manuale militare, Germanice (Magán2 1687: 121. o.)

Marchi, Francesco de: Della architettura militare... libri tre (Z. M.: 227. o. Brescia, 1599 in 2°)

De medicina militari, Büchlein (Magán2 1704:166. o.)

- Melder, Gerard: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie... (Z. M.: 231. o. Utrecht, 1658 in 8°, fűggelékében Ruse műve)
- Melzo, Lodovico: Regole militari sopra il governo (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Modestus; De rebus militaribus (M. Z.: 478. o.; De vocabulis rei militaris Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532, D.: 173. o. Köln, 1532 Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)
- Modus aedificandorum fortalitorum (Magán2 1680k: 112. o.)
- (Monduid, Felix): Classicum novi hannibalis (Z. M.: 239. o. Bécs, 1662 in 4°)
- Monluc, Blaise de: Commentari de signor Bagio di Monluc marescial di Francia (Z. M.: 237. o. Firenze, 1630 in 4°)
- Musqueten Exercitien Bücklein (Magán2 1694: 276. o. in 12°)
- Neumair, Joh.: Zween Kriegsdiscurs über 8 Bücher Julii Caesaris (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Nottnagel, Christoph: Manuale fortificatorium oder kurtzes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst (Z. M.: 231. o. Wittenberg, 1659; Architectura militaris, Germanice Magán2 1707:173. o. in 12°)
- Nottnagel: Mathesis militaris (Magán2 1711:315. o. in 4°)
- Onoszandrosz: De re militari (Z. M.: 361. o. Nürnberg, 1595 in 8°)
- Ordnung Namen und Regiment alles Krigsvolks, Gesckechte Namen und Zall aller Buchsen, Einer ganzen Artelerey, eins Veld Zugs und Zeughaws, von ydes gewicht Stam und Lott. Item fiewerpeill und schimoliche fiewerwerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)
- Pachlec, Georgius Antonius: Schola nova militaris Germanica (Magán2 1671: 56. o. in 12°)
- Péchy Lukács: Az keresztyén hadakozások tüköre (Nagyszombat, 1595)
- Pellicciari, Bartolomeo: Avertimenti in fattioni di guerra (Z. M.: 237. o. Velence, 1619 in 4°)
- Perret, Jacques: Architectura et Perspectica. (Z. M.: 245. o. Oppenheim, 1613 in 2°)
- Polyanios: Stratagematum libri VIII. (Magán1 1601–1607: 76. o. Leiden, 1589 in 12/16°; D.: 173. o. Bázél in 8°, a Justo Vulteo translati; D.: 165. o. De re militari, Bázél, 1540 in 4°)
- Polybius: De domestica militarique disciplina Graece. Prisiis, 1539 (Zs. J.: 328., 330. o.)
- Polybius: De militia Romanorum ex Polybii hitorii excerptus Jano Lascare interprete Parisiis, Gromorsus, in 8° (Zs. J.: 183. o., D.: 173. o. Bázél, 1537)
- Polybius: Castrametatio Romanorum ex hitoriiis Polybii (Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)
- Practica Gallica de fortificationibus (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Praxis artolleriae pyrotechnicae (anoním) (Magán2 1667: 45. o. in 4°)
- Rantzau, Heinrich von: Commentarius bellicus, libris sex distinctus... (Z. M.: 238. o. Frankfurt, 1595 in 4°)
- Relfendsius, Johannes Guillelmus: Krieg Recht (Magán2 1721:212. o. in 12°)
- Reutterkhunst khayszers Stallmaister (B. B.: 423. o.)
- Rohan, Henri de (l. Bisaccioni. M.): Il perfetto capitano (Magán2 1667: 47. o. in 8°; Le parfait capitain Magán2 1701: 159. o.)
- Rudimentum proprium militaris architecturae, kézirat (Magán2 1707: 172. o. in 4°)
- Ruse (Rysenstein), Henrik: Verstercke vesting (Z. M.: Utrecht, 1658)
- Ruselius, Hieronymus: De arte militari (Magán2 1671: 57. o. in folio)
- Sardi, Pietro: Il capo de' bombardieri (Z. M.: 235. o. Velence, 1642 in 8°)
- Sardi, Pietro: Discorso sopra la necessita et utilita dell'architettura militare (Z. M.: 236. o. Velence, 1642 in 4°)

- Saumaise (Salmasius), Claude de: De re militari Romanorum liber (Z. M.: Leiden, 1657, Magán2 1672:77. o. in 4°)
- Savorgnano, Mario: Arte militare terrestre e maritima (Z. M.: 233. o. Velence, 1614 in 4°)
- Schildknecht, Wendelin: Harmonia in fortaliis construendis... (Fortification Magán2 1707:173. o. in folio)
- Schwendi, Lazarus: Kriegs Discurs von Bestellung des gantzen Kriegswesen (Sopron 1670k: 307. o. in 4°; magyar kivonata Z. M.: 314. o.)
- Seiter: Praxis militaris (Magán2 1687:118. o.)
- Siemienowicz, Kazimierz: Artis magnae artilleriae, pars prima (Magán2 1667: 45. o. in 4°; Z. M.: 247. o. Amsterdam, 1650 in 2°; ua. Germanice Magán2 1707: 173. o. in folio)
- Il soldato christiano italicus liber. (T. B.: 155. o.)
- Solemne, David de: La charge du marechal des logis (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Spadino, Francesco Piccinino: Modo di formare di squadroni (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Speckle, Daniel: Architectura von Vestungen... (Z. M.: 229. o. Strassburg, 1608; uo.: 414. o. Strassburg, 1589, Magán2 1711:314. o. in folio)
- Starowolski, Simon: Institutorum rei militaris libri octo (Magán2 1701: 155. o.)
- Tensini, Francesco Ch.: La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze (Magán2 1667: 43. o. in folio, kétszer, Z. M.: 228. o. Velence, 1630)
- Tracte des fortifications ou Architecture Militaire (Magán2 1701: 158. o.)
- Ufano, Diego: Archeley das ist gründlicher Bericht von Geschüß und aller zugehör... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1614 in 2°)
- Valdes, Francesco de: Specchio et disciplina militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Valle, Battista della: Libro pertinente a capitani per retener et fortificare una citta con bastioni (Z. M.: 240. o. Velence, 1558 in 8°)
- Valturius, Robertus: De re militari (Csapodi: Nr. 1874. Verona, 1472 Corvinából; M. Z.: 478. o., Párizs, 1534 ?; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1534; Matica 1730: 151. o. Verona, 1472)
- Vegetius, Flavius: De re militari (Z. M.: 241. o.; M. Z.: 472. o.; Köln, 1580; Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Magán2 1667: 48. o. in 8°; Magán2 1671: 61. o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; T. Gy.: 510. o., 521. o.; B. J. M.: 124. o. in 8°; D.: 172. o. Köln, 1532 in 8°; P. 1726:117. o.; Jezsuita: 194. o. in 8°, Köln, 1532; Jezsuita 1649: 228. o. in folio, Párizs, 1533, C. Perier; Jezsuita: 181. o. in folio Párizs, 1553; Magán1 1601–1606: 76. o. Frankfurt, 1602 in 12/16°; magán1 1651: 161. o.; B. B.: 424. o. in 4°)
- Vitruvius: De architectura libri decem (Frontinus: De aquaeductibus munkájával együtt Strassburg, 1550 Zs. J.: 130. o.); Magán2 1687: 125. o.; D.: 45. o.; Vitruvius: I dieci libri dell'architettura, 40. B. J. M. 128. o.; Z. M.: 458–459. o. Velence, 1629; Architecture generale par Perrault Magán2 1701:158. o.; ua. per G. Rivium in Germanicum tramlati D.: 47. o. Nürnberg, 1548)
- (Wallhausen) Welthausen, Jacobi von: Kriegskunst zu Fuß... (Z. M.: 231. o.)
- Welthausen, Jacobi von: Kriegskunst zu Pferd... (Z. M.: 232. o.)
- Welthausen, Jacobi von: Manuale militare (Sopron 1670k: 307. o. in 4°)
- Wilichius, Jodocus: De decore et iure militari (Zs. J.: 177. o. Frankfurt, 1542)
- Xenophon: De Cyri vita et disciplina (Sopron 1670k: 312. o. in 8°)
- Zeising: Theatrum machinarum (Magán2 1694:276. o. in 4°)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉS

- B. B. Batthyány Boldizsár a könyvbarát (1570–1588). In: Iványi, 1983. 389–436. o.
- B. J. M.: Brutus János Mihály (1592) in: Iványi, 1983. 114–132. o.
- Csapodi: Csapodi Cs.–Csapodiné Gárdonyi K.: Bibliotheca Hungarica. 1–3. Bp. 1994.
- D: Derschwan-könyvtár, 1575. Szerk.: Keveházi K., Monok I. Szeged, 1984.
- Iványi, 1983: Iványi B.: A magyar könyvkultúra múltjából. Kiad. Herner J., Monok I. Szeged.
- Jezsuita: Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Szerk. Farkas G. Monok I. Szeged, 1990.
- Kassa: Kassa város olvasmányai 1562–1731. Szerk. Gácsi H., Farkas G. stb., Szeged, 1990.
- Kulcsár: Kulcsár P.: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1965.
- Magán1: Magyarországi magánkönyvtárak I. 1522–1657. Szerk. Varga A. Bp.–Szeged, 1986.
- Magán2: Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Szerk. Farkas G., Varga A. stb. Szeged, 1992.
- Matica: I. Kotvan–E. Frimmová: Inkunabuly Slovenskej Nádornej Kniznice Matice Slovenskej v Martine, 1988.
- M. Z.: Mossóczi Zakariás könyvtára (1587). In: Iványi, 1983. 437–486. o.
- P.: Partiumi könyvesházak, 1623–1730. Szerk. Fekete Cs., Monok I. stb. Bp.–Szeged, 1988.
- T. B.: Török Balázs (1610). In: Iványi, 1983. 153–156. o.
- Sopron: Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Szerk. Grüll T., Keveházi K. stb. Szeged, 1994.
- T. Gy.: Thurzó György könyvtára, 1610. In: Iványi, 1983. 505–536. o.
- Z. M.: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1991.
- Zs. J.: A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587). Szerk. Monok I., Szeged, 1992.
- V. L.: Veszprémy L.: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 107, 1994. 2. sz. 144–147. o.

VITA

BOROSY ANDRÁS

MILYEN HARCOSOK VOLTAK GOSZTONYI MIKLÓS FIAI?

A középkori történelemtudomány egyik legkiválóbb hazai művelője, *Kristó Gyula* hatvan éves születésnapja alkalmából igen szép és tartalmas emlékkönyv jelent meg *Kelet és Nyugat között* címmel.

A kötetben számos kiváló tanulmány olvasható, s ezek egyike *Kordé Zoltán Székelyek, örök és lövők* című, igen érdekes dolgozata a kötet 225. oldalán egy 1977-ben a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain megjelent tanulmányom egyik adatával kapcsolatban tesz megjegyzést. Erre szeretnék röviden válaszolni.

Gosztonyi Miklós és fiai egy 1269-ben kiadott oklevél szerint rágalmozás következtében kerültek a vasvári várjobbágyok közül a királyi speculatorok sorai közé, s mivel István ifjabb király 1266. évi bulgáriai hadjáratában a Gosztonyi fiúk kitüntették magukat, őket apjukkal és két testvérükkel együtt István a királyi nemes serviensek közé sorolja.

1977-es tanulmányomban kifejtett nézetem szerint: „A két Gosztonyi fiú nem mint határvédő, nem mint lovas íjász szerepel, hanem egy királyi udvari méltóság magánhadserégében, támadó hadjáratban harcoló, teljes értékű – hihetőleg lovagi fegyverzetű – harcos...” *Kordé Zoltán* szerint viszont „nem arról van szó, hogy a gosztonyi örök egy udvari méltóság magánhadserégébe tartoztak volna, hiszen István 1266. évi bulgáriai hadjáratára utalva, azt írja róluk, hogy »sub vexillo nostro... et quidem et specialius sub vexillo Aegidii, magistri tavernicorum nostrum« küzdöttek. Magát a hadjáratot István vezette, az őt ütközet közül kettőben személyesen is részt vett, a másik hármat főemberei – köztük tárnokmestere Egyed – irányították. Az oklevél egyébként a Gosztonyiak hovatarozására vonatkozóan világosan azt írja, hogy *de numero populorum nostrorum speculatorum* emeli őket az ifjabb király a serviensek közé.”

Ezzel szemben megjegyzem a következőket:

Nem kétséges, hogy a Gosztonyi fiúk a vasvári várjobbágyok közül a királyi speculatorok közé kerültek, ami számukra társadalmi süllyedést jelentett, s az sem kétséges, hogy részt vettek az István ifjabb király által vezetett 1266-os bulgáriai hadjáratban. Attól, hogy a hadjáratot maga az ifjabb király vezette, hadakozhattak Egyed tárnokmester csapatában, hiszen a király által vezetett hadjáratokban a főurak saját zászlóik alatt vezetett magánhadserégeik élén harcoltak.

A Gosztonyi fiúk társadalmi rangja kétségkívül speculator volt. A szóban forgó oklevél szerint azonban a csatában (csatákban) nem egészen speculator módjára viselkedtek. A „more leonis rugientis hostium cuneos perturbando ... hostes prostrarunt infinitos” kifejezés ugyanis arra vall, hogy közel-harcban vitézkedtek, ami aligha képzelhető el nehéz fegyverzet nélkül.

A speculatorokra nem jellemző a nehéz fegyverzet, mert az a felderítő tevékenységre nem alkalmas, ott elsősorban fürgeségre van szükség. A korszak magyar királyai viszont a – nyílt ütközetekben leg-
használatóbb – nehéz fegyverzet elterjedését szorgalmazták, s a társadalmi emelkedés legbiztosabb módja a király hadserégében nehéz fegyverzetben való hadakozás volt. Az én megítélésem szerint ezt az utat választották – sikerrel – a Gosztonyi fiúk.

UNGVÁRY KRISZTIÁN

SZTÁLIN ÉS A HÁBORÚ¹

„Aki nem ismeri el az offenzív magatartás szükségességét, az nyárspolgár és bolond”

(Sztálin, 1941. május 5.)

A Molotov–Ribbentrop paktumként ismert német–szovjet szerződés okairól és következményeiről megoszlik a történészek véleménye. Magyarországon, a Szovjetunióban, és másutt is az a nézet terjedt el, hogy a Kelet-Európa jövőjét több mint 40 évre meghatározó szerződésre a Szovjetunió a nyugati nagyhatalmak kétkulacsos magatartása miatt kényszerült. „Míg korábban az antifasiszta harc gondolatától vezetve kizárólag a nyugati hatalmakkal való szövetség építésén fáradozott, 1939 tavaszától óvatosabb politikát folytatott, nehogy a nyugati hatalmak egyedül kényszerítsék bele a Németország elleni háborúba. Miután a nyugati hatalmak az 1939-es nyári tárgyalásokon sem mutattak hajlandóságot érdemleges katonai szerződésre, a szovjet kormány elfogadta Németország ajánlatát a megnevezett támadási egyezmény megkötésére.”² E történészek szerint Sztálin „biztonsági garanciák iránti követelését a Keleti tenger térségében tovább erősítette”³ az a tény, hogy sem Lengyelország, sem Litvánia, Lettország, Észtország, Finnország nem kívánt együttműködni a Szovjetunióval, amely így magára maradt a fenyegető német expanzióval szemben.

Úgy véljük, hogy ez az álláspont túlságosan leegyszerűsítő és hamis képet nyújt a Szovjetunió céljairól és lehetőségeiről. Nemcsak azért, mert Németország a Szovjetuniót Lengyelország passzív közreműködése nélkül (ami eleve kizárt volt) nem tudta volna megtámadni, mivel csak nagyon rövid szakaszon volt közös határuk, hanem azért is, mert alapvetően fordított sorrendet állít fel a Szovjetunió, illetve Németország céljait illetően.

1939 tavaszán Anglia és Franciaország már világosan látta, hogy a további német terjeszkedés csak háború árán állítható meg. Németország felemelkedése elsősorban őket és az általuk létrehozott béke-rendszert veszélyeztette, nem pedig a Szovjetuniót. Anglia és Franciaország volt az az ország, amely (érthető módon) nem akarta megosztani sem gyarmatait, sem nagyhatalmi státusát egy harmadik birodalommal, és ezért már egyszer vállalt egy világháborút is.

Hitler csak akkor tudta volna érvényesíteni keleti „Lebensraum” igényeit, ha ehhez megszerzi a nyugati hatalmak támogatását. Ezt azonban Anglia és Franciaország nem adhatta meg, ha nem akart lemondani európai nagyhatalmi szerepéről. Németországnak tehát először mindenképpen a nyugati hatalmakra kellett ráerőltetnie akaratát, és csak azok legyőzése után jelentett látens veszélyt a Szovjetunió számára. Ennek köszönhetően a Szovjetunió vált a mérleg nyelvéné – amit Sztálin március 10-én Szovjetunió Kommunista Pártjának XVIII. kongresszusán, nagy nyilvánosság előtt, ki is mondott: „A Szovjetunió nem hajlandó másoknak kikaparni a tűzből”.⁴ Sztálin felismerte, hogy páratlan lehetőséghez jutott külpolitikai céljainak megvalósításához és ahhoz, hogy átvegye az események irányítását. Hogy ez mennyire így volt, mi sem bizonyítja jobban, hogy nem csak Németország kereste meg a Szovjetuniót, hanem a Szovjetunió is folyamatosan ajánlatokat tett Németországnak, jelezve már 1939 júniusában, hogy „mérvadó” befolyásra tart igényt a Baltikumban, valamint Besszarábiában. 1939 volt az első év, amikor a Szovjetunió sikert ért ki a nemzetközi elszigeteltségből, ráadásul úgy, hogy nyomban megszerezte a „körüludvarolt menyasszony” szerepét is. Ezt a helyzetet a szovjet

1 *Borus József* a *História* 1992/2 számában megjelent írásának több vitatható állítása ösztönzött e cikk megírására.

Borus cikkében kitér a német támadás jellegére. Visszautasította azt a csakugyan túlhataldot állítást, hogy Hitler a Szovjetuniót azért támadta volna meg, mert tartott a szovjetek esetleges katonai ellenakciójától. Ezt az önmagában igaz állítást azonban arra próbálta felhasználni, hogy úgy állítsa be a Szovjetuniót, mint amelynek nem is lettek volna támadási szándékai Németország ellen, mint amelynek nem is állt volna érdekében a II. világháború kirobbantása. Másrészt azt igyekezett bizonyítani, hogy a németeket a Szovjetunióval szembeni támadásban kizárólag a „Harmadik Birodalom ideológiai és hatalmpolitikai céljai” vezették.

2 *Ránki György*: A második világháború története. Budapest, 1982. 7. o.

3 *Ingeborg Fleischhauer*: Die sowjetische Außenpolitik und die Genese des Hitler–Stalin Paktes. In: *Zwei Wege nach Moskau*. (Hrsg. v. *Bernd Wegner*) München–Zürich 1991. 2. o.

4 Idézi *Philipp W. Fabry*: Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Stuttgart, 1971. 67. o. Mások szerint a helyes fordítás „A Szovjetunió nem hajlandó magát befogni az angol hadicélok szekere elé” (*Ingeborg Fleischhauer*, 24. o.).

vezetők maximálisan ki is használták. Nem igaz a szovjet történészek által hangoztatott állítás, hogy az 1939–1940-es év területi változásai improvizáltak lettek volna. Ezeket a Szovjetunió már előre megtervezte, sőt a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradékában előre engedélyeztette is magának azzal, hogy a kérdéses területeket a saját érdekszférájába sorolta.⁵

A Szovjetunió tárgyalási stílusa is igen sajátos volt a nyugati hatalmakkal; ez a stílus kizárta a kompromisszumnak még a lehetőségét is. Molotov teljesen értelmetlen időpocséklásnak tekintette a nem hivatalos tárgyalásokat, és csak arra adott lehetőséget nyugati tárgyaló feleinek, hogy elfogadják, vagy visszautasítsák feltételeit. Tudta, hogy a nyugati hatalmak nem engedhetik meg maguknak a kapcsolatok megszakítását. Így természetesen semmilyen lehetőség sem volt arra, hogy létrejöjjön a hagyományos „give and take” és „good-will” szellemben fogant diplomáciai megegyezés.⁶ Ilyen körülmények között a Szovjetunió szemében a tárgyalások már önmagukban is a németek pozíciójának felértékeltségét bizonyítják. Jellemző, hogy a Szovjetunió végső követeléseiben az is benne foglaltatott, hogy a szerződő hatalmak akkor is jogosultak katonai segítséget nyújtani a balkáni és balti államoknak, ha azok azt *nem kérik!*⁷ Ezt a követelést csak a Szovjetunió tudta volna kihasználni területek annektálására, a nyugati hatalmak csak a nevüket adhatták az agresszióhoz. Éppen ezért az sem igaz, hogy a Szovjetunió „szigorúan ügyelt arra, hogy elkerülje annak a látszatát, hogy ki akarja játszani egymás ellen az érdekelteket”.⁸ Furcsa ennek fényében értelmezni a Szovjetunió Németország irányában tett sorozatos gesztusait – Molotov már 1939. május 20-án „megfelelő politikai bázis megteremtését” sürgette Németországgal. Még furcsább a Szovjetunió békés szándékainak értelmezése akkor, ha tudjuk, hogy a tárgyaló felek közül az ő kezdeményezésére⁹ jött létre a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradéka, mely a kölcsönös „élettér”-területek kijelölésével, jogilag abszurd módon, olyan államokról rendelkezett, melyek nem tartoztak a szerződés aláírói közé.

Azon pedig végképp nem csodálkozhatunk, hogy sem a Baltikum államai, sem Románia nem óhajtott szövetségre lépni a Szovjetunióval, hiszen – mint ahogyan a későbbi események igazolták is – nyilvánvaló volt, hogy ez a szövetség – ezekben az országokban is a hatalmi elit elpusztítását és a függetlenség felszámolását eredményezi.

A Szovjetunió szándékairól és 1941-es megtámadásának okairól szintén több különböző álláspont van forgalomban. A történetírók jelentős része – részben közvetlen bizonyítékok híján – kikerülte azt a kérdést, hogy vajon mi volt Sztálin távlati terve a paktum megkötése után, és úgy állította be a helyzetet, hogy a Szovjetuniót alapvetően békés célok vezérelték. Más, elsősorban nyugatnémet revizionista történészek viszont azt állítják, hogy Sztálin agresszív magatartása váltotta ki a „preventív háborút” Németország részéről.

Feltehetően mindkét elmélet téves. Sztálint nem békés, hanem területszerző és imperialista szándékok vezették a szerződés megkötésénél, és nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb kihasználta volna a számára kedvező katonai helyzetet. Ezzel szemben Adolf Hitler nem közvetlenül emiatt adta ki a támadási parancsot, hanem azért, hogy a nyugaton kialakult stratégiai dilemmát feloldja, és a keleti győzelemmel Angliát jobb belátásra készítse. Emellett természetesen távlatilag szerepet játszott a keleti élettér iránti igény is, bár ennek mértékéről megoszlik a történettudomány véleménye (lásd a pragmatikus és a programatikusan vitáját, mely mind a mai napig tart).¹⁰

„Hitler (...) még legbizalmasabb környezetében sem tett soha említést semmiféle szovjet támadás veszélyéről”, állítják sokan.¹¹ Ez tévedés. Szovjet támadás veszélyéről Hitler már 1940. szeptember 10-én említést tett Sztálin akkori berlini magyar követnek,¹² és e megjegyzésekből a „Hitler hatvannyolc tárgyalása” c. mű alapján még több példát is sorolhatnánk. 1939–1941 között Hitler a Szovjetunióban

5 Uo. 72. o.

6 *Sven Allard: Stalin und Hitler. Die sowjetrussische Aussenpolitik 1930–1941.* Bern–München, 1974. 137–138. o.

7 Hogy ez mit jelent, azt Finnország (1939), Berlin (1953), Magyarország (1956), Prága (1968) és a Csecsen Köztársaság (1994) példája bizonyítja.

8 Mint ahogy azt pl. *Ingeborg Fleischhauer* állítja, i. m. 27. o.

9 Így pl. *Fleischhauer*, 33. o.

10 Ha az álláspontokat leegyszerűsítjük, akkor a pragmatikus elmélet szerint Hitler mindig az adott lehetőségekhez igazította cselekedeteit, és nem is rendelkezett általános és kötelező ideológiai programmal (*A. J. P. Taylor, F. A. Hinsley-foachim Hoffmann*), míg a programatikusan képviselő ennek ellenétét állítják, és Hitler cselekedeteit a fajelméletből és a „Mein Kampf”-ban közöltekből vezetik le (pl. *Trevor Roper, Alan Bullock, Andreas Hillgruber, Eberhard Jäckel*). A probléma részletesebb kifejtésére l.: *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg.* 4. k., XII–XIX. o.

11 Így legutoljára pl. *Borus József a História* 1992/2. számában.

12 Hitler hatvannyolc tárgyalása. (Szerk.: *Ránki György*) Budapest, 1983. 152. o.

olyan ellenséget látott, amellyel előbb utóbb elkerülhetetlen az összeütközés, mert érdekeik ellentétesek. Ezért a Szovjetunió állandó látens fenyegetést jelentett Németországnak, mint ahogyan Németország is a Szovjetunióé. Mind Hitler, mind Sztálin tudta, hogy a katonai összecsapás elkerülhetetlen, és mindketten igyekeztek kedvező pozíciókat keresni ehhez a harchoz. Hitler attól csakugyan nem tartott (amit a „prevenatív háború” tézise állít), hogy a Szovjetunió még 1941-ben megtámadná, az azonban minden alapot nélkülöző állítás, hogy egy esetleges későbbi szovjet támadást nem tartott volna valószínűnek. Erre a feltételezésre minden oka megvolt, hiszen a Szovjetunió 1941-ig majdnem minden európai szomszédját megtámadta, és területeket szakított el tőlük (mint Finnország, Lengyelország, Románia, a balti államok esetében).

Ezek az akciók korántsem korlátozódtak e néhány országra, a Szovjetunió külpolitikáját egészen a „peresztrojka” koráig az imperialista törekvés primátusa határozta meg. Nagy Péter óta Oroszország, majd a Szovjetunió külpolitikai céljai között nagymértékű kontinuitás mutatható ki, mely mind a mai napig érezteti hatását.

Éppen ezért egyes történészek ama állítása, hogy „a német oldalon sihasem szerepelt esetleges szovjet támadás feltételezése”, egyáltalán nem állja meg a helyét. Azt mégsem képzelhette a német vezérkar, hogy a szovjet hadvezetés tétlen marad akkor, amikor ők Angliával és esetleg az Egyesült Államokkal szemben le lesznek kötve.

Sztálin ezért kötötte meg a szovjet–német megneemtámadási szerződést, hiszen elsődleges célja az volt, hogy egymásra uszítsa az „imperialista” hatalmakat. „A Németországgal kötött szerződést egy európai háború szükségessége diktálta” táviratozta a Külügyi Népbiztosság 1940. július 12-én a tokiói szovjet követnek.¹³ „Amennyiben azonban mégis kitörne a háború, nem ülhetünk tétlenül – fel kell lépünk, de fellépni utolsónak fogunk, hogy mi lehessünk a mérleg nyelve, úgy, hogy az döntő legyen.”¹⁴ írta Sztálin, még jóval a háború kezdete előtt, elárulva ezzel a Szovjetunió hosszútávú külpolitikai céljait.

A szovjet diplomácia hasonló akciókat indított Japán felé is, mivel a Szovjetunió érdeke az volt, hogy Japán ambícióit déli irányba terelje, és ezáltal katalizálja a Japán, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közti háború kialakulását. Ezért kötötte meg a Szovjetunió Japánnal 1941 áprilisában a megneemtámadási szerződést: „Mindet szerződést jóváhagyunk, amely Japán és az USA összeütközését idézi elő” táviratozta a Külügyi Népbiztosság a tokiói követnek.¹⁵

Hitler nem kezdhetett volna háborúba a Szovjetunió politikai és gazdasági támogatása nélkül. Sztálin azonban nem elégedett meg az augusztus 23-án kötött szovjet–német megneemtámadási szerződésben foglaltakkal. Helyzetével visszaélve folyamatosan újabb és újabb területi követelésekkel állt elő. 1940. augusztus 1-én Molotov beszédében kijelentette, hogy az eddigi eredményekkel a Szovjetunió nem elégedhet meg, és hogy további „sikerekre” van szükség. Még abban a hónapban megszállták a Duna-delta néhány román szigetét, majd Molotov 1940 novemberi berlini látogatásán betervezte az új szovjet kívánságlistát: szovjet támaszpontok a Dardanellákon, a szovjet érdekszféra kiterjesztése Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Görögország, és Magyarország területére, valamint a Przsa-öböl, és a Szahalin szigetek irányába.¹⁶ E tények ismeretében egyértelműen kizárható az a lehetőség, hogy Sztálin a németekkel való szövetséget csak azért kötötte volna meg, mert időt akart nyerni. A Szovjetunió magatartásában óvatosságnak és tartózkodásnak nyoma sem volt, ezzel szemben sorozatosan olyan akciókat kezdeményeztek, amivel vagy német szövetségesüket, vagy a szövetséges hatalmakat provokálták, amire kiváló példa a finnországi akció 1939/40-ben. Éppen ezért elfogadhatatlan az az állítás, hogy Sztálin „azért szövetséget kötött Hitlerrel, mert nyugalmat, és alapvető politikai garanciákat akart (...), valamint Kelet-Európa elmozdíthatatlan stabilitását”.¹⁷

Hitler nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy egy teljesen megbízhatatlan szövetséggel a hátában háborút viseljen az Egyesült Államok támogatását élvező Angliával szemben. Az angliai légitámadás kudarcát követően csak az a lehetőség maradt, hogy „Anglia kardját”, a Szovjetuniót térdre kényszeríti, hogy ezáltal Angliával szemben kedvező tárgyalási pozícióba kerüljön.¹⁸

13 Joachim Hoffmann: Stalin wollte den Krieg. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1986. okt. 21.

14 Sztálin összes művei (német kiadás, Berlin, 1951–55), 7. k., 11. o.

15 Hoffmann: i. m.

16 Andreas Hillgruber: *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940–1941*, 3. kiadás, Bonn, évszám, 305–306. o. Molotov tárgyalásait l. részletesen: ADAP D XI. dok. 329. Aufzeichnungen über die Unterredung Ribbentrop–Molotov.

17 Így pl. *Fleischhauer*, 29. o.

18 Hitler számára ekkor érkezett el a pillanat, amikor a „Mein Kampf”-ban lefektetett program és a gyakorlati politika lehetőségei egybeestek. A Szovjetunió leverése Hitler számára egyaránt jelentett célt és eszközt. Eszközt az Angliával való kiegyezéshez, célt pedig a Lebensraum megvalósításához. Sajátos, hogy ehhez a pillanathoz Hitlert éppen Sztálin

Ezt Sztálin is sejtette, amit több megnyilatkozása is bizonyít. Alapvető tévedése csak az összecsapás időpontjának megjelölésében volt. 1941 január végén kijelentette Kirill Afanaszjevics Mereckovnak, a honvédelmi népbiztos helyettesének: nem lehetetlen, „*hogy 1942-ig meg tudjuk őrizni a békét.*”¹⁹ Sztálin május 5-én a katonai akadémiák hallgatói előtt tartott beszédében kiemelte, az elsődleges cél, hogy ne 1941-ben, hanem 1942-ben kerüljön sor a Németország elleni háborúra, mivel az akkor a Szovjetunió szempontjából kedvezőbb feltételekkel vezethető.²⁰

„*A vezetés háborút előkészítő politikája teljesen nyilvánvaló volt számunkra (...) amit védelmi intézkedéseknek állítottak be, az a valóságban régóta előkészített és gondosan álcázott támadási tervnek bizonyult.*” írta Meandrov vezérőrnagy még 1946-ban, kiadása előtt.²¹

Ez azonban korántsem zárta ki azt, hogy a szovjet támadás még abban az évben is megindulhasson. A gépesített és páncélos alakulatokat közvetlenül a határhoz, annak legexponáltabb, kiugró szögleteibe csoportosították, a hátsó védelmi vonalakat és parancsnokságokat leépítették, a légierőt és az első stratégiai lépcső hadosztályait közvetlenül a nyugati határra, a második lépcső alakulatait pedig a határ mögé telepítették, a raktárakkal és ellátóintézetekkel együtt, valamint lázas ütemben új utakat, hidakat, laktanyákat építettek, és mindezt akkor, amikor a németek felvonulása a határra még el sem kezdődött. Mindebből egyértelmű, hogy a Szovjetunió (is) offenzív szándékai voltak. Ebből a felvonulásból csak azonnali támadás volt végrehajtható, a védekezésre teljesen alkalmatlan volt,²² ami érthető, hiszen a szovjet hadsereg harcászati szabályzata kifejezetten elvetette a védekezést, mivel a szovjet hadsereg „a világ legoffenzívabb hadserege”.

Ezt támasztja alá Andrej Visinszkij 1941. február 13-i kijelentése, mely szerint „*a Szovjetunió azonnal belépne a Németország elleni háborúba, amint angol csapatok szállnának partra a Balkánon.*”²³

Éppen ezért nem igaz az az állítás, hogy a szovjet vezérkar nem rendelkezett támadási tervvel.²⁴ Inkább azt kell kiemelni, hogy a szovjet vezérkar védekezési terveket egyáltalában nem készített!²⁵

A Szovjetunió 1929 óta folyamatosan fejlesztette hadiiparát, mely a háború elején minőségi és mennyiségi mutatók terén is lekörözte Németországot. Sztálin alatt a Szovjetunióban már messze a háború előtt hadigazdaság működött (lásd a nehézipar mértéktelen fejlesztését). A Szovjetunió 1941. június 22-én több mint 24.000 páncélossal rendelkezett, és ezek közül 1862 a legmodernebb T-34, illetve KV típusú harckocsi volt, mellyel még a legmodernebb német harckocsik sem vehették fel a versenyt. Csak az összehasonlítás kedvéért jegyezzük meg, hogy a németek mindössze 3580 páncélosából is 1700 annyira elavult volt, hogy még a legrégebb szovjet modellekkel sem mérkőzhetett meg.²⁶ A Szovjetunió nyugati katonai körzetében tartózkodó kb. 15.000 „már nem korszerű” páncélossal összesen csak kb. 1880 német páncélos vehette fel a siker reményével a harcot.²⁷

A szovjet hadsereg, mely magát „minden hadseregek legoffenzívabbikának” tartotta, csak egy doktrínát ismert: „az ellenséget a saját területén kell szétzúzni”. Ez a megállapítás a személyi kultusz idejében olyan törvénynek számított, melyről még vitát sem lehetett kezdeményezni anélkül, hogy az illető Tuhacsevszkij és társai sorsára ne jusson.

segítette: a Lebensraum ugyanis csak Lengyelországon át volt elérhető, Lengyelországot viszont Hitler nem támadta volna meg a Szovjetunió közreműködése nélkül, mert nem akart kétfrontos háborút.

Sztálin azt hitte, hogy Németországot e szerződésekkel függő helyzetbe tudja hozni, és ezáltal irányítani, zsarolni is. Szentül meg volt győződve arról, hogy ő irányítja az eseményeket. A német támadás okozta megdöbbenést és csalódást, melyet Churchill írt le oly érzékletesen emlékirataiban, leplezni sem tudta.

19 Deutschland im zweiten Weltkrieg (szerk. Gerhard Hass) Köln, 1974. I., 615. o., valamint idézi a Das deutsche Reich ... IV. k. 35. o. is.

20 Alexander Werth: Russia at War, 1941–1945. London, 1964. 122. o. A kérdéses rész a magyar kiadásból kimaradt. Teljesen egybehangzóan számol be erről az eseményről Gustav Hilger: Wir und der Kreml. Erinnerungen eines deutschen Diplomaten. Frankfurt/M-Berlin, 1956, valamint A. Hillgruber már idézett műve. (432. o., 34. sz. lábjegyzet.)

21 Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. IV. k., 73. o.

22 Zsukov: Emlékek, gondolatok. Moszkva, 1969, 272. o.

23 Hillgruber: i. m. 437. o.

24 Így például Boris József a História 1992/2. számában.

25 Az, hogy védekezési terv nem létezett, bizonyított tény. Valamilyen tervnek viszont kellett lennie és csak a támadási terv lehetett. Ez derül ki Zsukov visszaemlékezéseiből is: a szovjet vezérkar június 22-én még nem megállítani, hanem megsemmisíteni akarta a támadó németeket, ami csak azonnali ellenoffenzívával volt lehetséges. Az ellentámadásra való parancsot már 22-én az éjfélő órákban kiadták. Fentiekre l.: Zsukov: Emlékek, gondolatok. 3. kiadás, Budapest, 1970. 191. o.

26 Ezekbe a német páncélosokba ugyanis csak 1-2 géppuska volt beszerelve.

27 Das Deutsche Reich, IV. k., 75. o. A németek ezen kívül rendelkeztek még kb. 1500 zsákmányolt holland, francia, angol, belga harckocsival is.

A fentiekben ismertetett tények alapján nyilvánvaló, hogy a szovjet hadsereg már 1941-ben komoly stratégiai fenyegetést jelentett Németország számára. A szovjet politika agresszivitása még akkor is felismerhető, ha Sztálin annak élét néha, taktikai okokból, tompítani igyekezett. Ennek fényében viszont tarthatatlan az az elmélet, mely szerint a Szovjetunió békés célokat követett, nem vett részt a háború kiobbantásában, és a Molotov–Ribbentrop paktumot kizárólag biztonsági szempontokból kötötte meg.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TŰZÉR NAPLÓJÁBÓL

Ez a közlemény Horváth Pál kereskedősegéd, első világháborús főtűzmester naplójának harmadik része, mely az 1915-ös háborús év második felének eseményeit tartalmazza júliustól december végéig. 1915 második fele az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege számára a győzelmek időszaka volt, folyt a gorlicei áttörés után az orosz csapatok üldözése, időnkénti ellenállásának megtörése. A sikerek bizakodással, lelkesedéssel töltötték el a magyar katonákat. Ez tükröződik a napló lapjain is.

Szeptember végén a kassai tüzérek Galíciából rövid idő alatt Belgrád alá szállították, ahol részt vettek a szerb főváros ostromában, majd a visszavonulók üldözésében. Mindez azonban csak epizód hősnök életében, mert novemberben már újra az orosz fronton vannak a tüzérdivízió katonái, melyben Horváth Pál szolgál. Ott küzdenek a korán beköszöntő téellel, havazással s az ellenséggel, mely megerősödve, a frontot megszilárdítva az év végén áttörést akar kierőszakolni.

A legkeményebb, legvéresebb ütközetekre az év utolsó napjaiban kerül sor, amikor új és új tömegeket hajtanak neki a cár tábornokai a magyar drótakadályoknak.

A napról napra nagy következetességgel készült beszámolók meggyőznek bennünket arról, hogy a naplóíró Horváth Pál kemény katona, mégis érző ember, a pusztítást, pusztulást elítéli, az ellenséges sebesültek, a polgári lakosok szenvedése újra és újra megrázza.

A naplóból kiderül, hogy a magyar csapatok bátran megállják a helyüket a harcokban, a cseh és lengyel ezredek harcértéke jóval kisebb. Egy román ezred szerepléséről és a szerbek kemény ellenállásáról elismeréssel ír a főtűzmester.

Az olvasót meglepi az a szervezettség, mellyel a sokszor elmarasztalt osztrák-magyar hadvezetőség a csapatok összevonását, átcsoportosítását végzi, s gondoskodik egyebek mellett arról, hogy a front mögötti területen is megtörténjen – katonák és hadifoglyok segítségével – a betakarítás.

A naplóban sok mindenről van szó: a katonák mindennapi életéről, hangulatáról, az ellátásról, az időjárás változásairól, a tisztek és legénység közötti viszonyról, a fedezékek készítéséről, berendezéséről, lovakról, temetésekről, a gyakori védőoltásokról stb.

A naplórészlet elolvasását mindazoknak ajánlhatjuk, akik valóban árnyalt, hiteles képet akarnak kapni az első világháborúról. A háborús napló megelőző, második része a Hadtörténelmi Közlemények 1995. évfolyama 2. számában jelent meg, a 85–106. oldalon.

Július hó.

1-én. Reggel 6 óraker ütegünk tovább menetel, és a 10 kilométerre fekvő Ila-Bakiecz falunál foglunk állást, de miután az ellenség már messze jár, nem lőhetünk. Már napok óta az ellenség nem bír megállani, és egy lövés sem hallható. Itt még örültebb pusztítást vitt véghez az ellenség, mint Galíciában, mindent tönkre tesz. Ezideig vagy 35 kilométert jöttünk be, az éjert itt töltjük.

2-án. Reggel 6 óraker újból előrenyomulás, és 12 kilométer menetelés után Abiacsin falunál tűzvonalba állottunk, hol az ellenség erős védelmi berendezésénél fogva felvette a harcot. Dacára ennek, erősebb tűzérsegi akcióink kivette állásából, és innét is menekülnie kell. Marhákat, sertéseket mind vszi az ellenség, és rengeteg sertés van elhullva mindenütt. Erre még a harangokat is mind leszedi és elhurcolja.

3-án. Reggel előbbre megyünk, itt az ellenség erős állásban van ismét, és feltartóztatni készül bennünket. A harc egész nap dühöng, és az ellenség egyízben előre is tört, úgyhogy ágyúink veszélyben forogtak (Czukownál), és állást kellett változtatnunk. Ugyancsak lőszeroszlopunkat, mely pedig védett helyen volt, belötte, és a második üteg oszlopánál embert és lovat vágott agyon. Tisztjeink ugyancsak veszélyben forogtak, elfogatásnak voltak kitéve. Így egy magaslatot, melyet megszállva tartottunk, az ellenség elragadott. Este nehéz tűzérsegi, közte a ma divísióink is, visszavonult Horisü-Dolszki faluba, hol az éjert töltöttük. Még az est folyamán csapatmegerősítések jönnek, főleg németek.

4-én. Reggel úgy mi, mint a többi tűzérsegi állásba megy újból, mi most a falun kívül (Czukow) foglunk állást. A harc egész nap tombol, ellenben az éj nyugodt. Az itt levő erdőben, hol az ellenség nagyon makacsul védekezett, mert erős állásai voltak, borzasztó kép tárul a szem elé. A rengeteg orosz halottól, kik temetetlenül fekszenek itt, büzlik az egész vidék. Úgyszintén a sok sebesültön, kik itt vannak, az iszonyú hőségben rajzanak a férgek. És nincs, ki segítséget nyújtson nekik, ha ellenség is, de az ember szíve elfacsarodik ennek látásán, arra is gondolva, hogy a mi embereink is juthatnak ilyen sorsra. – Ez már goromba szívtelenség a mi hadvezetőségünktől – és ezen pusztulást itt mind a mi tűzérsegi munkája csinálta. Mostanában élelmezésünk igen hiányos, főleg kenyérben látunk hiányt. A mai nappal ütegünknel egy cholera megbetegedés fordult elő, úgy látszik, halálos kimenetelű lesz.

5-én. Az ellenség tartja magát, részünkről ma kisebb ágyúharc volt. Erősítések érkeztek, mi hamarosan változást fog teremteni. Most már napok óta erdőben tanyázunk, mi azért jó, hogy a nappali hőség ellen védhetjük magunkat. Éjert a helyzet nem változott.

6-án. Erős meleg van, a vonalon változás nem történik. Egész nap kisebb mértékben tűzérsegi dolgozik. Délután egy ellenséges üteg lő, de hamarosan elhallgatja jól belőt tűzérsegi. Az éj csendes.

7-én. Igen nagy forróság van. A délelött csendben telik el, délben az ellenséges tűzérsegi kezd lőni, mit mi is viszonzunk. Ez egy óra hosszág tart. Most már kezdünk ágyúinkból kifogyni, már hármat kellett Pilsenbe küldeni javítás végett. Az élelmezésünk csak nem akar javulni, főleg kenyérben érezhető a hiány, 4–5 ember kap egyet. No, de ezeket pótolják némileg a civilek által visszahagyott szárnyasok és sertések, no meg már az új burgonya (kartofli) is használható. Van is sütés-főzés olyan, mi párfát ritkítja. Cseresznye is van már. Hogy megemlésem, tetű is van elég, ezek is a földből nőnek, úgy látszik. És nemcsak az oroszok, hanem ezek ellen is irtó hadjáratot kell folytatnunk.

8-án. Reggel oly csend van, mintha nem is volna háború. Később tűzérsegi gyengébben kezd tüzelni, mi tart estig. Az ellenség ma csendesen viselkedik, néhány lövést ad le. Részünkről csapatok vonulnak fel, főleg németek és tűzérsegi. Tőlünk jobbra hallható harc.

9-én. Reggel csendesség az egész vonalon, de még délelött folyamán tűzérsegi harc keletkezik, mi tart egész nap. Az ellenség is lő. Ma nagyon rosszul érzem magam, főfájás és erős hasmenés, egészen a cholera tünetei. De estére jobban lettem.

10-én. Mint minden reggel, erdei szállásunkon korán kelünk. Messzebről ágyúzás hallható, mi 8 óraker itt is megkezdődik élénkebben. Délben egy órára megszünt a tűz, de ezután kiújult, és tartott estig. Az ellenség megint makacsodik erős állásában. Este igen rosszul érzem magamat, a hideg ráz. Éjert semmi különös nem történik.

11-én. Reggel az eső esik, mi 8 óraker eláll, és tűzérsegi délig dolgozik, mikor beszünteti a tüzet. Az ellenség itt csendesen viselkedik most. Ellenben tőlünk két oldalt már napok óta erősebb harcok

vannak. Az ellenséges repülők mostanában bombáikkal sok kárt tesznek az elfoglalt városokban és hátul levő vonatsozlopainkban.

12-én. A rendes tüzérségi harc hallható, az ellenség is napi szokása szerjnt tüzel. Ma az utolsó ágyúnk is elromlott, és elküldetett javításra, most anélkül vagyunk. Itt légerezünk a czukowi erdőben, az időt legnagyobb részt alvással töltjük. Este kisebb gyalogsági harc.

13-án. Szép idő, a helyzet ma sem változik. Délután német nehéztüzérség vonul fel, mit az ellenség a felszálló porból észre vesz, és elkezdi az utat lőni. Délután 6 óraker tüzérségünk élénkebb tüzelésbe kezd, mi tart este 8 óráig. Repülőink az ellenség felett járnak, mit erősen lő. Holnapra részünkről támadás van tervbe véve.

14-én. Reggel az eső kezd esni, mi később záporrá fajul, és tart egész nap. Így tervezett támadásunk elmaradt. Estefelé kitisztul, és repülőink jönnek szemlért tartani. Este divisiónk 2 battériája (a mienk is, a kölcsön kapott 1 ágyúval) állást változtat. Éjfélig csend van itt, csak messzebből hallgató harc, 1 óraker azonban itt is gyalogsági harc kezdődik, mi tart reggelig.

15-én. Már reggel 1/2 4 óraker tüzérségünk megkezdi a tüzelést, a gyalogság is munkába kezd, és ez tart egész nap. Az idő borult, csak estefelé tisztul ki. Az ellenség is viszonozza a tüzet és tartja rendkívül erős állását, mi egymás mögött levő három fedezékből áll. Este 6–8-ig mindkét részről erősbödik a tüzelés. Ugyancsak Javornik-Zamosce felől éjjel heves harc hallatszik, mi tart reggelig.

16-án. Reggel 3 óraker már tüzérségünk megkezde a tüzet, mi mindjobban erősbödött, úgy az ellenség részéről is. Minden elgondolható helyet tűz alá fogott, hol tüzérségünket sejtette, de rosszul számított, mert ott sehol sem volt állásunk. Zamosce felé most is dühöng a harc, és átragadott ide is. Ma reggel 6 óraker kellett volna megkezdődni az általános támadásunknak, de elmaradott, és csak előkészítő harc folyik. Dél felé a harc mindjobban erősbödik, és 1–2 óra közt elérte a tetőpontját, és 3 óraker gyalogságunk előretör az első ellenséges vonalig. Itt már az ellenség taktikával élt, ugyanis az első állásait nem tartotta megszállva, hanem ezen alkalomkor a hátul levő erdőből és tartalék árkokból hozta előre csapatait támadáshoz, úgy, hogy gyalogságunknak kétszer kellett meghátrálni. A harc eldöntetlenül tartott egész estig, de tőlünk balra folyik tovább. Itt éjjel hevesebb gyalogsági harc kezdődik. A mai nap 1 ágyúnkkal közel négyszáz lövést adtunk le. Ha az ember hátra megy, már mindenütt katonáink végzik az aratási munkálatokat, és a cséplés is megkezdődött. A gabonát pedig azonnal szállítják hátra.

17-én. A tegnapi sok lövéstől ágyúnk elromlott, így ma nem lőhetünk. A tüzérségi tűz máskülönb en reggel 6 óraker megkezdődött, mi elég hevességgel tart egész nap. Zamosce felé ma is erős harc folyik. Az ellenség ma hallgat. Az éj is csendben telik.

18-án. Szép napos idő mutatkozik. 6 óraker tüzérségünk megkezdi a munkát. Még délelőtt folyamán gyalogságunk támadásba megy át, az ellenséget kiveti állásából és a mögötte levő községet elfoglalja. De a nagy tartalékkal rendelkező ellenség visszafoglalja állását. Így csapataink újból rohamra mennek, köztük a 63. román ezred is, és az oroszok négyszöget képező állásai közt jelentékeny veszteséggel sok foglyot ejtenek, és az ellenséget újból kiűzik állásából. Pedig az orosz tartalékok úgy rajzanak, mintha csak a földből nőnének ki, de tüzérségünk jól irányzott tüze súlyos veszteséget okoz nekik, megadják magukat. Délután a harc kisebb mértékben folyik, az ellenséges tüzérség ma feltűnően hallgatott. Hanem egy nagyobb fogoly csapatot, mit már katonáink hátra szállítottak, alapos tűz alá vett, és megritkította soraikat. Este az eső kezd esni, mi tart egész éjjel. Az est beálltával újból megindult a gyalogsági támadás, és sok fogoly jut kezünkre. Tehát három napi kemény harc után az ellenség ki lett verve állásából és meghátrált, – de ezen három nap nekünk is tekintélyes veszteségünkbe került.

19-én. Egész délelőtt az eső esik, 10 óraker divisiónk előre nyomul. Az utak rendkívül rosszak az esőzéstől. A falvak fel vannak perzselve, sőt még az érett gabonát is mind elpusztítja az ellenség, ha ideje engedi. Az ellenség erőd erősségű állásai és környékük a gránátoktól fel vannak szántva. Azonban nekünk is sok halottunk hever szét, mi a heves harcot mutatja. Vagy 15 kilométert menetelve Cotek falun keresztül divisiónk 2-dik ütege egy erdőben állást foglal, újból megkezdődik a harc, mit megint felvett az ellenség, és tart egész éjjel. Az ellenség körletében a falvak egyre gyulladnak ki.

20-án. A harc ma is folyik, az ellenség makacsul védekezik. A harcot az eső, mi egész nap és éjjel esik, nagyban hátráltatja, de nem szünteti meg.

21-én. Reggel 1/2 5 óraker ütegünk állásba megy, noha az eső ma is esik, a harcot nem hátráltatja, tüzérségünk megkezdi a tüzet. Az ellenség hevesen válaszol, és a már birtokunkban levő majorokat tűz alá fogja és felgyújtja. Délben 12 óraker a 39-dik hadosztályunk támadásba megy át és az ellenséges

vonalat áttöri, az oroszok hátrálnak. Együttal a 12-ik hadosztály is támadásba megy át. Éjjelenként az ellenség előretörése megghiúsulnak. Most Cholmtól 22 kilométerre állunk.

22-én. A harc itt ma jobbára szünetel, tüzérségünk munitióhiány miatt hallgatásra van kényszerítve. Az ellenség is csak néha ad életjelt magáról. Hanem ma este ugyancsak nevetéses eset fordult elő az ellenséggel. Oly biztonságban érezte magát, hogy gyalogsága az árkokból nagyjából hátra ment vacsorázni... – Ezt a mi gyalogságunk észrevéve egy rajtaütést csinált, és benyomult az árkaikba, a még ott levő ellenséget elfogta vagy kiűzte. Hiába kísérte meg az ellenség a visszafoglalást, nem sikerült neki. Ezen este még tüzérségünk legnagyobb részét állást változtatott. Állásunk Boncza-nál van.

23-án. Tőlünk balra, hol a német „Garde” hadtest áll, hevesebb harc hallható. A tüzérség mindkét részről itt is dolgozik, és állásukat teljesen belötte, sajnos, megint egy halottunk és egy sebesültünk lett. Éjjel sem szünetel a harc.

24-én. Kora reggel már ágyútűz kezdődik, mi tart egész nap, különösen tőlünk balra heves. A mai nap értesítést kaptunk, hogy ágyúink a javításból megérkeztek, tehát érte kell menni. Ezen küldetésben Hollaender főhadnagy vezetésével én is bent voltam. Délután útra keltünk a már rég mögöttünk hagyott Zolkiew városka vasúti állomására. Ide háromnapos erős mars után 26-án érkezünk meg, közben oly jeges esőt is élvezve, milyenben még nem volt részem. A városban a cholera járvány pusztít erősen, de a forgalom azért nagy. Mindenfelé orosz foglyok ezrei végzik a munkát. Itt tudták, hogy nem ide, hanem Belzec határállomásra vannak ágyúink irányítva, tehát oda kell menni. Hiába volt itt Hollaender főhadnagy őrködésre és parancsra, hogy a táborhelyet senkinek sem szabad elhagyni, ezen éjjel én és egy másik tizedes hatalmas murit csaptunk, csak azért is, hogy bosszantsuk. Ezen út alatt még sok bajunk volt vele, de nem bírt velünk.

27-én. Innét tehát tovább meneteltünk, hogy elérjük Belcezet. Ezen napon is a veszekedések láncolata telt el a főhadnagy úrral, majd megpukkadt a méregtől.

28-án. Ma értünk Belcecre, hova még mindig nem érkeztek meg ágyúink. Itt a főhadnagy, azt gondolva, nem jó lesz közel a faluhoz lenni, tehát tőle távol egy erdőbe vitt bennünket. De itt is csak azt látta, úgy is hiába.

29-30-31-én. A napokat itt töltjük, az ágyúk nem jönnek. Közben jókat mulatunk, mit a főhadnagy már nem vesz tudomásul, sőt inkább elmegegy olyankor, de szólni nem mer. Itt elég jól élünk.

1915. augusztus hó.

1-én. Végre a 3 ágyúból az enyém megérkezett ma. Így a délután folyamán útra is keltem vele az üteg után. De hol lehet már az üteg? Utam Zamosce városon vezet keresztül. Ó-Zamosce elég szép kis város, itt kozák laktanya is van... A németek innét orosz foglyokkal csináltatják a tábori vasutat Lublinig.

2-án. Tovább marsolva Krasznoszlaw városon keresztül Rajowiec felé. Erre már mindenütt a harcok jele mutatkozott, különösen Krupé falu előtt egy majornál, hol az ellenségnek kisebb erődje is volt.

3-án. Tovább menetelek Ochoza felé, hol az üteg volt, de már tovább ment. Dwiowno felé tovább menetelve utolértem az üteget. Itt most is erősen folyik a harc. Még ezen nap állásba mentem ágyúmmal.

4-én. Reggel 5 órakor menetkészen áll az ellenség, vonul vissza vagy tíz kilométert. Ütegünk szinte előre megy. Az ellenség előrenyomuló tüzérségünket belátva tűz alá fogja, és alaposan szétgrasztja. Délután divízióknál is állásba megy, de az ellenség észrevéve az utat lövi, mire vissza kellett vonulnunk. Később újból megkísérelték az előretűzést, de újból tűz alá vették ütegünket. Szerencsére nem történt baj. Így Wladislawow faluig előre jutva állásba mentünk. Éjjel tart a harc.

5-én. Már kora reggel megkezdődik az ágyúzás és a gyalogsági tüzelés is. Az ellenség az éjjel nem állott odább, hanem nagyobb erővel felvette a harcot. A harc mindjobban erősödik, és pokoli ágyútűz zé fajul délután. Gyalogságunk több támadást kísérelt meg, de nem sikerült az ellenséget kiszorítani állásából. Hol némileg sikert értek is el, az ellenség visszafoglalta. Estefelé tüzérségünk tüze még fokozódott, az ellenség is erősen válaszol, de a helyzet nem változik. Este 8 órakor azonban tüzérségünk újabb támadást kezd a gyalogsággal egyetemben az ellenség ellen. Gránátjaink nagy pusztítást vittek véghez az ellenség állásai és a drótsövények között. Végre belátta az ellenség, hogy helyzete tarthatatlan, még az éj folyamán megkezdte a visszavonulást, és reggelre itt egész csend lett. Ma délelőtt jött Ivangród és Warsó eleste, mi nagy örömet szerzett.

6-án. Néma csend lett mára, csapataink vonulnak előre. Mi visszamaradtunk, még a délelőtt folyamán otthagytuk az állást, és délután visszafelé menetelünk. Úgy látszik, az egész 6-ik hadtest kiszorult a frontból, miután rövidül. Utunk visszafelé mindenütt leégett és lerombolt városokon és falvakon vezet keresztül. Kochilnónál egy erdőben lágerezünk, hogy az ellenséges repülőek elől védve legyünk.

7-én. Délután tovább menetelünk nyugati irányban, az egész hatodik hadtest úton van, tehát kilépünk a Mackensen-seregből, mit sajnálunk. Este Nizolaj falu mellett levő majorban ütöttünk tábor. Ezt az ellenség megkímélte az itt levő szeszgyárral együtt.

8-án. Reggel 7 óra 15-kor tovább menetelünk, az eső esik, az előrejutás nehéz, mert az út tele van csapatokkal és az utak is rosszak. Így egész nap menetelve késő este értünk Liszaloja faluba. Utunk közben már átléptük a Vieperz folyót is, úgy látszik Brest-Litovszk felé tartunk.

9-én. Hajnalban 3 órakor ébresztő, 1/2 5 órakor pedig tovább menetelünk Kroszkopácza faluig, hol ütegünk állásba megy. Ma itt kisebb ágyúharc van, az ellenség is lanyhán lő vissza. Ma is borult idő van. Délután tüzéségünk hatásosabb tüzelést kezd, és gyalogságunk támadásba fog, és az ellenséget visszaszorítja Ostrow faluig. A harc tart késő estig. Az éj csendesebben telik el. Az ellenség itt is a gabonát, mit elszállítani nem tud, megsemmisíti, a kepeket felégeti.

10-én. Reggel divízióink előre megy Samosezi faluig, hol állásba megy ismét. A délelőtt csendesebben telt el, délután azonban tüzéségünk megkezdte a tüzet, mi tartott egész estig. Az ellenség ugyancsak tapogatta állásainkat, de nem sok eredménnyel. Az ellenség itt tartja magát, de balról hátrált. Itt az éj folyamán gyalogságunk előre tört, de csak üres állásokra talált, az ellenség hátrább erősítette meg magát. Újabbán így akarja tüzéségünket félrevezetni, veszteségét gátolni. Este érkezett ide 3 üteg német 21 centiméteres.

11-én. Reggel a 21-esek felállottak mellénk. Már kora reggel tüzéségünk gyengébb tüzet kezdett. A délelőtt folyamán azonban összes tüzéségünk reárendítette az orosz indulóra, a német 21-esek is elkezdtek csikorogni, mi az oroszokra igen félelmesen hat. Délután a tűz még fokozódott, és tartott késő délutánig, mikor is az oroszoknál fekvő falu, majorok és gabonák kezdettek kigyulladni, mi azt jelenti, hogy az ellenség rövidesen visszavonul. Ma az ő tüzéségük nem sokat kellemetlenkedett. Este a harc elcsendesedett, de tartva az ellenség esetleges éjjeli támadásától, erre is elkészültünk. Azonban ez nem következett be, hanem csendben visszavonult, és gyalogságunk már csak az üres állásait találta.

Éjjel 2 órakor tüzéségünk parancsot kapott lövésre, és ezen ostoba parancsból az jött ki, hogy lövedékeink a már az ellenség után nyomuló csapatainkat érte. Kürtjelzés után szüntetett tüzet tüzéségünk.

12-én. Reggel mi is előrenyomultunk Ostrow városig, hol még az éjjel ellenség volt. Ezen helység a harc központjában volt, és áldozatul is esett neki, de jobban csak az ellenség romboló és gyűjtogató szenvedélyének. A templom is romban van, a lakók innét is hiányoznak, alig látni egyet. Itt le is táborozunk, úgy látszik, az éjet itt töltjük. A város romjai közül a katonazene hangjai jönnek, térzene van. Az ellenség erősen tovább állott.

13-án. Reggel 2 órakor ébresztő, várjuk a parancsot az indulásra. Vagy 4 kilométert megyünk előre egy erdőig, hol az egész napot töltjük. Innét este Steinkow faluig mentünk, az éjet is itt töltöttük. Ezen hadosztály a 12-ik, melyhez most beosztva vagyunk, a további parancsig hadsereg-tartalékban van. Az ellenségtől már 24 kilométerre vagyunk Darczew városka mellett.

14-én. Reggel 5 órakor előrenyomulás, mi az út túlzúfoltsága és rossz állapota mellett nehezen megy. A front felől hevesebb ágyúzás hallható.

15-én. Reggel tovább menetelünk. Az ellenséget, ki úgy látszik, ezen sík terepen nem bír megállani, csapataink erősen üldözik. Most sok német csapat is vonul fel újból. Wisnicz falunál lágerbe megyünk.

16-án. Reggel 4 órakor tovább menetelünk, irányunk Brest-Litovszk, mitől már csak 30–35 kilométerre vagyunk. Délután folyamán már közelebb érünk az ellenséghez, mely ma sem képes megállani. Este ütegünk állásba megy, de lövésre nem kerül sor. Szép sík vidék ez, és nagyon termékeny.

17-én. Reggel ütegünk menetkészen áll, a délelőtt folyamán Bietsniec faluig menetelünk, hol letáboroztunk. Innét már csak 15 kilométer Brest-Litovszk. Észak irányból ágyúzás hallható, és a várban és környékén egész éjjel a fényszórók világítanak. Az éj is harcokban telik el.

18-án. Ma kettős ünnepet ülünk. Királyunk születésnapját, és ma egy éve annak, hogy országunk földjét elhagyva saját és ellenséges földön harcba állunk. Ezen idő alatt, különösen kezdetben, sok csalódásban volt részünk, mit most pótol az, hogy az ellenség már jóformán leverettet, és csak igen rövid idő kérdése, hogy egy újabb fényes haditettel, Brest-Litovszk elfoglalásával gazdagítsuk sikereinket.

ket. Ma misét hallgattunk, az ágyúk dörögnek ezalatt – de nem mint békében vaktöltéssel, hanem mind az ellenségnek szól, és közöttük végzi munkáját.

Délután az ünnepet félbe kellett szakítanunk, ütegünk 5–6 kilométert előre ment állásba, mit egy erdő közepén foglaltunk el. Csapataink, főleg a gyalogság, egyre nyomul előre, és az egész vidék a zenétől hangos. Észak-nyugati irányból hallható ágyúzás, mi éjjel is tart kisebb mértékben.

19-én. Borult idő van, itt előttünk a front csendes, csak nyugati irányból jön erősebb ágyúzás hangja, mi már a vár erődjeinek szólhat, mert nehéz ágyúk is működnek. Az ellenség innét 5 kilométerre van.

20-án. Reggel a 12-ik hadosztályunk támadásra készül, és mi, kik a 39-ik hadosztály kötelékébe tartozunk, kíségetőképpen át lettünk téve. Ezért vagy 5 kilométert előre menve újabb állást foglaltunk egy erdőben. Azonban a borult esős idő a mai támadást meghiúsította, és tétlenségre vagyunk kárhóztatva. A délután folyamán más tüzérség könnyebb ágyúzást folytat, mire az ellenség is válaszol nehéz várvédő ágyúival. Ma kaptuk azon jó hírt, hogy a németek Now-Georgievsk várat bevették, tegnap pedig Kownót.

21-én. Az idő nem változott, az eső esik. Tüzérségünk, közte mi is tüzelést folytatunk, és több célra lövünk. Délután folyamán ütegünk a 6-ik számú erődöt lövi, de a lövések a borult idő miatt nem figyelhetők meg. Gyalogságunk egészen előre nyomult. Ütegünk még ezideig várostromban nem vett részt, most arra is sor került.

22-én. Reggel itthagytuk ezen állást, miután visszahelyeztettünk a 39-ik hadosztályhoz. Vagy 5 kilométert jobbra egy erdőbe mentünk újabb állásba. Itt megint igen veszélyes helyünk van, a gyalogsági állás 5–600 lépésre húzódik, és ki vagyunk erősen téve a gyalogsági golyóknak. Az ellenség nehéz és könnyű lövedékei is közrefogtak bennünket. Délután folyamán a tüzelés mindkét részről erősödik. Estefelé gyalogságunk (honvédek) támadásba megy át, és egy részüknek sikerül is előrenyomulni. Este az ellenséges tüzérség ugyancsak erősen dolgozik, és schrapnelljei elől ugyancsak ugrálunk. Állásunk előtti falut, mi 500 méterre van, erősen lövi, és több házat fel is gyújt az ellenség, itt a tüzérségünket sejtí. Este a gyalogsági tűz is erősödik, mi tart egész éjjel megszakítás nélkül.

23-án. A fegyvertűz reggelre sem szűnt meg. Az ellenséges tüzérség újból kezdi a munkáját, és épp úgy, mint tegnap, veszélyeztet bennünket.

Az éj folyamán a gyalogsági golyóktól ki sem mozdulhattunk a fedezékből. A mi tüzérségünk is megkezdte a lövést.

Délután a gyalogsági tűz megszűnik, este azonban a tüzérségi tűzzel együtt újból kiújul, és tart egész éjjel, mi pedig alig bírjuk a bőrünket menteni.

Az élelmezésünk nemhogy javulna, inkább rosszabbodik. A húsadagok kisebbre lettek szabva, a kávé nem jó, dacára a jó termésnek a kenyér is kevés, és majd tisztán tengerilisztből van. Dohány és cigaretta járuléknak is mind ritkábban van. És ehhez járul az, hogy itt most kartoflihoz sem juthatunk, és még vizünk sem igen van.

24-én. Már kora reggel az ellenséges tüzérség megkezdte az állásunk lövését, és mindjárt az első lövése a hozzánk 200 méterre álló 2-ik ütegünk közé csapott, de szerencsére kárt nem okozott. És ezután folyton jönnek hozzánk a csomagok, gránát és schrapnell.

8 órakor tüzérségünk megkezdte a tüzet, és erős munkába veszi az ellenséges állásokat, ugyancsak mozsaraink is megkezdették az erődök lövését.

Délben gyalogságunk támadásba fogott, és sikerült is az ellenséget állásából kiszorítani, minek mi legjobban örültünk, hogy megszabadultunk a baka-gránátoktól. Délután 3 órakor megszűnt az erős tüzelés, csak egy-egy lövés hallható, mi estére szinte megszűnt, és a felgyújtott falvak mutatják, hogy az ellenség hátrább kénytelen vonulni gyalogságunktól követve. Így az éj csendben múlt el.

25-én. Lövéseink már az ellenséget nem érték, így kénytelenek voltunk 3 kilométert előre menni, és állást foglalni. Többi tüzérségünk, közte a 21-esek is előre vonultak, és már meg is kezdték a tüzelést. Az ellenségnek itt igen jól elrendezett állásai vannak, még burgonyával is beültette, hogy felismerhető ne legyen.

Dacára ennek, mégsem bírja tartani ezen várrendszert sem. Tegnap előfordult, hogy az ellenség a mi 12/12 mintájú 15 centiméteres lövedékünket használta, közénk is lőtt vele.

A tegnapi támadás alkalmával csapatainknak jelentéktelen vesztesége volt, ellenben többszáz fogoly jutott kézre. Repülőink folyton az ellenség fölött vannak, ellenben ellenséges repülőök mostanában nem igen láthatók.

Este tüzérsgünk erősebb tüzelésbe kezd a menekülő ellenségre, a falvak pedig egyre gyulladnak ki, mi egész nappali fényt áraszt a vidékre. Erős robbantásokat is végez az ellenség, miből az következik, hogy csapatait a Bug folyón átvonta, és hidak, raktárak repülnek a levegőbe.

26-án. A mai nap reánk nézve nevezetes, ma egy éve annak, hogy divisióknak Tomasownál a tűzkezsztésben átment, és azóta folyton harcban állva elég dicsőséget volt alkalma szerezni.

Ezen reggelre néma csend lett a környéken, még egy fegyverlövés sem hallgató, csapataink, közte divisióknak is nyomul előre Breszt-Litovszk felé az úton.

Itt már mindenütt orosz erődítések között megyünk, de jobbára nincsenek még elkészítve, miből látható, hogy nem voltak ily gyors előnyomulásunkra elkészülve. A várrendszerhez tartozó erődök mind modern építésűek, tiszta beton. Köralakban futja körül a várat, minek másík erősségét a Bug folyó alkotja ágával.

Mindennek dacára rohamosan kellett ezeket kiüríteni az ellenségnek, minthogy csapataink mára a Bugon kétoldalt átkeltek, és visszavonulását veszélyeztették. Divisióknak Terespol városába ért és megállapodott. Ez is, mint minden helység lerombolva, összelőve van, különösen az okból is, miután itt egyik erődjé van a várnak, mégpedig hatalmas építmény, mit az ellenség villanyárammal próbált megsemmisíteni, de jobbára csak az ütegek semmisültek meg. A sok muníció mind a raktárakban maradt.

A város még épen maradt házai egymás után gyulladnak ki, és nincs senki sem ki ezt meggátolná, civilt nem látni egyet sem. A város szélén áll egy hatalmas emlékmű, mi a vár erősségét hirdeti, de hiába, elég jutányosan jutottunk hozzá 26-a reggelére.

Itt most várunk kell, míg a hidakat pionérjaink elkészítsek, hogy a Bugon átkelhesünk. Csapataink egyre jönnek előre zene hangjai mellett. Ma francia repülőgép kémleli csapataink mozdulatait.

27-én. Már délelőtt kellett volna előre nyomulnunk, de a nagy csapatfelvonulás miatt csak késő délután juthattunk hozzá. Így is csak pár kilométer utat tudunk megtenni órák alatt.

Ezen nap átléptük Oroszország határát, a Bug folyót, melyen a mi és német pionirok rögtönöztek hidat. Így beértünk a vár magvába, mi megint csak modernek nevezhető. Ezt is elég épen hagyta az ellenség, csak a raktárépületeket gyújtotta fel, ég a sok gabona, liszt stb. és folyton füstöt áraszt szét. De nagyobb része ennek is épen jutott kezünkre, illetve a németek kezére, mert ők foglalták le. Sok élelmi- és hadiszert hagyott tehát itt is hátra az ellenség, még a Bugba is rengeteg muníciót stüllyesztett. Itt különben volt lőszergyára is, azonkívül malom a legmodernebbül berendezett pékségéhez. Azonkívül sok saját munícióknak is a birtokába jutottunk, mit tőlünk zsákmányolt. Itt egy kaszárnya mellett lágérbe mentünk, és az éjet itt töltöttük. A várost, mi még ide távolabb fekszik, az ellenség ugyancsak elpusztította és ma erősen visszavonult.

28-án. Reggel 6 órakor divisióknak menetkészen áll, és újabb parancs szerint visszaindulunk orosz Lengyelország földjére, és ezen nap 40 kilométert menetelve mindenütt a Bug mentén Cholm-nak tartunk. Az út kegyetlen rossz, dacára annak, hogy műút, de a nagy forgalom teljesen tönkretette. Csak késő este értünk célhoz, hol az éjet is töltöttük.

29-én. Reggel 6 órakor ismét tovább menetelünk a ma sem jobb úton. Erre is mindenütt a harc nyomai láthatók, az elpusztított falvak, feltúrt földek, sírok stb. mind megannyi borzalom. Különösen sok ló fekszik itt, mi lovassági harcokra emlékeztet. Ilyenek között vezet utunk Włodawa városon keresztül, itt kaszárnya és nagyobb raktárak vannak, mit az ellenség épen hagyott, bizonyval nem volt ideje elpusztítani. Mai nap 45 kilométert menetelve letáboroztunk.

30-án. Újból tovább menetelünk és 43 kilométer utat csinálunk. Most már a harmadik nap ily erős menetelésben erősen érezteti hatását a legénységben és a lovakon, az utóbbiakon különösen azért, mert rosszul táplálkoznak, zab nincsen, és takarmány sem található ezen vidéken, mert az ellenség elpusztította.

Késő délután érkezünk Cholm-ba, hol a vasút mellett lágérbe megyünk. A szép város egy domboldalon fekszik, honnét gyönyörű kilátás nyílik a sík vidékre. Több szép temploma, gyárai, kaszárnyái vannak a „Bug hadsereg” hadiszállása itt van. Azonkívül nagy vasúti csomópont, mi már a részünkről üzemben van.

Most csak azt szeretnénk tudni, hova megyünk vajon, mert ez még titok. Lehet, hogy itt vagonírozunk be – ez csak találgatás. Ezen város nem szenvedett az ellenségtől.

31-én. Cholmban maradunk ma, a háromnapi mars után pihenünk van. De hideg, esős idő van, mi cseppet sincs kedvünkre. Ma sem tudjuk, mily célból jöttünk ide. A mai nappal befejeződött az eseményekkel dús augusztus hava.

1915. szeptember hó

1-én. Reggel tovább menetelünk Cholmon keresztül, és csak későn térünk pihenőre.

2-án. Tovább menetelünk újból, és csak késő délután érünk Gorodlo város előtt fekvő pusztához, hol el lettünk szállásolva. Erre mindenütt lábon áll a gabona, és már tönkre is ment, nincs ki learatta volna. Pedig nagy szükség lenne még reá.

3-án. Innét is tovább menetelünk Gorodlón keresztül, ezt már az ellenség jobbra tönkre tette. Itt átléptük ismét a Bug folyót, és ismét Oroszország földjére léptünk. Utunk Wladimir-Wolonszki városig vezetett, hol éjjeli szállásra mentünk. Az ellenség ezen várost, mit még Lemberg elfoglalásakor kiürített, jobbra elpusztította. Nagy kaszárnyái vannak, és vasúti végállomás. A front ide 150–160 kilométer jelenleg.

4-én. Ma pihenőnapunk van, itt maradunk a városban. Az idő erre hűvös, a napot csak olykor látjuk.

5-én. Reggel 1/2 7 óraker innét is tovább megyünk. Az utak nagyon rosszak, Luck irányába tartunk. A lakosság most kezd visszatérni a falvakba, hol természetesen csak romokat talál, ami nagy megpróbáltatás lesz nekik a közel ígérkező télre. Az utak járhatatlansága miatt, és más eszközök hiányában a forgalmat csapataink iparvágányon bonyolítják le lovakkal. Vagy 26 kilométert menetelve Powlowiczki orosz községben töltöttük az éjet.

6-án. Reggel 7 óraker tovább menetelünk. Most már a tizedik napja rójuk a rossz utakat anélkül, hogy tudnánk a célt, (hozzá az eső is esik) pedig a legénység inkább kívánja, hogy tűzvonalban legyen, mint azon szekatúrákat eltűrje, mi ezen menetelés alatt éri az új ütegparancsnok Kosler kapitány és a többi ingyenes tiszttal. Ehhez járul még a rossz élelmezés is, hol megint a legnagyobb szabálytalanság történik a mi hátrányunkra a tisztek részéről. A legénység részére kiutalt élelemből a jobbkat saját részükre foglalják le, és legtöbbször megtörténi, miután nem használják el, elromlik és eldobják, vagy így adják vissza a legénységnek.

A ruházatunk már ugyancsak olyan, hogy magunk szégyelljük más csapatok, különösen a németek előtt. Ez is csak a tisztek gondatlanságára vall, mert látni azt, hogy más csapatoknál ez nem így van. De itt csak a saját érdekük az elsős.

Ma vagy 25 kilométert menetelve Lokatsi városkán keresztül, s tőle pár kilométerre fekvő elszórt faluban mentünk szállásra. A levegő nagyon egészségtelen a nagy büztől, mit a sok elásatlan ló terjeszt, és a kutyák lakmároznak belőlük.

7-én. Tovább menetelünk, és ma Luckba érünk, mi már csapataink kezén van. Itt táborba mentünk. A várost az ellenség elég épen hagyta, mi igen csinosnak mondható.

A kereskedelem sem szünetel. A várrendszer jelentéktelen itt. Az állomásépület és a Styr hídja van felrobbantva csak, itt nem ért rá az ellenség garázdálkodni, csapataink oldalozó támadása váratlanul érte, sürgős visszavonulásra kényszerítette. De Luckban levő csapataik mind kézre kerültek, és sok hadiszer birtokába jutottunk.

Azon reményben, hogy a hosszú út után itt kissé pihenünk, egy kis lakmározáshoz fogtunk, mit a hosszú úton nélkülöztünk. Itt hozzájutottunk sörhöz olcsóért (orosz sörhöz), mit már magam is régen kívántam. De az ízet nem is felejttem el soha, és hogy az ágyúink kerekeit kínáltuk meg vele, tán majd azok vígabban forognak tőle. Azon reményünk, mi a pihenést illeti, ugyancsak füstbe ment. Este ütegünk sürgős parancsot kapott az itteni állomáson a bevagonezózásra, mi az éj folyamán szakadó esőben meg is történt. Tehát orosz vonaton utazunk. Miután csak 32 kilométert kell mennünk, az ágyúink és a legénység ment vonaton, lovaink pedig másnap rendes úton jöttek utánunk. Úgy látszik, sürgősen kell a tüzéség.

8-án. Reggel 6 óraker érkezett vonatunk Olike állomásra (ez is le van égetve), hol megkezdettük a kirakodást. Innét a 14-es schwere ezred lovai vontatták ágyúinkat a két kilométerre fekvő állásba, hol ütegünk még a délelőtti folyamán megkezdette a tüzelést. Délután összes tüzéségünk, mi elég tekintélyes számban van képviselve, erősebb tüzet nyitott meg, egyúttal a gyalogságunk is működni kezdett. Az ellenséges tüzéség ugyancsak szórt lövedékeit, főként az állomás környékére. Éjjelre tüzéségünk parancsot kapott egynegyed óránkénti lövésre. Az én ágyúmnak jutott épp e feladat. A hónap elejétől fogva az időjárás nagyon rossz, folyton az eső esik. Nagyon kellemetlen.

9-én. A lövés tartott reggel 6 óráig, mikor be is lett szüntetve. Ütegeink parancsot kaptak a továbbmenetelre. Az ellenség megkezdte a visszavonulást. A mi menetelünkre csak délután került sor, mikor divízióink Olike városkáiig ment, hol egy pusztánál szállásra mentünk, hol az éjet töltöttük. Az

ellenség a falut épen hagyta, de a lakosság mindenét hátrahagyva innét is menekült. Sok sertés maradt itt, volt is köztük razzia. Azonkívül a nagy gyümölcsös is reánk maradt a rengeteg almával. Más most nem is kellett nekünk.

10-én. Reggel 7 óraker tovább megyünk innét Rawerjány faluig, hol mindjárt állásba mentünk. De az ellenség belátva menetelésünket, erősen kezdte ágyúit magvát küldözgetni, egyúttal a falut is erősen lőtte. Ütegünk megkezdte a tüzelést, mi tartott egész estig a gyalogsági harcral együtt. Este az ellenség tüzérésg újból a falut lövi. Egész éjjel tart a harc.

11-én. Reggel 6 óraker ütegünk újból tüzkészletbe áll. Tőlünk balra már kora reggel óta erősebb harc hallatszik, mi mindjobban erősödik. Itt ma az ellenség gyengébben dolgozik. Dél előtt folyamán ellenséges gép jön, mi felettünk nagyon kémlelődik. A harci zaj a délután folyamán mind messzebbre húzódik, ugyancsak kapjuk az értesítést, hogy Dubno elesett. Éjjel csak kisebb harcok hallhatók.

12-én. Ütegünk reggel 1/2 5 óraker menetelésen áll. A 3-ik hadosztálynál, hol most voltunk beosztva, a 24-ik hadosztályhoz lettünk áttéve, hol sürgős tüzérésg segítségére volt szükség.

Itt az elmúlt éjjel az ellenség gyalogságunkat visszaszorította, de 12-én reggelre csapataink az előbbi rendet visszaállították. Az ellenséget az itt levő folyón visszaszorították, hol igen sok vesztesége volt, a folyóba vesztek. De nekünk is jelentékeny veszteségünk volt.

Délután érkezünk meg 18 kilométer menetelés után az állásba. A harc tart egész nap erősen, az ellenség tüzérésg erősen lövi ezen erdőrészt, hol tüzérésgünk van. A tüzelés csak estefelé szűnik meg. Este 8 óraker azonban erősebb gyalogsági harc kezdődik, mi tart 1 1/2 óráig, tüzérésgünk is közben dolgozik. Kisebb mértékben egész éjjel tart a harc. Itt az ellenség a vasúti sínt is felszedte.

13-án. Csend uralkodik, mi a ködnek lehet tulajdonítani. Csak később kezdődik gyengébb harc, mi tart estig. Ellenben tőlünk jobbra és balra erősebben folyik a küzdelem. Meg kell hagyni, hogy az ellenség itt vitézül állja a helyét, igaz, hogy csehekkel van itt szemben.

14-én. Reggel kisebb mértékben kezdődik a harc, mi délután erősebben folyik. Az ellenség tüzérésg is megkezdte a tüzelést, és erősebb tüzet nyitott meg az előttünk álló feldhaubitc ütegre, és közel voltánál fogva a lövedékekből nekünk is jutott bőven. Szerencsénk volt az, hogy csak 8 centiméteres gránátok jöttek. Az említett üteg tisztjei és legénysége mindenét itthagya szaladt el. Megjegyzem, nem magyar üteg az, azért megy náluk oly könnyen a futás. A harc éjjel is tart kisebb mértékben.

15-én. Az ellenséges tüzérésg reggel 1/2 6 óraker hatalmas ágyútüzet nyitott meg csapatainkra és állásainkra, mi egy óra hosszágig tartott. Egyúttal gyalogsága is erősen támadott. Ütegünket az ellenség úgy belőtte ma, hogy állást kellett változtatnunk. Több ütegünk járt így, mi nagy hátrány ily harcoknál.

A harc délután érte el tetőpontját, az ellenség el akar érni valamit. Tüzérésgé még nem dolgozott ily hevesen. És estére, sajnos, azt kellett tapasztalnunk, hogy az ellenség támadása sikerrel járt, a híres cseh hadosztályt (bagaszt) két kilométer szélességben áttörte, noha elegendő gyalogsággal és az ellenségét felülmúló tüzérésggel rendelkezünk.

Most csapatainknak vissza kell húzódnunk. Este már mi is elkészültünk, hogy meglepetés ne érjen bennünket. Késő éjjel is erős harcok vannak.

16-án. Hajnalban 1/4 3 óraker parancsot kapunk a visszavonulásra, mi a sötétben annál rosszabb, miután ágyúink hatalmas fenyvesben vannak elhelyezve, honnét elég küzdelmes munkát ad a kihurcolása. Többi csapataink is vonulnak vissza, csupán a hátvéd, az ellenséget feltartóztató erő marad vissza, hogy az ellenséget tartóztassa. Dél előtt 10 óráig meneteltünk vissza a többi csapatokkal, mikor egy erdőbe lettünk beállítva a további parancsra várva. Délután 1 óraker azonban az ellenség, egy lövéssel a hozzánk közelálló állomásra, jelezte közeledtét, egyúttal hallható volt, amint hátrvédeink megütköztek vele.

Ütegünk ekkor parancsot kapott az állásba menésre, hova el is indult, de már fele úton el kellett az ütegek rejtőzni, miután az ellenség belátta az utat, és nem mehettünk tovább. Közben beesteledett, és éjjelre itt maradtunk. Éjjel is tart a harc.

17-én. Hajnalban 1/2 4 óraker tagrwache, 5 óraker abmarsch. Ekkor már erős mértékben áll a harc, az ellenséges tüzérésg korán megkezdte a munkát, és nyomult előre. De hallható volt az is, hogy gyalogságunk fegyverei és gépfegyverei kellő fogadtatásban részesítették őket. Azonban csapatainknak mégis erősen kellett a visszavonulást folytatni, hogy biztonságba helyezték magukat. Az idő annyiban kedvezett, hogy erős köd ereszkedett, és az eső kezdett esni, mi a szabad látástól eltakarta csapatainkat az ellenség elől. Így menetelve dél előtt 9 órára visszaérkeztünk első állásunkhoz, Olika állomáshoz, most szintén itt a többi tüzérésggel állást foglaltunk.

Eközben a harc folyton tart. Most csak azt szeretném tudni, hogy az ellenség meddig óhajt jönni, és csapataink meddig szándékoznak eresztetni. Itt az állomáson lázasan folyik a munka, az orosz mozdonyok egyre túlkölnnek, mintha csak a régi gazdájukat csalogatnák. Folyik az elszállítás Luckba.

Délután mi is vonulunk vissza a többi csapatokkal. Most már a főútra összpontosul a visszavonulás, van is itt forgalom olyan, mire csak 914-ben volt példa. Hátul pedig hátvédeink és az ellenség fegyverei hirdetik a harcot.

Este egy falunál további parancsra kell várnunk. Igen hűvös, esős idő van. A még épen maradt falukat, majorokat most nem az ellenség, hanem a mi visszavonuló csapataink gyújtják fel, hogy az ellenségnek támaszpontul ne szolgálhassanak. Ég az egész vidék! Este 9 órakor tovább menetelünk..., és hajnali 2 órakor pár kilométerrel Luck előtt táborba megyünk.

18-án. A délelőttöt itt töltjük. Az ellenség erősen nyomul előre, nem vagyunk valami irigylésre méltó helyzetben. Délután 1 órakor tovább kell menetelnünk Luckon keresztül, hol őrületes a forgalom. A csapatok annyira összetorlódtak, hogy nem tudnak előre jutni. Az ellenséges ágyúzás mind előbbre (oldalt) hallatszik, hát megérjük, hogy az ellenség kezén maradunk. Az arcok, különösen a tisztéké, sárgul, nincs egy szavuk most. A civil nép, különösen a zsidóság jajveszékkel, menekül. Nehezen keresztül küzdöttük magunkat a városon, és a szélén táborba szállunk.

19-én. Reggel jéghideg szél van, a sátorlapok alatt kegyetlenül megfázunk. Még a délelőtt folyamán parancsot kapunk újabb visszavonulásra, mert az ellenség nyomul előre, és úgy látszik a veszély mindjobban fenyegető. Ha fel nem tudják tartóztatni, fő visszavonulási utunkat elvágja.

Vagy 15 kilométert menetelve egy faluban lágerbe mentünk. A mai nap igen nagy jégesőt kaptunk. Még ma parancsot kaptunk, hogy vissza meneteljünk Luckba, mi meg is történt. Az ellenséget mégis sikerült feltartóztatni, így a veszély megszűnt. Bosszantó nagyon, hogy a gazember cseheknek köszönhetjük mindezt. Luckban elszállásoltuk magunkat, miután az idő hideg, házakba.

20-án. Úgy látszik, pihenő napunk lesz ma itt Luckban, és utána kilátás van többnapos menetelésre. Úgy az elmúlt éjjel, mint ma, erős harcok vannak a város környékén. Könnyebbüléssel vettük tudomásul, hogy a cseh bandától megszabadultunk, és visszahelyeztettünk a 6-ik hadtesthez. Hanem ezen változás megemmisítette a szabadságot, mi most kezdődött volna.

21-én. Reggel 7 órakor megkezdettük az újabb marsot visszafelé. Ma 22 kilométert meneteltünk. Carukow faluig, hol elszállásoltuk magunkat. A hideg idő a szabadban táborozást kényelmetlenné tette, így a házakban kerestünk menedéket, én is egy majorbeli cselédházba invitáltattam magam.

22-én. Tovább meneteltünk innét is reggel 7 órakor. Egész késő estig meneteltünk 40 kilométer utat megtéve, miután erre a falvak mind tele vannak katonasággal, és nincs hely, hogy beszállásolhatnánk magunkat. A 41-ik honvédhadosztály jön kíségetni, ma találkoztunk a 20-ik ezreddel, de ... sajnos, a Jóskát nem találtam köztük. Erős hideg, fárasztó út után este lágeret ütöttünk. Az aratási munkálatok erre most folynak, főleg az uradalmakban.

23-án. Miután tegnap kétnapi utat tettünk meg, ma pihenő napunk van. Az éj folyamán a front felől erős ágyúzás hallható, hírlük, az ellenség újabb áttörést kísérelt meg.

24-én. Reggel 7 órakor tovább meneteltünk. Utunk az 1/4 órányira fekvő Stojanow határvároskán át vezet. Romanowka falun keresztül tovább. Tehát újból Galiciában vagyunk. Az ellenség itt a vasúti síneket felszedte és elszállította. Ma 15 kilométer menetelés után Radziechow városkában ütöttünk szállást. A civil nép erre már nyugodtan végzi munkáját.

25-én. Pihenő napunk van ma is. Ezen várost az ellenség némileg megkímélte, miután az itteni gróf 1/2 millió hadisarcot volt hajlandó fizetni az ellenségnek, kik nyomban a civil népet is hajlandók voltak kifosztani. A gabonát az uradalmakból ugyancsak elszállították.

26-án. Innét is tovább meneteltünk. Ma 28 kilométer menetelés után Kamionka-Strumylowa városba értünk, ez nagyobb vasúti állomás... de természetes, ez is le van rombolva.

A város külrészei teljesen el vannak pusztítva, nemkülönben a belváros is sokat szenvedett. A nagytemplom és a lovassági laktanya szintén a pusztulás képét mutatják.

Itt táborba mentünk, azonban nem tudjuk, hogy hova megyünk, mi lesz velünk. Hanem ezen most nem is sokat gondolkodtunk, mert előbbre való volt a régen nélkülözött kőbányai sórt megkóstolni, mit itt a vasúti restiben kaptunk. De alaposan be is szeszeltünk ám!

27-én. Reggel 7 órakor ütegünk az állomásra ment, és megkezdte a berakodást. Tehát most már tudjuk, hogy itthagyjuk ezen frontot, de vajon hova megyünk? Délben vonatunk, melyet 3 mozdony vontatott, kirobogott az állomásról. Útirányunk Lemberg...

28-án. Délelőtt még mindig Galícia területén megy vonatunk, de már közeledünk a Kárpátokhoz, hol vonatunk nehezen haladhat.

A nagy vasúti hidak mind fel vannak robbantva, és most vannak építés alatt. Délben érkeztünk Uzsokra, az első magyar határállomáshoz! A falu óriási hegyektől körülvéve egy mélységben fekszik, de remek szép hely ez, és nagy harcokról tanúskodik.

Tehát 13 hónapi távollét és harc után szerencsésen megértük, hogy újból magyar földön vagyunk. Hej, de soknak nem adatik ez meg!

Erre most folyik még csak az aratás, termékenységre nyomorult vidék ez, és az itt lakó nép is. A szét-szórta viskók még száralomra méltóbbak, mint Galíciában voltak egyes vidékeken.

További utunk Ungváron keresztül vezet. Ez már jobb vidék. Ungváron igen nagy katonai temető hirdeti az itteni harcokat. Innét Debrecen, Nagyvárad, Nagyszalonta, Békéscsaba, Szeged, Nagybecskerek volt az útirányunk.

29-én. Egész nap és éjjel utazunk. Az idő jó, mennyivel más mint orosz földön.

30-án. Szinte egész nap utazunk, végre éjjel 1/2 12 órakor érkeztünk Cserepalja állomásra, hol a vasúti utunknak vége szakadt és kirakodtunk. Tehát a szerb fronthoz lesz szerencsénk! Innét még éjjel 2 órakor tovább meneteltünk.

1915. október hó

1-én. Reggel 1/2 6 órakor érkeztünk Szekerény községbe, hol beszállásoltunk. Ágyúinkat egy utca nagy fáit alatt helyeztük el, hogy repülő megfigyelés ellen védve legyenek.

A vidék itt sík, kitűnő termőföld. A lakosság szerb ajkú (Torontál megye). Úgy látszik, itt megint nagyobb dolgok fognak történni, rengeteg csapat jön ide, főleg németek. Nekünk szinte sok tüzésrűgünk.

2-án. Itt töltjük a napot, egész kiállhatatlan meleg van. A kocsmákban hüsselünk, miben ezen község bővelkedik, jól mulatunk. A község lakói elég barátságosan viselkednek, megvendégelnek bennünket. Nem is bánánk, ha sokáig így maradna. Hanem nem soká maradt így!

Este parancsot kaptunk a továbbmenésre innét. Utoljára még háziasszonyunk vendégszeretetéből csirkebecsináltból jól bevacsoráztunk, és utána továbbmentünk. Ezen éjjel 20–22 kilométert menetelve 12 órakor érkeztünk Borcsa községbe, hol elhelyezkedtünk kedvűnkre. Ez annál is könnyebben ment, miután a falu ki van űrítve a lakosságtól. Szép nagy, gazdag község ez, a nép mindenét ithagyta elzárva, a csendőrség ügyel a vagyonukra. Ezen község Belgráddal szemben fekszik, jobbra pedig Zimony esik. Itt nappal már járni nem lehet, mert Belgrád várából mindent látni. Sőt még éjjel is bajos, miután egész éjjel a fényszórók működnek a várban.

3-án. Itt töltjük a napot várva a további parancsra. Ez meg is jön, az éj folyamán ágyúinknak állásba kell menniük. De később ez visszavonatott, minek csak örűlünk. És ennek örűmére a visszahagyott sok szárnyasból (noha ez tiltva van, és csendőrök őrzik) hatalmas vacsorát csaptunk.

4-én. Délelőtt a legénység a kijelölt helyre ment, hogy az ütegállást elkészítse. Ez Belgráddal szemben a Duna-parttól 400 méterre hátra hatalmas nádasban van. Az éjet is kint töltjük, miután a munkát nem fejezhetűk be. A többi tüzésrűg is ugyanezt csinálja. Igen veszélyes hely, mert ha észrevesz bennűnket az ellenség, innét igazán nem menekűlhetűnk.

5-én. Kora reggel a munkához fogtunk, mert a munka sürgűs. Belgrádban nagy pánik tört ki koránjában, egy repűlűgépűnk jön a bűnűs város fölé, és bombát dob le. A nagy láрма áthallatszik hozzánk. Ugyancsak a vonatok is erősen működnek odaát, úgy látszik, megű Belgrád kiűrítése.

Délután Zimonytól 30 és 1/2 centiméteres ágyűnk lűvik az erűdűt. Éjjel ágyűnk szerencsésen bejűnnek az állásba. Az ellenség már igen idegeskedik, tudja, hogy nagy dolgok készülnek részűnkűről.

6-án. Reggel 7 órakor összes tüzésrűgűnk megkezdette a tűzelést Belgrád várára és környékére. A tűzelés hevesebbűre fokozűdik mindjűbban, délután pedig a legnagyobb mერთűkben folyik. Külűnűsen a 30 és 1/2-es lűvi nagyon hatásosan a várat, hol tűz is keletkezik. Este monitorjaink is a város alatt cirkálnak. Kisebb mერთűkben éjjel is tart a tűzelés. Amit nem reműltűnk, az ellenség nem viszonozza a tűzet. Mint látszik tehát, megkezdűdűt Szerbia elleni akciűnk, és reműljűk, most elveszi mერთű bűntetését.

7-én. Hajnalban 2 órakor ébresztű. Az összes tüzésrűgűnk fokozűt erűvel megkezdű a tűzelést, különűsen műzsaraink lűvik hatásosan az ellenségűs pontokat. Reggel az ellenség egy ágyűja a várból oldalba kezdű lűni ütegűnkűt, és elég kényes a helyzet. De késűbb besűnteti a tűzelést. Gyalogságunk is munkában van egész nap, a harc folyik, és éjjel sem szűnetel.

8-án. Már harmadik napja egyfolytában tart a harc. Az ellenség tüzérsége azonban hallgat, nem tudjuk okát magyarázni ennek. Repülőink szabadon cirkálnak a város felett. Zimonynál már sikerült gyalogságunknak átmennie a vízen, mit a könnyű tüzérség is követett. Este a gyalogsági tűz megszűnt, de a tüzérségi egész éjjel tartott. Pancsova felől, hol a németek állanak, este erős ágyúzás hallható. Itt gyalogságunk vesztesége sebesültekben jelentékeny.

9-én. Reggel 8 óráig tartott az ágyútűz részünkről, utána csend lett. Végre 1/4 9 óraker jött a telefon-jelentés, hogy Belgrád várán a fekete-sárga zászló leng. Tehát három napi harc után, könnyebben mint hittük, Belgrád újból a kezünkön van.

Igaz, a város utcáin rettentő harc folyt a gyalogság közt. Az ellenség a várostól keletre fekvő magaslatokra húzódott vissza, hol harcba bocsátkozott, és makacsul védte magát. Csapataink a várost uraló magas hegyet szállották meg, mit az ellenséges tüzérség erősen tűz alá vesz. A harc tart egész éjjel szakadatlanul, a mi tüzérségünk is erősen dolgozik. Az éj folyamán az ellenség erős tüzet bocsájt a városra, és több helyen felgyújtja.

10-én. Tovább folyik a harc, és délelőtt éri el a tetőpontját. Az éj folyamán könnyű tüzérségünk, mely átment a vízen, nehéz tüzérségünk pedig a vízen innét erős tüzet bocsájt az ellenségére. Így már délelőtt 11 órára az ellenség visszahúzódott, és délután már a harc messzebből volt hallható.

Az éj folyamán csend volt a vonalon. Most jött tudomásunkra, hogy már 6-án éjjel gyalogságunk átment a vízen, és Belgrádban rettenetes öldöklés folyt. A civil nép szintén fegyvert fogott, az emeletekről 12-13 éves gyerkeek lödöztek csapatainkra. Ekkor gyalogságunk kénytelen volt visszavonulni. Ugyanekkor a németek sem jártak jobban, ők is nagy veszteséget szenvedtek.

11-én. Ma már azon tüzérségünk, mi még magyar oldalon van, nem éri el lövéseivel az ellenséget. Így délben ütegünk is elhagyja állását, és visszamegy Borcsa faluba. És ennek már ideje is, mert a Duna erősen árad, és ha a kiöntés itt ér bennünket, akkor az ágyúk itt maradnak.

És máskülönbem sem bánjuk, hogy visszamentünk a faluba, legalább még a szárnyasok maradványából jó vacsorát készítettünk. Hiába a szigor és az erős őrzés a faluban, bizony minden tönkremegy...

12-én. Ma még semmi parancsunk nincs, hogy mi történik divisiókkal. A Dunát most tisztítják az aknáktól, mert tele van, így a közlekedés rajta rendkívül veszélyes. Ma a harc erősen hallatszik, délután azonban távolodik. Az elmúlt éjet egész kitűnően töltöttem ágyban hosszú idő után. Miután még ezideig sem jött még semmi rendelkezés felőlünk, mivel nem is törődünk, nyugovóra tértünk. De csalódtunk, mert éjjel 2 óraker parancs jött, hogy divisiókn egy itteni hajóállomásra meneteljen behajózás végett.

13-án. Már kivirradt, mikor a behajózással végeztünk. Ezen éjjel kegyetlen hideg, szeles eső volt, és itt a Dunán alaposan átfáztam. Ezután a hajó a hullámzó vízen elindult velünk a belgrádi oldalra. ... Hajónk közvetlen a vár mellett haladt el, és látható, mily rommá lőtte tüzérségünk az erődöket. Megérkeztünk a várnál levő hajóállomásra, és mindjárt hozzáfogtunk a kihajózáshoz.

Így délelőtt Szerbia földjére léptünk mi is.

Itt mindjárt kellemes meglepetésben részesültünk, a vár mellett egy hatalmas borospincére akadunk. ... Be is boroztunk ám alaposan!

Ezután következett csak a mars keresztül Belgrádon. Azon része a városnak, mi a várhoz közel esik, sokat szenvedett az ostromtól. Egy ablak épen nem létezik, jobbára nagy lövedékeink légnyomásától semmisültek meg. Az egész városban az üzletek mind összerombolva és kifosztva vannak, éppúgy a lakások is. A civil népet nem igen látni, elhúzódnak, a jobb sorsban levők elmenekültek. Igen sok magyar lakik itt, kik ezen ostrom alatt sokat szenvedtek az ellenségtől, el kellett rejtőzniük, máskülönbem legyilkolják őket. Így is sok jutott ezen szomorú sorsra! A város máskülönbem sem mondható szépnek. Keresztül menetelve a városon ütegünk mindjárt állásba ment, és megkezdettük a tüzelést.

Éjjel az ellenség hátrább vonult.

14-én. Délelőtt ütegünk vagy 6 kilométert előre megy, és állást foglal. De már innét sem lőhetünk, miután az ellenség lőtávonon kívül van. Az éjet itt töltjük. Itt igen kedvező helyek vannak a tüzérség részére. Az ellenségnek halottakban nagy vesztesége van. Bakáink mondják, hogy a szerbek állásaikból: „Jöjjetek magyarok, az anyátok istenit!” kiáltásokkal fogadják őket.

15-én. Várjuk a parancsot az előremenetelre. A harc messzebből hallható. Az idő napok óta megváltozott, hideg, szeles. A parancsot még a reggel folyamán megkaptuk, divisióknak jobb irányba kellett menetelni több tüzérséggel, miután kitudódott, hogy az ellenségnek itt bekerítő szándékai vannak. Igen hideg, szeles esőben tettük meg ezen utat bőrig ázva.

Utunk újból Belgrádon vezetett keresztül elhaladva a királyi konak előtt, melynek aranyárgára festett rácsai és kapui előtt bakáink állanak őrt. Tetején pedig zászlókn leng. Az utcákon pedig honvéd huszáraink teljesítenek rendőri szolgálatot.

Azonnal tüzelőállásba mentünk, de ma nem lőtt ütegünk, hanem késő éjjel ruhánk szárításával foglalkoztunk. Az ellenség itt tartja magát, csapataink csak lépésről lépésre nehezen jutnak előre, noha az ellenségnek nagy vesztesége van. Különösen a németek nem kegyelmeznek nekik, mind leöldösi. A harc éjjel is tart.

16-án. Hideg, eső. Reggel 6 órakor megkezdődik a tüzérségi támadás, mi nagy erővel folyik, a gyalogság is működik, de az ellenség tartja magát. Délben 12 órakor a harc kisebb mértékben folyik. Délután tőlünk jobbra hallható hevesebb harc.

Ezen magaslatokról nagyszerű kilátás nyílik Belgrádra, és át a magyar vidékre, mi most a Duna és Száva kiöntése folytán víz alatt áll.

Ma megkezdődött a szerb disznók öldöklése is, mit a civil nép visszahagyott. Estére itt is kényyszerítve lett az ellenség a visszavonulásra, csapataink több magaslatot elfoglaltak, és többszáz foglyot ejtettek.

17-én. Csapataink nyomulnak az ellenség után, mely jól visszahúzódott. Divízióink is tovább menetelt reggel, és ez tartott estig, mikor elértük azon pontot, hol az ellenség megállt. Azonnal állásba ment ütegünk. Ma különösen sok csapatunk nyomul előre, főleg a népfelkelőkkel alakított gyalogság. Itt már mindenütt hegység van, az utak nehezek, most hozzá még az esőzés is nehézzé teszi a menetelést.

Megérkeztünk a szőlőtermő vidékre, hatalmas szőlőtáblákat találunk szedetlenül, tehát hozzálátunk a szüreteléshez. Még nálunk sem látható ily gyönyörű szőlő, mint itt van.

18-án. Reggel tüzérségünk megkezdte az ellenséges állások lövését, mi kisebb mértékben tart délután is. Este az itt levő tüzérségünk állást változtatott, és a pár kilométerre fekvő község alá ment. Itt a községek messze egymástól elszórva fekszenek a hegyek között, és csak künn kell tanyáznunk.

19-én. Az új állásból megkezdettük az ellenséges magaslatok lövését, hol az ellenség erősebb pozícióban van. Az ő tüzérsége is lő, de ütegeink hamar elhallgattatják. Máskülönbben igen kevés tüzérsége van, mit nem is reméltünk. Üteget, mivel lőtt, tüzérségünk hatásos tüze kivetette állásából.

Gyalogsága egy magaslatot, melyen bosnyákjaink voltak, megkísérelt elfoglalni, de bő aratása volt itt a gépfegyvereknek. Azonban ma is megtartotta állásait, éjjel kisebb harcok, az eső esik. Lehet mondani, vitézül harcol, és védi állásait, pedig állásai, mi meglepő, nem igen erősek, sehol drótkadályt látni nem lehet. Ágyút, mi kevés van, ökrökkel húztatja.

20-án. Az eső nem szünetel. Tüzérségünk újból megkezdte az ellenséges állások lövését. Estefelé tüzérségünk állást változtatott a faluban. Már napok óta elmondhatjuk, hogy Kánaánban vagyunk, itt van csak most az élet. Bőven van minden, szárnyas, sertés, birka, bor, szilvórium, szőlő, sajt, túró, zsír, szóval minden.

Megy is itt olyan élet, minek párja nem volt, és talán nem is lesz. A nép mind elmenekült, csak asszonyt és kisgyermeket lehet látni. Ezek fájdalommal, de minden tiltakozás nélkül nézik a pusztítást. A délután folyamán az ellenség feladta állását, hátrább vonult. Még ezen este divízióink Gruska nevű kisebb városba ment lágérbe. De itt sem a pihenésre vágytunk, hanem a társaság harácsolás után nézett, és bőven akadt harácsolni való.

Bor minden háznál bőven van, iszunk is úgy, mint a budai török. Azt lehet mondani, mióta szerb földön vagyunk, még józan ember sem volt. Bármerre menetelünk is, a kis hordók az ágyún megtöltve vannak, hogy addig se nélkülözzük.

Igaz, hogy már napok óta esik az eső, és csak szabadban táborozunk, de ezen életmód mellett ezt fel sem vesszük. Nem bánjuk, ha ... örökre tart is ez. De ezen városkában nem soká tartott a pihenés.

Hajnali 2 órakor innét tovább meneteltünk, és esőben egész délutánig menetelve állásba mentünk. Azonban ekkorra az ellenség innét is tovább állott. Estére egy faluba mentünk szállásra. Miután már a húst nem igen kedveljük, puliszkát (szerb nemzeti eledel) főzünk zsírral, tejfellel, túróval.

Ütegünk után 35–40 darabból álló disznócsorda jön, s noha naponként pár darab leöletik, nem fogy, sőt szaporodik. Azonban lovaink annak dacára, hogy nekik is bőven van enni, mert a tengeri mind száron van még, tönkremennek ezen gyalázatos utakon és esőzésben.

A megrémült civil nép, kik elmenekültek, kezdenek visszatérni. Egész szekérszlopok jönnek kecskéktől követte. De férfit nem látni itt sem, csak asszony és gyermek. Azonban ezek az asszonyok is elég veszélyesek, 1–2 katonának a faluban nem tanácsos velük kikezdeni. Már sok emberünket eltettek láb alól, ezért figyelmeztetve is vagyunk az óvatosságra, csak több ember járjon együtt, akkor is fegyveresen.

Máskülönbben minden házra fehér rongyokat akasztanak ki a megadás jeléül. A falvakban elég piszokban él ezen nép, a lakásaik piszkosak, a bűtört nemigen ismerik, az ágyat deszkapriccsek helyettesítik.

Annál nagyobb flancot folytat a városi nép, szép lakásberendezéseket lehet látni, és ruházkodás tekintetében is követik a francia divatot. Természetes, most rútul néznek ki a lakások, melyeknek bútorai összetörve és kirabolva vannak, mert itt a katonáinknak minden meg van engedve, és még ahol a németek mennek keresztül, ott van csak Isten verése! Bűnhődik ezen nép irgalmatlanul!

A városokban minden második épület vendéglő vagy kávéház, tehát a víg élet sem hiányzott innét. De most a vígságból nekünk jutott ki, és önéik csak az üldözésből jut ki. Én sem mondhatnám semmi bajomat most, ha a lábammal nem gyengélkedném, lábaim kisebesültek, és nagy fájdalmat okoznak.

22-én. Reggel 4 óraker tovább menetelünk, és tűzállásba ment ütegünk. Itt az ellenség harcba bocsájtkozott ismét, és a harc tart egész nap. Ma megtartotta az állását az ellenség. Tőlünk jobbra és balra ugyancsak erős harcok hallhatók. Az éj azonban csendben telt el.

23-án. Mára részünkről általános támadás lett tervbe véve, de az ellenség ezt észrevéve az éjet felhasználva megugrott. Így reggel is csendes a vidék.

Közben hoznak foglyokat, kik igen szárnalmas állapotban vannak. Piszkos rongyokba van öltözve. Sok asszony is akad köztük, kik szintén harcolnak. A férfiak egész 60 évig állanak harcban. Divisióink parancsot kapott a Morava völgybe való marsolásra, hova el is indultunk. Az eső ma is esik, pár kilométer utat bírtunk megtenni késő estig.

24-én. Reggel szép, napos idő mutatkozik a sok eső után. Újból megkezdettük a menetelést, mi is reggeltől késő estig tartott. Ezen 2 1/2–3 kilométer utat gyalogsági segítséggel tudtuk csak nehezen megtenni, minden fogatot kötelek segítségével vontattunk tovább. Így késő este érkezünk Mladanovácz városba, és az éjet itt töltöttük. A civil nép egyre özőnlik vissza a falvakba.

25-én. Reggel 1/2 6 óraker tovább menetelünk a városon keresztül. A város völgyben fekszik, vasúti állomása van néki és pár gyára. Elég piszkos, igaz, nem is lehet most másképp kívánni.

Ma szép, meleg idő van, a mai napon tudtuk a gyalogság segítségével nélkülözni. Ma messzebről hallható ágyúzás. A további parancsra várva pihenőbe ment ütegünk. Csak az est folyamán kaptunk parancsot az előrenyomulásra, és még ezen este ütegünk állásba ment az 57-ik hadosztály körletébe.

26-án. Ütegünk 1/ 7 óraker a többi tüzérséggel együtt tűzkészültségben áll, és gyengébb tüzelést kezd. Közben erősebb gyalogsági harc is volt. Délben a tüzelés részünkről megszűnt. Itt ezen falunál, hol állásunk van, bővelkedünk borban és egyéb dolgokban. A lábam nem akar javulni.

27-én. Az ellenség reggelre elhagyta állásait, visszavonult. A mai nap divisióink parancsot kapva elhagyta állását, és szakadó esőben 20 kilométert menetelve vissza Abladanováczra érkezett. Itt beszállsoltuk magunkat, természetesen házakhoz, miután a kint tartózkodás kényelmetlen. Én egy magyar családától kaptam szállást, (a városbírónál) és mondhatom, a háború óta nem részesültem ily fekhelyben. Máskülönbén is ez emlékezetes vendégség marad. Az eső egész éjjel szakadt.

28-án. Reggel 7 óraker divisióink tovább menetel vissza. Ezen nap is szakadó esőben menetelünk, az utak kegyetlen rosszak. A falvak mind tömve vannak csapatokkal, így késő estig az úton vagyunk. Este 10 óraker érkezünk kegyetlenül átázva egy községhez, hol éjjelre megszálltunk. Lovaink már siralmas állapotban vannak, ezen rossz utakon patkóikat mind elvesztik, és már nem is tudjuk pótolni, az üteg ebből is kifogyott. Így rongyokkal vannak a paták bekötözve.

29-én. Borult, ködös idő, délelőtt 9 óraker innét is tovább menetelünk. Még a délelőtt folyamán megérkezünk Belgrádba, hol egy nagyobb téglagyárban szállásoltuk el magunkat. Itt elég kényelmes lakás jutott nekem is, de ez el is kelt, miután a sok esőtől igen áthűltem, és rosszul érzem magam.

30-án. Pihenőnk van, az eső egész nap esik. Az egész napot szobában vagyok kénytelen tölteni, miután igen rosszul érzem magam. Itt Belgrádban szép számú sertécsordánkat, mit magunkkal hoztunk, a parancsnokság elvette. Ez nagyon bosszantó, de másrészt nem bánjuk, mert ezt is tisztjeink maguknak szerették volna tartani.

31-én. Reggel 6 óraker kellett volna ütegünknek a hajóállomásra mennie behajózás végett, de némi akadályok miatt egy órát késünk. Ennek folytán ütegünk erős ügetésben ment keresztül a város köves utcáin, mi pokoli zörejt okozott a még reggeli csendességben pihenő városban. Ablakok, ajtók nyíltak meg, és ezen sietséget nem tudta a nép mire magyarázni. De gondoljuk, hogy visszavonulást sejtett ebből.

Hanem ezen futás reánk nem volt kedvező, mert a rosszul felpakolt, rekvirált élelmiszereink, mind Belgrád kövezetén maradtak el. A behajózás megtörtént, és Zimonyban szálltunk partra. Tehát véget ért szerbiai ténykedésünk is, mit bizony a jó életmóddért sajnálunk, pedig igen nehéz, fáradságos harctér ez, mit a sok esőzés még elviselhetelenebbé tett.

Zimonyban lettünk elszállásolva, és a mai napot itt töltjük. A város nem mondható szépnek, de azért utcái rendezettek. Pár házon látszik meg a háború nyoma, de az egész jelentéktelen. Katonasággal tömve van, és az itteni nép eleget uzsoráskodik. Máskülönben elég jól töltjük a mai napot.

1915. november hó.

1-én. Reggel 8 órakor itthagyjuk Zimonyt, és a 15 kilométerre fekvő Balajnicza faluba meneteltünk, hol azonnal be is vagonéoztunk. Délután 5 órakor pedig vonatunk elindult. Ma szép, napos idő van. Útirányunk Újvidék felé vezet.

2-án. Reggel érkezünk Szabadkára, innét tovább Kiskunhalas, Szabadszállás, Soroksár felé megyünk. Itt már erős drótakadályok vannak állítva esetleges védelmére Budapestnek. Estére érkezünk Szolnokra, hol vacsorát kaptunk.

3-án. Ma Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémetin át Királyházának tartunk. Tehát megint csak az orosz frontra megyünk. Éjjel érkezünk Máramaros-szigetre.

4-én. Reggel értünk Kőrösmezőre, ez már közel van Galícia határához. Beérünk a hegyek közé, hol alagutakon megyünk át, itt már dupla mozdony kell. A határt ismét átléptük, ki tudja, mikor térhetünk vissza újból magyar földre.

Woronienka galíciai határállomásra értünk, erre már havazott is, a tél beállott, mitől legjobban félünk. Erre már mindenütt a régi kép tárul elénk, mi az orosz garázdálkodásra emlékeztet. Délután 2 órakor érkezünk Stanislauba, hol ebéd volt. Itt vonatukat kétfelé osztották, és este innét tovább mentünk.

Éjjel 11 órakor értünk Monasterzyska állomásra, hol a vonatból kirakodtunk, és bevártuk ütegünk másik részét. Ennek megérkezése után még az éj folyamán tovább meneteltünk keresztül a lerombolt városon. Eközben, hideg, szeles esőt kaptunk.

5-én. Az éjjeli húsz kilométeres menetelés után délelőtt érkezünk Burkanow faluhoz, melytől két kilométerre ütegünk tűzállásba ment, és még e nap folyamán tüzelést kezdtünk. Este pedig hevesebb tüzérségi harc kezdődött. Így hamarosan megkezdődött tevékenységünk újból az orosz fronton. Az is meglepedésül szolgál, hogy visszakerültünk a 39-ik hadosztályhoz. De a sok élelem és bor, mi Szerbiában volt, nincs már! Pedig, de jó volna kis része is!

6-án. Hűvös, szeles idő van. Reggel mindjárt fedezékek ásásához fogtunk, miután itt hosszabb tartózkodásra van kilátás. Az ellenség itt erősen beépítette magát, és sokat nyugtalankodik, támad. Ma este 8 órakor is támadást kezd, mi részünkről erős ágyútűzzel viszonzottatott.

7-én. Reggelre havazik, és egész nap esik. Így sietnünk kell a földbevéjt fedezékek elkészítésével, hogy már az éjet bent tölthessük.

8-án. Szép napos idő mutatkozik, repülőink jönnek, miket az ellenség löni kezd. Délelőtt mindkét részről tüzérségi harc keletkezik, és az ellenség az elöttünk álló 1/18 üteget belötte, és 1 ágyúját szét is lötte. Ütegünk egész nap lő, este újból hevesebb tüzérségi tűz keletkezik. Az ellenséges kötött léggömbök belátásától nagyon kell félni állásainkat.

9-én. Reggel borult, télies idő, később azonban kitisztul, és gyengébb ágyútűz kezdődik. Ütegünk is működik. Lakásaink lakhatóbbá tételén fáradozunk ma is, mert hamarosan szükség lesz rá.

10-én. Hideg, máskülönben csendes nap van, néha az orosz lő egyet. Nem változik semmi.

11-én. Borult idő van, így a mai nap is csendben telik el. Este az ellenség kezd löni, mi nem tart soká. Az éj csendben telik, csak az eső esik.

12-én. Reggel borult, később kitisztul, és szép napos idő lesz. A vonalon teljes csend van, tüzérségünk már napok óta nem lő. Olykor az ellenség ad le egy lövést. Újabban tüzérségünk csak felsőbb parancsra lőhet, ha valamelyik fél támadni akar. Este az ellenség tőlünk jobbra egy óra hosszáig tartó harcot kezd, de utána csend áll be, és ez tart éjjel is.

Mi most a napot tétlenül töltjük, nincs semmi dolog. Gondolkodásra, hogy ennek már mikor lesz vége, van elég idő, és közben várjuk a konyhát, mi napjában háromszor szerencsételt bennünket. Reggel kávé, délből csak a kávé, és este van csak az ebédnek szánt húsleves. Ezután pedig behűzödünk lakásunkba, és ott szőjük a további gondolatokat a meleg kályha mellett. Egy fedezékben lakom én is 13 emberemmel, és virradunk napról napra azon reményben, hogy egyszer csak jön a szabadulás órája.

Még a nappali foglalkozást kiegészíti a levélírás és a „kozák” üldözés, miután ily zsúfolt termekben rohamosan terjed. A szerbiai jólétünket étkezés tekintetében itt a kartofoli váltotta fel. Itt mindjárt mellet-

tünk két nagy tábla van, miből télire is eltettünk. Fában ugyancsak bővelkedünk, miután erdőben vagyunk.

13-án. Hűvös idő, de szép tiszta. Már kora reggel a tőlünk jobbra eső részen erősebb ágyúzás hallható. A délelőtti folyamán itt is löni kezd az ellenséges tüzérség, a mienk azonban hallgat. Az időt repülőink felhasználják, miket az ellenség szinte erősen lő, de eredmény nélkül. Este az ellenséges tüzérség (szokás szerint) erősebb tüzelést kezd, és egész éjjel nyugtalanodik. Hátral a front mögött is elég élénkség van. A falvak tömve vannak gyalogsággal. Az újoncokat jobbra itt képezik ki, egész ... békeharcom vannak.

14-én. Már kora reggel kezdett az ellenséges tüzérség löni, ez tartott egész délelőtt. A mi tüzérségünk csak gyengébben válaszol. A mai napot is burgonyaszedéssel töltöttük. Már vagy száz zsákkal raktározunk el.

15-én. Borult idő egész nap. A front ma csendes. Az ellenség tevékenysége mostanában kézigránátharcokra szorítkozik, most így próbálkozik a harci eszközök változtatásával. Hogy a napok ne legyenek oly unalmasak, ma nálunk is megkezdődött egy kis foglalkozás, fegyver- és testgyakorlat két óra hosszúra.

Még ezt is megértük a háborúban, hogy unatkozunk! Valamikor azt gondolta az ember, hogy háborúban folyton emberöléssel van elfoglalva, nemhogy még unatkozik. Este az eső kezd esni, az ellenség pedig leadja a szokásos esti lövéseit, azután pedig csend áll be.

16-án. Nincs semmi változás ma sem, a front csendes. A szokásos 6 órai felkelés, a konyha már itt van a kávéval. Ennek elfogyasztása után kezdődik csak az öltözködés és mosakodás, mely után 8–10-ig tart a gyakorlatozás. Ezután pedig a kartofoli-sütés és főzés kerül sorra.

17-én. Reggel havazik, ez tart egész nap. A fronton nincs semmi harci esemény. Az ellenség megfigyelőink jelentése szerint fedezékeit újabban a drótakadályokig építette ki támadásai könnyebb kivitelezése céljából ... Este a havazás még erősebb lesz, és tart egész éjjel.

18-án. Reggelre körülbelül egyméteres hó esik, melyhez a szélvihar erősen kontráz. Ily pokoli időre nem emlékszem. Fedezékeinket teljesen betemette az idesodort hó, és erős munkát ad a kiásása. Ágyúinkkal szintén egész hóhegyek képződtek, és miután a vihar erősödik, nincs kilátás, hogy hamarosan szabaddá tehessek őket. Oly erővel dühöng a vihar, hogy az ember öt perccig nem képes künn lenni.

Délelőtti folyamán jelentés jön, hogy az ellenség támad (az időt felhasználva), a hóban ássa magát előre! Ütegünk parancsot kapott azonnali lövésre, az ágyúinkat pedig meg sem tudjuk közelíteni.

No, most hát mi lesz?

A helyzetünk elég kritikus ...

Nehezen egy-két lövést tudunk leadni, ezután megszűnt a tudomány. De ily ítéletidőben is csak az orosz örültségtől várható, hogy támadást kezdjen. Őnéki az ilyesmi specialitása. Ember-kíméletet nem ismer, csak némi sikert érhessen el. De itt minden siker nélkül is csúnyán reáfizetett, embereit jobbra a vihar fojtotta meg.

Ma az élelmezésünkbe is beütött a krach, a konyhánk nem tud kijönni a faluból. Az idő éjjelre sem enged szigorúságából.

19-én. Még jobban beszorultunk a hó közé mára. A vihar kissé megszűnt, és alaposan munkához kellett látnunk, hogy némiképp kiszabadítsuk magunkat. Szerencse, hogy fedezékeinket elég szilárdan építettük, mert máskülönben a nagy hőtömegetől reánk szakadhatott volna, mi cseppet sem volna kellemes.

20-án. Mára a hóvihar elállt, és most hozzá kell látnunk a munkához, a hó eltakarításához, mi napokig eltart. Mert ha olvadás lenne, mint ürgéket öntene ki bennünket.

Csapataink mindenütt a hó eltakarítására vannak kirendelve, gyalogságunk is kritikus helyzetbe jutott a behavazással, úgy kell őket kiásni. Az ellenséget pedig az idő kényszerítette, hogy a jóval hátrább fekvő téli állásaiba menjen vissza. Így könnyebb tüzérségünk is előbbre vonult állásba, és új belövéseket csinál.

21-én. Ma sem zavarja semmi sem a csendet, úgy látszik, az idő meghozta az ezzel járó békességet. azért most nem unatkozunk, van bőven munka és játék a hóval. Most már a konyhánk is ki tud jönni Kutasowból.

22-én. A mai nappal beállott az igazi téli hideg. És a hóhányás így nem igen kedvez. Mindenki a tűz köré húzódik. Újabb nekünk is kilátás van arra, hogy állást kell változtatnunk. No, még ez hiányzik ilyen időben! Új fedezőket ásni, micsoda munka az!

Este erősebb gyalogsági harc keletkezik. Éjjel 12 órakor az ellenség támadásba kezd, mi tart 1/2 3 óráig. Könnyű tüzérségünk hatásos tüze azonban nagy veszteséggel visszaűzte őket állásukba. Ilyen kudarc után azután rendesen pár napig csendben marad. Éjjel igen hideg van, és örülünk, hogy ilyenkor nincs ütegünknek lövés.

23-án. A hideg után mára szép, napos idő lett. Az éjjeli harcot is csend váltotta fel, egy lövés sem hallható ma. Az éj is csendben telik el.

24-én. A mai nap is minden különös nélkül telik el. Semmi harci zaj sem hallható. Tehát mégis tényre vált, hogy ütegünknek új állásba kell mennie. Ebből a célból délután az előtünk fekvő Zarwanica faluba mentünk, hol egy ütegalást kijelölünk, és utat csinálunk.

25-én. Reggel 6 órakor ütegünk elhagyta ezen állását, és Zarwanicára meneteltünk az új állás elfoglalására. Ezen sok fáradtsággal elkészített állást oly könnyen kell elhagynunk! Ágyúinkat felállítottuk, mi pedig egyelőre a még megmaradt házakban kerestünk szállást. Természetes, még előbb ezeket is lakhatóvá kellett tennünk, mert ajtó, ablak már ezen házakon nem létezett, úgyszintén kályhaféle sem. Ezek már mind a gyalogsági állásokba vándoroltak. A civil lakosság nincs itt, ki van lakoltatva. Valahogy tehát lakhatóvá tesszük lakásainkat, és beköltözködünk. Elgondolom azonban, hogy fog itt kinézni tavaszra minden. Ütegalásunk a falu oldalán és a Strypa partján áll.

26-án. Hozzálátunk az ütegalás megerősítéséhez, hogy a puha talajon megállja a helyét. Az idő hideg, olykor havazik. Napok óta csend van a fronton...

27-én. A hideg mára még erősebb. Újból megkezdjük a fedezőek építését, mert a házakban csak ideiglenesen lakunk, míg a fedezőekkel elkészülünk. Tehát előbb reákerült a sor a még épen maradt házakra, mert a faanyagot ezekből hozzuk össze.

28-án. Vasárnap van, és megengedve lett a templomba menés, ki akar. Máskülönben ezen nap sem különbözik a többitől, dolgoznunk kell. Délután ütegünk tüzelni kezd egy pusztára, hol az ellenség tanyáz, és valószínű megfigyelője is van. Már tegnap ezen hely felgyújtására felhívást intéztek a csapatokhoz, ki vállalkozik erre. De ez később visszavonott. Az ellenséges tüzérség is pár lövést csinál egy előretolt ütegével. Éjjel semmi változás nincs.

29-én. Reggelre igen hideg idő lett, fokozatosan hidegebb napról napra. A föld erősen fagy, és a fedezékásás nehezen megy. Az ellenség most csendesen viselkedik.

30-án. Semmi változás nem történik a fronton. De az ütegünknel történnek olykor változások, mint ma is. Kora reggeltől estig az ágyúállásban kell tartózkodni a legénységnek ezen pokoli hideg időben, és hozzá még másféle szórakozásról is gondolkodnak a tiszték. Például ruhavízit, noha már ruházatunk rosszabb nem is lehetne, mint amilyen. Azonkívül reggelenként lovaglást rendeznek az ágyúlegénységnek, persze ez önékik mind szórakozás. Ja, háborúban ez is szükséges.

Délután ütegünk ismét tüzelni kezd a majorra (természetes fel kellene gyújtani), de eredmény nélkül. De ezt legálabb vitéz ütegarancsnokunk (Kofler) vitézségéhez írhatja.

1915. december hó.

1-én. A hó első napja hideg, de tiszta idővel köszöntött be. Ma sincs semmi harci zaj. Repülőgépek az ellenséges állások felett kering. Őt sem zavarja semmi.

2-án. Reggel az eső kezd esni, mi azonnal jéggé fagy. Délután szebb idő, és mindkét részről a repülőek végzik felderítésüket. Itt előtünk csend van, csak tőlünk balra hallható pár lövés, mi eszünkbe juttatja azt, hogy mégis háború van.

3-án. Mára az idő meggyöngült, az eső kezd esni. Most még csak ez hiányzik itt, hogy a sárba fulladjunk. A mai pár lövésen kívül nem történik semmi különös a fronton. Azonban minket már vagy hetedszer oltanak be, ami cseppet sem kényelmes.

4-én. Semmi újabb változás nem történik. A hó olvadásnak indult. Bolond egy időjárás! Az éjeket mostanában nyugodtan töltjük, miután az ellenség csendesen viselkedik.

5-én. Szép, napos, enyhe idő. Vasárnap van. A mai nap is teljes csendben telt el, úgyszintén az éj is.

6-án. Az idő meggyengült teljesen, és óriási sár van a hóolvadás nyomán. A tőlünk balra eső részen ma erősebb ágyútűz hallható, mi csak az est beálltával szűnik meg. Így az éj is nyugodtan telik el.

7-én. A mai szép időt a reptűlők is igénybe veszik. Egy ellenséges gép is jön felénk, és részünkről erős tűz alá fogják, kénytelen menekülni. Még mindig lakásaink építésén dolgozunk, mit anyagihiány miatt nem tudunk befejezni.

8-án. Nem változik semmi, itt csend van. Néha messzebből hallható egy-egy lövés.

9-én. A nap csak telik egyformaságban, már megint jobbára semmittevéssel töltjük a napot.

10-én. Reggel havazni kezd, később esőre változik. Ma tüzérségünk pár lövést ad le, utána csend áll be. Délben katonazene hangja közeledik a gyalogsági állások felől, melyek itt egy dombsorozaton húzódnak végig. Szomorú menet jön. „Katonametetés” zenekísérettel végigvonul a falun. Elől a zene, utána a díszszakasz, a koporsó, mely után a századparancsnok lépdel, ezt újból egy szakasz zárja be. A gyászinduló meghatottságot erőszakol az emberre. Ezen szerencsétlen, kit örök pihenőre visznek, már megszabadult a földi szenvedéstől és gondtól. De otthonmaradottjai, kik még semmit sem tudnak kimúlásáról, hiába várják már, és majd hogyan érinti őket a hivatalos, rideg értesítés – hősi halált szenvedett!

11-én. Itt csendes minden, messzebből hallható ágyúzás. A hó és eső után óriási a sár. Az éjjel szinte csendes.

12-én. Ma is az eső esik. Vasárnap van, itt most minden vasárnap misét lehet hallgatni, a tábori papunk itt tartózkodik. Ugyancsak pár nap óta vígabb élet folyik ebben a civilektől mentes faluban. A 11-ik honvéd ezred zenekara itt telepedett le, és naponként jó magyar nótákkal szórakoztat bennünket. Ugyan a „Gott erhalte” sem hiányzik olykor.

Ma nehezen készített lakásunkba beköltözködtünk a civil házakból. Hatalmas kályhánk, mit egy szeszyárból elhozott kisebb kazán képvisel, óriási módon dönti a meleget. (Igaz, hogy egy méter fát képes egyszerű befogadni.) Fő bútortatunk az ágy (priccs), melyen a matracot szalma helyettesíti, elég jó fekhelyet nyújt a mostanában nem nagyon igénybevett tagjainknak. A többi bútortatunk, mi már luxusszámba megy, mit még a bakáink jóvoltából találtunk a házakban, barátságosabbá teszik lakásunkat. Így van szekrény, pad, ezen utóbbi a fotelt helyettesíti, továbbá szentképek, miből legtöbb található, tükör, az ablakon csipkefüggöny. Így van felszerelve lakásunk, hol a telet szándékozunk kihúzni.

13-án. Gyenge, borult idő, semmi harc. Foglalkozásunk sincs most, semmittevésre vagyunk kárhóztatva.

14-én. Havazni kezd, esik egész nap. A helyzet semmit sem változik a fronton. Az oroszok most teljesen békében vannak.

15-én. Mára a sár megfagyott, de szép tiszta idő van. Ütegünktől ma mentek el a szabadságosok, én még mindig ittmaradtam. Este úgy az ellenséges, mint a mi tüzérségünk néhány egyes lövést ad le. Újabban parancsot kaptunk a legnagyobb elővigyázatra úgy éjjel, mint nappal. Az oroszok részéről újból számítanak valamire.

16-án. Napközben ma volt kisebb tüzelés, az ellenség is adott le pár lövést. Máskülönbén a helyzet nem változott, az éjjeli nyugalmunkat sem zavarta az ellenség.

17-én. Ma ágyúinknak újabb állás csinálásával töltjük a napot, hogy az esetleges orosz támadással szemben más irányban is védekezhessünk. Ismét este van, és bebújunk az odunkba, hol hosszú éjeket kell keresztüladnunk. Az éj reám nézve nem a legjobb volt, meghűltem, és a gyomrommal kellett bajlódnom.

18-án. Elég rosszul vagyok a gyomrommal ma is, hozzá még fogfájás is jön, mi mostanában elég gyakran gyötör. Ezen nap sem fordul elő semmi említésre méltó dolog.

Rendesen reggel 6 órakerülünk, mikor reggeli is van (fekete), ezzel vagyunk délig, mikor jön az egyfogatásos ebéd, húsleves. Semmi más nincs, a főzelékféle teljesen megszűnt. És mondhatom, ha burgonya nem volna bőven, teljesen éheznenék. Hova lett a múltbéli jó ellátásunk, szalonna, sajt, csokoládé stb? Az ilyesmi teljesen megszűnt.

Így vagyunk most már a rendes dohány- és cigarettajárulékkal is, ezt is csak néha kapunk. Ebből látható már, az ország kezd kicsinyenként kimerülni. Jön az este, és ezzel a vacsora, mi szokás szerint feketekávé, jobban mondva fekete víz (ez sem a régi már), melléje a rendes napi egy porció kenyér. De az is előfordul, hogy ez sincs mindennap. Tehát megvan a feketekávé, és fogom a kenyeret, melyből beleaprítok, és megtörténik a vacsora. Igaz, egész nevetségesnek tűnik fel, a feketébe kenyér, tán civilben vicclapba való, de most háborúban vagyunk, és itt jó így is.

19-én. Ma sem vagyok jobban, gyengélkedem. Azért ma lovagolni mentem, hogy kissé megrázzon, tán jó orvosság lesz. Ma igen szép napos, tavaszi idő lett, repülők megjelenik az ellenség felett, ugyan- csak az ellenséges nagy gép is. Ezt elhárító útegeink tűz alá veszik, és hamar eltűnik a láthatárról.

Éjjel 12 órakor jön a telefonjelentés, hogy az oroszok egyes helyeken mozgolódnak, tehát készen álljunk, ha lövésre jön parancs. De ez nem következett be, így az éjet nyugodtan tölthettük.

20-án. Hajnalban havazni kezd, és esik egész nap. A délelőtti folyamán hallgató volt kisebb gyalogsági tüzelés, mit pár ellenséges ágyúlovás kísért. Utána csend lett.

21-én. Ugyancsak havazik ma is. Máskülönbem semmi esemény nem fordult elő. Azonban a tétlensé- get alapos munkával cseréltük fel. Felsőbb parancsra erős fedezékeket kell ásnunk az ütegállásnál esetleges ellenséges belövések elleni védekezésre.

22-én. Havazik és hideg idő van. Künn foglalatoskodunk. Az ellenség napok óta megint hallgat.

23-án. Mára erős hideg, a csendet nem zavarja semmi. Ma osztották ki köztünk a karácsonyi ajándé- kot, mi összefoglalva elég szép értéket képviselhet ma.

24-én. Csendes nap van, semmi foglalkozás, jóformán ünnepelünk. Ez abból is kitűnik, hogy bőjtö- lünk... A mai étkezésünk a következő: reggel kávé, 10 órakor kávé, és ezzel vagyunk estig.

Délután karácsonyfa fölállításához fogtunk hozzá, mire a díszeket a falu elrejtett pincéiben szedtük össze. És így karácsonyfánk elég díszesnek mondható. Telve van mindenféle díszes játékszerrel: faló- vak, babák, állatkák és egyéb dolgok. Úgy látszik, a civil nép itt ilyesmivel kereskedést folytatott.

A gyertyát Baranyai főhadnagy úr volt szíves hozzá szolgáltatni. Délután még minden ember kapott egy fonyottkalácsot, minek fehérsége az 5-ös lisztnek felel meg. És hogy a kenyértől eltérő íze legyen, cukrozva van. De azért nem hiszem, hogy bárkinek jobban ízlett volna békében a hazai sütemény, mint ez.

Jött az este, tehát a vacsora is: a rendes húsleves, utána káposzta. Természetes az utóbbi szigorúan mentes minden zsírtól.

Most felgyűltak a karácsonyfa gyertyái, és gondolataink visszaszállanak a múltba, mikor még ilyenkor a béke és szeretet ünnepét hozzá méltóan ülhettük meg. És még ezt mégis jobban megülhetjük, mint a múlt karácsonyt, mikor az ellenség erősen megzavart bennünket ünnepelésünkben, de akkor ki hitte volna, hogy még ezen karácsonyt is így kell tölteni! Vacsora után a tea zárta be a mai menüt, ezután kezdődik a kártyajáték és a diskurzió.

Künn a gyalogsági állások felől a hideg szellő bakáink énekét hozza, tehát ők is ünnepelnek. Az el- lenség, mintha ezt megirigyelte volna, 1/1 12 órakor tűzérése elkezdett löni, mi tartott körülbelül háromnegyed óráig. Utána csend lett és nyugalom.

25-én. Felvirradtunk karácsony napjára!

De ezen napot sem hagyta a kutya orosz megülni békekességben! Délelőtti templomba kellett volna menni, de ő erősebb ágyútűzet kezdett. Így nekünk is készenlétbe kellett állanunk, noha lövésre rés- szünkről nem került sor. De így a karácsonyi ének helyett az ágyúdörgést kellett hallgatni. Azért a karácsonyi ebédet nyugodtan el tudtuk tölteni, mi állott húslevesből és hozzá granatiermarsból, tehát tésztából. Itt megemlítem, mióta a fronton vagyok, másodszer van szerencsém tésztát enni, illetve csak látni, miután a szakács elosztotta magát, és a sors úgy hozta magával, hogy nekem sem jutott. No meg az ebédhez bor is volt, és ez a fő. Ezekből állott a karácsonyi ebéd.

Délután tölünk balra ágyútűz hallható, tehát ott sem tudnak békében ünnepelni. Este az eső kezd esni, az éjet semmi sem zavarja.

26-án. Az eső esik egész nap. A harc vonalon semmi változás nem történt. Azonban a mai ünnepet meg kellett zavarnunk, kútásáshoz kellett fognunk. Ezideig a Strypa vizét élveztük, de most be lett tiltva, miután több megbetegedés történt... Ezért kell kutat ásni.

27-én. Az eső ma is esik. Az éj minden változás nélkül múlt el. Azt mondhatni, az ünnepeket ... nyu- godtan megülhettük, az ellenség elég nyugodtan viselkedett. De ki tudja, a jövő karácsonyt hol töltjük és milyen körülmények közt, már aki megéri.

28-án. Reggel szép idő mutatkozik, de később az eső kezd esni. Ez tart egész nap, mint már napok óta rendszeren. A sárba majd elsüllyedünk, oly nagy van. A kora délelőtti órákban megjelenik egy ellen- séges repülőgép állásaink felett. Ütegünk, a gépfegyverek és gyalogságunk erős tűz alá fogja, olyannyi- ra, hogy nem bír menekülni. Nagyszerű látványt nyújt, egyes srappellek mily közel robbannak, és veszélyeztetik. Végre egy találatot kap, és az ellenséges vonal mögött lezuhan. Este parancsot kaptunk a legnagyobb elővigyázatra, támadást várnak az ellenségtől. Ezt egy orosz fogolytól tudták meg.

29-én. A várt esemény nem következett be, az elmúlt éj nyugodtan tellett el. Reggel azonban tőlünk balra, Tarnopol körül erős harc keletkezik, a gyalogsági és gépfegyverek mindjobban akcióba lépnek, úgy a tüzéség is.

A harc mindjobban húzódik felénk, és 1/2 8 óraker az itteni tüzéség is megkapta a parancsot tüzeésre, mely mindjobban erősödött.

A tőlünk balra megkezdett harc elcsendesedett még a délelött folyamán, de itt előttünk mindig hevesebbé fajul. Az ellenség a legnagyobb erővel támad, noha tüzéségünk hatásos tüze nagy veszteséget okoz neki. Ennek dacára délután jelentékeny sikereket ér el, rohamosan jön előre tömött négyes vonalakban, olyannyira, hogy már a legrosszabbra vagyunk elkészülve. A 8000 méter distanzból már csak 2200 méter lett. De itt mégis meg kellett állania, a nagy veszteséget nem bírja mégsem, és még a délután folyamán tüzünket nem bírta állani, kissé hátrább vonult.

Úgy látszik, szép meglepetést akart nekünk újvra a sógor szerezeni, mit cseppet sem kívánunk. Délután 4 óráig tartott a heves harc, eddig ütegünk is 250 lövést adott le. Az est beálltával is ad le időközönként lövéseket, az ellenséges és a mi gyalogsági állásainkban sűrűn röpködnek a rakéták, miután nagyon sötét van. Éjjel még számítunk az ellenség támadására, ezért készen állunk. Az ellenséges tüzéség ma keveset lőtt, csak gyalogsági támadást forszírozott. Ugyancsak röpködtek körülöttünk a gyalogsági golyók. Mert az orosz gyalogság nagy elevációval lő (ennek csak a mi bakáink örülnek), és mind hátra, hozzánk fáradnak golyóik. Könnyű tüzéségünk egész éjjel adott le lövéseket. Az eső ma is egész éjjel és napközben esik.

30-án. Az elmúlt éjjel az ellenség nem kísérelt meg újabb támadást, úgy látszik, a tegnapi harc erősen kimerítette. Azonban reggel 6 óraker újból megkezdette a legerősebb gyalogsági támadást. Itt tehát teljesen azon szándékkal dolgozik, hogy frontunkat áttörje a 39-ik hadosztálynál, és ha itt sikerülnek neki ez, úgy ezen frontrésztünk visszavonulási útja el lenne vágva. ... És a legnagyobb katasztrófa elé nézhetnénk.

Az éj folyamán a tüzéségét előbber hozta az ellenség, de a délelött folyamán sem az ő, sem a mi tüzéségünk nem fejtett ki nagyobb akciót. Az orosz főleg tüzéségi állásainkat kereste, lőtt össze-vissza. ütegünkhöz is elég közel köpködött.

Délben mindkét részről fokozódott a harc. Ma is elkészültünk a legvégsőre, fogataink már a falun kívül várják a továbbiakat. A harc hullámzik egyforma hevességgel, de ezideig még az ellenség terve nem sikerült.

Ezt látva az ellenség délután 3 óraker az előttünk elhúzódó magaslatra, hol a 11-ik honvéd gyalogezred állásai vannak, a legerősebb pergőtüzet bocsájtotta. Ezt szabad szemmel láthattuk, de ezen látványtól az ember idegei majd felmondták a szolgálatot. Itt az ellenségnek minden fajta ágyúja a legkisebbtől a legnagyobbig képviselve volt. A gránátok, mintha csak a földből nőttek volna ki azzal a tervvel, hogy azon magaslatnak el kell tűnnie. Más nem lehetett látni, csak füst- és földoszlopokat, és ezt még rémitőbbé tette a pokoli dörgés és rengés, mit a gránátok okoztak. Az ellenség tüze még azért is veszélyes volt, miután oldalazva adta. Ezt látva szívünk elszorult szegény honvédeink sorsa felett, gondolva azt, hogy onnét élve egy sem menekülhet. Ezen tüze az ellenségnek 1/2 óráig tartott, persze gondolva azt, ott mindennek meg kellett semmisülnie.

De rosszul számított az orosz, azon első állásunkat, mit tűz alá vett, erre számítva gyalogságunk kiűrtette, és hátrább, a második vonalat szállta meg. Így történt, hogy gyalogságunknak nem volt vesztesége.

Ezen tüzéségi előkészítés után az orosz gyalogság vette át újból a szerepet, és noha ma is megközelítette állásainkat, mást nem érhetett el, mint nagy vereséget.

A jelentés szerint támadása már nagyobbára össze is omlott. Hanem ezután mi sem maradtunk adósa a ruszinak! Összes tüzéségünk gyorstüzet bocsájtott az ellenségre, főleg tüzéségére, mit jobbára el is hallgattattunk.

Ezután már estig kisebb mértékben folyt a lövöldözés, és este elcsendesedett teljesen, mintha mi sem történt volna. De az éjet megint készenlétben kell töltenünk, nem tudva azt, nem kap-e kedvet az ellenség éjjeli támadásra. Ma megint elég veszélyben voltunk a gyalogsági tüzeléstől, sőt áldozatot is követt, egy emberünk megsebesült. Gyalogsági jelentés szerint az ellenségnek halottakban igen nagy vesztesége van. Éjjel időközönként tüzéségünk lövéseket ad le. Tudva azt, hogy az ellenség mily előszeretettel viseltetik az éjjeli támadások iránt, de ezen éjjel nem kísérelt meg, miből megint csak nagy veszélyére lehet következtetni. De ezt mi is szívesen elengedjük, miután már eléggé ki vagyunk merülve.

31-én. Tehát az elmúlt éjjel is harc nélkül tellett el. Ma reggelre erősítést kaptunk, a 38-ik hadosztályt, melynek tüzérsége is korán felvonult, így jól megszapordtunk. Így már bátrabban nézünk a továbbiak elé.

Reggel, a csata harmadik napján az ellenséges gyalogság újból megkezdi a legerősebb támadást. Tüzérségünk élénk tüzelést folytat, az ellenséges tüzérség is lő, főleg ütegeinket keresve. Falunkat és környékét eleget veszélyezteti. Gránátjai már közel jönnek ütegünkhöz.

Délután 2 órakor az ellenséges tüzérség újból tűz alá veszi a tegnapi magaslatot, mi tartott egy óra hosszáig. Utána 3 órakor gyalogsága megkezdte a legerősebb előre nyomulást. Gyalogságunk részéről a legnagyobb fegyvertűz fogadta, de nem gátolta meg őket abban, hogy drótakadályainkig előre ne küzdjék magukat, és már hozzáláttak akadályaink vágásához. Így a helyzet legveszélyesebb pontjáig érkezünk. Most ütegünknek jutott azon fontos feladat, hogy az ellenséget ezen reánk nézve kritikus helyzetben megállítsa.

Nehéz feladat elé lett állítva ütegünk, de fényesen megoldotta... Az egész közeli távolságban levő ellenségre gyorstűzet bocsájtottunk, és a 15 centiméteres gránát-srapnellek meghozták a kívánt eredményt, az ellenséget úgyszólván letarolták. Jóformán a harc mai napja az ellenség csúnya veszteségével megint eldőlt. Ezen harcban különösen az én ágyúm vette ki a részt alaposan.

Az ellenséges tüzérség is meglehetősen erősen dolgozott a harc alatt, különösen a falunkat lőtte erősen. Azon részt, hol ütegünk állott, nehéz tüzérsége veszélyeztette.

A mai harc délután 5 óráig tartott, utána csend lett. Az orosz a mai nappal is megelégedhetett. 18 sor drótakadályaink előtt méter magasan vannak a hullák. Ennek ellenére a mi gyalogságunk vesztesége ma is csekély.

Szilveszter estéjén vagyunk. Visszagondolok a régebbi szilveszterekre, hol nem ilyen kemény mulatóságokban részesült az ember, mint amilyennel az ó-év utolsó napját befejeztük a legnagyobb öldökléstől kifáradva.

És várjuk a holnapi napot, az újévet, vajon mivel fog kecsegtetni. Az elmúlt évben magunk részéről meg lehetünk elégedve, részünkre a hadi események elég fényesen záródtak le. De jóformán a holnapi napra is megvan a programunk, tudomásunkra jutott, hogy holnap az ellenség a 381. számú magaslatot fogja támadni, és ha igaz, úgy az új évet is harccal kezdjük meg. Nézzünk elébe és fogadjuk, ha a ruszi nem tud békével maradni. Hisszük, hogy nem sokra fog holnap sem menni, és már nem soká bírja ezen harcot. Az éj ismét nyugodtan telt el.

SZEMLE

GERICS JÓZSEF

EGYHÁZ, ÁLLAM ÉS GONDOLKODÁS MAGYARORSZÁGON A KÖZÉPKORBAN

(*METEM, Budapest, 1995. 318 o.*)

Régen várt eseményként regisztrálhattuk két monográfiája s a neki ajánlott Emlékkönyv („Scripta manent”) után Gerics József összegyűjtött tanulmányainak megjelentetését. A hazai középkorkutatás nagy alakja a rá jellemző szerénységgel várt arra az alkalomra, ami a fiatalabb pályatársaknak oly magától értetődő természetességgel adatott meg: a sokféle, olykor nehezen hozzáférhető helyen megjelent dolgozatok gyűjteményes kiadására. Mi, a hajdani tanítványok jól éreztük a kötet hiányát; igyekeztünk legalább másolatban birtokolni és mindig kezünk ügyében tartani őket, de teljes gyűjtéssel még mi sem rendelkezünk.

A kronológiai rendben közreadott tanulmányok átívelik a magyar középkor századaait, a Szerző sokirányú érdeklődésének és tájékozottságának megfelelően a legkülönbözőbb szempontok szerint. Persze, van a kötetnek két pillére: a latin filológia és a jogtörténet. Az írások legnagyobb ívű fejtegetései mögött is ott állnak a szövegek, a szövegvariánsok, amelyek értelmezésében az olvasó biztos Gerics professzor nyomában maradhat. Az itt leírtak egyáltalán nem udvarias szóvirágok, hanem hazai elbeszélő forrásaink hanyattatott szöveggyűjteményéből következnek: alapos filológiai képzés és képzettség nélkül a történész hibát hibára halmozna, ha megkísérelné rekonstruálni az elvesztett, eredeti szövegeket, datálni az évszázadokkal később lejegyzett rétegeket. A krónika szövegváltozatai és a legendák egymáshoz való viszonyáról maradandó megállapításokat olvashatunk, miként – többek között – betekintést nyerünk az Ademar de Chabannes-szövegek filológiai újdonságaiba is.

A másik pillér az egyház- és római jog. A hazai mediévisták közül valószínűleg hosszú időn át egyedül a Szerző forgatta Pseudo-Iszidor, Gratianus vagy a Digesta köteteit. Az eredmények ezúttal sem maradtak el. Nem egyszerűen egy sor krónikahely és legendafordulat pontos

meghatározása köszönhető ezeknek az azonosításoknak, hanem történeti forrásértékük tisztázása mellett a hazai jogi iskolázottság teljesen újszerű bemutatása is. A hadtörténet kutatói e tanulmányok olvasása közben azonban nemcsak módszertani szempontokkal gazdagodhatnak: a magyar királyi lándzsára, vagy éppen a Szent László csatáinak krónikás-hagyományára vonatkozó fejtegetések már szűkebb szakterületekre is vonatkoznak.

A közreadott tanulmányok: Domanovszky Sándor az Árpád-kori krónikakutatás úttörője, Magyarország és Bulgária Szt. Péternek való felajánlásáról, Szt. István királlyá avatásának történetéhez, Szent István királlyá avatása és egyházszerkezése Theotmar krónikájában, A bírodalmi Szent Lándzsa és Szent István lándzsája, Az állam- és törvényalkotó Szent István. A magyar király egyházi vagyonhoz való viszonyának egy átmeneti szakasza a korai Árpád-korban, A korai államelmélet érvényesülése István korában, Politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térésének korai hagyományára, Középkori források elbeszélésnek értelmezése napjainkban, A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után, Péter király egyházpolitikája és következményei, A magyarországi királykoronázási szertartásról az 1050-es években, A Vata fia Janusra vonatkozó krónikahír magyarázatáról, Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában, Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában, A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban, Krónikáink szerepe a középkori jogéletben (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához), Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatait, A középkori rendiség egy terminusának római és kánonjogi vonatkozásairól, Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban, Az

írásbeli petíciók bevezetéséről szóló krónika-hely magyarázatához, A magyar király „birodalmi trónusa” a XIII. században, Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egy keltezetlen emlékében, Nemesi jog-királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban, A magyar királyi kúriai bírászkodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez.

Jelen kötet nyugodtan tekinthető Árpád-kori történelmünk jog-, egyház-, művelődéstörténeti

olvasókönyvének, – számos bántó és értelemzavaró sajtóhibája ellenére is – az egyetemi képzés tankönyvének. A magyar könyvkiadás a hazai mediévisztika iránti régi adósságát törlesztette. Az igényes kivitelben, de sajnos kis példányszámban megjelent kötet sajtó alá rendezéséért, a tanulmányok egy része társszerzőjének, Ladányi Erzsébetnek tartozunk köszönettel.

Veszprémy László

NICOLAS VATIN

L'ORDRE DE SAINT JEAN-DE-JÉRUSALEM, L'EMPIRE OTTOMAN ET LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE ENTER DES LES DEUX SIÈGES DE RHODES 1480–1522

Collection Turcica, Vol. VII.

(Éditions Peeters, Louvain-Paris, 1994. 571 o.)

A Szerző figyelmét a Szent János lovagrend és az Oszmán Birodalom közötti kapcsolat érdekes szakaszára a magyar historiográfiában sem ismeretlen török trónkövetelő, Dzsem személye körüli diplomáciai tárgyalások irányították. Vatin e művében isztanbuli és máltai levéltári kutatásaira támaszkodva, s feldolgozva a kérdéskör teljesnek tekinthető modern szakirodalmát, az 1480–1522 közötti időszak mediterrán történelmének új forrásokon nyugvó, részben új szempontokat felvető monográfiáját adja közre.

A Szerző elemzése elsősorban azt a problémát járják körül, hogy az oszmán nagyhatalom egyre növekvő nyomásának miként tudott az igen csekély, még ha nem is jelentéktelen európai támogatást élvező, Rhodoszt és néhány kisebb szigetet birtokló lovagrend ellenállni. (A lovagrendnek Európára való utaltságát jól mutatja, hogy 1523-ban a szigeten maradt ágyúik, miként az általuk használt hajók is, kivétel nélkül Európában készültek) A könyv első fejezetei az események gazdasági, társadalmi, politikai hátterét rajzolják meg. Ezek képet adnak a rend birtokairól, a rhodoszi társadalom etnikai és vallási megosztottságáról, élelmiszerellátásáról, kereskedelméről, a keresztény és török kalózkodás gyakorlatáról és gazdasági hasznáról, az érintett hatalmak (Velence, a lovagrend, az Oszmán Birodalom) tengeri politikájáról.

A földrajzi és politikai adottságok persze sok mindenben meghatározták a lovagrend rhodoszi jövőjét. Mint egy velencei megállapította

1512-ben: „a sziget kevésbé termékeny, a kereskedelemből azonban nagy jólét származik”. A sziget gazdaságát a tengeri kereskedelem, mégpedig közvetítő kereskedelem éllette: a nyugati áruk, az anatóliai fa, az egyiptomi gabona szállítása. A muzulmánokkal való kereskedés egyúttal politikailag is tartózkodóvá tette a lovagrendet, még ha ezt a pragmatizmust a még mindig a keresztes hadjáratok álmát dédelgető európai keresztények nem nagyon akarták is tolerálni. A törökökkel folytatott reálpolitika olykor kifejezetten gyanússá tette a lovagokat, noha az 1480-as török támadás sikeres visszaverése e téren sokat javított megítélésükön. A lovagrend egyfajta gazdasági és politikai híd szerepét töltötte be kelet és nyugat között, addig, amíg erre lehetősége volt. A fordulatot Egyiptom I. Szelim általi 1517. évi elfoglalása jelezte: az addigi politikai és gazdasági status quo-ban radikális fordulat következett be.

A politikai eseményekkel foglalkozó második részben a Szerző részletesen elemzi a lovagok és a törökök közti béke 17 évét (1483–1499), a velencei-török konfliktus (1499–1503) éveit alatt a lovagrend politikáját, majd a sziget törökök általi elfoglalásáig terjedő időszakot. A lovagrend államának 1480 után létét nem kis részben II. Mohamed halála, majd a halálát követő török belpolitikai válság, illetve a nagymester, Pierre d'Aubusson személye és diplomáciai ügyessége biztosította. A Dzsem herceg körüli tárgyalások (1482–1495), a török-mameluk és török-

velencei konfliktus mind csak erősítette a szigetország pozíciót s meghosszították a Szerző által „anakronisztikusnak” tekinthető létét a formálódó Oszmán Birodalom szorításában.

Rhodosz 1522. évi török ostroma megmutatta a török fölényrel való szembezállás kilátástalanságát. A jól ellátott rhodoszi erősség, amelyet az olasz hadmérnök, Gabriel Tadini erősített meg, 14–16 000 főnyi védőerővel 5 hónapon át állta az ostromot, de mint a korábbi konfliktusokban is, magukra maradtak. Az ostrom idejé-

nek diplomáciai eseményei, a segítségnyújtás elmaradása visszamenőleg is értelmezi a lovagok reálpolitikáját és a nyugat katonai kezdeményezéseire való reagálását.

A kötetet 31 korabeli török okmány eredeti szövege és francia fordítása, valamint terjedelmes bibliográfia zárja s teszi egyúttal a korszak történelmével, magyar történelmével is foglalkozók fontos segédeszközévé.

Szegzárdy-Csengerly Klára

HERMANN RÓBERT

PERCZEL MÓR ELSŐ HONMENTŐ HADJÁRATA

Zalai Gyűjtemény, 36/II.

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 148 o., ill.)

Mészáros Lázár, az első magyar kormány hadügyminisztere az 1848/49-e-s szabadságharc szereplőiről írt munkájában a következőképpen jellemezte Perczel Mórt: „Aki igazságos akar lenni, katonai képességet tőle meg nem tagadhatja. Bár tüzéranodában pár évet töltött csak s ott szerzett hadi tudományából a polgári küzdelmek alatt kijött, de természetes harcösztone és fogékonysága őt, mint autodidaktát, a küzdhelyen csakhamar kiválóná tette. Vezénylői képességgel bírt ugyan, azonban bocsánatával legyen mondva, e sorok írója mégsem tartja őt oly nagy vezérnek, mint amilyennek magát Perczel tartotta...”

E rövid idézetben is látható, tapasztalható az az ellentmondás, amely Perczel szabadságharc alatti tevékenységét jellemezte és amely a róla szóló munkákból is gyakran visszaköszön. Kiváló katona volt, de nem jó parancsnok – írta Mészáros. De Perczel szinte végig valamilyen szintű kötelek élén állt. Akkor mitől volt jó katona? Kudarcai mellett, mint például Mór és Káty, voltak szép sikerei is mint Szolnok, Szenttamás, a bánási hadjárat. A legtöbb honvédtábornok nem igen mutathat fel ennél többet, olyanok sem, akiket közmegebecsülés övez azóta is. Akkor miért e kétes, vagy inkább negatív megítélés?

Perczel közismerten radikálisan gondolkodó, cselekvő ember, hazafi volt, aki nem szívesen fogadott el senkitől utasítást, parancsot, véleményt. Önkényes lépéseivel környezetét sokszor maga ellen hangolta és túlzóan forradalmi nézeteivel is csak kevesen értettek egyet. Ezen jellembeli hibái, gondolkodása miatt sok ellen-

seget szerzett magának és nyilván ezért volt olyan szélsőséges a „sajtója” a szabadságharc után is.

Politikai nézeteit, cselekedeteit ugyanakkor a kortársai és a tevékenységét elemzők is, általánosítva, visszavetítették katonai, parancsnoki tevékenységére, ami azonban sokszor téves következtetésekhez, véleményalkotáshoz vezetett és vezetett. Ez egyébként mások esetében is számos alkalommal előfordult, sok honvédtábornokot, katonát ültettek hasonló okokból a „vádoltak padjára”. A katonákat azonban elsősorban és mindenekelőtt „szakmai” tevékenységük alapján kell megítélni, amit tettek, illetve amit tenni elmulasztottak. Ez az elsődleges mérce.

Hermann Róbert ez utóbbit szem előtt tartva írta meg Perczel Mór muraközi hadjáratának történetét, igyekezve távol tartani magát minden egyéb szemponttól. Bár helyenként – például az összegzés utolsó bekezdésében – kiderül, hogy a szerző is nehezen képes szabadulni az előítéletektől, egy minden részletében hitelesnek tűnő elemzés után úgy érezhetjük, hogy valóságos képet kaptunk az első igazán komoly feladattal megbirkózó Perczéről.

Perczel Mór esetében azonban a katonai tevékenységének bemutatására szorítkozni meglehetősen nehéz, főleg az első időszakban, hisz feltűnését is elsősorban politikai szerepvállalásának köszönhette. Ezt az időszakot a szerző sem kerülte ki és bemutatta azt az ironikusnak is nevezhető utat, ahogy Perczel képviselőből ezredes, egy többezres csapat parancsnoka lett.

A továbbiakban eseménytörténeti alapossgággal ismerhetjük meg Perczel és csapatai útját Ozorától a Muraközbe. Az ismertetés azonban nem csupán a helységek, időpontok sorolására szorítkozik, a szerző igyekszik az összefüggéseket és az események hátterét is megvilágítani. Ez esetben azonban ez nem mindig könnyű. Nem róható fel a szerző hibájául a legfontosabb kérdés megválaszolatlanul hagyása sem, az ugyanis, hogy miért, milyen utasítás alapján ment Perczel a Muraközbe. Nem található válasz arra a kérdésre sem, hogy vajon ő találta ki ezt a hadjáratot és felettesei utólag jóváhagyták, vagy pedig esetleg az Országos Honvédelmi Bizottmány, netán egy miniszteri parancs szólította a horvát határhoz? Az ország és főleg a hadsereg akkori viszonyai között mindkettő könnyen elképzelhető. Perczel pedig efféle – más körülmények között aligha menthető – lépésekre egyébként is hajlamos volt. Egy katona megítélésénél ilyen szempontok súlyosan nyomnak a latban.

Mindenesetre, ha bírálattal érheti is Perczelt a felettes szerveivel való kapcsolattartásért, az alá rendelt csapatai szervezését, vezetését illetően már annál kevésbé. Ez egyértelműen kiderül a muraközi hadjárat ismertetésével kapcsolatban. Ha hibákat követett is el, azt mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy minden tapasztalat nélkül képes volt egy esetenként a 10 000 főt is meghaladó létszámú hadtestet összetartani, irányítani. Ez már magában is tiszteletre méltó, még ha mögötte esetleg öns érdekkel is jócskán felfedezhetők.

A szerző mindenre kiterjedő leírásának köszönhetően képet kaphatunk arról az erőfeszítésről, amelyet egy szervezés alatt álló kötelék vezetése jelentett. Az állandó harc a létszám, a fegyverek kiegészítésére, növelésére, az ellátás megszervezése, a hadrend alakítása, javítása, az alárendelt tevékenységének megszervezése egy tapasztalt vezér és egy összeszokott táborok számára is nehéz feladat. A Muránál lévő csapatok irányítása pedig – hasonlóan a többi hadszíntéren lévő magyar kötelékhez – összetételük, hozzáállásuk, tapasztalatuk, illetve inkább tapasztalatlanságuk miatt is rendkívül nehéz munkát jelentett. Perczel ezt, tábornoki főnökeivel, tisztjeivel együtt végül is sikeresen megoldotta.

A szerző Perczel hadjáratának fontosságát a szemben álló osztrák és horvát csapatok erejének, tevékenységének, szándékának az ismertetésével teszi meggyőzőbbé és érthetőbbé. Ez által lesz nyomon követhető a magyar csapatok mozgása, elhelyezkedése és tevékenysége is. Egyértelműbbé válik, hogy miért volt szükség

például a friedai ütközetre és hogy az milyen eredményt hozott.

Hermann Róbert munkája olyan részletesen és alaposan mutatja be a hadjárat történetét, amely érdemben már aligha bővíthető. Az eseménytörténeti ismertetés azonban nem térhet ki egy sor olyan kérdésre, amelynek tisztázása nélkül viszont nem mondhatunk megalapozott véleményt a hadjáratról, a hadtest és parancsnoka tevékenységéről. A szerző ezért bemutatja azon részterületeket is, melyek segítségével az események mögé pillanthatunk.

A hadjárat hadművészeti megközelítését mélyítik azon fejezetek, melyek a hadtest összetételével, tisztikarával, a szervezetek kialakításával, a lőszer- és fegyverellátás kérdéseivel, a tüzéséssel, a hírszerzéssel foglalkoznak. A szerző külön kitért a nemzetőrség szerepére, melynek használhatósága, értéke állandó vita tárgyát képezi.

Kiemelt helyet kaptak a munkában a hadjárat gazdasági kérdései is, melyet az is indokol, hogy itt a hadtestnek más katonai és polgári szervezetekkel is tartania kellett a kapcsolatot. Mindezt olyan körülmények között, amikor az ellátás egyes tagozatai, intézményei még csak alakulófélben voltak az országában. A pénzváltás, az élelmezés, a ruházat, a tábori egészségügy bemutatása rávilágít azon területek fontosságára, amely nélkül egyetlen hadsereg, de még egy század sem érhet el sikert. Targyalásuk feltétlenül fontos, hisz ezek éppúgy hozzátartoznak a szabadságharchoz, mint a csaták, az ütközetek. Ha majd több ilyen munka lát napvilágot, akkor majd talán e szolgálatok egészének a bemutatása is megtörténhet.

A munka utolsó fejezetei a hadjárat egyéb, politikai vonatkozású körülményeivel, kihatásaival foglalkoznak: pl. a kormánybiztosok segítő, illetve akadályozó tevékenységével, Perczellel való kapcsolatukkal. Olvashatunk a „hadművelési terület” lakosságának hangulatáról, a közvélemény megnyilvánulásairól is.

Az események menetének bemutatása, az egyes részterületek kidolgozása eredményeként Hermann Róbert egy tőle már megszokott magas színvonalú, igazi hadtörténeti munkát helyezett az asztalra. Perczel „első honmentő hadjáratán” kívül megismerhetünk egy hiteles Perczel képet, amely tényekkel bizonyítja a tábornok erényeit és hibáit. További tevékenységének hasonló szintű feldolgozása után már felelősséggel megválaszolható lenne az a kérdés, hogy milyen katona és vezér is volt Perczel Mór.

A munka színvonalát, használhatóságát emelik a csatolt mellékletek, melyek jól kiegészítik

és alátámasztják a szerző mondanivalóját és lehetővé teszik az olvasónak, hogy a hadrendi táblázatok, a hadműveleti napló, va-

lamint a szövegközi ábrák áttanulmányozása után további következtetéseket vonjon le.

Csikány Tamás

WOLFGANG J. MOMMSEN – ELISABETH MÜLLER-LUCKNER

KULTUR UND KRIEG: DIE ROLLE DER INTELLEKTUELLEN, KÜNSTLER UND SCHRIFTSTELLER IM ERSTEN WELTKRIEG

(R. Oldenbourg Verlag, München. 1996. 282 o.)

Az Oldenbourg Verlag által frissen megjelent kötet a müncheni Történelmi Kollégium által 1993. szeptember 12–14. között rendezett tudományos konferencia előadásainak anyagait tartalmazza. A munkában található egyes tanulmányok különböző kiindulópontokból vizsgálják a német kulturális elit, és általában az értelmiség viszonyulását az első világháború történéseihez. Az egyes témakörök avatott szakértői a társadalomtudományok, a történettudomány, a képzőművészetek és az irodalom területeit választották vizsgálódásaik tárgyául. A tanulmányok szerzői figyelemmel kísérik, e néhány vészterhes esztendő alatt milyen is volt a német kultúra, hogyan változott meg, értékelődött át szerepe a német társadalomban; elemzik az egyes politikusok, írók, tudósok, művészek egymással folytatott vitáit, illetve azok visszahatását magára a kultúrára. A műben olvasható előadások sűrűn el vannak látva lábjegyzetekkel, mindegyik megírása mögött a szakirodalom és a korszak alapos ismerete áll.

A mű igazi értéke és érdekessége abban rejlik, hogy a kutatók az első nagy világháború megkezdésétől eltérően nem a katonai, hadműveleti, katonapolitikai, gazdasági, társadalmi vonatkozásait, oldaltól engedik láttatni – természetesen ahol elengedhetetlen, ott ezeket az aspektusokat is felvillantják –, hanem a négy fentebb felsorolt tudományterület legfontosabbnak tartott és friss kutatási eredményeit tárják az olvasó elé. Összefoglaló képet kaphatunk arról, miként látta – sokszor személyesen is megtapasztalva a harctéri borzalmakat – a császári Németország szellemi eliteje a háború mindennapjait; hogyan próbálták ezt az időszakot átvészelni; milyen művek, alkotások kerültek ki kezük alól; milyen hatást gyakorolt a világháború szakmai, művészi fejlődésükre és további életükre, munkásságukra. A később deviánsnak, lázadónak, vagy egyszerűen különcnek tartott értelmiségiek, művészek és tudósok kétségtelenül befolyásolták a társadalom egyes szűk rétegeit, műveik azon-

ban legtöbbször meg nem értésre találtak a korabeli közönség körében.

A kötetet név- és helységmutató egészíti ki, ezenkívül számos korabeli fénykép és illusztráció is található lapjain.

Bevezetőként *Wolfgang J. Mommsen*: A német kulturális elit az első világháborúban című előadása áll a mű első lapjain, melyben jól összefoglalta az addig a témában elért kutatási eredményeket.

Az első nagy témaegységbe a társadalomtudományok körébe sorolható tanulmányok kerültek, melyek az alábbiak: *Hans Joas*: A társadalomtudományok és a világháború: összehasonlító elemzés; *Patrick Watier*: Georg Simmel et la guerre (francia nyelven); *Werner Gephart*: A francia szociológia és az első világháború. Feszültségek Emil Durkheim Nagy Háború-értelmezésében; *Friedrich Lenger*: Werner Sombart a német háború propagandistájaként.

A második nagy témakör jobban érdekelheti az olvasót, hiszen az ott található írások a történettudomány körébe tartoznak, ezek cím szerint a következők: *Jürgen von Ungern-Sternberg*: Hogyan adjunk az értelmetlennek értelmet? A „német kultúra” és „militarizmus” fogalmának használatához 1914 őszén; *Stefan Meinecke*: Friedrich Meinecke és a „lelkek háborúja”; *Christoph Cornelissen*: Politikai történetek és német kultúra. Georg von Below írásai és beszédei, Hermann Oncken és Gerhard Ritter az első világháborúban; *Gerd Krumeich*: Ernest Lavisse és a német „Kultúra”-ra vonatkozó kritikája, 1914–1918.

A mű harmadik nagy fejezetét a szerkesztők a képzőművészeteknek szentelték. Itt az alábbi tanulmányokat olvashatjuk: *Peter Paret*: Elmélkedések a német kultúráról és művészekről az első világháborúban; *Joel Segal*: A háború, mint megoldandó perspektíva a művészet számára; *Christian Lenz*: Kirchner-Meidner-Beckmann. Három német művész az első világháborúban; *Dietrich Schubert*: Otto Dix rajzol az első világ-

háborúban; *Helmut Börsch-Supan*: A „Művészet és művész” valamint „A művészet” című folyóiratok reagálása az első világháborúra.

A negyedik témakört az irodalom tölti ki. Ide tartoznak a következő előadások: *Günter Hantzschel*: Irodalom és háború. „Az irodalmi visszhang” című folyóiratban megjelent vita aspektusai; *Andreas Schumann*: „A művész a harcolókhöz”. Szentté avatott szerzők háborús irodalmához; *Thomas Anz*: Vitalizmus és háborús költészet; *Eckart Koester*: „Kultúra” a „civilizáció” ellenében: Thomas Mann háborús publicisztikája mint világnézeti-esztétikai állás-keresés.

Az ötödik fejezet egy új kulturális szintézis meghíúsulásáról szól, és csupán egyetlen tanulmányt tartalmaz. Ennek címe: *Gangolf Hübinger*: Eugen Diederich törekvései egy új szellemi kultúra alapjainak lerakására.

Az utóbbi években napvilágot látott hasonló – a század első két évtizedének kultúrhistoriájával foglalkozó – színvonalas német kiadványokkal egyetemben ezt a tanulmánykötetet is bátran ajánlhatom az olvasóközönség széles rétegeinek szíves figyelmébe.

Balla Tibor

VASILE ALEXANDRESCU-DUMITRU PEDA-COSTICĂ PRODAN

LA ROUMANIE ET SA GUERRE POUR L'UNITÉ NATIONALE

Campagne de 1918–1919

(Editions Encyclopédiques, Bucarest, 1995. 460 o. + 24 o. mell.)

A három román hadtörténész legújabb könyve egyértelmű felértékelődést nyert azáltal, hogy Liviu Maior egyetemi tanár, oktatásügyi miniszter írt hozzá előszót. Mivel az előszót záró gondolatlanul csak egyetérthetünk, miszerint „ha a harmadik évezredre új Európát akarunk létrehozni, kiindulópontul közös múltunk tanulságainak levonását kell vennünk”, a recenzens különös figyelemmel vette kezébe ezt a művet.

A bevezetőre, hat fejezetre és zárókövetkeztetésekre tagolt feldolgozás előzményként Románia első világháború alatti kezdeti semlegességét, majd az antant-hatalmak melletti hadbalépését és hadműveleteit vázolja fel. A korabeli önigazolás átvételével párhuzamosan nyilvánvalóvá válik, hogy „a nemzeti egység megvalósítása” körülírással területgyarapító céllal folytak a román hadműveletek az Osztrák-Magyar Monarchia ellen.

Az első fejezet a bukaresti békétől az első világháborút lezáró fegyverszünet megkötéséig követi az eseményeket. A mindenkor román felfogásnak megfelelően, ezt az időszakot „az egységes és független román nemzetállam alapjainak lerakása” idejeként felfogva, részletezi a hadműveleteket, az ausztriai és főleg a magyarországi belpolitikai fejleményeket. Áttér ezután Románia stratégiai helyzetének megváltozására és a magyarországi, főleg azon belül az erdélyi románok követeléseinek megfogalmazására.

A gyulafehérvári román népgyűlésig továbbvezető utat vázolja fel a második fejezet. Felidézi az antant melletti hadbalépést, miközben az antant hadműveletei már leálltak, kimondva a célt: „Nagy-Románia megteremtését”. Ennek megfelelően, ahogyan a szerzők bemutatják, erdélyi, besszarábiai és bukovinai hadművelati csoportosítások létrehozására került sor. Szólnak a Mackensen-hadseregcsoporthoz visszavonásáról, így elsőnek a Focșani és Brăila központú térség birtokbavételéről. A továbbiakban az erdélyi határ november 11-i, Moldva felőli átlépésével kezdődő hadműveletekről esik szó, majd a szerzők áttérnek a bukovinai harcokra, amelyek hamarost a Romániához való csatolást eredményezték. Ezután visszatérnek az erdélyi fejleményekre, az ottani román nemzeti gárdák szervezésére, a politikai aktivizálódásra. Részletesen felidézük a gyulafehérvári gyűlést, amelyen „Erdély, a Bánság és a magyar területek egyesült románjai kinyilvánították az ottani románok és az általuk lakott területek Romániával való egyesülését”. Így az eredeti szöveg szerint ma is nyilvánvaló, még a románok sem a bukaresti parlament által hozott törvényben és a békeszerződésben később rögzített területi változást mondták ki.

A harmadik fejezet az 1919. április 15-ig tartó időszak román–magyar viszonyát elemzi. Kitér a magyar kormány álláspontjára, a román külkapcsolatokra, majd az előző fejezetben már érin-

tett erdélyi román hadműveletek leírását folytatja 1918. november 13-tól kezdve. Szó esik a román-délszláv konfliktusról is a Bánság megsztása kérdésében és arról is, hogy a belgrádi konvenció megsértésével került sor a további erdélyi román előrenyomulásra, mert noha a francia főhadiszállás december 21-én leállította azt, hamarosan mégis tudomásul vette a további területhódítást. Az erdélyi megszálló erők bemutatása után a szerzők áttérnek a területi kérdéseknek a béketárgyalásokon való jelentkezésére, egy semleges övezet létesítésének a gondolatára. A további politikai és katonai események részletezése következik a Vix-jegyzékig és Smuts küldetéséig. Az újabb magyar területek román birtokba vételének felidézését követően a magyar haderőnek a kormányváltás alatti helyzetét mutatják be. Ebből levezetve indokolják az újabb demarkációs vonal átlépésére utasító román kormányhatározatot.

Ezt követően a szerzők az újabb szerkezeti egységben „Magyarország katonai agressziója” címmel idézik fel az 1919 áprilisi eseményeket, holott előbb ők is elismerték, hogy a román fél lépte át a demarkációs vonalat. A román „ellentámadás” bemutatásánál újólag kiderül, hogy azt az április 16-ról 17-re virradó éjszakától számítja a román hadtörténetírás. Ezután a Tisza vonalának Csaptól Szegedig való megszállásához vezető hadműveletek részletes leírása következik.

A sajátos román felfogásnak megfelelően az ötödik fejezet „a román hadsereg Tisza menti védelmi hadműveletéről” szól. A magyar Vörös Hadsereg „támadásának” részletezése után az általános román támadás leírása következik. Érdekes módon és a valóságnak megfelelően itt nem „ellentámadásról” esik szó. Az eseményeket a szerzők a Vörös Hadsereg kapitulációjáig, a Duna–Tisza köze és Budapest román megszállásáig követik.

Az utolsó, hatodik fejezet a magyarországi román megszálló hadsereg berendezkedését mutatja be. Felidézi a nemzetközi fogadtatást, majd a lakosságnak a megszállókhoz való vi-

szonyulását – meglehetősen egyoldalúan. Ugyanígy a „Magyarország lakosságának nyújtott lényeges gazdasági és szociális támogatásról” szólnak a szerzők, részletesen, a magyar lakosság „hálájának” hangsúlyozásával. Ezután arra térnek át, miként „segítette” a politikai élet konszolidálódását a román megszállás, mivel „a román csapatok kínosan ügyeltek Magyarországon a szabadságra”. Befejezésül a román csapatoknak a Tisza vonalára való visszavonását hasonló szellemben idézi fel a zárófejezet.

A kitekintő záróegység a Párizs-környéki békerendszerrel foglalkozik, kínosan idézve minden Romániára vonatkozó pozitív megállapítást. Ugyanakkor az „egységes és feloszthatatlan román nemzetállammal” szembeállítja Csonka-Magyarországot, amelyben még mindig 11% nem magyar lakosság maradt, köztük a szerzők szerint mintegy 200 000 román, mivel mégsem a Tisza lett Nagy-Románia nyugati határa. Ugyanakkor ők is kénytelenek legalább „1 305 453 magyart és székelyt”, továbbá 908 551 egyéb nem románt elismerni a Magyarországtól elcsatolt területeken a 2 930 120 románnak minősített mellett.

Az egyes fejezetek jól jegyzeteltnek tűnnek, de meghatározó módon kiadott forrásokra és feldolgozásokra épülnek. A szerzők gondosan ügyeltek arra, hogy minden fontos magyar nyelvű publikációt is feltüntessenek. Ugyanígy a szövegben igyekeztek pontosan, magyar formában használni a személyneveket. A földrajzi neveknél ez „természetesen” egyáltalán nincs így az elcsatolt területek vonatkozásában, de a maradék magyar területek esetében annál kinosabb pontossággal. A román külügyi és hadügyi levéltár, amelyekből egyes forrásanyagok feldolgozásra kerültek, fontos kiegészítéseket ad az eddigi magyar ismeretekhez az egyes román politikai és katonai lépések vonatkozásában. Nem kétséges, a magyar olvasónak is hasznos a román felfogást tükröző monográfia forgatása, főleg azért, hogy megtudja, miért értik meg őt oly kevéssé más országok fiai.

Zachar József

HIMMLER'S AUXILIARIES**The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945.***(The University of North Carolina Press, Chapel Hill-London, 1993. 335 o.)*

A South Carolina Egyetem professzora, Lumans könyvének témája a közép- és kelet-európai német kisebbségek és a Náci Németország közötti viszony. Már a címből is sejthetően azt igyekeznek – sikerral – bizonyítani, hogy a német politikai vezetés a „Volksdeutsche Mittelstelle” (VM) szervezete révén tudatosan manipulálta és használta ki, majd telepítette át az Európa különböző részein évszázadokkal korábban megletelepült, akkorra már 10 millióra tehető német népcsoportokat. A világháborút megelőző évtizedekben, illetve a második világháború éveit alatti e német népcsoportok valóban nem lebecsülendő történelmi szerepet játszottak, sőt az egyes országok nemzetközi kapcsolataiban súlyos történelmi örökségként sokszor a mai napig éreztetik hatásukat.

A német nemzeti, etnikai politika alakításában és megvalósításában meghatározó szerep jutott Himmlernek, akit „Reichskommissar”-ként Hitler 1939-ben bízott meg a szovjet uralom alá kerülő területekről a németek, a „Volksdeutsche” áttelepítésével. E tevékenység szorosan összekapcsolódott a már jóval korábban, 1935-ben a német–német kapcsolatok koordinálására és erősítésére felállított VM szervezetével. Himmler személyén keresztül a szervezet és tevékenysége mind erősebben az SS befolyása alá került s vezetőit is mind onnan nevezték ki. Ennek megfelelően kapott szerepet a német hírszerzésben, az ellenséges államokban végzett felvilágosításban, majd a háború éveiben a Waffen-SS személyi állományának biztosításában, a németországi munkaerőhiány enyhítésében, Európa új etnikai arculatának kialakításában.

A kiterjedt levéltári kutatásokat végző Szerző árnyalt képet rajzol a VM és az SS viszonyáról, a köztük meglévő belső ellentétekről, a napi munka szervezettségéről. E kutatásokat persze nagyban megnehezítette, hogy a VM levéltára a bombázások alatt megsemmisült, így a szervezetre vonatkozó információkat más gyűjtemények állagaiból kellett rekonstruálni, tovább finomítva a témával foglalkozó korábbi szerzők eredményeit (Hans Adolf Jacobsen, Robert L. Koehl). A felvázolt képen az egyes érintett országok kutatói biztosan tudnak még módosítani, hiszen a nyelvi korlátok miatt a munka szakirodalmi forrásai nagyobb részt az angolszász

irodalomból származnak. A magyarországi viszonyokat illetően jórészt Arató Endre (1961), Tilkovszky Loránd (1971), Mario Fenyó (1972), Stephen Kertész (1953) és Jörg Hoensch (1965) munkáira hagyatkozik, s így tájékozottsága naprakésznek éppen nem nevezhető.

A Szerző könyvében először a VM megalapításával és szervezeti kereteivel (vezetői Kursell, majd Werner Lorenz SS-Obergruppenführer), a VM-nak a német állami és párt szervekhez fűződő kapcsolataival foglalkozik. Ezt követően földrajzi tagolásban mutatja be a szervezet működését (Ausztria, Olaszország, Csehszlovákia, a balti államok, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Nyugat-Európa, Észak-Schleswig, a Szovjetunió és a Tengerentúl). Külön fejezetekben olvashatunk a németek áttelepítésének megszervezéséről és eredményeiről, így például értesülünk arról, hogy a Szovjetunióból 1932-ig 4635, Észt- és Lettországból 1939-ig 60 000, majd a szovjet megszállás után utólag még 17 701 népi németet telepítettek át.

A zárófejezetekben részletes képet kapunk a hazatelepített németek életének viszontagságairól, a felállított táborok, „fogadóhelyek” működéséről és szervezetéről (Durchgangs-, Sammel- és Beobachtungslager), a politikai ellenőrzés, az orvosi vizsgálatok gyakorlatáról. E tevékenységet érzékelteti, hogy 1939-ben még csak 21 tábor működött s további 19-et állítottak fel; 1940–1941-ben 1500–1800 fogadóhellyel számolhatunk. Adatsorokat olvashatunk arról, hogy az egyes országokban milyen eredményre jártak a sorozások a Waffen-SS számára. A vezető, Lorenz 1945. évi frontszolgálatával a szervezet gyakorlatilag megszűnt, Lorenz tevékenységéért Nürnbergben 20 évi börtönbüntetést kapott, de már 1955-ben kiszabadult.

A kötetet éppen a több országot érintő téma miatt jól kiegészítette volna egy helységnévmutató. Hiányolhatók a rengeteg adat jobb áttekintése érdekében a statisztikai kimutatások és grafikonok, amelyek a szokásos statisztikai módszerek alkalmazásával nyilván további szempontokkal gazdagították volna az élvezetes stílusban megírt, de ugyanakkor rendkívül adatgazdag művet.

Szegzárdy-Csengery Klára

A 2. MAGYAR HADSEREG A SZOVJETUNIÓN ELLENI HÁBORÚBAN, 1942–1943

(*Fejér Megyei Levéltár Közleményei 18., Székesfehérvár, 1995. 247 o.*)

A XX. századi magyar hadtörténetírás egyik legtöbbször vitatott, leginkább a kutatás előterébe került témája a magyar 2. hadsereg története (volt). Horváth Miklós dokumentum-összeállítása (A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál, Bp., 1959. Zrínyi Katonai Kiadó), majd Nemeskürty István munkája (Requiem egy hadseregért, Bp., 1972. Magvető Könyvkiadó) irányította rá a kutatók figyelmét a témára és kezdtek el közülük többen elmélyülten foglalkozni a kérdéssel. Tették ezt annak ellenére, hogy nem kevesen vélekedtek úgy: az említett két szerző írásával a téma feldolgozást, a kérdések összessége megválaszolást nyert. A két kötet hiányosságai, nem minden esetben hiteles történelmi választ adó megoldásai azonban egyre inkább sürgették a téma szakmai feldolgozását. Ilyen megfontolás indította el a Németországban élő Zsigmondy László kutatásait is. A volt Magyar Királyi Honvédség egykori vezérkari ezredese, aki a hadművelési területen működő magyar 2. hadsereg 10. könnyű hadosztályának vezérkari főnöke, majd a hadsereg hadművelési osztályának a vezetője volt, érthető „elfogultsággal” nyúlt a témához. Ez az „elfogultság” azonban nem volt más, illetve több, mint a személyes átélő ok-okozat közti összefüggéseket is kereső „elfogultsága”.

Zsigmondy László nem emlékezést kívánt írni, ezért igyekezett a számára elérhető magyar és német munkákat hasznosítani. Ezek száma azonban nem volt túl nagy. Kéziratát így alapvetően az említett Horváth-féle dokumentum-összeállításra kellett, hogy alapozza, míg a német hadtörténelmi feldolgozások az általános helyzet – a keleti front eseményei – bemutatásához nyújtottak segítséget. A szerző írása először 1981-ben, mint kézirat látott napvilágot, alig néhány tucat példányban, mégis sokat idézett, használt forrása lett számos, a kérdéssel foglalkozó írásnak. Igazi könyvvé közel tizenöt esztendei várakozás után válhatott. Ezért a Fejér Megyei Levéltárnak jár köszönet, amely a második világháború nem egy magyar tábornokának, törzstisztjének írását adta már ki, illetve tervezi kiadni. (Hollósy-Kuthy László emlékirata, Csoknyai Pál emlékezése, Tömöry Jenő írása ...)

Felmerülhet természetesen az olvasóban – és a recenzió megírására vállalkozóban is – a kérdés, hogy volt-e, van-e aktualitása Zsigmondy László munkája kiadásának? A kérdés már csak azért is jogosnak tűnhet, mert az Erdős Ferenc által szerkesztett kötet szakmai lektorának, Szabó Péternek a közelmúltban megjelent monográfiája (Don kanyar, Bp., 1994. Zrínyi Kiadó) a recenzens véleménye szerint, alapos és hiteles képet adva a magyar 2. hadsereg történetéről, a további kutatások szükségességét jelentősen megkérdőjelezi. A kérdésben megbűvő esetleges nemleges válaszra ösztönző gondolat ellenére is azt kell mondanom, nem volt felesleges Zsigmondy László munkáját közreadni! A kötet egy jól képzett vezérkari tiszt 1970-es évekbeli hadtörténelmi teljesítményét jelzi, amelyet a források és feldolgozások csekély száma ellenére figyelemre méltónak tekinthetünk. Különösen figyelemre méltó az, hogy a legújabb és leghitelesebb kutatási eredmények és Zsigmondy tizenöt évvel ezelőtti megállapításai között számos esetben azonosság fedezhető fel – pl. Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregpárancsnok személyének megítélése; a hadsereg helytállásáról való értékelés stb.

Zsigmondy László írása természetesen tényanyagát, szemléletét tekintve újat nem tud nyújtani a ma kutatójának, de kéziratként történet megjelentetésekor nem keveseket ösztönzött vitára, így pl. bajtársát, Lajos Árpádot, aki vélhetően Zsigmondy László írásának hatására kezdett el alaposabban foglalkozni a magyar 2. hadsereg történetével és készítette el munkáját, mely 1989-ben meg is jelent. (Lajos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére, 1942–1943, Bp., 1989. Zrínyi Kiadó.)

Zsigmondy László munkájában helyesen mutat rá azokra az okokra, amelyek Magyarországot a Szovjetunió elleni háború aktív résztvevőjévé tették. Az okokat ő is Trianonban látja. A megalázó békediktátumnak kitett ország „kitorési kísérletei” az 1920-as és 1930-as években nem jártak eredménnyel. Franciaország és Nagy-Britannia elutasító magatartása Olasz- majd Németország irányába terelte az országot. Az 1939 óta zajló háború német sikerei, illetve a területi változásokat eredményező „német szó-

vetségi politika" arra ösztönözte a magyar politikai és katonai vezetést, hogy a szomszédos országokkal zajló versenyfutásban – kit tekintenek majd a németek a legjobb és legmegbízhatóbb „szövetségesnek” (Románia?, Szlovákia?, Horvátország?, Magyarország?) – nem szabad lépéshátrányba kerülni. Úgy vélem – Zsigmondy Lászlóhoz hasonlóan –, hogy sokkal inkább ez volt a Szovjetunió elleni háborúhoz történt csatlakozás oka mint a szovjet, avagy „bolsevizmusellenesség”.

A magyar 2. hadsereget ennek a politikának a jegyében – „a jövőnk miatt a győzelemből ki kell vennünk a részünket” – küldték a keleti hadszíntérre, akkor, amikor az önkéntesség már messze nem volt realitás, engedni kellett a német követelésnek, azt legfeljebb mérsékelni lehetett. A német igényeket még sikerült részben csökkenteni, a hadsereg felhasználásába, alkalmazásába azonban már nem sikerült beleszólni. A „szövetséges” formában zajló háborúban a magyar 2. hadseregnek a vezetést tekintve alárendelt szerep jutott. Sokan ezt a hadsereg parancsnokának, vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek a hibájául rótták, rójják fel. Ez azonban téves megállapítás. Jány nem tett mást az adott viszonyok között, mint amit számára a Legfelsőbb Hadúr, Horthy Miklós kormányzó előírt, az pedig 1942 decemberétől, Hitler kívánságának megfelelően, az utolsó emberig történő kitartás volt. Zsigmondy László, mint egykoron Horthy Miklóstra felesküdtött katona, pontosan érzékelt és értette ezt a problémát, még akkor is, ha úgy vélte, Jánynek bizonyos esetekben önállóbban kellett volna cselekednie. Jány azonban nem tudta feloldani a kormányzó parancsát és a kialakult helyzet közti ellentétet és így inkább az előbbinek a szellemében cselekedett, mint ahogy valószínűleg a helyzetében a katonai vezetők döntő többsége is cselekedett volna.

Zsigmondy László könyvében jelentős teret szentelt a német katonai elképzelések, valamint a sztálingrádi csata következtében kialakult helyzet bemutatásának, joggal bírálva a német lépéseket. Érthető a keleti hadszíntér ezen térségében kialakult helyzet ilyen formában történt bemutatása, hiszen ez bizonyult döntőnek a magyar 2. hadsereg sorsának alakulására, ugyanakkor kevesebb hely jutott a hadsereg helyzetének a bemutatására. Ez az utolsó időszak eseményei esetében olyan mértékben korlátozódott, hogy nem kapunk mást, mint a már többször hivatkozott Horváth Miklós-féle

dokumentum-összeállítás egyes dokumentumainak kivonatolását.

Minden, a szerző halála után kiadott, esetleg ismételt kiadott munka – főleg ha az a forrástól többé-kevésbé elzárva, kézirat gyanánt íródott – alapos szerkesztői munkát igényel. Ezt az elvárást Erdős Ferenc igyekezett megoldani, alapvetően megfelelően. Természetesen, mint minden ilyen munkánál, ennél is estek kisebb hibák, hiányosságok. Ezek egy része más munkákból átvett jegyzetek esetében fordult elő többször, ahol bizonyos dolgok hibásan jelentek meg, így pl. Langemann-Erlencamp páncélos tábornok rendfokozata mellett a vezérőrnagy feltüntetése – a kettő kizárja egymást, mivel a fegyvernemi tábornok a harmadik tábornoki rendfokozat volt a sorrendben (vezérőrnagy, altábornagy, az adott fegyvernem tábornoka, vezérezredes, tábornagy) –, a magyar katonai rendfokozatok nem minden esetben történő pontos használata (1941 tavaszán gyalogsági tábornok helyett a még nem létező vezérezredes, a tábornok helyett a még nem létező vezérőrnagy), a jegyzetekben egyes szemelyeknél az 1943 tavaszt követő időszakban elért rendfokozat megadása, míg másoknál ennek elmaradása. Néhány hibás időpont és elírás korrekciója elmaradt – pl. Zsigmondy szerint Magyarország nem volt határos a Szovjetunióval, ám ez 1939 őszétől már nem helyes megállapítás –, csakúgy mint néhány névé is – pl. Zeitzler Kurt általában Zeitzler-ként szerepel.

Ezen apró kifogások természetesen többnyire a „szakmai olvasóban” és nem az olvasók többségében merülnek fel, az előbbiben is azért, mert sokszor támaszt olyan igényt – hibátlan munka –, melynek megfelelni szinte egyikünk sem képes; ettől függetlenül az arra való törekvés feltétlenül fontos. Úgy vélem, ez a törekvés megvolt a kötet szerkesztőjében és lektorában egyaránt, akik Zsigmondy László örökösének, dr. Vashegyi Endrének a közreműködésével valamennyiünk számára hozzáférhetővé tették ezt a kötetet, melyet a szerző eképpen ajánlott egykori bajtársai emlékének: „Tisztelettel és kegyelettel adózom azoknak a magyar bajtársaknak, akik a szovjetunióbeli harcokban és a doni téli csatában hősi halált haltak, vagy megfagytak az orosz hómezőkön. Ezzel életüket áldozták a magyar haza jobb jövőjének reményében. Adjon a magyarok Istene örök és békés nyugodalmat nekik. Dicső emléküket ne feledjük soha!”

Szakály Sándor

MINDIG KEVESEBBEN LESZÜNK...

Szabadhegy István huszár alezredes naplója 1944

A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bene János

(Józsa András Múzeum Kiadványai 41., Nyíregyháza, 1995. 159 o.)

Nem egyszer leírtam már, többek között a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain is, hogy milyen fontosnak és hasznosnak tartom, ha eredeti dokumentumok, naplók, feljegyzések nyomtatásban is napvilágot látnak és ezzel nem egy esetben segítséget nyújtanak egy-egy probléma, kérdéskör jobb megismeréséhez, megoldásához. Most is ezt kell tennem, amikor a Bene János kitaró munkája eredményeként megjelent kötetről írok. Bene János és a nyíregyházi Józsa András Múzeum jóvoltából már a második olyan kiadvány jelent meg, amely a magyar lovasság (huszárság) második világháború alatti történetével, illetve annak egy szeletével foglalkozik. Ennek köszönhetően egyre többet tudunk ennek a szép, de az első világháborút követően modernnek már nem nevezhető fegyvernemnek a történetéről. Természetesen a lovasságnak (huszárságnak) megvolt a maga lehetősége, feladata a második világháború éveiben is, de a körülmények nem egy esetben arra kényszerítették a parancsnokokat, hogy más feladatokra alkalmazzák. A kényszer szülte megoldások pedig sok áldozattal jártak. Talán az áldozatoknak is emléket állít a kötet, amely példaadóan A III. Nyíregyházi Huszártalálkozó tiszteletére jelent meg.

A Bene János által közreadott dokumentum Szabadhegy István huszár alezredesnek, a 4/II. huszárosztály parancsnokának 1944-ben vezetett naplója, illetve az abból évekkel később összeállított „Az utolsó huszár” című emlékezése. Mivel ez a korabeli „kockás füzet” alapján íródott, forrásértékű és jól hasznosítható az 1. lovas (majd huszár) hadosztály történetének, illetve alakulatai történetének kutatásához is.

Szabadhegy István írásából élénk tárul a német követelésre hadművelleti területre szállított hadosztály, illetve a 4. huszárezred II. osztályának 1944-es működése. Az 1944-ben a legjobban felszerelt és sokáig féltve őrzött hadosztály a kényszerű alkalmazások eredményeként súlyos veszteségeket szenvedett a fronton. A megszállt Lengyelország, illetve Ukrajna területén, nem egyszer „lóról szállva” próbálta meg feltartóztatni a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak előretörését, nem egy esetben német seregetek visszavonulását biztosítva. Természetesen a

tisztek és a katonák (a közemberek) is látták, hogy feladatuk sokszor a szorongatott helyzetben lévő németek megsegítése, de úgy vélték, harcukkal a bolsevizmusnak az országtól történő távoltartásához is hozzájárulnak. Ugyanakkor voltak olyan német tisztek és csapok, amelyekkel jól együttműködtek, kivíva a német előjárók megbecsülését. A harcot nem a nemzetiszocialista eszmével érzett „azonosulás”, vagy az iránta érzett szimpátia miatt folytatták, hanem azért, mert úgy vélték, köti őket az eskü, amelyet be- és megtartani kötelességüknek érezték. Sokan látták már, hogy a háború elvesztett, de úgy vélték, amíg a „Legfelsőbb Hely” nem dönt másként, addig harcolni kell, és tették azt nehéz, embert próbáló körülmények között heteken, hónapokon keresztül.

Szabadhegy István naplójából kitűnik az embereiért aggódó, felelősséget érző parancsnok portréja, a háborúban érezhető egymásra utaltság, az egymás segítségének fontossága. Egy-egy tisztjének, katonájának elvesztése, azok sebesülése mélyen érintette a parancsnokot. Nem egy esetben érzett önvádat is, vajon nem az ő helytelen döntésének lett-e az eredménye a veszteség? Nehéz választ adni erre.

Bene János nemcsak az embert közelbe hozó naplót adta közre, hanem fontos névsorokat is. Így a 4. huszárezred tisztikarának névsorát, valamint az ezred 5. századának mozgósításkori teljes névsorát, feltüntetve a legfontosabb szemlélyi adatokat, a sebesülés, a hősi halál időpontját is.

A szöveget gondozó, a jegyzeteket és a bevezetőt író Bene János felvázolta Szabadhegy István életútját, amely a csapat tisztí beosztásokon keresztül a lovas testőrség parancsnoki posztjáig vezetett, majd ismét csapatparancsnoki beosztásokig, hogy a második világháború végét mint a Ludovika Akadémia gyorsosztályának parancsnoka érje meg. Az utóbbi időszakra vonatkozó feljegyzései az Osztrák Hadilevéltárban (Bécs) találhatóak és talán lesz Bene Jánosnak lehetősége és ideje ahhoz, hogy valamikor azokat is közzétegye!

Minden dokumentumközlés, forrás publikáció rendkívül alapos jegyzetelést kíván. Bene János ezt a lehető legalaposabban igyekezett megol-

dani. Az eseményekhez, személyekhez kapcsolódó jegyzetei pontosak, számos esetben életutak villannak elő az egyes személyekre vonatkozó egy-két soros „adattárból”. Hasznosan egészítik ki ezeket a közreadott vázlatok, közelebb hozzák a „múltat” az egykori fotók, amelyek minőségükben ugyan hagynak maguk után némi kívánnivalót, de így is értékesek.

Amikor a recenziőró a közreadó alaposágáról írt, akkor sem tévesztette szem elől, hogy azért ebben a kötetben is akadnak sajtóhibák, elírások, hiányzó adatok. A maga részéről úgy véli, akkor járulhat hozzá leginkább Bene János munkájához – mely minden bizonnyal „huszárugyben” is folytatódik –, ha ismeretei alapján igyekszik a hibákat kiigazítani, a kérdőjeleket eltüntetni. Ha ezek közül csak néhány esetben jár is eredménnyel, kísérlete talán megérte és még teljesebbé válhat a kötet.

10. oldal – *Csatay Lajos* születési és haláladatai helyesen: Arad, 1886. augusztus 1 – Bp. 1944. november 18.

12. oldal – *Sztójay Döme* esetében lehetett volna utalni arra, hogy követi működésétől nem volt már hivatásos katonája és 1944 novemberében szolgálaton kívüli viszonyban vezérezredes lett.

13. oldal – A Honvéd Vezérkar főnöke osztályai arab számmal „jelöltettek”, így tehát helyesen: 1. a. vkf. osztály.

13. oldal – *Walter Weiss* vezérezredes (Tilsit, 1890. szeptember 5 – Aschaffenburg, 1967. december 21.)

– *Otto Tiemann* (Vilsen, 1890. február 12 – Bruchhausen, 1952. április 20.)

– *Gustav Hartenek* (Landau, 1892. július 27 – Grossesslohe, 1984. február 7.) 1944. szeptember 1-jétől lovassági tábornok.

16. oldal – Helyesen *Száller Miklós* (Jászapati, 1913. szeptember 2 – ?)

– *Walter Model* (Genthin, 1891. január 24 – Duisburg-Hambau, 1945. április 21.)

17. oldal – *Nikolaus von Vormann* (Neumark, 1895. december 24 – Berchtesgaden, 1960. január ?)

21. oldal – *Herbert Gille* (Gandersheim, 1897. március 8 – Stemmen, 1966. december 26.), SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS.

– *Lengyel Béla* haláladatai: Graz, 1988. december 20.

24. oldal – *Kósa-Reznek Jenő* haláladata: Bp. 1965.

– *Lázár Sándor* születési időpontja: 1920. november 1.

29. oldal – *Szabadhegy István* nem hallgatója volt a Hadiakadémiának, hanem lovaglótanára!

66. oldal – A 149. számú jegyzetben említett tábornok *Jürgen Wagner*, SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS a 4. SS önkéntes páncélgránátos dandár parancsnoka volt.

98. oldal – *Tomka Emil* alezredes (? , 1903. május 3 – Göd, 1977.)

110. oldal – A 185. számú jegyzetben említett tábornok (1943. április 1-jétől) bizonyára *Friedrich Franek* altábornagy (Bécs, 1891. július 16 – Bécs, 1976. április 8.)

112. oldal – Az itt és a 26. oldalon is említett Mihályi Iván alezredes neve a Honvédségi névkönyvek szerint *nemes Mihályi István* volt.

100. oldal – *Tiso, Jozef* (Nagybiccse, 1887. október 13 – Pozsony, 1947. április 18.)

Némi utánjárást követően lehetőség nyílt volna még néhány hiányosság, elírás kiigazítására, de talán megteszi azt majd a naplót közreadó Bene János, aki nem kevés munkát fektetett a kötet megjelentetésébe. Úgy vélem megérte a fáradozást!

Szakály Sándor

KRIEGSGEFANGENE

Sowjetische kriegsgefangene in Deutschland Deutsche kriegsgefangene in der Sowjetunion

(Droste Verlag, Düsseldorf, 1995. 206 o.)

Az egymással szemben végsőkéig elszánt ellenfelek a fogságba ejtett katonáknak történelmileg intő szenvedéseket okoztak. A tragédiák időbeli feltárása talán gátat vethetett volna a közelmúlt balkáni rémségeinek. A szovjet levertárok azonban szigorú titokként kezelték a

hadifogsággal kapcsolatos iratokat, az ún. szocialista országok többségében tabunak minősítették a hadifogolytáborokban elviselt bánásmódot, a német tömegtájékoztató pedig évtizedekig hallgatott a náci által megölt, meggyomorított vöröskatonákról. Ez a Düssel-

dorfban, 1995-ben kiadott, hátborzongatóan becsületes könyv első ízben ítélt a hadifoglyok sorsát egyformán megkeserítő német és szovjet állami vezetéséről, a lágerek felügyelőiről és első ízben számolt be az egykori ellenfelekből hadifoglyokká vált tisztai és legénységi állomány szenvedéseiről. A könyvet olvasva az emberben megszűnik a frontharcosok helytállásáról kialakult-kialakított elismerő kép, hiszen a mindkét fél részéről okozott megaláztatások a valóságos értékükre süllyesztették a hirdett katonaeurópeket.

Húsz szerző, húsz moszkvai, frankfurti, bochumi, bonni, orosz és német történész sorolja szárazon, a könyv 206 oldalán keresztül az adatokat, a rendeleteket, a számokat, a kiosztott kalóriák értékét, hogy ötven évvel a háború után hiteles kép szülessen a náci és a szovjet hadifogolytáborok egymáshoz meglepően hasonló belső viszonyairól. *Hans Mommsen* professzor, a leghíresebb szerzők egyike hangsúlyozta a legönkritikusabban, hogy „a német kézre került szovjet hadifoglyok sorsa a második világháború legsötétebb fejezete”. Szerinte a Wehrmacht főparancsnoksága, az OKW, felkészült a nagy vöröskatonák tömegek elhelyezésére és ellátására a birodalmi gyakorlótereken, a fasiszta fajelméletet hirdető államhatalom azonban 1941-ben alacsonyrendű embereké minősítette az orosz katonákat, akik – 1941 szeptember 9-i parancs szerint – ráadásul „bolsevista eszmékkel fertőzöttek” és „...külsőleg bármily jámbornak tűnnek, németellenes gyűlöletüket, minden alkalmat kihasználva, tetteikkel akarják kielégíteni.” Ezért megtiltották minden kapcsolatot a foglyokkal, a legszigorúbb bánásmódot követelték meg velük szemben, csak a moszkvai vereség után engedélyezték számukra – kényszerűségből – a rabszolgamunkát és a munkavégzéshez előírt táplálékot. 1941 végéig ugyanis a mintegy 3,5 millió szovjet hadifoglyból az ukrán és fehérorosz földeken, szögesdrót mögött, a szabad ég alatt, 3 millió halt éhen, pusztult el fertőzésben, betegségben vagy fagyott meg. 1942 elejétől azonban, a német férfilakosság érezhető veszteségei miatt, szükség lett a volt vöröskatonák munkájára, így pusztításuk helyett dolgoztatták őket. Napi 1000 kalóriát kaphattak, jobbára a felsőrendű árjaktól megvevett lóhús és répaszelet formájában.

Az olvasó megtudhatja a szerzőktől azt is, hogy Németország a hadi sikereit jelentős részben a mintegy 8 millió elhurcolt, rabszolgává süllyesztett idegennek köszönhette, akik közé 631 000 fogságba esett volt szovjet ipari szakmunkás és vöröskatonák is tartozott. Utóbbiak olcsóbban dolgoztak, mint a koncentrációs tá-

borok lakói és jelentősebb hasznot is hajtottak náluknál a gyártulajdonosoknak. A náci hadigépezet harckocsijait, repülőit, gépfegyvereit zömében magasan képzett Untermensch-ek állították elő.

Bernid Bauwetsch, akárcsak *Christian Streit*, érthetőbbé teszi a náci kézre került áldozatok nyomorú sorsát, hiszen ők kétszeresen is elvesztették bajtársaikat. A hadifogságban nemcsak az ideológiával felheccelt ellenfelek fosztották meg őket emberségüktől, hanem Sztálin 1941. augusztus 16-i utasítása alapján saját hadseregük is megtagadta őket. A nép nagy vezére árulásban minősítette a megadást, a fegyverletételt, sőt még a bekerítés elszenvetését is, és azonosan büntette a harcászati kudarccokat előidéző parancsnokokat, illetve a parancsaikat teljesítő katonák családait: megvonta tőlük az életet jelentő kenyérjegyeket. Sztálin egyetlen alkalommal sem tiltakozott a világ közvéleménye előtt a fogságba esett vöröskatonák 1941-es tömeges éhhalála miatt. Következetes volt. Jakov nevű fia is német kézre került, amire válaszul letartóztatta menyét és lágerbe küldte, s csak akkor bocsátotta szabadon, amikor értesült Jakov kivégzéséről. Az 5,7 millió szovjet hadifogoly többsége elpusztult, de családtagjaik nem részesültek hasonló módon a megbocsátásból.

Vladimir Nevesin moszkvai történész az 1942 decemberi hadászati fordulat felidézésével a német hadifoglyok tömegeinek megjelenéséről, halálmeneteiről, a kegyetlen hideg pusztításairól beszél, és feltárja az életben maradásra esélyt adó, ún. antifasiszta iskolák szaporodása okait. Az NKVD felügyelete alá tartozó táborokból politikai munkásként mentek a frontra a volt hadifoglyok, vagy készültek fel a háború utáni politikai hatalomátvitelre. Mintegy 10 000 volt német katona kapott politikai kiképzést 1945-ig a Szovjetunióban és tért haza a náci rezsim bukása után hazájába. *Stefan Kamier* a többi, mintegy 2,8 millió német hadifogly, közöttük 25 000 nő – orvosok, ápolónők, irodai alkalmazottak stb. – sorsát igyekszik a könyvben összefoglalni. Az NKVD által felügyelt Gulag-okban, 267 nagy és 3200 csatlakozó, kis táborban milliós tömegek éheztek, haltak meg kimerüléstől, fagyástól, betegségek miatt. A háború után az életben maradtak hazatérhettek, kivéve mintegy 30 000 volt katonát, akiket hadi bűntetteik miatt 25 év kényszermunkára ítélték. *Faina Novik*, moszkvai történész, Adenauer kancellár 1955-ös moszkvai látogatása eredményének tudja be, hogy 1956-ban az utolsó német hadifoglyok is hazatérhettek az utolsó büntető táborokból, a 48. (Ivanovo), a 47,6 (Azbeszt városa az

Uralban) és az 1893. (Hadarovszk) különleges kórházi lágerből.

Figyelemre méltó *Leonid Resin* írása a náciak oldalán harcoló kozákok, csecsenek, turkesztániak, kalmükök, oroszok, ukránok kötelékeiről, amelyek elsősorban a megszállt területeken folytattak írtóhadjáratokat a védtelen lakossággal szemben: a fasiszta tervek szerint mintegy 50 millió szláv elpusztításával kellett volna német életeret teremteniük. Az úgynevezett „Rona” („Orosz Felszabadítási Hadsereg”) például a magyar büntető különítményekkel együtt gyilkolta az életben maradtakat Brjanszk, Orlov és Kurszk körzetében. Az összefoglaló bemutatja Vlaszov tábornok és hadserege útját is a háború végéig, majd a kötelékéhez csatlakozott katonák és családtagjainak sorsát.

A tragédiák zárófejezetét *Viktor Semskov* moszkvai történész írta meg „A szovjet állampolgárok hazatelepítése és további sorsa (1944–1956)” címmel. A hadifogságból mintegy másfél

millió katona tért először haza, a tisztjeiknek azonban (125 000 fő) hat esztendeig kényszer-munkán kellett becsületüket helyreállítaniuk. A nácihoz csatlakozott ún. „felszabadító” önkéntesek zöme akasztófán, vagy kivégzőosztag előtt bűnhődött. A koncentrációs táborokból szabadultak jelentős része visszatérhetett elpusztított otthonába. 1952-ben még csaknem 500 000 volt szovjet állampolgár tartózkodott a nyugati, megszállt zónában, akik nem akartak visszatérni a Szovjetunióba. Jelentős részük német állampolgár lett, a besszarábiaiak és moldvaiak pedig elfogadták a román letelepedési engedélyt.

A könyvet dokumentumok, fényképek, térképek, rövidítés-magyarázat és bibliográfia egészíti ki. Adatgazdag, gondolatébresztő munkát végzett a két nemzet hűsz szakértője, érdemes megismerkedni a leírásaikkal. Éles hangú felszólítás ez a mű az emberi életek védelmében.

Bencze László

MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)

HADTÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

Zalai Gyűjtemény 36/I.

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 351 o.)

Nem először írom le, hogy a lassacskán elhaló tudományos könyvkiadás utolsó mentsvárjai a különböző vidéki műhelyek – levéltárak, múzeumok, könyvtárak – lesznek, ha a gazdasági helyzet nem lehetetleníti el őket (is). Amíg ez – remélhetőleg soha – nem következik be, addig számíthat az Olvasó arra, hogy színvonalas, szakmailag igényes kiadványokat is a kezébe vehet, még akkor is ha esetleg azok a kivitelezésben kevésbé tetszetős, illetve a példányszáma alacsonyabb.

Ilyen kiadvány a Zala Megyei Levéltár kiadásában megjelenő Zalai Gyűjtemény legújabb kötete, amely Zala (vár)megye hadtörténeti eseményeinek, vonatkozásainak egyes részleteit tárja az Olvasó elé. A XVII. századtól a XX. századig felölelő időszakot kilenc történész, hadtörténész tanulmánya, forrásközlése reprezentálja, így gyakorlatilag valamennyi fontos, a (vár)megye életében meghatározó eseményről, történésről képet kapunk.

Kelenik József, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Osztályának a vezetője a XVI–XVII. században rendkívül fontos végvár,

Kanizsa ellen vetett végházak létszámadatait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a XVII. századra a véghelyek katonái a katonászkodást – gazdasági okok miatt, zsold hiányában – csak mintegy mellékfoglalkozást tudták „űzni” és minden más munkából biztosították megélhetésüket, nem egy esetben nem is az „erősségben” éltek, hanem a környező falvakban, mintegy „bejáróként”, amolyan milicista-ként látva el feladatukat. Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy az ezen véghelyeken szolgálók létszáma és „minősége” igencsak elűtött a XVI. századi katonákétól.

Szita László, a Baranya Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója tanulmányában a Kelenik József által vizsgált időszak után öt évtizeddel megindult törökellenes felszabadító háború egyik fontos eseményéről, Kanizsa felszabadításáról írt. A szerző jól hasznosította a bécsi és a karlsruhei levéltárakban általa feltárt iratanyagot, így mutatva be az 1688 és 1690 közötti Kanizsa elleni „blokádharcot”, a harcokban részt vett magyar csapatokat, illetve a magyar katonák tevékenységét, a vár elfoglalását. Érdekes az erősség átadásáról készült kapitulációs

okmány minősítése is, amely a szerző szerint a Magyarországon feladott török végvárak okmányaival összehasonlítva a legkidolgozottabbnak tűnik.

Bariska István, a kőszegi Városi Levéltár igazgatója – a kötet legterjedelmesebb tanulmányában – Bezerédy Imre kuruc brigadéros „árulásának” történetét dolgozta fel. Írása végkövetkeztetése: Bezerédy ugyan nem lett árulóvá, de áldozattá igen, aki a szabadságharc hanyatlását látva maga is ingadozóvá vált és mint ilyen került „törvény elé”. Elítélése és kivégzése példa statuálásának (is) felfogható „...sokakért és e sokak miatt is meg kellett hozni a pataki ítéletet... »másokat is ösztönöz halál által”.

A kötet következő része 1848–1849-es „blokkot” foglal magában. *Molnár András*, a Zala Megyei Levéltár levéltárosa, a kötet szerkesztője Zalaegerszeg nemzetőreiről készítette el írását, melyben a zalaegerszegi nemzetőrség megszervezéséről, személyi összetételéről ad áttekintést és tizenegy dokumentumot is közöl, amelyek az egerszegi járási nemzetőrzászlóalj életébe engednek betekintést. Írásából megtudhatjuk, hogy a nemzetőrség tagjai döntő többségükben céhekbe tömörült kézművesek voltak, de tíz százalék feletti volt az értelmiségiek aránya is és a legtöbben 31 és 40 év közöttiek voltak.

Hermann Róbert a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Osztályának alosztályvezetője fontos forrást közölt a kötetben. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc magyar honvédsége drámai hadtestének (VII. hadtest) hadinaplóját adta közre, bevezetővel és a tőle megszokott alapos jegyzetekkel. Amint írta, a napló inkább visszaemlékezés, mint napló, hiszen Bayer József ezredes, az összeállító, emlékezetből, okmányok nélkül készítette el az anyagot aradi fogságában. Munkája azonban így is fontos forrása lehet az 1848-as esztendő nyári történéseinek, a horvát betörésnek.

A kötet szintén 1848–49-es témájú forrásközlése *Pordán Illdikó* középiskolai tanár nevéhez fűződik. Ő László Károlynak, a haláláig Kossuthért rajongó egykori tüzértisztnak a naplójából adta közre az 1848. szeptember 25-e és 1849. április 24-e közötti időszakban íródottak részleteit.

László személye azért is fontos, mert az emigráció időszakában Kossuth titkára volt, az Egyesült Államokban pedig iratainak kezelője. László Károly regényes életútjának minden eseményét bemutatni szinte lehetetlen, de mint a Hunyadi-szabadcsapat tagja, majd tüzértiszt, számos fontos és érdekes eseménynek volt a szemtanúja, résztvevője. Kár, hogy a közlés címében jel-

zett 1849. április 24-e helyett a közreadott részletek 1848. december 31-ével lezárultak!

A leverett szabadságharc után a magyar városok nem lelkesedtek a hozzájuk beszállásolt császári és királyi csapatokért. A helyzet a kiegyezést követően sem változott azonnal, de mivel 1868. december 5-én megszületett a magyar királyi honvédség felállítását elrendelő törvénycikk, némileg módosult a települések hozzáállása a katonaság elhelyezéséhez. Ez történt Nagykanizsa esetében is, amelynek vezetése a kezdeti elutasítás után, polgári véleményével megismerkedve úgy döntött, hogy a város számára „honvéd zászlóalj” kér. Ennek a folyamatnak a bemutatását végezte el írásában *Foki Ibofya*, aki munkájához a korabeli iratok közül az ügygel kapcsolatban keletkezett négyet közre is adott. Ezek közül a kanizsai polgárok kérvénye rendkívül érdekes, hiszen a polgárok külön terheket is hajlandóak voltak vállalni a honvéd zászlóalj érdekében, igaz nem feledve azt, hogy a városban állomásozó katonaság a bevonultatott ifjak számára megfelelőbb, mint a távoli vidékekre történő utazás és az ottani katonáskodás és a katonaság jelenléte gazdasági előrelépést is eredményezhet.

Az I. világháború időszakába kalauzol el bennünket már *Káli Csaba* forráspublikációja. A szerző Teleki Béla gróf I. világháborús naplóját tette közzé, természetesen nem teljes terjedelemben. A rendkívül érdekes, eredeti napló a frontok mindennapjaiba enged bepillantást és jelzi azt a hangulatot és viszonyt, amely az I. világháború frontjait még jellemezte, ám ami a II. világháború frontjain már szinte elképzelhetetlen volt. Ez a hangulat-megjelenítés adódhat természetesen a naplót vezető személyiségéből is, de valószínűbben a háború jellegéből.

A jegyzetekkel ellátott anyagban feltűnik néhány fiatal tiszt neve, akik az ún. Horthy-korszakban a magyar király honvédség magas rendfokozatú és beosztású tábormozái lettek. Jó lett volna ha Káli Csaba ezen esetekben erre utalást tett volna, így pl. Heyszl József főhadnagy – 1944-ben Heszlnyi József vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka – vagy Krantz Vilmos főhadnagy – 1944-ben mint Hellebront Vilmos szolgálaton kívüli vezérőrnagy a Szálasi kormány tárca nélküli minisztere – esetében.

Ahogy az I. világháború logikus folytatása volt a II. világháború, úgy annak tűnik a kötet befejező tanulmánya, *Szabó Péter*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Osztálya alosztályvezetőjének írása is. A szerző a tőle már megszokott alapossgággal mutatja be a zalai alakulatok történetét 1938 és 1945 között, ami a hiányos forrásanyagot tekintve nem volt túl

egyszerű feladat. Érthető, hogy a szerző a magyar 2. hadsereg kötelékében a keleti hadszíntéren eltöltött időszakról írt a legtöbbet, de végigkísérte a zalai alakulatok harcainak utolsó szakaszát is. Tanulmánya függelékeként közreadta a zalai alakulatok parancsnokainak, illetve egyes esetekben tisztjeinek névsorát is. Itt néhány apró hiba is becsúszott. Magasabb parancsnokoknak csak a dandárnál magasabb seregtestek parancsnokait és a dandárok parancsnokait nevezték az adott időszakban. A 9. gyalogdandár parancsnoka Székely János tábornok és nem gyalogsági tábornok volt, akit az egyébként néha egymásnak is ellentmondó korabeli iratok tanúsága szerint 1940. július 8-án váltott

fel beosztásában Szécsy (és nem Széchy) Imre ezredes, aki csak 1941. május 1-jével lett tábornok és kezdetben csak megbízott, nem kinevezett parancsnok volt. Egyébként a 17. honvéd gyalogezred „elődjének”, a 3. határőrezrednek 1938. május 1-jétől volt a parancsnoka. Oszlányi Kornélt a 9. könnyű hadosztály parancsnoki posztján Német Béla ezredes – 1944. január 1-jétől vezérőrnagy – váltotta 1943. augusztus 10-én, de addig is ő volt már – mint megbízott könnyűhadosztály-parancsnok – a seregtest élén 1943. június 26-ától, másutt július 14-étől. E beosztásában 1944. április 14-éig – másutt április 19-éig – szolgált.

Szakály Sándor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LADÁNYI ERZSÉBET	Sopron és a normandiai kommunák - - - - -	3
BOROSY ANDRÁS	A keresztes háborúk és Magyarország. II. rész - - - - -	11
FODOR PÁL	Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai - - - - -	55

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA	A M. Kir. Honvédség felderítő rendszerének alakulása az elmélet és gyakorlat tükrében, 1924–1937 - - - - -	82
---------------	--	----

MŰHELY

HERMANN RÓBERT	Hogyan került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba? - - -	114
HAUSNER GÁBOR- VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig - - - - -	118

VITA

BOROSY ANDRÁS	Milyen harcosok voltak Gosztonyi Miklós fiai? - - - - -	127
UNGVÁRY KRISZTIÁN	Sztálin és a háború - - - - -	128

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS	Egy pápai tüzér naplójából - - - - -	133
--------------	--------------------------------------	-----

SZEMLE

GERICS JÓZSEF	Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban (<i>Veszprémy László</i>) - - - - -	154
NICOLAS VATIN	L'Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre des les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 (<i>Szegzárdy-Csengery Klára</i>) - - - - -	155
HERMANN RÓBERT	Perczel Mór első honmentő hadjárata (<i>Csikány Tamás</i>) - - -	156
W. J. MOMMSEN- E. MÜLLER-LUCKNER	Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg (<i>Balla Tibor</i>) - - - - -	158
V. ALEXANDRESCU- D. PREDA-C. PRODAN	La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918–1919 (<i>Zachar József</i>) - - - - -	159
VALDIS O. LUMANS	Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 (<i>Szegzárdy-Csengery Klára</i>) - - - - -	161
ZSIGMONDY LÁSZLÓ	A 2. magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban, 1942–1943 (<i>Szakály Sándor</i>) - - - - -	162
• • •	Mindig kevesebben leszünk ... Szabadhegy István alezredes naplója, 1944 (<i>Szakály Sándor</i>) - - - - -	164
• • •	Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion (<i>Bence László</i>) - - - - -	165
MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)	Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/1. (<i>Szakály Sándor</i>) - - - - -	167

CONTENTS

STUDIES	
ERZSÉBET LADÁNYI	Sopron and the Military Communes in Normandy - - - - - 3
ANDRÁS BOROSY	The Crusades and the Hungarian Kingdom, Part II - - - - - 11
PÁL FODOR	Volunteers in the 16th Century Ottoman Army - - - - - 55
PUBLICATIONS	
CSABA HORVÁTH	The Formation of the System of Reconnaissance of the Royal Hungarian Honvéd Army in the Mirror of Theory and Practice, 1924-1937 - - - - - 82
WORKSHOP	
RÓBERT HERMANN	How Did Lázár Mészáros Become Member of the Batthyány-Government? - - - - - 114
GÁBOR HAUSNER- LÁSZLÓ VESZPRÉMY	A Catalogue of Hungarian Manuscripts and Prints on Military Sciences from the Beginning to the 18th Century - - - - - 118
DISPUTE	
ANDRÁS BOROSY	What Types of Armed Men were the Sons of Miklós Gosztonyi? - - - - - 127
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Stalin and the War - - - - - 128
HISTORICAL SOURCES	
JÁNOS HUSZÁR	From the Diary of a Gunner from Pápa - - - - - 133
REVIEW	
JÓZSEF GERICS	Church, State and Mind in Hungary in the Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>) - - - - - 154
NICOLAS VATIN	L' Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l' Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480-1522 (<i>Klára Szegzárdy Csengery</i>) - - - - - 155
RÓBERT HERMANN	Mór Perczel's First Country-Saving Campaign (<i>Tamás Csikány</i>) - - - - - 156
W. J. MOMMSEN- E. MÜLLER-LUCKNER	Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>) - - - - - 158
V. ALEXANDRESCU- D. PREDA-C. PRODAN	La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918-1919 (<i>József Zachar</i>) - - - - - 159
VALDIS O. LUMANS	Hitler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945 (<i>Klára Szegzárdy-Csengery</i>) - - - - - 161
LÁSZLÓ ZSIGMONDY	The Hungarian 2nd Army in the War Against the Soviet Union, 1942-1943 (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 162
* * *	We Are Ever Shrinking ... The Diary of István Szabadhegy, Lt. Col. of the Hussars, 1944 (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 164
* * *	Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion (<i>László Bence</i>) - - - - - 165
ANDRÁS MOLNÁR (Ed.)	Studies on War History (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 167

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES	
ERZSÉBET LADÁNYI	Sopron et les communes militaires de Normandie - - - - - 3
ANDRÁS BOROSY	Les croisades et la Hongrie. II ^{ème} partie - - - - - 11
PÁL FODOR	Volontaires dans l'armée ottomane du XVI ^e siècle. Les leçons de la campagne de Transylvanie de 1575 - - - - - 55
PUBLICATIONS	
CSABA HORVÁTH	La formation du système de reconnaissance du Honved Royal Hongrois, dans le miroir de la théorie et la pratique, 1924-1937 - - - - - 82
ATELIER	
RÓBERT HERMANN	Comment Lázár Mészáros est-il entré dans le gouvernement de Batthyány? - - - - - 114
GÁBOR HAUSNER- LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Le catalogue des manuscrits et des imprimés de science militaire de Hongrie, des origines jusqu'au XVIII ^e siècle - - - 118
DISPUTE	
ANDRÁS BOROSY	Quelle sorte de guerriers étaient les fils de Miklós Gosztony? - 127
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Staline et la guerre - - - - - 128
PUBLICATIONS DE SOURCES	
JÁNOS HUSZÁR	Du journal d'un artilleur de Pápa - - - - - 133
REVUE	
JÓZSEF GERICS	Église, État et Pensée en Hongrie au Moyen Age (<i>László Veszprémy</i>) - - - - - 154
NICOLAS VATIN	L'Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480-1522 (<i>Klára Szegzárdy-Csengery</i>) - - - - - 155
RÓBERT HERMANN	La première campagne sauvant la patrie de Mór Perczel (<i>Tamás Csikány</i>) - - - - - 156
W. J. MOMMSEN- E. MÜLLER-LUCKNER	Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>) - - - - - 158
V. ALEXANDRESCU- D. PREDA-C. PRODAN	La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918-1919 (<i>József Zachar</i>) - - - - - 159
VALDIS O. LUMANS	Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945 (<i>Klára Szegzárdy-Csengery</i>) - - - - - 161
LÁSZLÓ ZSIGMONDY	La 2 ^{ème} armée hongroise dans la guerre menée contre l'Union Soviétique, 1942-1943 (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 162
* * *	Nouse serons toujours moins ... Le journal d'István Szabadhegy, lieutenant-colonel hussard, 1944 (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 164
* * *	Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion (<i>László Benke</i>) - - - - - 165
ANDRÁS MOLNÁR (réd.)	Études d'histoire militaire (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - - 167

INHALT

AUFSÄTZE

ERZSÉBET LADÁNYI	Ödenburg (Sopron) und die Militärkommunen in der Normandie - - - - -	3
ANDRÁS BOROSY	Die Kreuzzüge und Ungarn. Teil II. - - - - -	11
PÁL FODOR	Freiwillige in der osmanischen Armee des 16. Jh. Die Lehren des siebenbürgischen Feldzugs von 1575 - - - - -	55

MITTEILUNGEN

CSABA HORVÁTH	Die Gestaltung des Aufklärungssystems der Königlich-Ungarischen Honvédarmee, 1924–1937. Theorie und Praxis -	82
---------------	--	----

WERKSTATT

RÓBERT HERMANN	Wie Lázár Mészáros zum Mitglied der Batthyány-Regierung ernannt wurde? - - - - -	114
GÁBOR HAUSNER-LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Der Katalog der kriegswissenschaftlichen Handschriften und Bücher von den Anfängen bis ins 18. Jh. in Ungarn - - - - -	118

DISKUSSION

ANDRÁS BOROSY	Was für Krieger waren die Söhne von Miklós Gosztonyi? - - -	127
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Stalin und der Krieg - - - - -	128

QUELLENPUBLIKATIONEN

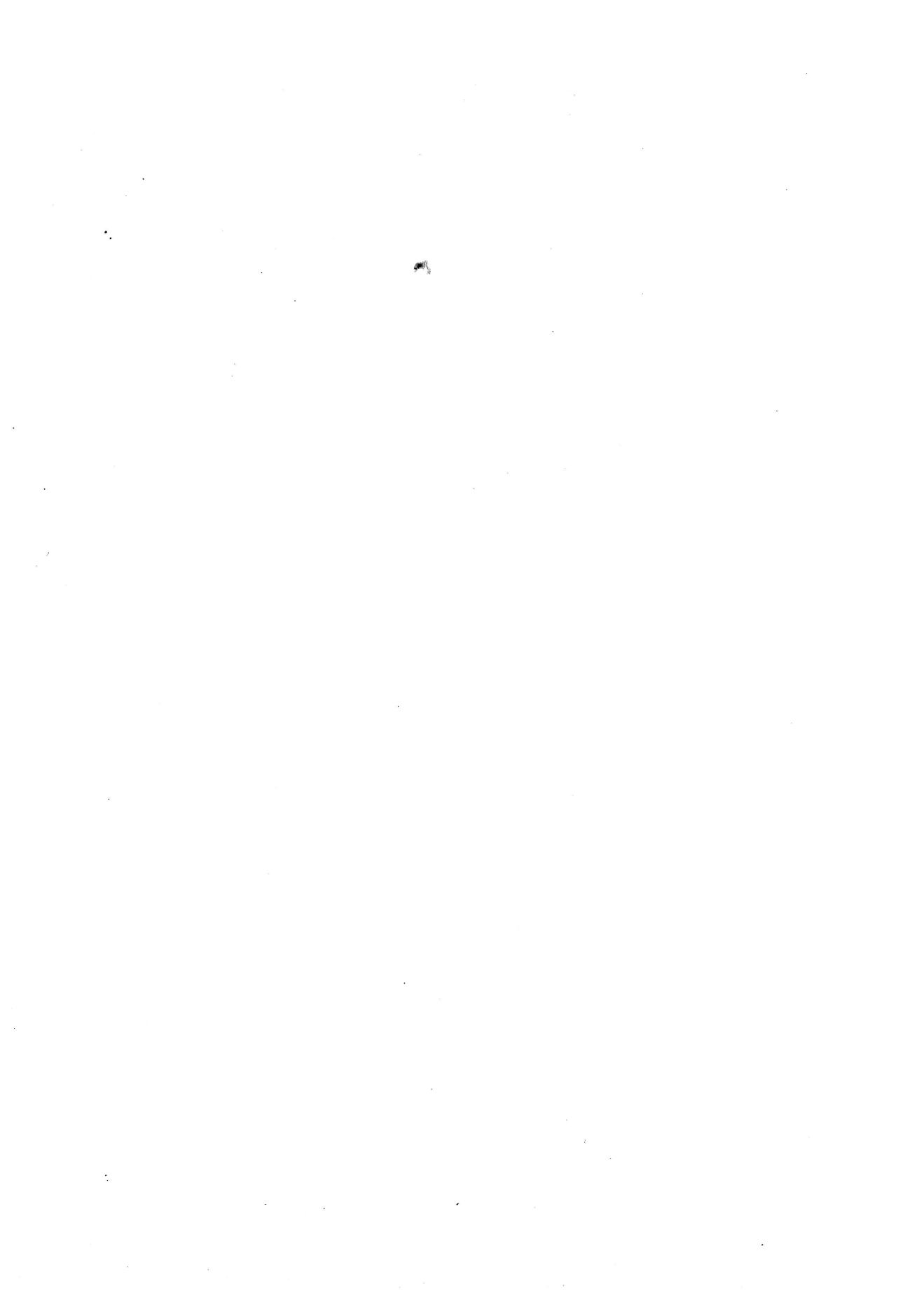
JÁNOS HUSZÁR	Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen - - - - -	133
--------------	---	-----

RUNDSCHAU

JÓZSEF GERICS	Kirche, Staat und Mentalität im mittelalterlichen Ungarn (<i>László Veszprémy</i>) - - - - -	154
NICOLAS VATIN	L'Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l'Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 (<i>Klára Szegzárdy Csengery</i>) - - - - -	155
RÓBERT HERMANN	Der erste Feldzug zur Rettung des Vaterlandes von Mór Perczel (<i>Tamás Csikány</i>) - - - - -	156
W. J. MOMMSEN-E. MÜLLER-LUCKNER	Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>) - - - - -	158
V. ALEXANDRESCU-D. PREDA-C. PRODAN	La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne de 1918–1919 (<i>József Zachar</i>) - - - - -	159
VALDIS O. LUMANS	Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 (<i>Klára Szegzárdy-Csengery</i>) - - - - -	161
LÁSZLÓ ZSIGMONDY	Die 2. Ungarische Armee im Krieg gegen die Sowjetunion (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - -	162
* * *	Wir werden immer weniger... Das Tagebuch von Hussaren-Oberstleutnants István Szabadhegy, 1944 (<i>Sándor Szakály</i>) - -	164
* * *	Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion (<i>László Bencke</i>) - - - - -	165
ANDRÁS MOLNÁR (Hrsg.)	Militärgeschichtliche Aufsätze (<i>Sándor Szakály</i>) - - - - -	167

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ	
ЭРЖЕБЕТ ЛАДАНЫ	Город Шопрон и нормандские военные коммуны - - - - - 3
АНДРАШ БОРОШИ	Крестовые войны и Венгрия. часть II. - - - - - 11
ПАЛ ФОДОР	Добровольцы в османской армии XVI века. Уроки Трансильванской кампании 1575 года - - - - - 55
ПУБЛИКАЦИИ	
ЧАБА ХОРВАТ	Формирование системы разведки Венгерской Королевской армии хонведов в свете теории и практики. 1924–1937 - - - 82
МАСТЕРСКАЯ	
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Как попал Лазарь Месарош в правительство Баттьани? - - 114
ГАБОР ХАУСНЕР	Каталог венгерских военно-научных рукописей и бланков с самых первоначальных времен до XVII века - - - - - 118
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	
ДИСКУССИЯ	
АНДРАШ БОРОШИ	Какими воинами были сыновья Миклоша Гостоньи? - - - - 127
КРИСТИАН УНГВАРИ	Сталин и война - - - - - 128
ИСТОЧНИКИ	
ЯНОШ ХУСАР	Из дневника одного артиллериста из города Тата - - - - - 133
ОБЗОР	
ЙОЖЕФ ГЕРИЧ	Церковь, государство и мышление в Венгрии в средневековье (<i>Ласло Веспреми</i>) - - - - - 154
НИКОЛАС ВАТИН	L'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 (<i>Клара-Сегсарги Ченгери</i>) - - - - - 155
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Первый поход Мора Перцеля в защиту отечества (<i>Тамаш Чикань</i>) - - - - - 156
В. Й. МОММЗЕН–	Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg (<i>Тибор Балла</i>) - - - - - 158
Е. МЮЛЛЕР-ЛУКНЕР	
В. АЛЕКСАНДРЕСКУ–	La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité national. Campagne de 1918–1919 (<i>Йожеф Захар</i>) - - - - - 159
Д. ПРЕДА–Ц. ПРОДАН	
ВАЛДИС О. ЛУМАНС	Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 (<i>Клара-Сегсарги Ченгери</i>) - - - - - 161
ЛАСЛО ЖИГМОНДИ	2-я венгерская армия в войне против Советского Союза, 1942–1943 (<i>Шангор Сакай</i>) - - - - - 162
• • •	Нас становится всё меньше... Дневник гусарского подполковника Иштвана Сабадхедьи, 1944. (<i>Шангор Сакай</i>) - - - - - 164
• • •	Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion (<i>Ласло Бенце</i>) - - - - - 165
АНДРАШ МОЛЬНАР (ред.)	Военно-исторические труды (<i>Шангор Сакай</i>) - - - - - 167

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztvovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelenítéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentiekén kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés” kívánalmainak.
2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.
3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)
5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.
6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.
7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.
8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat.
9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)
10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.
11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.